מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר רביעי

מן מזמור צ׳ עד סוף מזמור ק״ו.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר רביעי

מזמור צ

[א] **תפלה** למשה איש האלהים. (א) זהו שאמר הכתוב זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'] (משלי טו ח), זה בלעם שאמר לבלק בנה לי בזה שבעה מזבחות (במדבר כג א), אמר לו הקב"ה רשע ממך אני מקבל קרבנות, טוב מלוא כף נחת (קהלת ד ו), הקומץ של סולת שמקריבין לי בניי עם התמיד, ערב לפני מכל הקרבנות שאתה מקריב לפני, למה שהן תועבה לפני, ובמה אני חפץ בתפלת הצדיקים, שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי שם), אלו ישראל, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ב] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (ב) רבנן ור' יהודה ב"ר סימון, [רבנן] אמרו ארבעה הם שסידרו תפלה (ג) וקינטרו דברים (ד) לפני הקב"ה, ירמיה שנאמר ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה (ירמיה לב טז), על ידי שקינטר בדברים (ה) מה כתיב למעלה, הנה הסוללות באו העיר ללכדה (שם שם כד), חבקוק סידר התפלה, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא (חבקוק ג א), (ו) מה כתיב למעלה מן הענין, ה' שמעתי שמעך יראתי (שם שם ב), דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים יז א), מה כתיב למעלה מן הענין, ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט (שם י יד), (ז) משה סידר תפלה, שנאמר ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך (דברים ט כו), מה כתיב למעלה מן הענין, למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לב יא), ר' יהודה ב"ר סימון אמר (ח) והלא תפלתן היא קינטרונן, ירמיה אמר ואתפלל אל

הערות ותקונים

(א) זש"ה זבח רשעים תועבת ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"א וחסר הציון, ועיין לעיל ריש מזמור י"ז: (ב) רבנן ור' יהודה. מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ג בשם שו"ט: (ג) וקינטרו דברים. הטיחו דברים כלפי מעלה: (ד) לפני הקב"ה. בכ"י האחרים ובנדפס לפני המקום, ובילקוט כלפי מעלה: (ה) מה כתיב למעלה הנה הסוללות. מלת „למעלה" לא יתכן, וראוי מה כתיב למטה: (ו) מה כתיב למעלה ה' שמעתי שמעך. גם בכאן יתכן להגיה מה כתיב אחריו, ובכ"י האחרים ובנדפס נשמט שורה שלמה, וכצ"ל וחבקוק סידר תפלה, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא, מה כתיב למעלה [ה' שמעתי שמעך יראתי. דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים י"ז א') מה כתיב למעלה] כי אתה עמל וכעס תביט (שם י' י"ד). והשמיט מן מה כתיב למעלה עד מה כתיב למעלה, וא"כ לנכון חושב ארבעה שסידרו תפלה, וראיתי בילקוט חבקוק שם גורס חבקוק סידר תפלה תפלה לחבקוק מה כתיב למעלה למה תראה [צ"ל תראני] און ועמל תביט. הוא בחבקוק א' ג', ואח"כ נמצא שם הוספה: שראה חנניה מישאל ועזריה נכנסין לתוך כבשן האש כו' עד בלותה שעה אמר בשגגי אמרתי תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות, ואח"כ הביא לנכון דוד דכתיב תפלה לדוד מה כתיב למעלה מן הענין כי אתה עמל וכעס תביט: (ז) משה סידר תפלה שנאמר ואתפלל אל ה'. בילקוט חבקוק שם נשמט מאמר שלם, אחרי המלות שנאמר ואתפלל אל ה' חסר [ויאמר ה' אלהים אל תשחת עמך, מה כתיב למעלה מן הענין למה ה' יחרה אפך בעמך, ר' יהודה ב"ר סימון אמר והלא תפלתן היא קינטרונן, ירמיה אמר ואתפלל אל ה']: (ח) והלא תפלתן

ה' (ירמיה י"ב ט"ו), מה אומר צדיק אתה ה' כי אריב אליך (שם י"ב א'), שאני היום כאן ומחר בקבר, ואיני מריב עמך, וכל כך למה, שאתה צדיק כי אריב אליך. חבקוק אמר תפלה לחבקוק (חבקוק ג' א'), ומה הוא אומר ה' שמעתי שמעך יראתי (שם שם ב'), דוד אמר תפלה לדוד (תהלים י"ז א'), מה הוא אומר, ממתים ידך ה' (שם שם י"ד), משה אמר ואתפלל אל ה' (דברים ט' כ"ו), (ט) מהו אומר, אל תשחת עמך (שם שם), הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ג] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (י) אמר ר' חלבו בשם ר' הונא (יא) שלש עשרה ספרי תורות כתב משה אותו היום שמת, שנים עשר לשנים עשר שבטים, ואחת שהניח בארון, שאם יבקשו לזייף מתוכה לא היו יכולין לזייף. (יב) ואחד עשר שבטים בירך, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים ל"ג א'), ולמה לא בירך לשבט שמעון, לפי שהיה לבו עליו, (יג) וזכר מה שנעשה בשטים, זמרי בן סלוא [נשיא בית אב לשמעוני] (במדבר כ"ה י"ד), אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אף על פי כן טפלו עם שבט יהודה, (יד) שנאמר מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון [כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם] (יהושע י"ט ט'), (טו) משל לשור שהיו עסקיו רעים, מה עשו קשרו ארי אצל אבוסו, והוא רואה אותו ותש כחו, כך נמשל יהודה לארי, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מ"ט ט'), (טז) ושמעון נמשל כשור, לפי שהיה מזלו מזל שור, ראובן טלה ושמעון שור,

הערות ותקונים

תפלתן היא קינטרון. בכ"י האחרים ובנדפס בתוך תפלתן שם קנטורן: (ט) מהו אומר אל תשחת עמך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אחר זה „פתח בהשחתה, אמר לו הקב"ה איני משחית, וסלחתי כדבריך (במדבר י"ד כ') אמר דוד למנצח אל תשחת (תהלים נ"ח א')". והרא"פ מחק זה ואמר אינו בכתובים: (י) א"ר חלבו בש"ר הונא. בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפנינו הגי' א"ר אבא בר חלבו בשם ר' הונא, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר חלבו לבד, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא וזאת הברכה ושם הגי' ר' בנייה בשם ר' הונא, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"ג בשם הפסיקתא, והשמיט שם האומר, ובמדרש דב"ר פ"ט אות ט' מובא בשם ר' ינאי, ואולי יש לתקן ר' בנייה: (יא) שלש עשרה ספרי תורות כתב משה אותו היום שמת, י"ב לי"ב שבטים, ואחת שהניח בארון. כ"ה גם בדב"ר שם, רק שם סיים שאם יבקשו לזייף דבר שיהיו מוציאים אותה שבארון, ובפסיקתא הגי' ואחד לשבטו של לוי שאם בקש אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה יהא שבטו של לוי מוציא ספר תורה שלו ומגיהו מתוכו. ובפסיקתא ליתא המלות „אותו היום שמת", ואולי יש לתקן לפנינו אותו היום שמת מסר י"ב לי"ב שבטים ואחת הניח בארון, ר"ל ביום שמת מסר הי"ג ספרי תורות להם. ועיין בפי' הרזו"ו במדרש דב"ר שם שהאריך בזה, ובפסיקתא שם הערה ל"ב העירותי, למאמר הזה כוון הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפי' המשנה וכתב י"ג ספרי תורות וכו' והספר הי"ג נתנה ללוים כו', ומובא המאמר הזה באור זרוע ח"ב הלכות מו"ש אות פ"ט (דף כ"ד ע"א) ובטעות שם הביא בפסיקתא בפ' ואתם נצבים וצ"ל בפסיקתא וזאת הברכה, או בדברים רבה פ' וילך, וכן ראיתי במרדכי פ' ערבי פסחים הביא כן בשם הספרי והוא בטעות כי לא נמצא מאומה מזה בספרי, וראיתי באגרת בקורת להרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל (דף ז' ע"ב) שהעיר וז"ל מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לפי' המשנה כי משה כתב י"ג ספרי תורות ונרשם לעיין בספרי ולא נמצא שם, אכן נמצא בדברים רבה פ' וילך, אולם מי יודע מאיזה מכילתא הוציא זאת הרמב"ם אשר גם בעל המסדר ממדרש דברים רבה הוציא משם עכ"ל, אולם תראה שדברי הרמב"ם נובעים מפסיקתא וזאת הברכה, וכן נשנה לפנינו בשו"ט: (יב) ואחד עשר שבטים בירך. פסיקתא שם, ובילקוט ברכה שם בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תתמ"א, וברש"י תהלים נ' א': (יג) וזכר מה שנעשה בשטים. בפסיקתא שם הרי הוא אומר וישב ישראל בשטים (במדבר כ"ה א') והנה איש מבני ישראל, וע"ש בהערה ל"ד: (יד) שנאמר מחבל בני יהודה. בפסיקתא שם דכתיב וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג ז'), ואין שמע אלא שמעון דכתיב כי שמע ה' כי שנואה אנכי (בראשית כ"ט ל"ג) וע"ש בהערה ל"ו: (טו) משל לשור. בפסיקתא שם המשל הוא בשם ר' יהושע בן לוי וכך איתא שם: משל לשור שהיו עסקיו רעים עמד לייר וצר איקונין של ארי באבוסו כדי שיהא מביט ומתירא: (טז) ושמעון נמשל כשור לפי שהיה מזלו מזל שור ראובן טלה ושמעון שור. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן ליתא בפסיקתא. ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ז שהבאתי דברי

(יז) אמר ר' יודן לא הועמד שופט משמעון, כיוצא בדבר אתה אומר ואחריו היה שמגר בן ענת (שופטים ג' ל"א), לא הועמד מלך, (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה (מ"א ט"ז ט"ו): (יט) אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים, [ואלו הן], תפלה למשה איש האלהים [וגו'] בטרם הרים יולדו [וגו'] תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו'). יושב בסתר עליון [בצל שדי יתלונן] (תהלים צ"א א'), כנגד שבטו של לוי, שהיה מתלונן בצילו בעזרות. מזמור שיר ליום השבת [טוב להודות לה'] (תהלים צ"ב א'), כנגד שבטו של יהודה, שאמרה הפעם אודה את ה' [על כן קראה שמו יהודה] (בראשית כ"ט ל"ה). ה' מלך גאות לבש [וגו' לביתך נאוה קודש] (תהלים צ"ג א' ה'), כנגד שבטו של בנימין (כא) שהוא יושב בצילו של הקב"ה. אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (שם צ"ד א'), כנגד שבטו של גד (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו, שהוא (כג) משתיתו של עולם. (כד) לכו נרננה לה' (שם צ"ה א'), כנגד שבטו של יששכר, (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. אמר ר' יהושע בן לוי עד כאן שמעתי, (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך:

[ד] (כז) **אמר** ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא כל הנביאים שהיו מתנבאים לא היו יודעין מה היו מתנבאין, אלא משה וישעיה הם היו יודעין, משה אמר יערף כמטר לקחי (דברים ל"ב ב'), ישעיה אמר הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל (ישעיה ח' י"ח), (כח) אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע, שנאמר ודעת שפתי ברור מללו (איוב ל"ג ג'), אמר ר' אלעזר (ל) בשם ר' יוסי בן זימרא שמואל רבן של נביאים היה

ערות ותקונים

דברי הזהר ויחי דף רל"ו ע"א: (יז) א"ר יודן לא הועמד שופט משמעון. בפסיקתא שם הלשון מתוקן בשביל שלא בירכו לא העמיד שופט, והכתיב מלך זמרי שבעת ימים בתרצה, א"ר יודן לית שבעת יומין במלכותא כלום, והמלות ואחריו היה שמגר בן ענת לא הועמד מלך ליתא בפסיקתא, ואולי היה שמגר בן ענת משבט שמעון, ועי' רש"י סוכה כ"ז ע"ב, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ט מה שהבאתי ממדרש תדשא משבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בשביל החטא שעשה זמרי בשטים: (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה. עיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה מ': (יט) אחד עשר מזמורים. פסיקתא שם, ומובא בילקוט ברכה שם ותהלים שם: (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות. בפסיקתא שם זה שבטו של ראובן שהן בעלי תשובה למקום. ועיין שם בהערה מ"ג שהעירותי כי במדרש שו"ט הגי' כנגד יחי ראובן והסר שהן בעלי תשובה למקום והביא ראיה מהכתוב יחי ראובן על פי מאמרם בספרי ברכה פ' יחי ראובן וז"ל מה ת"ל יחי ראובן ואל ימות שעשה ראובן תשובה, וכן תראה בפסיקתא פסקא שובה, ובמדרש ב"ר פפ"ד א"ל הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה תחלה כו': (כא) שהוא יושב בצלו של הקב"ה. בפסיקתא שם שהיה בית המקדש בנוי בתחומו, וכן אמרו מה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קדשי הקדשים (יומא י"ב ע"א), וכן גמירי שכינה בחלקו דבנימין (זבחים נ"ד ע"ב), וכן במדרש ב"ר פצ"ט בנימין שלא נשתתף במכירתו של יוסף נבנה בית המקדש בחלקו: (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו שהוא משתיתו של עולם. עיין בפסיקתא הערה מ"ח הבאתי מדרש ב"ר פע"א בא גד אתא גדא דביתא, אתא גדא דעלמא, בא מי שעתיד לגדד משתיתן של אומות העולם ומנו אליהו ע"כ, ומזה בת"י בראשית ל' י"א דעתיד למגדע משתווייסון דעלמא, יש לתקן שצ"ל למגדע, והנה היא דעת ר' נהוראי דאליהו משל גד היה, אבל במדרש שם תראה שסיים בא אליהו ועמד לפניהם, א"ל רבותינו מה אתם נחלקים עלי, אני מבני בניה של רחל, ועיין תוס' ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו, והביאו שם דברי המדרש מב"ר: (כג) משתיתו של עולם. פי' יסודו, ובפסיקתא שם שהוא עתיד לגדע משתיתן של אומות: (כד) לכו נרננה לה'. בפסיקתא בטעות רננו צדיקים בה' תהלים ל"ג א' וצ"ל כמו לפנינו לכו נרננה לה' כי חושב כסדר המזמורים מן מזמור צ' ואילך: (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. עיין בפסיקתא הערה מ"ו: (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך. בפסיקתא מכאן ואילך צא ופשר לעצמך, ור"ל הדרושים עד כה שמעתי, ומכאן והלאה המזמורים הנדרשים על יתר השבטים צא ופשר לעצמך: (כז) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"א: (כח) א"ר יהושע הכהן בר נחמיה. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט בר ירמיה, ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „בר נחמיה": (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט בטעות ולא היה יודע, וכן הרא"פ תקן בגלו שצ"ל והיה יודע: (ל) בש"ר יוסי בן זימרא. המלות בן זימרא נשמט בכ"י האחרים ובנדפס

מתנבא ולא היה יודע, שנאמר וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא), (לא) ואותי אינו אומר, אלא ואת שמואל, שלא היה יודע מה היה מתנבא, (לב) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא (לג) אחד עשר מזמורים שאמר משה (לד) בטכסים של נביאים אמרן, ולמה לא נכתבו בתורה, (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה:

[ה] (לו) **דבר** אחר תפלה למשה איש האלהים. אם איש למה אלהים, ואם אלהים למה איש, אלא בשעה שעמד לפני פרעה היה כאלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), ובשעה שברח לפני פרעה היה איש: דבר אחר כשהושלך (לאור) [ליאור] היה איש, וכשהפכו המים לדם היה כאלהים: דבר אחר כשעלה למרום היה איש, (לז) מה בוצין טב קומוי סימבק, מה סימבק טב קומוי משה, בשר ודם עלה לפני הקב"ה שכולו אש ומשרתיו אש, ומשה עלה אצלו ונקרא איש, וכשירד נקרא אלהים: דבר אחר כשעלה למקום שאין אוכלין ושותין, וגם הוא לא אכל ולא שתה נקרא אלהים, וכשירד ואכל ושתה נקרא איש. אמר ר' אבין ממחציתו ולמעלה נקרא אלהים, וממחציתו ולמטה נקרא איש. אמר ר' אלעזר (לח) מייסטרופולין היה משה, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז): דבר אחר איש האלהים. גברא דיינא, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא), (לט) שהיה אומר יקוב הדין את ההר: דבר אחר שהטיח דברים כנגד מדת הדין, שנאמר ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל), (מ) אמר משה אם ברא הקב"ה את פי הארץ מששת ימי בראשית הרי טוב, ואם לאו יברא עכשיו, בשביל קרח ועדתו: ד"א איש האלהים. שהכריע מדת הדין למדת רחמים, הקב"ה אמר אכנו בדבר ואורישנו (שם יד יב), ומשה אמר סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך (שם שם יט), וכתיב ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם שם כ): דבר אחר אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמו איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפר נדר אשתו מפיר, אם מבקש

הערות ותקונים

ובנדפס, והוא לנכון גם בכ"י ו' וגם בילקוט וכן תקן הרא"פ: (לא) ואותי אינו אומר אלא ואת שמואל. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וזה נשמט בכ"י האחרים ובנדפס, וכן תקן הרא"פ בגליון: (לב) א"ר לוי בשם ר' חנינא י"א מזמורים. מובא בילקוט תהלים שם וגורס א"ר לוי בשם ר' חייא בר חנינא, וכן מובא בילקוט ברכה רמז תתק"ן אחר שהביא מאמר גדול מפסיקתא וזאת הברכה, ואחרי הסיום טוב ופטור לעלמך, הוסיף והביא המאמר הזה משו"ט וחסר הציון „שוחר טוב" וגורס א"ר לוי בשם ר' אחא בר חנינא, ואולי צ"ל שם בשם ר' חייא בר חנינא, או בשם ר' אחא בר חנינא: (לג) אחד עשר מזמורים. כ"ה גם בילקוט תהלים, אבל בילקוט ברכה שם בטעות שנים עשר מזמורים. ויש להעיר בילקוט ברכה שם אחר סיום המאמר הביא דכתיב לכן יהכה צ"ל כתיב לכן יחכה, והוא מאמר אחר לקוח מפסיקתא וזאת הברכה בהתחלתה: (לד) בטכסים של נביאים. מל"י τάξις סדר ואופן (ארדנונג, אנארדנונג): (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף ואין מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים, וזה ליתא גם בילקוט, ור"ל אם היו כותבין באמצע התורה היו דברי נביאים מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים: (לו) ד"א תפלה למשה. מובא בילקוט תהלים שם ובילקוט ברכה רמז תתקנ"א ד"ה ד"א איש האלהים בשם שוחר טוב, ושנה גם במדרש דב"ר פי"א אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר ברכה סוף אות א' נוסף המאמר הזה מהמדפיס ממנטובה: (לז) מה בוצין טב קומוי סימבק, מה סימבק טב קומוי משה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים, אבל בנדפס מה בוצין טב קומוי, מה סומבק טב קומי, ואולי צ"ל סבקין, והוראתה אבוקה. עיין מוספי ערך סבקין, וראיתי בספר המלים להרב הבלשון הגדול מהר"י לעווי צד 491 שהביא המאמר, וגם לדעתו היא המלה סבקין בל"ר sebaceus והמ"ם מיותרת ופי' נר של חלב (טאלגליכט), ובוצין הוראתה נר, וקשה לבאר המשל, ועיין בגמרא סוכה כ"ו ע"ב בוצינא טבא מקרא ע"ש ברש"י ותוס' שגם הוא משל הדיוט, ובילקוט תהלים שם מה בוצין טב קומוי סי"ב קמלפי. גם לגי' זו אין מובן כלל: (לח) מייסטרופולין היה משה, כ"ה גם בכ"י ו', ובאיזה כ"י מיסטרופולין, ובאיזה כ"י ובנדפס מן מטרופולין היה משה. ועיין ערוך ערך מטרפלין, אבל אין ענין המלה לכאן: (לט) שהיה אומר יקוב הדין את ההר. בסנהדרין ו' ע"ב וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר: (מ) אמר משה

אם

לקיים מקיים, שנאמר אישה יקימנו ואישה יפרנו (במדבר ל יד), כביכול הקב"ה אמר לו משה קומה ה' (שם י לה) שובה ה' (שם שם לו):

[ו] **דבר** אחר תפלה למשה. זהו שאמר הכתוב ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח), (מא) [ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני אמרו לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה']: ואתה מוצא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב"ה, ולא בא הכתוב לייחס אלא משה בלבד, וכל כך למה, לפי שהיו מעשיו משונים מכל הבריות, כיצד אדם עומד ומתפלל שעה אחת או שתי שעות, וכשהוא צדיק הרבה יום אחד, אבל משה התפלל ארבעים יום וארבעים לילה, (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת אני מדמה אותו עליכם, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ) זה משה, (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל, ומגיד להם דבריו של הקב"ה, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ז] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (מד) משל לשלשה בני אדם (מה) שבאו ליטול דורון, ויש אומרים (דודיה) [דוריה] מן המלך, בא ראשון וכיבדו, אמר לו מה אתה מבקש, אמר לו בשביל שמרדתי אני מבקש שתתן לי (דודיה) [דוריה] [נתן לו], בא השני ונתן לו, בא השלישי אמר לו מה אתה מבקש אמר לו איני מבקש על עצמי כלום, אלא מדינה פלונית שהיא חריבה והיא שלך גזור שתבנה, אמר ליה המלך זו עטרה גדולה היא לך, כך בא דוד להתפלל, אמר ליה הקב"ה מה תבקש, אמר ליה שתשמע תפלתי, שנאמר תפלה לדוד שמעה ה' צדק [הקשיבה רנתי האזינה תפלתי] (שם יז א), בא חבקוק אמר ליה מה אתה מבקש, אמר ליה מה שאמרתי לפניך בשגגה, (מו) כשראה חנניה מישאל ועזריה מושלכים לכבשן האש והן נמלטין, וראה את חנניה בן תרדיון וחביריו נשרפין על התורה ואינן נמלטין, מיד קרא תגר, אמר לפניו רבון העולמים אלו צדיקים ואלו צדיקים, אלו טהורין ואלו טהורין, אלו קדושים ואלו קדושים, אלו ניצולין ואלו לא ניצולין, על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע מכתיר (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל (חבקוק א ד), אלא נבוכדנצר ערל וטמא, דניאל קדוש וטהור, (מז) והוא מלביש לצדקיהו שהוא רשע, שנאמר ושינא את בגדי כלאו (מ"ב כה כט), ומלביש לדניאל ארגוונא. פרעה ערל וטמא ויוסף טהור וקדוש, וממליך את יוסף ומלביש אותו בגדי שש, ומשים רביד הזהב על צוארו. אחשורוש ערל וטמא, ומרדכי קדוש וטהור, והוא ממליך את מרדכי ומלביש

הערות ותקונים

אם ברא הקב"ה את פי הארץ. במדרש במ"ר פי"ח אות י"ב אמר הקב"ה למשה מה אתה מבקש אמר לפניו רבש"ע אם בריאה אם בראת פה לארץ הרי יפה ואם לאו יברא ה' לה עכשיו פה אמר לו הקב"ה ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור: (מא) ר' ברכיה ור' חלבו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס גם בילקוט, והמעתיק השמיט בשגגה מן לפני ה' עד לפני ה' וחסר גם בכ"י ו', ובילקוט שם הביא הגי' שלא נתפלל על פניו, ולפנינו חסרים המלות „על פניו": (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת אני מדמה אותו אליכם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס אמר הקב"ה למלאכי השרת ראיתם גבורתו, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח זה משה: (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל ומגיד להם דבריו של הקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס שהיה מגיד להם לישראל דבריו של הקב"ה, שנאמר דבר אתה עמנו ונשמעה (שמות כ' י"ט) מה שלא היו יכולין לשמוע ששים רבוא ומגיד להם: (מד) משל לשלשה בני אדם. מובא בילקוט שם: (מה) שבאו ליטול דורון וי"א דודיה. כ"ה גם בכ"י ו', והוא הוספה מן המעתיק על הגי' דורון והוסיף וי"א דודיה, ויש לתקן שצ"ל דוריה והמלה יונית δωρεά ופי' מתנה ומנחה (געשענק) וגם דורון הוראתה כן וגם היא יונית δῶρον והילקוט הביא דורדיה יש לתקן שצ"ל דוריה, ובדפוס פראג ואח"כ באמסט' תקנו במדרש דורריה עפ"י גי' הילקוט, ובכ"י האחרים ובדפוס ראשון ודפוס וויניציא השמיטו המלה והגיהו „פרס": (מו) כשראה חנניה מישאל ועזריה מושלכים לכבשן האש. התחלת המאמר מובא בילקוט תהלים שם, והמאמר בשלמות מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ג באמצע המאמר שהביא שם משו"ט מזמור פ' אות ב' הוסיף „שראה חנניה מישאל ועזריה כו' עד תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות", ואח"כ סיים המאמר מאות ב' דוד דכתיב תפלה לדוד כו': (מז) והוא

מלביש

אותו ומכתירו, שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר ח טו). כי רשע מכתיר (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל, אותה שעה נגלה עליו ואמר לו אחרי אתה קורא תגר, לא כך כתוב, אל אמונה ואין עול [צדיק וישר הוא] (דברים לב ד), באותה שעה התחיל ואמר בשגגה אמרתי, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א): (מח) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש, (מט) אמר לו איני מבקש לעצמי אלא על ישראל, (נ) אמר ליה זו עטרה גדולה היא לך, תפלה למשה איש האלהים:

[ח] [תפלה למשה איש האלהים]. (נא) לא היה צריך לומר אלא תפלה למשה, מהו איש האלהים, משל למלך שכעס על בנו וביקש להמיתו, ואמר לו אוהבו בבקשה ממך מחול לו ואל תהרגהו, עמד ולא הרגו, למחר התחיל המלך לומר אילו הרגתי את בני לעצמי הייתי מכשיל, אלא זכור לטוב אוהבי שביקש עליו רחמים, ומעכשיו אני עושה אותו אב למלכים, (נב) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), (נג) אמר ליה משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג (במדבר יא טו), ומה כתיב בתריה, ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם יד כ), (נד) אחר כך אמר לו הקב"ה למשה אילו הרגתי את ישראל לעצמי הייתי מכשיל, אלא מחזיק אני טובה למשה שביקש עליהם רחמים, שנאמר ויחל משה (שמות לב יא), אני עושה לו גדולה, (נה) קורא אני לו אב לנביאים, אב למלאכים, אב למתפללים, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ט] [תפלה למשה איש האלהים]. כיון שיצאו ישראל ממצרים, עמד משה ומתפלל ואומר איני מכיר את הדרך, שנאמר הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), אמר לו הקב"ה (הנני) [הנה אנכי] שולח מלאך לפניך (שם כג כ), אמר ליה משה אפילו אם אתה שולח כמה מלאכים אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שם לג טו), אמר לו הקב"ה הנה אני עושה גזירתך, שנאמר פני ילכו והניחותי לך (שם שם יד):

[י] (ה') [אדני] מעון אתה היית לנו. (נו) אמר ר' יצחק מה שאמר הכתוב מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), אין אנו יודעין אם הקב"ה מעונו של עולם, ואם העולם מעונו של מקום, עד שבא משה ופירש, ה' מעון אתה היית לנו. (נז) אמר ר' יוסי בר חלפתא אין אנו יודעין אם הקב"ה טפילה לעולמו, ואם עולמו טפילה לו, עד שבא הקב"ה ופירש, הנה מקום אתי (שמות לג כא), שהוא מקום עולמו,

הערות ותקונים

מלבים לצדיקים שהוא רשע שנאמר ושנא את בגדי כלאו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (מח) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש. מובא בילקוט תהלים שם אחר שהשמיט כל המאמר שלפניו והביאו בחבקוק: (מט) א"ל איני מבקש לעצמי אלא על ישראל. זה הוא הנמשל על מה שהביא במשל אדוני המלך איני מבקש על עצמי כו': (נ) א"ל זו עטרה גדולה היא לך. בכ"י האחרים ובנדפס סיים „שאני מעביר רצוני מפניך": (נא) לא היה צריך לומר. מובא בילקוט תהלים שם: (נב) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם, א"ל משה אם ככה את עושה וגו'. הכתוב הרף הוא במעשה העגל, והכתוב אם ככה הוא במעשה דשליו, והדורש ערבם יחד: (נג) א"ל משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג. אחר זה נמצא הוספה בכ"י האחרים ובנדפס „מהו הרוג, הרוג נא את ההרוג, אם אדבר כנגדך הורגני אותי, ואם לא אעשה שליחותך נתחייבתי הריגה לפניך, מכאן וכאן הרוג אני, הרוג נא את ההרוג, הוי הרגני נא הרוג", וזה נוסף מן מזמור כ"ג אות ג' ומובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ה בשם שו"ט, וזה ליתא גם בכ"י ו', והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים": (נד) אח"כ אמר לו הקב"ה כו'. בילקוט תהלים שם השמטו איזה שורות: (נה) קורא אני לו אב לנביאים. בכ"י האחרים ובנדפס אני עושה אותו אב לנביאים, והמלות „אב למלאכים אב למתפללים" ליתא: (נו) א"ר יצחק מה שאמר הכתוב מעונה. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"א ונשנה במדרש ב"ר פס"ח אות ט' ופסיקתא רבתי פכ"א ובכ"י האחרים ובנדפס הלשון משובש, ויש לתקן כמו שהוא בכ"י שלפניו ובב"ר ובפסיקתא רבתי: (נז) א"ר יוסי בר חלפתא. כן מובא בילקוט שם, ובשמ"ר פמ"ה אות ו' ויאמר ה' הנה מקום אתי א"ר יוסי ב"ר חנינא הנה אנכי במקום הזה אין כתיב כאן, אלא הנה מקום אתי, אתרי טפלה לי, ואין אני טפל לאתרי. ובתנחומא כי תשא אות כ"ז מובא זה בשם ר' יוסי בר חלפתא. וכן יש לתקן בשמ"ר

שם

ואין העולם מקומו, הוי עולמו טפילה לו, ואין הוא טפל לעולמו. (נח) אמר ר' הונא בשם ר' אמי למה נקרא שמו של הקב"ה מקום, שהוא מקומו של עולם, שנאמר הנה מקום אתי (שם). (נט) אברהם קרא לו מקום, שנאמר ויקרא [אברהם] שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כב יד), יעקב קרא לו מקום, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (שם כח יז), משה קרא לו מקום, שנאמר הנה מקום אתי (שמות לג כא): (ס) [דבר אחר למה נקרא שמו מקום, שבכל מקום שצדיקים עומדים, שם הוא נמצא עמהם, שנאמר בכל (מקום) [המקום] אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שם כ כד), וכן הוא אומר ויפגע במקום וילן שם (בראשית כח יא)]:

[יא] (סא) בטרם הרים יולדו. ובמקום אחר הוא אומר בטרם הרים הטבעו (משלי ח כה), (סב) מלמד שהיו הרי עולם טסים כצפרים הללו שטסות על פני המים, ואיכן שהיה רואה הקב"ה מקום עמוק ביותר, היה נותן לתוכו הר גדול וממלא אותו, (סג) ואיכן שהיה רואה מקום (סד) מטוכס, היה נותן הר קל, שנאמר בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ:

[יב] (סה) תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. (סו) אמר ר' אבהו בר זעירא (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם, (סח) ומה היתה התשובה, היתה בת קול שמכרזת ואומרת שובו בני אדם. (סט) שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנם, ותשובה, והבית המקדש של מעלה, ושם משיח, ואנה היתה התורה כתובה, באש שחורה על אש לבנה, ומונחת על ברכו של הקב"ה, והקב"ה יושב על כסא הכבוד, וכסא הכבוד מתוקן בחסדו של הקב"ה על הרקיע שעל ראשי החיות, אבל החיות לא היו באותה שעה, וגן עדן מימינו של הקב"ה, וגיהנם משמאלו, ובית המקדש מתוקן לפניו, ושם משיח חקוק על אבן יקרה על גבי המזבח, ובת קול מכרזת

הערות ותקונים

שם, ועיין מה שהעירותי בתנחומא שם הערה קי"ד: (נח) א"ר הונא בש"ר אמי. ב"ר שם ופסיקתא רבתי שם: (נט) אברהם קרא לו מקום עד הנה מקום אתי, הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס: (ס) ד"א למה נקרא שמו מקום שבכל מקום שצדיקים, זה הוספתי וחסר ג"כ בכ"י ו', ונמצא בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ רשם בצדו אינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלו, והתוספה הזאת היא לקוחה מפדר"א פל"ה ולמה נקרא שמו מקום אלא בכל מקום שהצדיקים שם הוא נמצא עמהם, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי, וכן הסיום לפנינו וכה"א ויפגע במקום וילן שם הוא מפדר"א שם, ופגע בו הקב"ה שנאמר ויפגע במקום: (סא) בטרם הרים יולדו. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"א, והמאמר שלפניו א"ר יודן הוא מן ב"ר פס"ח אות פ', וחסר הציון: (סב) מלמד שהיו הרי עולם טסים כצפרים הללו שטסות על פני המים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים שהיו טסין כציפוריות של מים, אבל בדפוס ראשון ודפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים גם בילקוט הגי' שהיו טסין כציוריות של מים, יש לתקן שצ"ל כציפוריות, ומן אות כ' נעשית פ, והוראת מלת טס ידוע, מלשון המקרא כנשר יטוש עלי אוכל (איוב ט' כ"ו), ענינו תהירות עופפות כצפרים עפות (ישעיה ל"א ה') תרג' כעופא דטאים, ור"ל שהיו עפים כמו צפור המים: (סג) ואיכן שהיה רואה מקום מטוכס עד שנאמר בטרם הרים יולדו נשמט בילקוט: (סד) מטוכס. פכם ידוע סדר ואופן, והושאל למקום מישור, ואולי צ"ל מרוכס, מלשון והרכסים לבקעה: (סה) תשב אנוש עד דכא. בילקוט השמיט כל זה, וגרסה בצדו, כתוב בירמיה רמז מ"ח, צ"ל רמז רנ"ח: (סו) א"ר אבהו בר זעירא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס המלות „בר זעירא" ליתא: (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם. עיין ב"ר פ"א אות ד', ר' אהבה בר זעירא אמר אף התשובה קדמה לבריאת העולם, שנאמר בטרם הרים יולדו [וגו']: (סח) ומה היתה התשובה. כל המאמר עד ומה זרמתם נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, והתחלת המאמר עד ובת קול מכרזת ואומרת שובו בני אדם הביא הרב החוקר הגדול מהר"א ד"ר יעללינעק בבית המדרש ח"ה דף קס"ד בלקוטי מדרשים סי' ל': (סט) שבעה דברים. עיין ב"ר שם פ"א אות ד' וספרי עקב פסקא ל"ז, מכילתא בשלח סוף פרשה ט', ותנחומא נשא סי' י"ט, ולעיל בשו"ט מזמור ע"ד, פדר"א פ"ג, תד"א פל"א, מדרש משלי פ"ח, ילקוט בראשית רמז ד', ירמיה רמז רנ"ח, תהלים רמז תת"ט ותתמ"ז ומשלי רמז תקמ"ב. ועיין פסחים נ"ד ע"א נדרים ל"ט ע"ב

כאשר

שובו בני אדם, והיו הכל (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה, וכשברא הקב"ה את עולמו, וברא היות הקודש, תיקן הרקיע עם כלם על קרני החיות, שנאמר ודמות על (ראש החיות) [ראשי החיה] רקיע (יחזקאל א כב). אמר ר' הונא אמר ר' שמעון בן לקיש אלפיים שנה קדמו אלו עם התורה לברייתו של עולם, שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום (משלי ח ל), ויומו של הקב"ה אלף שנים, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (פסוק ד):

[יג] **זרמתם** שנה יהיו. אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שהיו קודם לבריאת עולם ונשטפו כהרף עין בשביל שהיו רעים. ר' יוחנן אמר למה ב של בראשית גדולה ביותר, לפי שהיא מצטרפת לשני ביתי"ן למלא ארבע, בראשית בגימטריא תתקע"ד הוו, כיצד תש"ר הרי תשע מאות, א' דבראשית מתחלף עם ל' דאלב"ם הרי שלשים, י' מתחלף עם מ' דאתב"ש הרי ארבעים, ב' שהיא גדולה כשני ביתי"ן מצטרפת לחשבון ארבעה, הרי תשע מאות ושבעים וארבעה, ואחר כך ברא אלהים את השמים ואת הארץ. (עא) ומה זרמתם, (עב) ר' יוחנן אמר (עג) זרו תמו, ר' שמעון בן לקיש אמר זרו מתורתך רימה נגעה בהם, (עד) רבי אומר (עה) זרייתך לשעה היתה: דבר אחר זרמתם שנה יהיו. כיון שנשטפו בזרם מים כשינה יהיו כחלום מהקיץ, וכן הוא אומר אשר קומטו ולא עת (ונהר) [נהר] יוצק יסודם (איוב כב טז):

[יד] **בבקר** יציץ וחלף. [רבנן אמרי] אלו ישראל, למה לפי שלערב ימולל ויבש, זו אומות העולם. [רבי אבא כהנא אמר כלו בישראל, (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעולם הבא]: שתה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך. (עז) אותה שעה שאנו עוסקין בתורתך אנו הולכין למאור פניך: כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הגה. (עח) בגזירות ושמדות. (עט) ר' יהודה ב"ר סימון אמר (פ) זו מרידה, רבנן אמרי זה הנער שהוא הוגה (פא) ומת בתורתו:

[טו] (פב) **ימי** שנותינו בהם שבעים שנה. כשנותיו של דוד: ואם בגבורות שמונים שנה. כשנותיו של משה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים: ורהבם עמל ואון. בר קפרא אמר ורהבם עמל, שכל אותן שבעים שהיה דוד הי היו בצרות ובעמל, וכל אותן שמונים שנה שהיה משה בבית פרעה ובכוש ובמדין וחזר עוד למצרים, היו בצרות ובעמל. (פג) אמר ר' חנינא בר יצחק אפילו בית מלכותו עמל ואון, ואין רהב אלא מלכות, שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהלים פז ד), וכתיב רהב הם שבת (ישעיה ל ז): כי גז חיש ונעופה. (פד) מהו גז חיש, גזין

הערות ותקונים

כאשר ציינתי בתנחומא הערה ל"ה: (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה. בכ"י ו' נסתכלין, והרא"פ הביא נסכלין: (עא) ומה זרמתם. מכאן הוא גם בכ"י האחרים ובנדפס, ומובא גם בילקוט שם עיין לעיל הערה ס"ח: (עב) ר' יוחנן אמר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר: (עג) זרו תמו. דורש נוטריקון, ובכ"י האחרים זרו תמו שנתם, ובילקוט זרו מתו תמו: (עד) ר' אומר. בכ"י האחרים ובנדפס רבנן אמרי, ובילקוט הגי' ר' אלעזר אומר: (עה) זרייתך לשעה היתה. דרש זרמתם כפשוטו כמו זרם, עיין בפירש"י: (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעוה"ב. בילקוט הגי' כלו בישראל בבוקר יציץ וחלף לעולם הבא, למה שלערב ימולל ויבש בעולם הזה: (עז) אותה שעה שאנו עוסקים בתורתך אנו הולכין למאור פניך. כן היא הגי' גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' יותר מתוקנת שתה עונותינו לנגדך בכל שעה שאתה עונותינו ואם מבקש אתה להחיותנו, עלומינו למאור פניך אותה שעה אנו הולכים למאור פניך, עיין בפירש"י שכתב חמאת נעורינו שמת לאור פניך: (עח) בגזירות ושמדות. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (עט) ר' יהודה ב"ר סימון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „ב"ר סימון": (פ) זו מרידה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס זו מרירה, ולב' נוסחאות אין מובן: (פא) ומת בתורתו. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (פב) ימי שנותינו עד אמר ר' חנינא בר יצחק הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (פג) א"ר חנינא בר יצחק אפי' בית מלכותו. מובא בילקוט שם: (פד) מהו

גז

וחשין וטסין עוברין בזריזות כעוף פורח. (פה) ר' יודן אמר אף על פי כן היו בהם מעשים טובים:

[טז] **מי** יודע עוז אפך. אמר ר' אבא בר כהנא שמא מתמלא עבירה על ידיך. (פו) אמר ר' חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין בעולם הזה, יש לו חלק לעולם הבא, כאברהם שנקרא ירא אלהים, שנאמר וכיראתך עברתך: למנות ימינו כן הודע. [אמר ר' יהושע] אם יודעין בנכון כמה מניין חיינו, אנו עושין תשובה קודם שנמות. אמר ר' אלעזר שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו וכי אדם יודע אימתי ימות, אמר להם כל שכן הוא עושה תשובה היום, שמא ימות למחר, נמצא כל ימיו בתשובה, הוי למנות ימינו כן הודע, (פז) אמר ר' חנינא לעולם תהא תשובה מצויה לפניך, שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך:

[יז] **שמחנו** כימות עניתנו. כימים שציערתנו בבבל במדי ביון ובאדום: דבר אחר כימות המשיח, (פח) וכמה ימות משיח, ר' אליעזר אומר אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור, ר' יהושע אומר אלפיים שנה, כימות עניתנו, שני ימים, (פט) ויומו של הקב"ה אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו שש מאות שנה, שנאמר כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב), (צא) והדין סדנא עביד בארעא שית מאה שנין, ר' יוסי אומר ששים שנה, שנאמר לפני ירח דור דורים (תהלים עב ה), דור עשרים שנה, דורים ארבעים שנה, הרי ששים. ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה שעשו ישראל במדבר, שנאמר ויענך וירעיבך (דברים ח ג). (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה (ישעיה סג ד), (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים שנה כימי חתן בחופתו, שנאמר כי יבעל בחור בתולה (שם סב ה), וכמה ימי חתן שבעה ימים, (צה) שנאמר מלא שבוע זאת (בראשית כט כז):

הערות ותקונים

גז חיש. בילקוט הביא זה בשם רבנן: (פה) ר' יודן אמר, וכן המאמר שלאחריו א"ר אבא בר כהנא נשמט בילקוט. והמאמר מר' אבא בר כהנא קשה הבנה: (פו) א"ר חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הלשון קטוע: (פז) א"ר חנינא. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בילקוט שם וגורס אמר רבי: (פח) וכמה ימות משיח. עיין סנהדרין צ"ט ע"א ושם איתא משמיה דר' אליעזר שאומר ימות המשיח ארבעים שנה. ועיין פסיקתא רבתי פסקא א' מובא בשם ר' עקיבא שאומר ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר מובא שאומר ארבע מאות שנה, ולהלן גם לפנינו בסו"ס מובא בשם ר' עקיבא ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר ברבי יוסי הגלילי מובא אלף שנה: (פט) ויומו של הקב"ה אלף שנים. ב"ר פ"ח אות ב', חגיגה י"ג, וי"ר פי"ט, וחזית פ' ראשו כתם פז: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס בשם ר' ברכיה סתם, והמלות „ור' דוסא סבא" ליתא, וברבתי שם ר' ברכיה בשם ר' דוסא הגדול, ובילקוט תהלים רמז תת"ה ותת"ו הביא מאמר מגמרא סנהדרין צ"ט ואח"כ הביא ר' ברכיה בשם ר' חייא הגדול שש מאות שנה והוא לקוח מפסיקתא רבתי וחסר הציון, ויש לתקן בשם ר' דוסא הגדול: (צא) והדין סדנא עביד בארעא שית מאה שנין. בכ"י האחרים ובנדפס וגמירי דהאי סדנא עביד בארעא שית מאה שנין, וסדנא הוא סדן של שקמה: (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה. ברבתי שם ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, שנאמר ויענך וירעיבך, וכתיב שמחנו כימות עניתנו, מה עינוי להלן ארבעים שנה, אף עינוי האמור כאן ארבעים שנה: (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ורבנן אמרי שלש מאות וחמשים וארבע כמנין ימות שנת הלבנה שישראל מונין בהן, שנאמר ושנת גאולי באה. ובגמרא סנהדרין שם גי' אחרת: רבי אומר שלש מאות וששים וחמש שנה כמנין ימות החמה, שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה, וע"ש בפירש"י, וברבתי גרסינן ורבי אומר אין את יכול למנות כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה: (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים. כ"ה גם ברבתי, ובגמרא שם תני אבימי בריה דר' אבהו ימות המשיח לישראל שבעת אלפים שנה שנאמר ומשוש וגו', ועיין ברש"י שם: (צה) שנאמר מלא שבוע זאת. אחר זה נמצא בכ"י ב' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים) הוספה: ד"א יומו של הקב"ה אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול, כשם שאנו עושים שמיטה אחת בכל ז' שנים, כך עתיד הקב"ה לעשות לו שמיטה

שהיא

[יח] יראה אל עבדיך פעלך. ר' ברכיה בשם ר' חייא אמר [זה אברהם ושרה]: והדרך על בניהם. זה יצחק ורבקה, (צו) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כד סג), והיתה רבקה באה עם אליעזר, וכיון שראתה אותו רבקה, (צז) ראתה אותו הדור ביותר, לבוש ומעוטף בציצית, ודמותו כמלאך אלהים, אמרה לאליעזר מי האיש הלזה (שם שם סה), (צח) מאי הלזה, [הדור כמו] הלוז, (צט) וכל כך למה, בזכות אביו וזכות עצמו, שנאמר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם, ואין הדרך אלא טלית הדור, הדומה להדור שלך, שנאמר הוד והדר לבשת (תהלים קד א), (ק) דאמר ר' חזקיה (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר, תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים דומים לאילנות, ואילנות לרקיע, ורקיע לנוגה, ונוגה לקשת, וקשת לדמות, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה (נוגה) [הנוגה] סביב (כן) [הוא] מראה דמות כבוד ה' (יחזקאל א כח), (קב) אמר ר' חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית, לא יהיו סבורין שמא תכלת הן לובשין, אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאילו הדר שכינה עליהן, שנאמר וראיתם אותו (במדבר טו לט), אותם לא נאמר, אלא אותו להקב"ה, הוי והדרך על בניהם: [יט] ויהי נועם ה' עלינו. (קג) אמר ר' הונא (קד) נפשי מן דכלתא ועיינא מן

הערות ותקונים

שהיא אלף שנה, שנאמר והיה (ביום ההוא) [יום אחד הוא] יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד ז'), זה העולם הבא ותחיית המתים, וזהו האור שגנז הקב"ה לצדיקים מבראשית, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד'), ואומר אור זרוע לצדיק (תהלים צ"ז י"א), ואומר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ו י'), ואומר והיה מדי חודש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג), זה העולם שכולו שבת: (צו) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אחר זה: „בשעה שעקדו על גבי המזבח והעריך את העצים ואת האש ונתן רגלו עליו כדרך שהאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה", וזה נוסף מאת הסופר מן פדר"א פל"א, והרא"פ מחק זה וכתב אינו בכתובים: (צז) ראתה אותו הדור ביותר לבוש ומעוטף בציצית ודמותו כמלאך אלהים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס איתא רק ראתה אותו הדור ונכנס בלבה: (צח) מאי הלזה הלוז. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס מאי הלזה הדור, כמו הלוז, ונכון להגיה כמו הלזה (ר"ל בעל החלומות הלזה בא) (בראשית ל"ז י"ט) ועיין מה שהעירותי בתנחומא תולדות הערה מ"ו, ואין להכפיל הדברים. ובכ"י א' שלפנינו ובכ"י ו', ובהגהת הרא"פ, נוסף מאיזה סופר „פי' לוז היינו אילן של שקדים, דומה לאילן של לוז בפרחים": (צט) וכל כך למה בזכות אביו וזכות עצמו עד שנאמר הוד והדר לבשת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ק) דא"ר חזקיה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסף פה: ד"א והדרך זה תכלת שבציצית שישראל מתכסין בו שנקראו בנים למקום, ומפני מה תכלת מכל גוון, ר' חזקיה אמר כו', וגם הרא"פ רשם על זה אינו בכתובים: (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר. מובא בילקוט תהלים שם בשם המדרש, ולעיל סוף מזמור כ"ד מובא בשם ר' חזקיה לבד, ושם הגי' א"ר חזקיה מפני מה נשתנית תכלת מכל מיני צבעונים מפני שתכלת דומה לים וים לרקיע ורקיע לקשת וקשת לענן וענן לכסא וכסא דומה לכבוד, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן, וכ"ה גם במדרש במ"ר פי"ד אות ג', ושם נוסף מפני שתכלת דומה לעשבים והעשבים דומים לים, ועיין במ"כ שם שהביא במדרש שו"ט גורס לעשבים. וראיתי בספרי שלח פסקא קט"ו מובא המאמר בשם ר' מאיר, וגם שם ליתא והים דומה לעשבים, ומצאתי לנכון בירושלמי ברכות פ"א ה"ה (דף ג' ע"א) ומתחיל שם תני בשם ר' מאיר, ועיין מנחות מ"ג ע"ב תניא היה ר' מאיר אומר כו', הוא כמו שמובא בספרי, ואולי למאמרם כוון המסדר שאמר ואית דאמרי בשם ר' מאיר, ובכל המקומות שהזכרתי המלות „דומה לאילנות" ליתא: (קב) א"ר חזקיה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר חזקיה אם לובשין ישראל ציצית ותכלת לא היו סבורין שהם היו מסתכלין באותן הציצית כאילו שכינה שרוי ביניהן, שנאמר וראיתם אותו וזכרתם, וכאילו עסוקין בכל המצות, שנאמר את כל מצות ה', ויש לתקן שצ"ל לא יהו סבורין שמא תכלת הם לובשין אלא שיהיו מסתכלין באותן ציצית כמו שמובא לנכון בילקוט תהלים שם, וראיתי ברוקח ה' ברכות סי' שס"א הביא המאמר הזה והלשון שהביא הוא כפי הנוסחא שלפנינו בכ"י, וז"ל בשוחר טוב מזמור ע' [צ"ל צ'] אומר [ר'] חזקיה בזמן שישראל מתכסים בציצית ומסתכלין בו כאלו הדר שכינה עליהם וראיתם אותו הוי והדרך על בניהם עכ"ל: (קג) א"ר הונא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט שם, וכן הוסיף הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמא בלי שם האומר: (קד) נפשי מן דכלתא

ועיינא

קרחתא, אמרו לו נתת תורתך לנו, וכבודך בעליונים, אתמהא, היכן שנתתה תורתך תן כבודך, הוי ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, אמר להם הקב"ה לשעבר על ידי שנבנה בית המקדש על ידי בשר ודם, לפיכך חרב ושמם, וסלקתי שכינתי מתוכו, אבל לעתיד לבא אבננו ואשכן שכינתי בתוכו, ואינו חרב לעולם:

מזמור צא

[א] יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. (א) זהו שאמר הכתוב כי האמנם ישב אלהים על הארץ הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי (מ"א ח כז), ר' הונא בשם ר' אידי פתח ותרם כראם קרני (תהלים צב יא), (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן ורכב עליו ונתיירא מאד, ונדר להקב"ה שאם יורידוהו משם בשלום, שיבנה בית המקדש במדת גובהו של ראם מאה אמה, שנאמר ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (שם עח סט): המזמור הזה כסבורין ששלמה אמרו, (ג) ולא אמרו אלא משה בבית קדשי הקדשים, שעשה שלמה עשרים אמה על עשרים אמה, (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. (ה) אמר ר' יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה, והרתיע לאחוריו, כיון שאמר לו ונתנו איש כופר נפשו (שמות ל יב), אמר משה כופר נפש איש עשרו (משלי יג ח), (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו, (ז) אמר ר' מאיר הראה לו הקב"ה למשה מטבע של אש, ואמר לו זה יתנו (שמות שם יג), כזה יתנו, וכן כשאמר לו הקב"ה למשה צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), אמר משה ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ טז), מי יוכל לספק אלים לקרבנות, אמר ליה הקב"ה חייך לא כשאתה סבור, איני מבקש ממך אלא את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (במדבר כח ד). וכן כשאמר לו הקב"ה למשה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח), אמר משה מי יוכל לעשות מקום מקדש ששכינה ישרה בתוכו, הנה השמים ושמי

הערות ותקונים

ועיינא מן קרחתא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן לעיל במזמור נ"א אות ה', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' מן קלחתא, והוא משל הדיוט:

(א) זה"ש כי האמנם ישב אלהים. המאמר הזה וגם המאמר ר' הונא פתח ותרם כראם קרני אין ענינו לכאן, ובילקוט שם שהמאמר על ותרם כראם קרני לא הביא כלל, ומתחיל א"ר הונא בשם ר' אידי מי אמר המזמור הזה אנו סבורים ששלמה אמרו כו' ע"ש, וכן במדרש במ"ר פי"ב אות ג' נשנה המאמר הזה ומתחיל ויהי ביום כלות וגו' הה"ד יושב בסתר עליון אמר רב הונא בשם ר' אידי מי אמר המזמור הזה היינו סבורים שבא שלמה ואמרו כו': (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן. בכ"י האחרים ובנדפס נתקצר כאן והיה אחר זה „במזמור כ"ב" והוא לעיל מזמור כ"ב אות כ"ח: (ג) ולא אמרו אלא משה. במדרש במ"ר היה הה"ד יושב בסתר עליון זה משה שישב בסתר עליון שנכנס בתוך הענן שהוא סתר עליון, כמה דתימא עבים סתר לו כו': (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. בכ"י האחרים ובנדפס נמצא פה הוספה: „ואימתי אמרו בשעה שראה כל המלאכה שנאמר וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם (שמות ל"ט מ"ג) ומה ברכה בירכן, אמר להן תשרה שכינה על מעשה ידיכם, והן אומרים ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו וגו' ואעפ"י שאין כתוב בתורה מפורש בכתובים, יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם, פתח משה ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן" והרא"פ מחק זה והעיר אינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו. ועיין פסיקתא וזאת הברכה ובהערה כ': (ה) א"ר יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה כו'. פסיקתא פסקא שקלים (כ' ע"א) ופסקא את קרבני (ס"א ע"ב) ופסיקתא רבתי פט"ז ותנחומא נשא אות י"ט, ובנדפס אות י"א, ובתנחומא הנדפס מכבר כי תשא אות י', במ"ר שם פי"ב אות ג', ושם הגי' א"ר יהודה בר סימון בשם ר' יוחנן, ועיין בפסיקתא שם הערה קנ"ח: (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו. בתנחומא ובמ"ר שם היה עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב' ד') ועדיין אינו מגיע, שנאמר אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשם, אמר לו הקב"ה איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן: (ז) א"ר מאיר.

נטלה

השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), אמר ליה הקב"ה כשאני רוצה כל העולם אינו יכול להחזיק כבודי, ולא אחד (ח) מן שמשיי, אלא אני איני מבקש ממך אלא (ט) (עשר) [עשרים] אמות בצפון, (ועשר) [ועשרים] אמות בדרום, (י) ושמונה במערב, הוי יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן, (יא) שנתלונן בצלו: דבר אחר מי אמר המזמור הזה, מי שהוא יושב בסתר עליון, ומתלונן בצל עליון, מי שמתלונן בצלו שיושב בסתרו של עולם, זה משה, שישב בסתרו של עליון ולן בצל שדי: דבר אחר יושב בצל שדי. בצלו של בצלאל. אמר ר' פרוזדק בר נחשא בשם ר' יהודה ב"ר סימון יושב בסתר עליון, כל המעשים רואה ואינו נראה, ובצל שעשה בצלאל נתלונן שדי: (יב) שיר של פגעים היה משה אומר בשעה שעלה לרקיע, (יג) ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן:

[ב] **אומר** לה' מחסי, (יד) אגנתי: ומצודתי. (טו) קסטרא דידי: (טז) אלהי אבטח בו. שבשמו אני צר את הרשעים ומורידן לגיהנם: (יז) כי הוא יצילך מפח יקוש. (יח) מצודתא דציידא: מדבר הוות. מדבר שהוא מביא הוות לעולם: באברתו יסך לך [וגו' צנה וסוחרה אמתו]. (יט) אמר ר' שמעון בן לקיש זיין אני

הערות ותקונים

נשנה גם בירושלמי שקלים פ"ה ה"ו, ועיין פסיקתא שם הערה קמ"ד: (ח) מן שמשיי. פי' מצבא מרום, ובמדרש במ"ר שם ולא שמש אחד משלי: (ט) עשר אמות בצפון ועשר אמות בדרום. תקנתי עשרים במקום עשר, ובפסיקתא שם עשרים קרשים, וכ"ה בברייתא דמלאכת המשכן פ"א ובבמ"ר פי"ד סוף אות א' ועיין בפסיקתא שם בהערה ק"ם, ובכ"י האחרים ובנדפס בטעות ג"כ עשר אמות בצפון ונשמט „עשר אמות בדרום": (י) ושמונה במערב. שם בהערה קס"א הערותי בתנחומא שנדפס מכבר כי תשא נוסף עוד: ושמונה במזרח, וכתבתי כי הוא טעות דמוכח כי במזרח לא היו קרשים כי אם פרוכת, וכעת ראיתי כי זה נוסף מן המדפיס ממנטובה, וכל המוסיף גורע. ובברייתא דמלאכת המשכן שם כתוב מפורש „אבל במזרח לא היה שם קרש": (יא) שנתלונן בצלו ד"א מי אמר המזמור הזה עד ובצל שעשה בצלאל נתלונן שדי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם איתא רק ר' יהודה ב"ר סימון אמר יושב בסתר עליון, שרואה ואינו נראה ובצל שעשה בצלאל יתלונן שדי, וכל המאמר חסר, והיה לנכון גם לפני בעל במ"ר שהביא שם א"ר פרוזדק בר נחשא בשם ר' יהודה ב"ר סימון שדי נתלונן בצל שעשה לך בצלאל זה המשכן הוי בצל שדי יתלונן. הביא את שם ר' פרוזדק בר נחשא כמו שהוא בכ"י שלפנינו, וגם הילקוט תהלים שם הביא כפי הנוסח שלפנינו: (יב) שיר של פגעים. נשנה ג"כ במדרש במ"ר שם ושם הגי' שיר של פגעים אמר משה בשעה שהיה עולה להר שהיה מתירא מן המזיקין, וכן בתנחומא נשא אות כ"ז כשהיה משה עולה בהר היה אומר המזמור הזה יושב בסתר עליון, ובירושלמי שבת פ"ו דף ח' ע"ב עירובין פ"י דף כ"ו ע"ג איזהו שיר פגעין, ה' מה רבו צרי וכל המזמור יושב בסתר עליון עד כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעונך, ובגמרא בבלי שבועות ט"ו ע"ב שיר של פגעים יפול מצדך אלף ואומר יושב בסתר עליון, עד כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעונך, וע"ש בפירש"י ומה שהביא בשם תורת כהנים כוון לספרא שמיני ס' ע"ו, ועל פגעים פירש"י שם מזיקין שפוגעין בבני אדם להזיק: (יג) ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף אחר זה: יתלונן לינות הרבה עשה שם ק"כ יום, ואח"כ מובא שם יושב בסתר עליון עד כי אתה ה' מחסי שהיו תיבות כנגד ששים גבורים, ע"כ, וזה נוסף מן סופר אחד, המאמר הראשון לקוח מן תנחומא נשא אות כ"ז וע"ש בהערה קמ"א דורש לן בגימטריא מאה ועשרים: (יד) אגנתי. כ"ה גם במ"ר שם ופי' מגיני: (טו) קסטרא. היא המלה Castrum פי' מצור ומחנה, ובתנחומא נשא אות כ"ז אומר לה' מחסי, שהוא מחסי [ומצודתי] נעשה לי כחומה: (טז) אלהי אבטח בו שבשמו אני צר את הרשעים ומורידן לגיהנם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס נוסף אלהי אבטח בו „ולא אמרת לי ועשו לי מקדש ושכנתי ואם עשיתי כן אלהי אבטח בו", והרא"פ מחק זה וכתב אינו בכתובים, והוא ג"כ אשר מובא בבית המדרש ח"ה לב פ"ה במזמור צ"א וערב שם איזה מאמרים יחד אשר הרא"פ כתב עליהם אינו בכתובים, וכל הלשונות קשה הבנה להבין כוונת הדורש, וגם בדפוסים הראשונים הגי' אני צר ואח"כ הגיהו אני צד, ובמדרש במ"ר שם גי' אחרת אלהי אבטח בו שבשמו אני מבריח את המזיקין ואת מלאכי חבלה: (יז) כי הוא יצילך מפח יקוש. בכ"י האחרים ובנדפס מסיבה רוח הקדש ואומרת לו „כי הוא יצילך מפח" וגם זה מחק הרא"פ: (יח) מצודתא דציידא. מן המצודה שפורש הצייד, ובתנחומא נשא שם ממצודתו של צייד וע"ש בהערה קמ"ג: (יט) ארשב"ל זיין אני עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה. כ"ה גם בכ"י ו', (ובטעות שם דין אני עושה), וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הלשון משובש

ארשב"ל

עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה, ר' שמעון בן יוחי אמר (כ) זיין הוא אמיתה של תורה. אמר ר' שמעון בן יוחי זיין שנתן הקב"ה לישראל בסיני, שם המפורש כתוב עליו:

[ג] **לא** תירא מפחד לילה [מחץ יעוף יומם]. (כא) אמר ר' ברכיה יש מזיק שהוא פורח כעוף הזה, (כב) וקושט כחץ, ומי הוא יצילך ממנו, שילוח הקן, [שכן כתיב למעלה] כי הוא יצילך מפח יקוש, [אין פח אלא צפור], כמה שנאמר התפול צפור על פח הארץ (עמוס ג ה), וכתיב כי יקרא קן צפור [וגו'] שלח תשלח (דברים כב ו ז): (כג) מדבר באופל יהלך [מקטב ישוד צהרים]. (כד) רבנן אמרי שד הוא, (כה) ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלה לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפרין, (כו) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי קטב מרירי עשוי קליפין קליפין שערות שערות, (ושל) [ועל] עין אחד הוא רואה, ועינו תוך לבו, (כז) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה, אלא בין צל לחמה, (כח) מתגלגל כדור, ושולט מארבע שעות ועד תשע שעות משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, וכל מי שהוא רואה אותו נופל על פניו, (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. (לא) ר' שמואל בר רב יצחק הוה

הערות ותקונים

ארשב"ל כן אני עוסק באמתה של תורה נ"ל זיין אני עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה, ובמדרש במ"ר שם מהו צנה וסוחרה אמתו ארשב"ל אמר הקב"ה זיין אני עושה לכל מי שהוא סוחר באמיתה של תורה, ובמדרש תנחומא שם אמר ריש לקיש (עיין שם הערה קמ"ד) צנה אני נעשה לכל מי שהוא סוחר בתורה, וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם התנחומא, וזיין פי' צנה. עיין ערוך השלם ערך זיין, ובמדרש במ"ר שם נמצא הוספה: „באברתו יסך לך, מהו באברתו, בזכות התורה שנתנה מימינו של הקב"ה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'): ותחת כנפיו תחסה, מי שבא לחסות תחת כנפיו של הקב"ה הוא לו צנה וסוחרה של אמת": (כ) זיין הוא אמיתה של תורה. במדרש במ"ר שם אמיתה של תורה זיין הוא לבעליה: (כא) א"ר ברכיה. מובא ג"כ במדרש במ"ר שם ובתנחומא שם וכן בדברים רבה פ"ו אות ו', ובתנחומא שם ר' ברכיה הכהן ברבי, ומובא בילקוט תהלים שם וחסר הציון מדרש, והוא מן שו"ט שלפנינו, ולפני זה נוסף שם לא תירא מפחד לילה, מן אגרת בת מחלת ומרכבתה ולא מכל המזיקים המושלים בלילה, ועיין פסחים קי"ב ע"ב: (כב) וקושט כחץ. וכ"ה בתנחומא שם, המוספי בערך קשט ב' הביא המאמר בשם במ"ר ולא ציין מקומו, וכוון להמאמר במדרש במ"ר פי"ב אות ג', וכתב פי' מורה בקשת, ת"י או ירה יירה או גירי דאשא יתקטעון ביה: (כג) מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: כמה שדים כמה רוחות ופגעים רעים עוברים בלילה ואיך ירא, הה"ד אליך לא יגש: (כד) רבנן אמרי שד הוא. נשנה במדרש במ"ר שם, ולפני זה נמצא שם הוספה: מדבר באופל יהלך מי שמעשיו באופל כו', וכן אחר זה נמצא שם הוספה: ר' אבא בר כהנא אמר כו', והוא מאיכה רבתי פ"א פסוק ומרוב עבודה פ"ט גם במ"כ: (כה) ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלה לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפרין, ובכ"י האחרים ובנדפס ר' יהודה ברבי יוסי אמר דהוה קן לה לשון שודד, והמלות דהוה קן לה תרין ציפרין ליתא שם, ובכ"י ב' ד' ה' ז' איתא הנוסחא ר' יוסי ב"ר יהודה אומר שד שהוא בוזז ליה, מלשון שודד, וכן הרא"פ הוסיף כן והביא ס"א דהוה בזז לה לשון שודד, וכל המאמר אין לו שחר, ובעל מדרש במ"ר השמיט כולו, וכן ליתא בתנחומא ובילקוט: (כו) א"ר הונא בשם ר' יוסי. במ"ר שם, ומובא בילקוט שם, וחסר בתנחומא: (כז) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה. במדרש במ"ר שם נשמט זה ממקומו ע"ש, ושם נוסף ראשו דומה לעגל וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו, וכ"ה בתנחומא שם, ועיין שם הערה קמ"ט: (כח) מתגלגל כדור. נ"ל ככדור, עיין בתנחומא הערה קמ"ט, ובמדרש במ"ר ומתגלגל ככד, ובעל מ"כ הביא וז"ל ככד וכן במדרש תהלים כתיבת יד, ובילקוט גרס כבור, ונ"ל כדור, וכ"ה בשוחר טוב. עכ"ל, המ"כ סיים וכ"ה בשו"ט, וגי' אחרת הביא מן מדרש תהלים כ"י, ובאמת המדרש שו"ט הוא הוא המדרש תהלים, וראיתי בדפוסים אחרונים הגי' כלוד, והגי' הנכונה ככדור, ועיין תוס' חולין דף ס"ד ע"א ד"ה כודרת: (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. במדרש במ"ר סיים „ומת": (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. במדרש במ"ר שם א"ר פנחס הכהן מעשה באחד שראה אותו ונכפה על פניו, אמרו יהודה בן ר' שמואל ראה ולא נפל, אמרו אעפ"כ מת, ובמדרש איכה שם פ"א פ' ומרוב עבודה מעשה בחסיד אחד שראה אותו ונפל על פניו ומת, ויש אומרים יהודה ברבי היה, שמואל חמתיה ולא נפל, אמר עכן בית. המלות „אמר עכן בית" הם משובשות, ונ"ל אמרו אעפ"כ מת: (לא) ר' שמואל ב"ר יצחק. בכ"י האחרים ובנדפס, רבי שילא בר רבי יצחק,

במדרש

מפקד (לב) לספרייא דיהוון (לג) מפנין לטלייא בארבע שעות. ר׳ יוחנן הוה מפקד לספרייא (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, הוי מקטב ישוד צהרים:

[ד] (לה) **יפול** מצדך אלף. (לו) ר׳ יצחק אמר היד שהיא שולטת על מצות תפלין, נמסרו לה אלף מלאכים לשומרו מן המזיקין, והימין ששולטת במצות הרבה, ורבבה מימינך, ריבוא של מלאכים נמסרו לו לשומרו מן המזיקין, אמר ר׳ חנינא בר אבהו אינו אומר ימסרו לך אלא יפול, (לז) שאם באים אלף מזיקין לפני היד, הן נופלין לפניה, לפי שהיא שולטת (במצות הרבה) [על מצוה אחת], ולפני הימין רבבה [הן נופלין לפניה, לפי שהיא שולטת במצות הרבה]. (לח) בנוהג שבעולם נמסר לאדם אלף איש עליו לזון אותם, לפי שהן מסורין לטובתו לשומרו, אבל הקב״ה מוסר לאדם אלף מלאכים משמאלו וריבוא מימינו לטובתו לשומרו, ואף על פי כן אליך לא יגש [שתזון אותם], רק בעיניך תביט, (לט) שתראה כאשר יתמו הרשעים, שנאמר ושלומת רשעים תראה:

[ה] **כי** אתה ה׳ מחסי. (מ) אמר ר׳ חנינא נפשי מן דלכתא ועיינא לי מן קרחתא, נתת את התורה בתחתונים אצלינו, ועליון שמת מעונך: (מא) לא תאונה אליך רעה. (מב) אמר ר׳ יוחנן עד שלא הוקם המשכן היו המזיקין מתגרין לבריות, משהוקם המשכן ונגע לא יקרב באהלך, אמר ר׳ שמעון בן לקיש ולמה נלמד מספר תילים, והא כתיב יברכך ה׳ וישמרך (במדבר ו כד), מן המזיקין, וסמיך ליה ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן (שם ז א):

[ו] **כי** מלאכיו יצוה לך. (מג) ר׳ יהודה אומר מי גדול הפוטר או הנפטר, כשהיה יעקב מתפגש עם המלאך, ראה מה כתיב, וישר אל מלאך ויוכל (לו) (הושע

הערות ותקונים

במדרש במ״ר שם נמצא לפני זה הוספה: ר׳ אבהו הוה יתיב פשיט כו׳, והוא לקוח מן איכה רבה שם: (לב) לספרייא. במדרש במ״ר נוסף ולמתניניא. פי׳ המ״כ לסופרים מלמדים מקראות לתינוקת, ומלמדי משניות: (לג) מפנין. במדרש שם דיהון מפטירין טלייא, פי׳ שיפטרו ויניחו התינוקת לבתיהם: (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא. ובמדרש שם דלא יהוון טענין ערקא על מניקיא, פי׳ שלא ישאו רצועה על התינוקת להכותם, ותרגום ועד שרוך נעל ועד ערקת מסנא: (לה) יפול מצדך אלף. בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ נוסף יפול מצדך אלף שמשלימין לו, כענין שנאמר וממנשה נפלו על דויד (דה״א י״ב כ׳) וכתיב בלכתו אל צקלג נפלו עליו ממנשה (שם שם כ״א) וליתא בכ״י א׳ ג׳ ו׳ ח׳ ובנדפס: (לו) ר׳ יצחק אמר. מובא בילקוט רמז תתמ״ב בשם המדרש, ושנה ג״כ במדרש במ״ר פי״ב אות ג׳, וכן נשנה לעיל במזמור י״ז אות ח׳ למה מימין יותר משל שמאל, מפני שהימין שולטת בכל המצות לכך ורבבה מימינך אבל השמאל אינה שולטת אלא במצוה אחת ואיזו זו מצות תפילין, שנאמר וקשרתם לאות על ידך (דברים ו׳ ח׳), לכך נמסרו לשמאל אלף, והילקוט כאן הביא כלשון השו״ט במזמור י״ז, ובתנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ג׳ וסוף משפטים אמר ר׳ יצחק למה מן הימין רבבה ומן השמאל אלף, לפי שהשמאל אינה צריכה מלאכים הרבה מפני ששמו של הקב״ה כתוב בתפילין ונתון בשמאל שנאמר וקשרתם לאות על ידך, א״ר אבהו בר חנינא שמאל שאינה פשוטה במצות כמו הימין אינה מפלת אלא אלף מזיקין, אבל ימין שהיא פשוטה במצות מפלת רבוא מזיקין: (לז) שאם באים אלף מזיקין. הלשון נשתבש ותקנתי בפנים, ונמצא לנכון בכ״י האחרים ובנדפס: (לח) בנוהג שבעולם. בילקוט שם הגי׳ בנוהג שבעולם מלך יוצא לדרך וכל הלגיונות יוצאין עמו לשמרו והוא זקוק להם ליתן לכל אחד פרנסתו ומזונותיו, אבל אני מסרתי לך אלף משמאלך ורבבה מימינך שיהו שומרים אותך ואין אחד מהם נגש אליך, ואומר לך זן אותי, ואין ספק שהביא זה ממקור אחר: (לט) שתראה כאשר יתמו הרשעים שנאמר ושלומת רשעים תראה. זה חסר בכ״י האחרים ובנדפס, וגם הרא״פ הוסיף זה בגליון, ובמדרש במ״ר שם סיים רק בעיניך תביט שלותך ושלומת רשעים תראה מה שישלם הקב״ה לרשעים כמעשיהם תראה: (מ) א״ר חנינא נפשי מן דלכתא ועיינא לי מן קרחתא. המשל הזה מובא גם לעיל מזמור נ׳ אות י״ט, ומובא בילקוט רמז תתמ״ג, ובעל מדרש במ״ר השמיט זה והביא א״ר חנינא אמרו ישראל להקב״ה אתה נותן את התורה בתחתונים אצלנו ושכינתך תהרה בעליונים: (מא) לא תאונה אליך רעה. במדרש במ״ר נוסף כמה דתימא לא יאונה לצדיק כל און (משלי כ׳ כ״א) ואח״כ מתחיל ונגע לא יקרב באהלך א״ר יוחנן. עיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות (ו׳ ע״ב) ובהערתי פ׳ ויהי ביום כלות משה, ומובא בילקוט רמז תתמ״ג בשם המדרש שו״ט: (מג) ר׳ יהודה

י״ב ה׳), מה אמר המלאך, שלחני כי עלה השחר (בראשית לב כז), הרי יעקב פוטר המלאך. ר׳ יוסי אומר מי גדול הנושא או הנישא, הוי הנישא גדול, (מד) הדא הוא דכתיב על כפים ישאונך: (מה) ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן, ר׳ יהודה אומר בשעה שהיה יעקב מהרהר ואומר שאני מעמיד שנים עשר שבטים, מה עשה, נטל שנים עשרה אבנים ונתנן תחת ראשו, ואמר אם נעשין כולו אחד, יודע אנכי שאני מעמיד שנים עשר שבטים, ולכך היה מכוין לבוראו, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כח יא), ונעשו אבן אחד. (מו) ר׳ נחמיה אמר שלשה אבנים הי׳, ואמר אם הקב״ה מייחד שמו עלי כמו שייחד על אבותי, יעשו כולן אחת, ועמד ומצאן כולן אחת, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כח יא), ומניין שנעשו כולן אחת, שנאמר ויקח את האבן (שם שם יח). (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים, (מח) ואם תמיה אתה על הדבר, אמר ר׳ חנינא בשם ר׳ אבהו בשם ר׳ שמעון בן יוחי כי הנה [ה׳] יוצא ממקומו [וירד ודרך על במתי ארץ] (מיכה א ג), וכתיב ונמסו [ההרים] תחתיו (שם שם ד), ומה אם בשעה שהקב״ה יוצא נמסו ההרים תחתיו, כאן שכתוב והנה ה׳ נצב עליו (בראשית כח יג), על אחת כמה וכמה: אמר ר׳ חנינא אמר ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן, היכן היה יעקב באותה שעה, אלא המלאכים טענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך:

[ז] (מט) [**נוסחא** אחרת: ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת, והיה בפחד גדול, ואמר ביתו של הקב״ה במקום הזה, (נ) ולא ידעתי שכינתו, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית

הערות ותקונים

יהודה אומר. המאמר נשנה בב״ר פע״ח אות א׳ ושם גי׳ אחרת ר׳ מאיר אומר מי גדול השומר או הנשמר, מן מה דכתיב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך (תהלים צ״א י״א), הוי הנשמר גדול מן השומר, ר׳ יהודה אומר מי גדול הנושא או הנישא, מן מה דכתיב על כפים ישאוך, הוי הנישא גדול מן הנושא, ר׳ שמעון אמר [מי גדול המשלח או המשתלח] מן מה דכתיב ויאמר שלחני, הוי המשלח גדול מן המשתלח, ועיין גי׳ אחרת להלן במזמור ק״ד אות ג׳: (מד) הה״ד על כפים ישאוך. בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ נמצא אחר זה הוספה: מכאן שהצדיקים גדולים מן המלאכים, שנאמר על כפים ישאוך, ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר אם ראית צדיק יוצא לדרך הקדם על ידך שלשה ימים או האחר על ידך שלשה ימים, כי מלאכי השלום מלוין אותו, הה״ד כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, וכן רשע שלא נצאת עמו הקדם עליו ג׳ ימים, או האחר, כי השטן מזדווג לו, שנאמר הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו ע״כ. וזה הוסיף סופר אחד מתנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ח׳. והילקוט תהלים שם הביא זה בשם תנחומא ולא נמצא בתנחומא כ״י, וצ״ל בילקוט „ילמדנו״, ואין ספק כי כל המאמר בתנחומא הנדפס נובע מהילמדנו כמו שהעירותי במבוא לתנחומא צד 190 הערה קט״ז: (מה) ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן. נובע ממדרש ב״ר פס״ח אות י״א בשנוים קטנים, ודברי ר׳ יהודה מובא גם בפדר״א פל״ה, ובלקח טוב ויצא כ״ח י״א: (מו) ר׳ נחמיה. עיין בב״ר שם: (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים. חסר הסיום ונמצא בב״ר שם אמר אברהם יצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, ויצחק יצא עשו וכל אלופיו, ואני אם מתאחות ב׳ אבנים זו לזו יודע אני שאינו יוצא הימני פסולת: (מח) ואם תמיה אתה על הדבר כו׳, עד הסיום שנאמר על כפים ישאוך, הוא כן גם בכ״י ו׳, וכן הוא בילקוט והשמיט קצת, כדרכו, וכן הביא הרא״פ, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס, ושם נוסחא אחרת כאשר הבאתי בפנים באות ז׳, ובב״ר שם נמצא המאמר בקצרה ר׳ ברכיה ור״ל בשם ר׳ חמא בר חנינא אמרו כתיב כי הנה ה׳ יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א׳ ג׳), מי שנגלה עליו הקב״ה עאכ״ו. אולם העיקר חסר וכוונתו לסיפא דקרא ונמסו ההרים תחתיו, כמו שכתוב מפורש בשו״ט, ומה שם ונמסו ההרים כאן שכתוב והנה ה׳ נצב עליו על אחת כמה וכמה שנמסו האבנים ונעשו אבן אחת, וכן תראה בתנחומא הנדפס מכבר ריש ויצא כיון שראו האבנים שהיו תחת מראשותיו כבודו של הקב״ה נמחו כלם ונעשו אבן אחת: (מט) נוסחא אחרת. ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת והיה בפחד גדול. הוספתי בפנים הנוסחא הנמצאת בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ז׳ ח׳ ובנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס וויניציא, וליתא בכ״י א׳ ו׳ וכן ליתא בילקוט שם, וכאשר תראה לפניו סוף אות ו׳ נמצא נוסחא אחרת בשם רבנן, והנוסח אשר הוספתי לקוח מן פדר״א סוף פל״ה: (נ) ולא ידעתי שכינתו. זה ליתא בפדר״א, והרד״ל שם העיר מלשון

אלהים (בראשית כח יז), מכאן אמרו, (נא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים, כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם, ופתח פתוח לשמוע תפלה, שנאמר וזה שער השמים (שם שם), חזר יעקב ללקוט את האבנים ומצאן אבן אחת, לקח יעקב את האבן ושם אותה מצבה בתוך המקום, וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה, שנאמר ויצק שמן על ראשה (שם שם יח), מה עשה הקב"ה, נטל רגל ימינו, וטבע אותה עד עומק תהומות, ועשה אותה סניף לארץ, כאדם שהוא נותן סניף לכיפה, לפיכך נקראת אבן שתיה, ששם טבור הארץ, (נב) ומשם נפתחה כל הארץ, ועליה היכל ה', שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים (שם שם כב), ונפל יעקב ארצה לפני אבן שתיה, והיה מתפלל לפני הקב"ה, ואומר רבונו של עולם אם תשיבני למקום הזה בשלום, אז אזבחה לפניך זבחי תודה ועולה, שנאמר וידר יעקב נדר לאמר (שם שם כ), (נג) ונדר ושלם, ומשם נשא רגליו, ושם הניח את הבאר, (נד) שהיתה הבאר מהלכת לפניו, ובהריפת עין בא לחרן, שנאמר [וישא יעקב רגליו (שם כט א), ואומר] ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (שם כח י), (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך לא יצר צעדך ואם תרוץ לא תכשל (משלי ד יב). (נו) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן המלאכים טענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נז) ולא צרו צעדיו של יעקב ולא נכשל כחו, וכגבור גלל את האבן מעל פי הבאר, והיתה הבאר עולה (נח) ושופעת מים חוצה לה, וראו הרועים ותמהו, שכולם לא היו יכולין לגלול את האבן, והוא לבדו גלל אותה, שנאמר (נט) ויגש יעקב ויגל את האבן (בראשית כט י)]:

[ח] **על** שחל ופתן תדרוך. (ס) אמר ר' לוי כל שנים עשר חדש היה נח (סא) מדייש על הנחשים ועל העקרבים, ולא היו מזיקים אותו, שנאמר על שחל ופתן תדרוך: כי בי חשק [ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי]. (סב) ר' יהושע בן לוי בשם ר' פנחס בן יאיר אמר מפני מה מתפללין ישראל בעולם הזה ואינן נענין, על ידי שאינן יודעין בשם המפורש, אבל לעתיד לבא הקב"ה מודיע להם שמו [שנאמר] לכן ידע עמי שמי (ישעיה נב ו), באותה שעה הן מתפללין ונענין, [שנאמר] יקראני ואענהו. (סג) אמר ר' יצחק בשם ר' הייא אם מבקשים הם אותי בשעה שמגיע להם צרה, מיד אני עונה אותן, יקראני ואענהו [עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו, (סד) וכן הוא אומר וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (תהלים נ טו)].

הערות ותקונים

מלשון השו"ט מוכן שמפרש ואנכי לא ידעתי היינו שכינה שנקראת אנכי: (נא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים. בפדר"א הגי' במקום הזה בירושלים ועיין בהרד"ל שם: (נב) ומשם נפתחה כל הארץ. בפדר"א ומשם נמתח כל הארץ, בהרמב"ן על התורה שם, ורבינו בחיי והריקאנטי הגי' נפתח, כמו שהוא בשו"ט, ועיין בהרד"ל שכתב הגי' נמתח היא העיקר: (נג) ונדר ושלם. ליתא בפדר"א: (נד) שהיתה הבאר מהלכת לפניו. זה ליתא בפדר"א, וע"ש בהרד"ל אות ע"ה: (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך וגו'. הוא בתחלת פל"ו בפדר"א שם, בלכתך לא יצר צעדך לא צרו צעדיו של יעקב, ובשו"ט לפנינו נוסף באמצע המאמר מר' אבהו, והמאמר ולא צרו צעדיו הוא בפדר"א שם מאמר אחד על הכתוב בלכתך לא יצר צעדך: (נו) א"ר אבהו בשם ר' יוחנן. לפנינו בכ"י א' ו' הגי' א"ר חנינא א"ר אבהו בש"ר יוחנן היכן היה יעקב באותה שעה, אלא המלאכים טענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נז) ולא צרו צעדיו. הוא בפדר"א שם ריש פל"ו: (נח) ושופעת מים. בפדר"א ושופכת מים: (נט) ויגש יעקב ויגל את האבן. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: „וכן וישר אל מלאך ויוכל, זה המלאך הרג כמה רבבות במחנה סנחרב, שנאמר ויך במחנה אשור, וכולן ראשי גייסות, וזה אחד מן ד' שקפלה להן הדרך שנים לטובתן, ושנים לרעתם, אליעזר ויעקב, סנחרב ועמלק": (ס) א"ר לוי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר, ומובא לנכון גם בילקוט רמז תתמ"ג: (סא) מדיים. פי' רמש ברגל, מלשון דש, ומורגל בדרז"ל, ובדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים הגי' היה מהלכו, ובכ"י ב' ג' ד' ה' ו' ז' נשמט כל המאמר מר' לוי, ואולי הוסיף מגיה אחד בדפוס ראשון עפ"י הילקוט, ומצא כן בכל הדפוסים: (סב) ר' יהושע בן לוי. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ג, ונשנה בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ב, וע"ש שסיים ואית ליה קריא שגייה: (סג) א"ר יצחק בשם ר' חייא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בשם ר' אחא: (סד) וכה"א וקראני ביום צרה. הוספתי וכנון

זה

אמר אסף כל מי שהוא מציל אותך כבדהו בתפלה והוא מוציאך מצרה והוא נותן לך יציאה ויוציאך מן הצרה, הוי אחלצהו ואכבדהו: אורך ימים אשביעהו [ואראהו בישועתי]. (סה) אמר ר' אבהו זה אחד מן המקראות הקשין שישועתו של הקב"ה היא ישועתו של ישראל:

מזמור צב

[א] **מזמור** שיר ליום השבת. (א) אמר ר' יצחק ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט), מהו ראו, אמר ר' יוסי (ב) מרגניתא דיהיבת לכון, כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה שני העומר לאחד (שם שם כב), קרבנה כפול, שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), עונשה כפול, שנאמר מחלליה מות יומת (שמות לא יד), שכרה כפול, שנאמר וקראת לשבת עונג (ולקדוש) [לקדוש] ה' מכובד (ישעיה נח יג), אזהרותיה כפולות, זכור ושמור, מזמור כפול, מזמור שיר ליום השבת:

[ב] (ג) **דבר** אחר מזמור שיר ליום השבת. (ד) זהו שאמר הכתוב הבל הבלים אמר קהלת [הבל הבלים הכל הבל] (קהלת א ב), (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח הבל הבלים, שבעה הבלים אמר קהלת, הבל אחד, הבלים שנים, הרי שלשה, הבל אחד, הבלים שנים, הרי ששה, הכל הבל הרי שבעה, ולמה, כנגד שבעה ימי בראשית, אמר שלמה מה נברא ביום ראשון, שמים וארץ, ומה סופם, (השמים) [שמים כעשן] נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו), אמר הבל. מה נברא ביום שני רקיע, ומה סופו, ונגולו כספר (שמים) [השמים] (שם לד ד), אמר הבל. ומה נברא ביום שלישי, יקוו המים (בראשית א ט), ומה סופם, (והחריב) [והחרים] ה' את לשון (הים) [ים] מצרים (ישעיה יא טו), אמר הבל. ומה נברא ביום הרביעי מאורות, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז), ומה סופם, וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), ואמר הבל. ומה נברא בחמישי, ישרצו המים (בראשית א כ), ומה סופן, אסף אסף כל מעל פני האדמה (צפניה א ב), ואמר הבל. ומה נברא בששי אדם, שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב ז), (ו) ומה סופו, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם ג יט), ואמר הבל. ומה נברא בשביעי, שבת, חוזר ומסתכל לכאן ולכאן ליתן פנם ולא היה מוצא, אלא כולה קדושה ואורה ומנוחה, (ז) אמר ר' יצחק ואף על פי כן חזר וראה שאדם חוטא

הערות ותקונים

מה שסיים הדורש אמר אסף כי שם במזמור נ' מתחיל מזמור לאסף: (סה) א"ר אבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר, ומובא לנכון גם בילקוט רמז תתמ"ג וחסר הציון, ועיין תנחומא סוף אחרי (דף ל"ו ע"א):

(א) א"ר יצחק כי ה' נתן וגו' מהו ראו א"ר יוסי. מובא בילקוט בשלח רמז רס"א ד"ה ראו, והשמיט שמות האומרים, ובילקוט תהלים רמז תתמ"ג הביא בשם המדרש וגורס כך ר' יצחק פתח ראו כי ה' נתן לכם את השבת מהו ראו, א"ר אמי מרגליתא דיהבית לכון, א"ר יצחק כל עסקא של שבת כפול, ועיין תנחומא בשלח אות כ"ד, ובשמ"ר פכ"ה אות י"א דרשה אחרת, ובכ"י ב' ד' ה' ז' לפני מה ראו, נמצא הוספה: „גדולה שבת שעד שלא שמרו אותה קבלו שכרה לחם יומים, שנאמר ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה (שמות ט"ז כ"ב), מהו משנה, שהיה משונה בריחו משונה בטעמו משונה במראהו". והסיום מהו משנה מובא בתנחומא שם, ולזה כוון רש"י בשלח ט"ז כ"ב ומדרש אגדה כו', ועיין תוס' על התורה פ' פנחס בפ' ביום השבת שהביאו שם בשם שו"ט בסגנון אחר: (ב) מרגניתא. הילקוט גורס מרגליתא כי ת"י על ויספה מרגליתא: (ג) ד"א מזמור שיר ליום השבת. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס וכן הוסיף הרא"פ: (ד) זש"ה הבל הבלים. נשנה גם בקה"ר פ"א פסוק הבל הבלים: (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח. המלות האלה חסרים בכ"י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן הוא לנכון במדרש קה"ר שם, ובילקוט ריש קהלת הביא גי' אחרת ר' יצחק תני לה בשם ר' ירמיה בן אלעזר, ובשם ר' יהודה בר סימון שתני לה בשם ר' יהושע בן לוי הביא מאמר אחר: (ו) ומה סופו כי עפר אתה ואל עפר תשוב. בקה"ר שם מובא וכתיב אסף אדם ובהמה (צפניה א' ג'): (ז) א"ר יצחק ואעפ"כ חזר וראה שאדם חוטא בה. בכ"י האחרים ובנדפס א"ר יצחק אחרי כן הסתכל

וראה

בה ומתחייב בנפשו, אמר גם זה הבל, לכך אמר הבל הבלים הכל הבל, (ח) [הרי שבעה, לפי שברא יום שביעי שלא לעשות בו מלאכה, (ט) לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר, משל למה הדבר דומה, (י) למלך אחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו (יא) אלא לבנו, כך יום השבת מנוחה וקדושה, ולא רצה [הקב"ה] להנחילו אלא לישראל, תדע לך שכן הוא, כשיצאו ישראל ממצרים, עד שלא נתן להם את התורה, נתן להם את השבת, (יב) ושתי שבתות שבתו עד שלא נתן להם את התורה, שנאמר ואת שבת קדשך הודעת להם [ומצות וחקים ותורה צוית להם] ביד משה עבדך (נחמיה ט יד), והקב"ה בירך וקידש את השבת, וישראל חייבין לקדשו, תדע לך שכן הוא, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, בששת ימי המעשה היה נותן להם את המן, ובשבת לא היה יורד, (יג) לא מפני שלא היה בו כח ליתן, (יד) אלא מפני ששבת לפניו, כיון שראו העם כן, שבתו גם הם, (טו) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי (שמות טז ל). אמר הקב"ה השבת הזה נתתי לישראל אות ביני לבינם, בששת ימי המעשה פעלתי את העולם, ובשבת נחתי, (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל [אות היא לעולם] (שם לא יז): (יז) שבעה רקיעים בראתי, ומכולם לא בחרתי למכון שבתי אלא ערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה). (יח) שבעה ארצות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא ארץ ישראל, שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב). (יט) [שבעה הרים ברא הקב"ה, ומכולם לא בחר אלא בהר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז)]. (כ) שבעה ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא ים כנרת, והנחלתיו לשבט נפתלי, שנאמר שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה (דברים לג כג). (כא) [שבעה מדברות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא הר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז)]. (כב) שבעה עולמות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא עולם שביעי, ששה לצאת ולבוא, ואחת שכולו שבת ומנוחה לחיי העולם. שבעת ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא יום שביעי,

הערות ותקונים

וראה שאדם חוטא בה, ובקה"ר שם בשבת מאי אית לך למימר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד), הדא אמר במזיד אבל בשוגג יביא קרבן ויתכפר לו, אמר ר' ברכיה כיון שראה אדם שבהו של שבת שהמביא קרבן מתכפר לו, התחיל משורר עליה להקב"ה שבח ומזמור, הה"ד מזמור שיר ליום השבת, ועיין במ"כ שם שהביא את השו"ט, ועיין ב"ר סוף פכ"ב: (ח) הרי שבעה לפי שברא יום שביעי כו' עד סוף אות ב' הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, חוץ מכ"י שלפנינו וכ"י ו', וכן נמצא גם בדפוסים הראשונים, והרא"פ מחק המאמר הזה ורשם אינו בכתובים, והתוספה היא מפדר"א פי"ח, ושם מתחיל ברא יום שביעי, וגם לפנינו הוסיף הסופר הרי שבעה זה מוסב למעלה, שבעה הבלים אמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית ואחר שחושב אותם סיים הרי שבעה, ואחר שהביא ומה נברא בשביעי שבת הביא הדרשה מפדר"א, ברא יום שביעי, והמוסיף הזה הביא לפי שברא יום שביעי, להחביר המאמר, ובמקום שלא לעשות בו מלאכה הגי' בפדר"א לא נאמר בו מלאכה: (ט) לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר. בפדר"א שם סיים שהוא שמור לדורות, שנאמר והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה (זכריה י"ד ז') ע"ש בביאור הרד"ל: (י) למלך אחד. בפדר"א נאמר רק לאחד: (יא) אלא לבנו. בפדר"א סיים העובד אותו, והוא מלשון הכתוב כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו (מלאכי ג' י"ז): (יב) ושתי שבתות שבתו. עיין תוס' שבת פ"ז ע"ב ד"ה כאשר: (יג) לא מפני שלא היה בו כח ליתן. בפדר"א שמא תאמר לא היה בו כח ליתן בכל יום ויום: (יד) אלא ששבת לפניו, בפדר"א נוסף לפיכך היה נותן להם להם יומים בששי, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים (שמות ט"ז כ"ט): (טו) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי. אחר זה נמצא עוד מאמר אחד בפדר"א והסופר השמיטו והחל אמר הקב"ה: (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. נ"ל לפיכך נתתי להם ששת ימי מלאכה ויום השביעי ברכה וקדושה ומנוחה לי ולהם לכך נאמר ביני ובין בני ישראל כמו שהוא בפדר"א שם: (יז) שבעה רקיעים, גם זה הוא בפדר"א ובא לפרש כאן שחיבב הקב"ה כל השביעיות, עיין פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי ובוי"ר סוף פכ"ט כל השביעים חביבין ע"ש בהערות שלי: (יח) שבעה ארצות. בפסיקתא שם בארצות השביעית חביבה וחושב ארץ אדמה ארקא גיה ציה נשיה תבל, וע"ש בהערה ע"ח: (יט) שבעה הרים. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ועיין בביאור הרד"ל: (כ) שבעה ימים. עיין בביאור הרד"ל: (כא) שבעה מדברות. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ונמצא גם בכ"י ב' ד' ה' ז', וחסר בכ"י ג' ונדפס: (כב) שבעה עולמות

שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג). שבע שנים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא שנת השמיטה, (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה (דברים טו א), וכל מי ששומר השבת הקב"ה מוחל לו כל עונותיו, שנאמר (כל) שומר שבת מחללו (ישעיה נו ב), (כד) מחול לו]:

[ג] **דבר** אחר מזמור שיר. זהו שאמר הכתוב (כה) (ה') [אדני] יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים סח יב), (כו) בלשון מריבה (כז) הדיבור יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה קולות לשבעים לשונות, (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן, והניצוצות מתיזות לכאן ולכאן, (כט) [ר' יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן, (ל) והצרורות ניתזות לכאן ולכאן], כך המבשרות צבא רב, (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדיבור מפיו, והוא נחלק (לב) לכמה מאורות, שנאמר ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. (לג) זכור את יום השבת [לקדשו] (שמות כ ח), והן מכבדין אותו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שנאמר וקראת לשבת עונג [לקדוש ה' מכובד וגו'] (ישעיה נח יג), ולא עוד אלא כשהוא נכנס, אנו מקבלים אותו בשירה ובזמרה, (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. ר' לוי אמר כשאדם הראשון עבר על ציוויו של הקב"ה, (לה) ישב עליו בדין לספק לו, כיצד (לו) אתה מוצא בערב שבת נברא אדם, בשעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית כינס עפרו, רביעית גיבלו, חמישית עשאו גולם, ששית רקמו, שביעית נפח בו נשמה, שמינית העמידו על רגליו, תשיעית צוהו, עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נתגרש, בא ליתן לו (לז) איפופסין, נכנס השבת

הערות ותקונים

עולמות. עיין בביאור הרד"ל, ועיין תנחומא הנדפס מכבר פקודי אות ג': (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. עיין בפסיקתא שם מייתי קרא דוהשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כ"ג י"א): (כד) מחול לו. בפדר"א שם אל תקרי מחללו אלא מחול לו, מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו, ועיין שבת קי"ח ע"ב: (כה) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: „אמר רב הונא זו מאמרה של תורה שיש בה צבא רב, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ועל כל אחת שבע תולדות": (כו) בלשון מריבה. בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטערדאם תקן המפרש שצ"ל מרובה, ור"ל כי כתיב המבשרות צבא רב ועל זה הביא שהדבור יוצא ונחלק לשבעים לשון: (כז) הדבור יוצא ונחלק לז' קולות. בגמרא שבת פ"ח ע"ב איתא א"ר יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, ובמדרש שמ"ר פ"ה אות ט' א"ר יוחנן היה הקול יוצא ונחלק לע' קולות, לע' לשון, ובסוף פכ"ח ר' יוחנן אמר קול אחד נחלק לז' קולות והם נחלקין לע' לשון, ועיין ילקוט תהלים רמז תש"ע ורמז תתמ"ג ד"ה טוב להודות לה' מה שהביא בשם הילמדנו ענין שבעה קולות: (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן כו' ר' יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן. בגמרא שבת שם תני דבי ר' ישמעאל וכפטיש יפוצץ סלע, מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, וע"ש בתוס' ד"ה מה פטיש, אולם בשו"ט לפנינו הגי' יותר מיושרת, ואין צורך לכל האריכות שם: (כט) ר' יוסי בר חנינא. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' ובנדפס, ונשמט מאת המעתיק מן ולכאן א' עד ולכאן ב': (ל) והצרורות ניתזות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס גם בכאן והניצוצות: (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדבור, עד צבא רב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (לב) לכמה מאורות. הרא"פ הביא נוסחא אחרת לכמה מאמרות: (לג) זכור את יום השבת, והן מכבדין אותו במאכל וכו'. יותר נכון שצ"ל במה הן מכבדין אותו, ובמכילתא בא פ"ט וביום הראשון מקרא קדש כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, וכן בספרי פנחס פיסקא קמ"ז, אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, ובפסיקתא רבתי פסקא כ"ג זכור את יום השבת לקדשו במה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה: (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. אחר זה נמצא בכל כ"י ובנדפס, מלבד בכ"י ו' (השוה לכ"י שלנו) הוספה: „בשש שעות בערב שבת נכנס אדם בגן עדן והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו". וזה לקוח מן פדר"א ריש פי"ט, ושם הגי' בשבע שעות, והרא"פ מחק זה ואמר אינו בכתובים: (לה) ישב עליו בדין לספק לו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ואין ספק שצ"ל לספקולא, פי' לענשו. עיין מה שהעירותי בפסקא ויהי בשלח הערה קס"א: (לו) אתה מוצא בערב שבת נברא אדם. עיין פסיקתא פסקא בחדש השביעי (ק"נ ע"ב), ווי"ר ריש פכ"ט, תנחומא שמיני אות י"א, פדר"א פי"א, אדר"נ פ"א, ופסיקתא רבתי פסקא מנה אחת אפים, וסנהדרין ל"ח ב', ותרגום שנוים וחלופים רבים, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם הערה י': (לז) איפופסין. המלה מורגלת במדרשים, ופי' בנ"י ἀπόφασις גזר דין אורטייל

(לח) ופינו משם, [והיו מלאכי השרת קוראין לו ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט יג), (לט) [כבהמה נדמה אין כתיב, אלא כבהמות נדמו], נדמו שניהם, (מ) בא יום השבת נעשה לו סניגור, ואמר לפני הקב"ה רבון העולמים בששת ימי המעשה לא נענש אדם מעולם, ובי אתה מתחיל, זו היא קדושתי, (מא) וזו היא מנוחתי, (מב) ובשביל השבת ניצול אדם מדינה של גיהנם, (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת] בא אדם לומר לשבת (מד) הימנון אמר לו השבת לי אתה אומר הימנון, אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה, (מה) הוי טוב להודות לה':

[ד] **דבר** אחר [מזמור שיר ליום השבת]. (מו) אמר ר' לוי בשם ר' זימרא ליום השבת ליום שלא שימשה עמו אפילה, אתה מוצא בכל יום כתיב ויהי ערב ויהי בוקר, ובשבת אין כתיב ערב, (מז) אמר ר' לוי בשם ר' נזירא שלשים ושש שעות היה יום השבת, ערב שבת, והלילה שהיה, ושבת עצמה, וכיון שראה אדם מוצאי שבת עם דמדומי חמה התחיל החשך ממשמש ובא, התחיל אדם טופח על פניו, ואמר אוי לי שמא זה שאמר הקב"ה הוא ישופך ראש (בראשית ג טו), הוא מביאו עכשיו, שנאמר ואומר אך חשך ישופני [ולילה אור בעדני] (תהלים קלט יא) מה עשה

הערות ותקונים

(אורטהייל): (לח) ופינו משם. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא אחר זה הוספה: „ונטל דימוס התחיל לקלס לשבת ואמר מזמור שיר ליום השבת, אמרה לו שבת אני ואתה נקלס להקב"ה, שנאמר טוב להודות לה' וגו'": וזה לא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח', לכן לא נמצא בנדפס, ובכל כ"י גם בכ"י ג' ח' ובנדפס נמצא הוספה אחרת אחר ופינהו משם נמצא שם והיו מלאכי השרת כו' עד כחה של שבת והוספתי בפנים, והרא"פ מחק זה מן הנדפס ורשם „אינו בכתובים". והנה גם ההוספה הזאת לקוח מן פדר"א ריש פי"ט: (לט) כבהמה נדמה אין כתיב. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, והכוונה כי בתחלה כתיב אדם לשון יחיד ואח"כ נדמו לשון רבים, ודורש שנכלל בחטאו גם חוה: (מ) בא יום השבת נעשה לו סניגור. פדר"א שם, והילקוט תהלים רמז תתמ"ג ד"ה מזמור שיר ליום השבת אחר שהביא מאמר מב"ר והוא פכ"ב המזמור הזה אדם הראשון אמרו כו', הביא אח"כ ר"ש אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו לפי שבא יום השבת ונעשה סניגור כו', והוא מפדר"א פי"ט, וחסר הציון, ובמקום ר"ש אומר צ"ל ר' ישמעאל אומר כמו שהוא בפדר"א שם, ובעל הילקוט הביא המאמרים שלא כסדר כדרכו תמיד: (מא) וזו היא מנוחתי. בפדר"א שם וזו היא ברכתי, שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו: (מב) ובשביל השבת. בפדר"א שם ובזכות יום השבת: (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת. פה לא הביא הסיום מפדר"א, ושם סיים „אמר לא לחנם ברך הקב"ה את השבת וקדש אותו התחיל משורר ומזמר ליום השבת, שנאמר מזמור שיר ליום השבת, ולפנינו הסיום בסגנון אחר בא אדם לומר לשבת הימנון כו', והילקוט שם ערב ב' גירסאות יחד: (מד) הימנון. בארתי לעיל במזמור א' אות ו' הערה נ': (מה) הוי טוב להודות לה'. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: „א"ר יהודה בן פדיה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שאתה לא יכולת לעמוד בנסיונך שעה אחת והלא בניך משמרין כל המצות, ממתינין לערלה שלש שנים שרואה פירות יפות, וכן שוחט לו בהמה יפה ושמנה וטובה ובודק בריאה ונמצאת טרפה מונע ידו ואינו אוכל ממנה", וזה הוסיף מן תנחומא שמיני אות י"ג ע"ש בהערה פ"ז ובהערה פ"ט: (מו) א"ר לוי בש"ר זימרא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר לוי לבד, והרא"פ הביא הגי' ר' לוי בשם ר' נזירא כמו שהובא בילקוט רמז תתמ"ג, וכמו שהוא במאמר שלאחריו: (מז) א"ר לוי בש"ר נזירא שלשים ושש שעות. נשנה בירושלמי ברכות פ"ח ה"ו (דף י"ב ע"ב), ושם איתא רבי לוי בשם ר' בזירה צ"ל בשם ר' נזירא, וכן נשנה בב"ר פי"א אות ב' ושם הגי' ר' לוי בשם ר' זעירא, וצ"ל ג"כ בשם ר' נזירא ומובא לנכון בב"ר פי"ב אות ו' ובב"ר סוף פפ"ב, וכן נשנה המאמר בפסיקתא רבתי פכ"ג ושם נאמר לנכון ר' לוי בשם ר' נזירא ובכל המקומות הלשון משונה קצת מהגי' שלפנינו, ואביא כאן המאמר כמו שהוא בירושלמי ב"ר ורבתי, ר' לוי בשם ר' נזירא אמר שלשים וששה שעות שמשה אותה האורה [בירושלמי שנבראת ביום הראשון], שנים עשר של ערב שבת, שנים עשר של לילי שבת, ושנים עשר של שבת. [בב"ר פי"ב ופפ"ב וברבתי נוסף: וכיון שחטא אדם הראשון בקש הקב"ה לגנזה וחלק כבוד לשבת ומ"ט ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב' ג') במה ברכו באורה, כיון ששקעה החמה בלילי שבת המתינה אותה אורה משמשת, התחילו הכל מקלסים להקב"ה הה"ד תחת כל השמים ישרהו (איוב ל"ז ג'), מפני מה ואורו על כנפות הארץ (שם), ובירושלמי הגי' והיה אדם הראשון מביט בו מסוף העולם ועד סופו כיון שלא פסקה האורה התחיל כל העולם כלו משורר שנאמר תחת כל השמים ישרהו למי שאורו על כנפות הארץ], כיון ששקעה החמה במוצאי שבת

בתחיל

הקב"ה, זימן לו (מח) שתי אבנים, אחת של אופל ואחת של צלמות, שנאמר קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר אבן אופל וצלמות (איוב כח ג), ונטל אדם הראשון שתי האבנים והקישן זו לזו, ויצא מהן אש, והבדיל עליו בורא מאורי האש, לפיכך אנו מבדילין על האור במוצאי שבת אמר ר' הונא בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן (מט) אף ביום הכפורים מבדילין ששבת האש באותו היום:

[ה] **דבר** אחר [מזמור שיר ליום השבת]. ליום ששבתו המזיקין מן העולם, ליום שישבו עמו בשלום, שנאמר וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים [ובמנוחות שאננות] (ישעיה לב יח): דבר אחר ליום ששבת מן המלחמות:

[ו] (נ) [**גורש** אדם ויצא מגן, (נא) וישב לו בהר המוריה, (נב) ששערי גן עדן סמוכין להר המוריה, משם לקחו ולשם החזירו במקום שנלקח, שנאמר ויקח ה' אלהים את האדם (בראשית ב טו), מאיזה מקום לקחו, (נג) ממקום בית המקדש, וישב חוץ לגן עדן בהר המוריה, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם (שם ג כג), רבי יהודה אומר הקב"ה שמר את (השבת) [שבת ראשון] בעליונים, ואדם שמר אותו תחלה, והיה יום השבת משמרו מכל רע (נד) ומכל סרעפי לב, שנאמר ברב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צד יט). ר' יהושע בן קרחה אומר מן האילן שנחבאו תחתיו לקחו עלים ותפרו, שנאמר ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג ז), (נה) ר' אליעזר אומר מן העור שהפשיט הנחש, עשה הקב"ה כתנות כבוד לו ולעזרו, (נו) שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (שם שם כא)]:

הערות ותקונים

התחיל החשך ממשמש ובא [בירושלמי ורבתי משמש ובא] ונתיירא אדם הראשון אמר אוי לי שמא נחש בא לנשכני, שמא אותו שכתוב בו הוא ישופך ראש (בראשית ג' ט"ו) בא לנשכני, ואומר אך חשך ישופני (תהלים קל"ט י"א) [כ"ה ברבתי וכצ"ל בב"ר] מה עשה לו הקב"ה אמר ר' לוי [בב"ר חסרים המלות אמר ר' לוי] זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצאתה האור, הה"ד ולילה אור בעדני, ובירך עליה בורא מאורי האש ואתיא כשמואל [בב"ר פי"ב אתיא כהיא דתני דבי ר' ישמעאל צ"ל אתיא כהסיא דשמואל כמו שהוא במקומות האחרים בב"ר גם בירושלמי ורבתי וכן בבבלי פסחים נ"ג ע"ב אמר רב יהודה אמר שמואל כו'] דאמר שמואל מפני מה מברכין על האור במוצאי שבת, מפני שהיא תחלת ברייתה, רב הונא בשם רב אבהו בשם ר' יוחנן [בב"ר פי"א רב הונא בשם רב ורבי אבהו בשם ר' יוחנן צ"ל רב הונא בשם רבי אבהו בש"ר יוחנן כמו שהוא בירושלמי, ובב"ר פי"ב רב הונא בשם רבי אבהו בש"ר יוחנן ובב"ר פפ"ב ר' הונא בשם ר' יוחנן צ"ל ר' הונא ור' אבהו בשם ר' יוחנן] אף מוצאי יו"כ מברכין עליו מפני ששבת האור כל אותו היום ע"כ. הבאתי כל המאמר לראות איך המסדר הביאו בקצת שנוים, והנה כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בזה המאמר אחרי המלות שנאמר ואומר אך חשך ישופני ולילה אור בעדני ובין מה עשה הקב"ה זימן לו שתי אבנים, נמצא שמה הוספה: „והיה יושב ומהרהר בלבו שמא יבא הנחש שהטעה אותי בערב שבת וישופני עקב, נשתלח לו עמוד אש להאיר לו ולשמרו מכל דבר רע, ראה לעמוד האש ושמח בלבו, ואמר עכשיו אני יודע שהמקום עמי, ובילך בורא מאורי האש, וכשהרחיק ידו מן האש אמר עכשיו אני יודע שנבדל יום הקדש מן החול שאין נבער אש בשבת, ואמר ברוך המבדיל בין קדש לחול", ואחר סיום זה הגי' ויש אומרים שזימן לו הקב"ה שתי אבנים כו' אחר שהביא ההוספה: הוסיף המלות „ויש אומרים" והיא הגי' כמו שלפנינו וההוספה היא מן פדר"א פ"כ המתחיל שם בין השמשות של שבת היה אדם יושב ומהרהר בלבו כו': (מח) שתי אבנים אחת של אופל ואחת של צלמות. בירושלמי ובב"ר וברבתי שם גי' זימן לו שני רעפים. ומובא בערוך ערך רעף בשם הב"ר: (מט) אף ביום הכפורים מבדילין. ירושלמי וב"ר ורבתי שם, ועיין בבבלי פסחים נ"ד ע"א: (נ) גורש אדם. כל אות ו' עד סופו הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס גם בדפוס ראשון, וליתא גם בכ"י ו', והרא"פ מחק וכתב אינו בכתובים, וזה שם מן פדר"א ריש פ"כ ומתחיל שם ויגרש את האדם גורש ויצא מגן עדן: (נא) וישב לו בהר המוריה, עיין הרד"ל שהביא גי' הילקוט והרמב"ן בתורת האדם סוף שער הגמול וישב לו חוץ לג"ע בהר המוריה, וע"ש מה שהעיר בזה: (נב) ששערי ג"ע סמוכין להר המוריה. בפדר"א ששער ג"ע סמוך להר המוריה, עיין בביאור הרד"ל שם: (נג) ממקום בית המקדש. הרד"ל הביא דברי השו"ם וכתב כצ"ל ממקום בית המקדש ולשם החזירו למקום שנלקח משם, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם: (נד) ומכל סרעפי לב. בפדר"א ומנחמו מכל סרעפי לבו: (נה) רא"א מן העור, כן תרגם גם יב"ע (בראשית ג' ז') והובא בריקאנטי כ"פ ג': (נו) שנאמר ויעש ה' אלהים וגו'. כן מסיים בפדר"א שם, ואחר זה

נמצא

[ז] (נז) [טוב להודות לה'. אדם הראשון אמרו, (כדי שילמדו) [בי ילמדו] כל הדורות שכל מי שמודה על פשעים ועוזב ניצול מדינה של גיהנם, שנאמר טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון: להגיד בבקר חסדך. לכל באי העולם הבא, (נח) שהן דומין לבוקר: ואמונתך בלילות. לכל באי העולם הזה שהוא דומה ללילה, יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו של הקב"ה שעשה עמי, (*נח) והצילני מדינה של גיהנם: עלי עשור ועלי נבל. (נט) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה, (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין], (סא) עדות [המת] בעשרה, (סב) עדות ברית (מלח) [מילה] בעשרה, (סג) עדות ברכת השם בעשרה,

הערות ותקונים

נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה שניה: "ר' אליעזר ור' אמי זה אומר עשה לו מנעל ואפיפורין על רגלו, וזה אומר שעשה לו תכריכין וקבורה, הס"ד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר, ר' אליעזר אומר כל שבשמים, ברייתו של שמים, וכל שבארץ, ברייתו מן הארץ, שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו', חוץ מאדם הראשון שברייתו מן הארץ ורוחו מן השמים, שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', ר' מאיר אומר כל שבשמים ובארץ ברייתו מן הארץ, והגשם אעפ"י שירד מן השמים ברייתו מן הארץ, שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה", וזה הוסיף הסופר הראשון מן מדרש קה"ר פ"ג פ' כי מקרה בני האדם, ושם הגי' ר' ינאי ור' יודן כו', ור' לוי ור' אמי ע"ש, והסופר קיטע הלשון, ועיין ב"ר פי"ז אות ו' הלשון בסגנון אחר קצת וצ"ל אפפודין בדל"ת, והמלה יונית ὑποπόδιον ופי' כסא שתחת רגלי המלכים, והמאמר השני ר' אליעזר אומר הוא בקה"ר שם בפ' הכל הולך אל מקום אחד, ויש למחוק לפנינו בהוספה המלות "הס"ד" ומה שהובא בהוספה בשם ר' מאיר הוא שם בשם ר' חייא בר יוסף: (נז) טוב להודות לה' אדם הראשון אמרו. הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו', והרא"פ כתב אינו בכתובים, וגם זה לקוח מפדר"א פי"ט: (נח) שהן דומין לבוקר. באדר"נ ספ"א מסיים שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך, וכן העולם הזה דומה ללילה מסיים, שנאמר שומר מה מלילה שומר מה מליל: (*נח) והצילני מדינה של גיהנם. באמצע המאמר אשר לקוח מפדר"א נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה אשר אין ענינה כלל לכאן וכך היא: "ד"א מכאן תקנו חכמים אמת ואמונה בלילה, אמת ויציב שחרית, על החסד שעשה הקב"ה שהוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, ואמת [ואמונה] מדבר על שאנו מצפים על [הבטחתו] ואמונתו לגאלנו מיד מלכים ומיד יועצים עלינו רעה, ולשום נפשנו בחיים, ולהדריכנו על במות אויבינו, כל אלה הנסים התדירים תמיד, כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא". והנה אין ספק אצלי שהוסיף אחד על הכתוב להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות (פסוק ג'), ועל זה הביא המאמר מגמרא בבלי ברכות י"ב ע"א כל שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו שנאמר להגיד בבוקר חסדך וגו', ואולי לקח רש"י [בברכות שם] זה מפי' הגאונים או המוסיף שהוסיף לקח זה מרש"י: (נט) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג בשם פדר"א וגורס נאמרת לישראל וכן הלך אחריו המפרש מהר"י כ"ץ בדפוס פראג ואמסטערדאם והגיה כן בפנים הספר, אבל בפדר"א שם נאמר לנכון נאמנות והוא עפ"ה עדותיך נאמנו מאד (תהלים צ"ג ה'): (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין]. כן תקנתי, ובכ"י חסר המלה "נימין", וכן בתרגום תהלים על פוס כנורא דעשרתי נימין, ועיין תנחומא בהעלותך סי' י"ב כמה נימין היו בכנור שהיו הלוים מנגנין בו, שבע, וכ"ה במ"ר פט"ו ובתוספתא ערכין פ"ב ובגמרא ערכין י"ג ע"ב, ולעיל מזמור פ"א אות ג', ופסיקתא רבתי ריש פכ"א, ועשר נימין דרשוהו שם לעתיד לבוא ולא על כנור לדוד, והגה בילקוט תהלים שם השמיט המלות הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה, כי באמת לא שייך לכאן לעדות נאמנה. וגם בסו"ט בדפוס פראג ואמסטערדאם השמיט עפ"י הילקוט: (סא) עדות המת בעשרה. כן תקנתי כמו שהוא בפדר"א וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם פדר"א, והרד"ל שם הביא בגמרא מגילה כ"ג ע"ב איתא מעמד ומושב בעשרה, ולדעת הרד"ל רחוק הוא שיהיה הכוונה כאן על זה שאין ענין לקרותה עדות המת אלא נכון יותר לקברות מת עלמה קאמר כמ"ש הרמב"ן בתורת האדם בשם רב נטרונאי גאון שאפי' למאן דלא קרי ותני בעינן להתעסק בקבורתו בעשרה ופי' הרמב"ן שם דטעמא דמסתבר הוא משום דאיכא קדיש וסורה וברכת אבלים ומעמד ומושב דבעי עשרה: (סב) עדות ברית מילה בעשרה. כ"ה לנכון בפדר"א ובכל כ"י ובנדפס בטעות ברית מלח, ובילקוט עדות ברכת מילה, והרד"ל שם הביא בשם הגהות מנהגים והביאו בליקוטי מהרי"ל ריש ה' מילה מנהג פשוט שמהדרין אחר עשרה לברית מילה משום דאיתא בפדר"א דאין שום עדות שנתן הקב"ה לישראל פחות מעשרה, וה"נ העידו העשרה על האב שהכניס בנו בבריתו של אברהם אבינו עליו השלום, והובא בקצרה בפסקי ריקאנטי סי' תקנ"ג בשם הראבי"ה ובטוי"ד סי' רס"ה הביא בשם רב נמה גאון דאם אפשר לעשותה בעשרה עבדינן ואי לא אפשר עבדינן בפחות מעשרה, והועתק בש"ע יו"ד סי' רס"ה סי' ו', אבל לא הביאו מן מקורו בפדר"א: (סג) עדות

(סד) עדות חליצה בעשרה, (סה) [עדות ברכת נשואין בעשרה], שנאמר ויקח (בועז) עשרה אנשים (רות ד ב), אמר הקב"ה איני רוצה מישראל זמר בכינור, אלא הגיון פיהם, (סו) שנאמר עלי הגיון בכנור]:

[ח] כי שמחתני ה' בפעליך. (סז) אמר ר' יהוקיהו בשם ר' ירמיה מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון בן יוחאי (סח) דאזל להודנקי, (סט) (ואזיל) [ואתא] טעין, כי אתא על גבי ר' שמעון בן יוחי, והיו התלמידים רואין את הריוח שהרויח, והיו מצירין על עצמן, מה עשה ר' שמעון, נסב לתלמידיו (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא, (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב ונתמלאה, אמר לתלמידיו כל אחד ואחד יטול חלקו, כל מה שאתם מבקשים, אלא הוו יודעין שכל מי שהוא נוטל, ממתן שכרן של עולם הבא הוא נוטל, כיון שראו כך התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא דהות ערבית פיסחא ולא הוה ליה מנא דמזבין לביתיה כלום,

הערות ותקונים

ברכת השם בעשרה, היינו כל ברכה שיש בה קידוש ה' שצריכה עשרה, עיין בהרד"ל שם: (סד) עדות חליצה בעשרה. הביאו בהגהת מיימוניות ה' יבום וחליצה ריש פ"ד סי' ו' בשם הראבי"ה, ומה שהביא שם פוק ואייתי לי בי עשרה כוון למאמרם כתובות ז' ע"ב, ובסדר חליצה של הראבי"ה הכתוב בתשובת מהר"ם מינץ סי' פ"א, וכתב שהוא לפרסום, עיין בהרד"ל שם: (סה) עדות ברכת נשואין בעשרה. הוספתי כמו שהוא בפדר"א וחסר בכל כ"י גם בילקוט בשם פדר"א וגם הרד"ל העיר כי חסר בסו"ט, ועיין כתובות ז' ע"ב מנין לברכת חתנים בעשרה שנאמר ויקח עשרה אנשים וגו' (רות ד' ב'), וע"ש בתוס' ד"ה שנאמר: (סו) שנאמר עלי הגיון בכנור. דורש עלי כמו עֲלֵי שחביב עלי הגיון כמו בכנור: (סז) א"ר יחזקיהו בש"ר ירמיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג וחסר הציון "מדרש" וגם שם הגי' בשם ר' ירמיה ובכ"י האחרים ובנדפס בטעות א"ר יחזקיה ברבי ירמיה, ור' יחזקיהו הוא תלמיד של ר' ירמיה, עיין זבחים ע"ה ע"ב ר' הונא ור' חזקיה, תלמידי דר' ירמיה: (סח) דאזל להודנקי. כ"ה בכל כ"י ובנדפס וצ"ל להנדיקי, והוא הודו (אינדיען) וכן בל"י Ἰνδική ובילקוט הביא שיצא לסחורה, והמאמר נשנה בסגנון אחר קצת במדרש שמ"ר פנ"ב אות ג' מעשה בתלמיד אחד של רשב"י שיצא חוצה לארץ ובא עשיר והיו התלמידים רואין אותו ומתקנאין בו, והיו מבקשין הן לצאת לחוצה לארץ, וידע ר"ש והוציאן לבקעה אחת של פני מדון ונתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב, התחילה מושכת דינרי זהב לפניהן, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם אלא הוו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עוה"ב הוא נוטל שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב הוי ותשחק ליום אחרון, ומובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בפ' עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון כמו שהוא בשמ"ר וגרסם בלבו "מדרש" ובתהלים רמז תתמ"ג הביא כלשון שלפנינו בסו"ט, וה"ר יוסף אלנקוא בספרו מנורת זהב כולה הנדפס בסוף ספר ראשית חכמה בפרק המלות שער שני (דפוס אמסטערדאם דף רפ"ז) הביא המעשה בשם מדרש השכם כמו שהוא בשמ"ר וכמו שהביא הילקוט במשלי, לכן אין ספק שהילקוט במשלי העתיק מן מדרש השכם, כי מדרש שמ"ר לא ראה וגם המסדר ממדרש שמ"ר לקח את זה משם: (סט) (ואזיל) [ואתא] טְעִין. מלשון טענו את בעירכם (בראשית מ"ה י"ז) ר"ל ובא עמוס בממון, ובילקוט תהלים שיצא לסחורה והרויח והעשיר, ובשמ"ר שם ובא עשיר: (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא. במדרש שמ"ר שהבאתי לבקעה אחת של פני מדון ובילקוט משלי שם בטעות של פני העיר ובמדרש השכם נשמט זה, וצ"ל פני מרון עיין מ"ש בפסיקתא ויהי בשלח הערה רמ"ד ושם נקבר רשב"י ובנו: (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב. בירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (דף י"ג ע"ד) וב"ר פל"ה אות ב' ופסיקתא ויהי בשלח (פ"ז ע"ב) רבי חזקיה בשם רבי ירמיה כן הוה רבי שמעון בן יוחאי אמר בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב והיתה מתמלאה, והעירותי בפסיקתא שם הערה קל"ט דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והוא עפ"י הספור בסו"ט שלפנינו: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא. כל המעשה עד התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעלך נמצא גם בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ ונשמט בכ"י האחרים ובנדפס, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ג כמו שהוא לפנינו, ובילקוט משלי שם מסופר באופן אחר כמו שהוא במדרש שמ"ר שם, וכמו שמובא בראשית חכמה בשם מדרש השכם, וכך מסופר שם: מעשה בר"ש בן חלפתא שבא ערב שבת ולא היה לו מאן להתפרנס, יצא לו חוץ מן העיר והתפלל לפני האלהים, וניתן לו אבן טובה מן השמים, נתנה לשולחני ופרנס אותה שבת, אמרה אשתו מהיכן אלו, אמר לה ממה שפרנס הקב"ה, אמרה אם אין אתה אומר לי מהיכן הן איני טועמת כלום, התחיל מספר לה, אמר לה כך נתפללתי לפני האלהים וניתן לי מן השמים, אמרה לו איני טועמת כלום עד שתאמר לי שתחזירה מוצאי

(עג) אפילו חד פטורי, אמרה ליה איתתיה אפילו חד פטורי לית לן לקיומי מצות דפיסחא, כיון דהיו מבשלות חברותיה והיא לא היה לה מה לבשל, נטלה קדירה ונתנה לתוכה מים, והדליקה האש תחתיה, שהיתה מתביישת שלא היה לה מה לבשל, כיון שראה ר' שמעון בן חלפתא כן, יצא חוץ למדינה ונתפלל, ויצאת לו אמין (עד) פיסת יד והושיטה לו אבן אחת טובה, נטלה והלך והראה אותה, ואין כל באי עולם יכולין לכוון דמיה, מה עשה, נתן אותה (עה) עבוט ונטל עליה זהב אחד ופרטו, וקנה בשר ויין וירק, כל מה שהיה צריך לו לפרנס את היום, והעלה לביתו, אמר לאשתו הרי יש לנו מה נאכל, אמרה לו מהיכן נתפרנסת, שמא הטרחת את קונך, ולא רצה להגיד לה, אמרה לו נשבעת אני שאיני עושה מהם כלום עד שתגיד לי מאיכן באו, כיון שראה כן שהטריחה עליו, גילה לה את כל המעשה, ומה לקח עליה, אמרה לו קבלת עליך במה שמתוקן לך לעתיד לבא, ושלחנך יהיה פגום מחביריך, אלא לך והתפלל והחזיר את החפץ למי שנתנה לך, במוצאי החג הלך להחזיר מה שלקח, ופרע מה שנטל על האבן, ונטלה ויצא חוץ למדינה, ונתפלל עליה, ויצאה כמין פיסת יד ונטלה מידו, ואמרו הנס השני גדול מן הראשון, שמע רבינו ואמר יכול הייתי להתפלל שינתן לי, ולא הייתי יכול להתפלל על מה שנתן לי שתחזור למקומה, וראה צדקתו של ר' שמעון, כשם שנתפלל ליתן לו, כך נתפלל ליטלה ממנו, וידעו מהו מתן שכרן, התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך:

[ט] (עו) **ואתה** מרום לעולם ה'. (עז) אמר ר' ברכיה לעולם ידך מן עיליתא, אמר ר' יהודה בן פלייא בין ה' נתן בין ה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א כא), כשנברא בית המקדש בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית (תהלים ל א), וכשנחרב בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך (שם עט א), הוי ואתה מרום לעולם ה': ותרם כראם קרני. (עח) [אמר ר' הונא בשם ר' אידי בשעה שהיה] רועה דוד בצאן מצא את הראם ישן, ועלה עליו ורכב על קרניו, ונעשה לו נס וירד ממנו, ונדר לבנות בית המקדש גבוה מאה אמה כגבהו של ראם, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו (תהלים עח סט), אל תקרי רמים אלא ראמים, שכן נאמר ותרם כראם קרני: בלותי בשמן רענן. (עט) ר' יוסי בן נהוראי ור' יהושע בן לוי, חד אמר מגינו של שאול נמשח אבל הוא לא נמשח, וחד אמר לא הוא ולא מגינו, שנאמר מגן שאול בלי משיח בשמן (ש"ב א כא), ונתבלה בשמן, הוי בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. באלו דמסתכלין בי בעין רעה, שנאמר לא תשורני עין רואי (איוב ז ח):

[י] (פ) [**כי** שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן. אמר אדם שמחני הקב"ה והכניסני בגן עדן, (פא) והראני מקום שכינת הצדיקים בגן עדן, (פב) והראני ארבע מלכיות מושלין ואובדין, והראני [דוד] בן ישי מושל לעתיד

הערות ותקונים

שבת, אמר לה למה, אמרה לו אתה רוצה שיהא שולחנך חסר ושולחן חברך מלא כו': (עג) אפילו חד פטורי. מלה ומלות תרגם פטיר פטירא ובילקוט תהלים במעות חד פרוטה: (עד) פיסת יד. מלשון פס ידא (דניאל ה' ה') ותרגום ככף איש (מ"א י"ח כ"ד) כפיסת ידא: (עה) עבוט. פי' במשכון, מן לעבוט עבוטו: (עו) ואתה מרום לעולם ה' א"ר ברכיה. כל אות ט' עד לא תשורני עין רואי נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (עז) א"ר ברכיה לעולם ידך מן עיליתא. עיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (י"ד ע"ב) ובמדרש וי"ר פכ"ד אות ג' ר' ברכיה בשם ר' לוי על שם ואתה מרום לעולם ה', לעולם ידך על העליונה: (עח) א"ר הונא בש"ר אידי. נשנה לעיל מזמור כ"ב אות כ"ח ומזמור ע"ח אות א': (עט) ר' יוסי בן נהוראי וריב"ל כו'. בילקוט תהלים רמז תתמ"ד הביא בשם אגדת שמואל ר' יהודה בר גוריון ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי גם הגי' שם חד אמר שאול נמשח ומגינו לא נמשח וכו' ע"ש: (פ) כי שמחתני ה' בפעלך אמר אדם וכו'. כל אות י' עד הסיום וטובים לפני הקב"ה הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד (חוץ מכ"י שלפנינו כ"י א' וכ"י ו') ובנדפס, והרא"פ מחק וכתב אינו בכתובים, וזה לקוח כולו מן פדר"א פי"ט ומובא בילקוט רמז תתמ"ג בשם פדר"א: (פא) והראני מקום שכינת הצדיקים בג"ע. זה ליתא בפדר"א ובילקוט: (פב) והראני ארבע מלכיות

לבוא, (פג) ולקחתי משנותי שבעים שנה והוספתי על ימיו, שנאמר ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור (תהלים סא ז), ונתתי לאל רנן ושבח וזמר במעשיו, שנאמר במעשי ידיך ארנן: מה גדלו מעשיך ה'. התחיל אומר ומהלל לשם הגדול, ואומר מה נדלו מעשיך ה', אבל לעומק מחשבותיך תהום רבה [למאד מאד, שנאמר מאד עמקו מחשבותיך]: איש בער לא ידע. אדם שהוא בער מישראל [ולא למד בינה], חכמי ישראל ילמדוהו בינה, שנאמר בינו בוערים בעם (תהלים צד ח): בפרוח רשעים כמו עשב. בזמן שאתה רואה רשעים שרבו כמו עשב [לכסות את פני הארץ, והציצו כל הרשעים, שהם ומעשיהם און, צפה לימות המשיח], ולא אמר הללויה עד שראה שהן עתידין להשמד, שנאמר להשמדם עדי עד (פסוק ח), וכן הוא אומר יתמו חטאים מן הארץ (תהלים קד לה), [ואז הקב"ה מלך מרומם בעליונים ובתחתונים, שנאמר ואתה מרום לעולם ה']: כי הנה אויביך ה'. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים נתנו אויביך עלינו עול קשה על צוארינו, אבל אנו יודעין שהן עתידין לאבדון, שנאמר כי הנה אויביך יאבדו, וכל עובדי עבודה זרה יתפרדו כמוץ לפני רוח, שנאמר יתפרדו כל פועלי און: (פד) ותרם כראם קרני. מה ראם קרנותיו גבוהות [מכל בהמה], (פה) והוא מנגח לארבע רוחות העולם, (פו) כך בן דוד מנגח לארבע רוחות העולם, [וקרנותיו גבוהות מכל בני אדם], ועליו אמר משה בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו וגו' והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (דברים לג יז), ועליו יתיצבו מלכים להורגו, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ (תהלים ב ב), וישראל שבארץ בצרה גדולה, אבל בצרתם הם כזית רענן, שנאמר בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. ישראל רואין במפלתן, שנאמר ותבט עיני בשורי: צדיק כתמר יפרח. מה התמרה הזאת נאה במראיה וכל פירותיה מתוקין וטובים, כך בן דוד נאה במראהו וכל מעשיו מתוקין וטובים לפני הקב"ה]:

[יא] (פז) **צדיק** כתמר יפרח. אמר ר' יצחק בר אדא מה התמרה צילה רחוק ממנה, כך צדיקים שכרן רחוק מהן, עד לעולם הבא, (פח) שנאמר והיה עקב תשמעון (דברים ז יב), וכתיב שומר הברית וגו' ולשומרי מצותיו לאלף דור (שם שם ט): דבר אחר מה התמרה הזאת יש בה לולבין להלל, (וקורות) [וחריות] לסוכה, (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק, ועצה להדליק, כך ישראל אינם חסרים צדיקים ישרים בני תורה, ואפילו העמי הארצות שבהן גומלי חסדים: דבר אחר מה התמרה הזאת אינה עושה פחות (צ) משלשת (אנכוכין) [אנבונין], כך ישראל אינן חסרין משלשה צדיקים, כאברהם יצחק

הערות ותקונים

מלכיות מושלין ואובדין. כ"ה בפדר"א דפוס פראג, ובפדר"א עם פי' הרד"ל והראני ארבע מלכיות אלו בבל מדי מוקדון ופרס, והיא הוספה מאוחרת וליתא גם בילקוט: (פג) ולקחתי משנותי שבעים שנה. עיין בביאור הרד"ל, כי לזה רמזו בב"ר פי"ט אות ח' שאמרו והוא חי תתק"ל שנים ומניח לבניו ע' שנים, הה"ד ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ' י'), ופי' לבניו לדוד המלך: (פד) ותרם כראם קרני מה ראם קרנותיו. מובא בילקוט שם בשם פדר"א: (פה) והוא מנגח לארבע רוחות העולם. בפדר"א והוא מנגח לימינו ולשמאלו וכצ"ל גם לפנינו, וכן מובא לנכון בילקוט שם בשם פדר"א: (פו) כך בן דוד מנגח. בפדר"א שם כך מנחם בן עמיאל בן יוסף, וכך מובא גם בילקוט ועיין בביאור הרד"ל שזה קאי על משיח בן יוסף: (פז) צדיק כתמר יפרח א"ר יצחק בר אדא. אחר שנתוסף בכ"י האחרים ובנדפס מאמר גדול מפדר"א, מתחיל גם שם המאמר הזה כמו שהוא לפנינו, ונשנה גם בתנחומא במדבר אות י"ז, ובמדרש במ"ר ריש פ"ג בלי שם האומר, ועיין תענית דף כ"ה סע"א, ב"ר פמ"א ובתנחומא שם בהערה ק"מ: (פח) שנאמר והיה עקב תשמעון וכתיב שומר הברית. זה הכתוב שומר הברית הוא מוקדם לכן הנכון וכתיב ושמר ה' לך את הברית וגו' והוא בפסוק והיה עקב, וכן מובא לנכון בילקוט תהלים שם, ובתנחומא ובמדרש במ"ר חסר הסיום מהכתוב: (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק. כן מובא גם במדרש במ"ר ולקוח משו"ט שלפנינו ופי' סיב הגדל סביב האילן, והכוונה לחיזוק כי עושה מהסיב חבלים, כמו שמובא במדרש במ"ר שם במאמר שלפניו לולבין להילול חריות לסיכוך סיבים לחבלים, והוא לקוח מן ב"ר פמ"א אות א': (צ) משלשת אנכוכין. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס אוכולין, ובילקוט תהלים אנבובין, ותקנתי אנבונין כמו שהובא לנכון במדרש במ"ר שם, ופי' אגבוני;

ויעקב, כחנניה מישאל ועזריה: דבר אחר מה התמרה הזו (צא) עושה תמרים רטובים (וקלוסין) [נקלוסין], (צב) ועושה סילון, (צג) כך תלמידי חכמים, אמר ר׳ ברכיה הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה, שכל מי שאינו נזהר מן ישראל לוקה, שנאמר וינגע ה׳ את פרעה נגעים גדולים (בראשית יב יז), (צד) כך ישראל יש בהם בעלי משנה תלמוד ואגדה, [ויש בהם עמי הארץ, ויש בהם בורים]: (צה) דבר אחר מה התמרה הזו לבה מכוון למעלה, כך ישראל לבם מכוון לאביהם שבשמים: דבר אחר מה התמרה הזו יש לה תאוה, (צו) כך ישראל תאוון להקב״ה: (צז) אמרו רבותינו מעשה בתמרה אחת (צח) שהיתה (באמיתו) [עומדת בחמתן], (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות, אמר להם (ק) דקלי אחד (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאווה לה, הלכו והביאו לה ממנה, מיד עשתה פירות, כך ישראל כל תאוותן וצפויין להקב״ה. אי מה תמרה הזו אינן עושין ממנה [כלים], אף ישראל כך, תלמוד לומר כארז בלבנון ישגה. אמר ר׳ תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר לי ראינוה בבבל, והיו עושין ממנה כלים ושלחנות (קב) ומנורות. אי מה ארז אינו עושה פירות אף ישראל כן, תלמוד לומר צדיק כתמר יפרח, מה התמר עושה פירות, (קג) כך ישראל עושין פירות. (קד) אי מה תמרה זו אין גזעה מחליף, [אף ישראל כן, תלמוד לומר ארז, מה ארז גזעו מחליף], כך ישראל גזען מחליף, (קה) [ומה הארז שבלבנון שרשיו מרובין למטה בארץ, ואפילו כל

הערות ותקונים

אגבונין מלשון אגביה שגיא, פי׳ פריו, או הנכון שצ״ל אלבנין כמו שתראה במדרש חזית פ׳ אמרתי אעלה בתמר דלא תמרתא לא פתיתא דלא עבדא מן ג׳ אלבנין, אבון חבדא אמר באתרין נוחין לאלבנייא סנסנייה, ועיין מה שהעיר בצדק הרב הגדול מהרח״י ד״ר קאהוט בערוך השלם ערך אלבינא. ועיין בתנחומא במדבר הערה קמ״ו: (צא) עושה תמרים רטובים וקלוסין. ובכ״י האחרים מקולסין, וצ״ל נקלוסין, וכן במדרש במ״ר שם רטובים נקלווסין ופי׳ בנ״ר מין תמרים הטובים ונקרא על שם איש חכם שהיה בימי הורדוס שמו נקלווס מדמשק אשר הוא היה שולח מסוריא לרומי התמרים לאגוסטוס קיסר כן הביא המוספי. ובמדרש במ״ר שם הוסיף עוד המלה „נובלות״ והרכיב מאמר התנחומא ומאמר השו״ט, עיין בתנחומא הערה ק״מ, ופי׳ נובלות מבואר בגמרא ברכות מ׳ ע״ב חד אמר בושלא כומרא, וחד אמר תמרא דזיקא. פי׳ א׳ תמרים שאינם מתבשלים לעולם, וב׳ תמרים שנופלים ע״י הרוח: (צב) ועושה סילון. פי׳ קוליס, מלשון סילון ממאיר: (צג) כך תלמידי חכמים עד כך ישראל מיותר: (צד) כך ישראל. בתנחומא ובמ״ר שם כך הם ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם בורים: (צה) ד״א מה התמרה לבה מכוון למעלה כך ישראל. במדרש במ״ר הוסיף שנאמר עיני תמיד אל ה׳ כי הוא יוציא מרשת רגלי (תהלים כ״ה ט״ו): (צו) כך ישראל תאוון להקב״ה. במדרש במ״ר כך צדיקים יש להם תאוה, מה תאותם הקב״ה, שנאמר נפשי אויתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך, כי כאשר משפטך לארץ צדק למדו יושבי תבל (ישעיה כ״ו ט׳): (צז) אמרו רבותינו. בב״ר פמ״א אות א׳, ובמדרש במ״ר שם מובא זה בשם ר׳ תנחומא: (צח) שהיתה באמיתו. תקנתי שהיתה עומדת בחמתן כמו שהוא בב״ר ובמ״ר ובילקוט תהלים רמז תתמ״ה בשם ב״ר, וְחַמְתָּן קרובה לטבריה. ובגמרא מגילה ב׳ סע״ב שורא דמיל כמה הוי כמחמתן לטבריא, ושם ו׳ רע״א חמת זו טבריה, וכן היתה קרובה לעיר גדר. ועיין בספר היקר של החוקר נייבויער על מקומות בדרז״ל דף רע״ד מה שכתב על תכונת מקום זה: (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות. במדרש במ״ר שם הגי׳ ולא היתה עושה פירות, והיו מרכיבין אותה ולא עשתה פירות, והמלות „ולא היתה עושה פירות״ לקוח מן ב״ר, והסיום והיו מרכיבין ליתא בב״ר רק לפנינו בשו״ט: (ק) דקלי. פי׳ אומן בקי בהרכבת דקלים: (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאוה לה. ובב״ר תמרה זו צופה מיריחו כיון שהרכיבו אותה עשתה פירות, פירש״י בב״ר שם תמר צופה מיריחו והיא מתאוה להרכיב אותה ממנו, ובשוחר טוב מפורש מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת בחמתן והיו מרכיבין ולא היתה עושה פירות אמר להן דקלי אחד תמר היא רואה מיריחו ומתאוה לו והביאו לה ומיד עשתה פירות ע״כ, וכוון למאמר שלפנינו. ויריחו נקראת עיר התמרים, ובכ״י האחרים ובנדפס תמרה היא רואה ומריחה, הכוונה ומריחה ריחה, אבל הגי׳ שלפנינו רואה מיריחו היא יותר מיוסדת: (קב) ומנורות. כ״ה בכל כ״י, אבל בדפוס פראג המ״ם נמחקת ובעבור זה הדפיס בדפוס אמסט׳ וכנורות, והרד״ל הביא הגי׳ משו״ט דפוס אמסט׳ אשר היה לפניו: (קג) כך ישראל עושין פירות. במדרש במ״ר שם כך הצדיקים עושים פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג׳ י׳): (קד) אי מה תמרה אין גזעה מחליף. עיין ב״ב דף פ׳ ע״ב: (קה) ומה הארז שבלבנון. הוספתי כמו

שהוא

הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כך ישראל שתולים בבית ה׳, ועתיד הקב״ה לקבץ אותם מארבע כנפות הארץ, (קו) וכגן שהוא נטוע מערוגה לערוגה, כך ישראל, וכך עתיד הקב״ה ליטע אותם מארץ טמאה אל ארץ טהורה, שנאמר שתולים בבית ה׳, וכעשב הזה יפריחו ויצמחו בבית המקדש, שנאמר בחצרות אלהינו יפריחו: עוד ינובון בשיבה. מה השיבה הזאת הדר וכבוד לזקנים, כך הם הדר וכבוד לפני הקב״ה: דשנים ורעננים יהיו. גבורי כח במעשיהם הטובים: להגיד כי ישר ה׳. כל אלו למה להגיד שמו של הקב״ה שהוא צדיק וישר ואין עול, שנאמר צורי ולא עולתה בו]: (קז) דבר אחר מה התמרה הזו והארז גדולים מכל האילנות, כך ישראל, שנאמר כי גדול מרדכי (אסתר ט ד), (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד (בראשית כו יג). אי מה התמרה והארז אם נעקרו אין נחלפין, כך ישראל, תלמוד לומר שתולים בבית ה׳:

[יב] (קט) [**שתולים** בבית ה׳. אמר ר׳ חנן בן פזי] אלו התינוקת שהם בבית הספר: בחצרות (בית) אלהינו יפריחו. (קי) אלו השירות, (קיא) ר׳ חנניה ור׳ נחמיה ור׳ פינחס אמרו (קיב) כתיב מבן חודש ומעלה תפקדם (במדבר ג טו), וכי מבן חודש משמר, אלא כיון שהוא עתיד לשמור כאילו שמר. אמר ר׳ שמואל בר יצחק, בן לוי עד שהוא במעי אמו נכתב באיסטראטיא של מעלה, שנאמר וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש״א ז טו), וכי כל ימי חייו שפט את ישראל, והלא לא שפט אלא שלש עשרה שנה, הדא אמרת בן לוי עד שהוא במעי אמו נכתב (קיג) באיסטראטיא של מעלה:

[יג] **עוד** ינובון בשיבה. (קיד) זה אברהם, ותלד לו את זמרן ואת יקשן (בראשית כה ב), [רמי] בר יחזקאל ורבנן, חד אמר זמרן שהיו מזמרין בהם, יקשן

הערות ותקונים

שהוא בכל כ״י ובנדפס וחסר גם בכ״י ו׳, וזה הוא לקוח מן פדר״א פי״ט: (קו) וכגן שהוא נטוע מערוגה לערוגה. בפדר״א שם כגון הגנן הזה שנוטע מערוגה לערוגה וכצ״ל גם לפנינו: (קז) ד״א מה התמרה. אחר שנוסף המאמר מפדר״א מתחיל גם המאמר הזה בכ״י האחרים ובנדפס: (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל. במדרש במ״ר שם מובא הכתוב וילך דוד הלוך וגדול (ש״ב ה׳ י׳) ובכ״י האחרים ובנדפס כתיב וילך הלוך וגדל והוא הכתוב בראשית כ״ו י״ג: (קט) שתולים בבית ה׳ א״ר חנן בן פזי. כ״ה בכל כ״י וגם בנדפס, וכן במדרש במ״ר, ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ״ה במאמר ד״א שתולים בבית ה׳ אלו התינוקות וחסר הציון „מדרש״ ועל המאמר שלפניו שתולים בבית ה׳ זה נח, נרשם ב״ר, הוא בפכ״ו ומאמר השני ד״א שתולים בבית ה׳ זה אברהם, הוא בב״ר פס״א, ומאמר השלישי ד״א שתולים אלו התינוקת הוא משו״ט שלפנינו: (קי) אלו השירות. כ״ה בכל כ״י, אבל בילקוט שם גורס אלו העזרות, וכן תיקן הרד״ל במדרש עפ״י השו״ט, אולם כן הוא רק בנוסחת המדרש אמסטרדאם שהביא כן המפרש בפנים הספר עפ״י הילקוט וגם הנוסחא שלפנינו נכונה: (קיא) ר׳ חנניה ור׳ נחמיה ור׳ פנחס. בכ״י האחרים ובנדפס ר׳ נחמיה ור׳ פנחס, ובילקוט שם ר׳ חוניא ורב הונא ור׳ פנחס: (קיב) כתיב מבן חודש ומעלה תפקדם וכי מבן חודש משמר כו׳. המאמר הזה נשנה במדרש במ״ר פ״ג אות ח׳ קצת ברחבה ומפורש יותר וכך איתא שם מבן חדש ומעלה תפקדם, למה מבן חדש ומעלה, וכי מבן חדש יכולים לשמור אהל מועד, הרי הוא עצמו מבקש למי שישמרנו, ולמה הוא מונה מבן חדש, א״ר הונא הכהן בשם ר׳ שמואל בר זעירא בשביל לכפול להם שכר, למה שאתה מוצא שאינן קריבים לשרת אלא מבן שלשים שנה ומעלה, ולמה הוא מונה אותן מבן חדש, אלא שיהיו מקבלים שכר ובאים עד שהם מבן חדש, את מוצא כתוב בשמואל וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש״א ז׳ ט״ו) וכי כל ימי חייו שפט שמואל את ישראל, והרי כל ימי חייו לא היו אלא נ״ב שנה, ואתה מוצא שתים שהיה יונק, וארבעים שנה שהיה עלי קיים ושופט בהם, לא היה שמואל יכול לשפוט לפני רבו, וב׳ שנים שמלך שאול הרי מ״ב, נשתייר שם עוד י׳ שנים, הוי לא נשא נשואן של ישראל אלא י׳ שנים, וכתיב וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו, אלא אמר הקב״ה הריני מכתיב עליו כל ימי חייו, שיקבל שכר ימים שהיה בעולם, ואף שבט לוי אמר הקב״ה למשה שימנה אותן מבן חדש ומעלה, כדי שיהיה יתחשב להם עד שהם מבן חדש הוי מבן חדש ומעלה תפקדם ע״כ. והנה במדרש שם הביא כי שפט עשר שנים, וכאן הביא ששפט שלש עשרה שנה, עיין תמורה ט״ו ע״א בתוס׳ ד״ה ושלשים ובזבחים קי״ח ע״ב וברש״י שם: (קיג) באיסטראטיא של מעלה. המלה יונית στρατία פי׳ צבא וחיילות, ומורגל במדרשים. ובמדרש שם ובתנחומא במדבר אות י״ט נמול הוא הקב״ה למנות השבט הזה עד שהם במעי אמן: (קיד) זה

אברהם

שהיו בני אדם קשין, וחד אמר זמרן שהיו מזמרין לעבודה זרה, יקשן שהיו מקישין לעבודה זרה: (קטו) עוד ינובון בשיבה. ר' יהושע בן קרחה אמר העלה (קטז) ניבין בן מאה שנה, והוליד בן למאה שנה: (קיז) מעשה באחד שהיה עושה (קיח) דייתיקי ואמר לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שיעשה שוטה, (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול את המעשה הזה לר' יהושע בן קרחה (קכ) והוציאו מחוץ, וראה אותו מרגיע על ידיו ועל רגליו, (קכא) וגמה נתון לתוך פיהו, והוא נמשך אחר בנו, וכיון שראו אותו הטמינו עצמן, והכניסו אצלו, שאלו אותו המעשה התחיל משחק ואמר להם חייכם זה המעשה ששאלתם עכשיו הגיעני, (קכב) אמר להם מכאן שאדם רואה בנים כאילו משתטה הוא:

[יד] להגיד כי ישר ה' [צורי ולא עולתה בו]. (קכג) אמרו לו למשה מי גרם לך שלא ליכנס לארץ, אמר להם אני גרמתי, אמרו לו ולא הקב"ה עשה לך, אמר להם חס ושלום אפילו אם רואים שהקב"ה מצדיק את הרשע, ומרשיע את הצדיק, [הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט] אל אמונה ואין עול (דברים לב ד). אמרו לו לאדם הראשון מי גרם לך מיתה, אמר להם אני גרמתי לי, אמרו לו ולא עשה לך הקב"ה, אמר להם חס ושלום, משל לחולה שהיה מושלך למטה, הלך הרופא וראה אותו, התחיל מצוה עליו, ואמר לו דבר פלוני אכול ודבר פלוני לא תאכל, שהוא רע לך ומסוכן למות, אכל וסיכן למות, אמרו לו שמא הרופא עשה לך, אמר להם (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי, שאילו שמעתי לו מה שצווני לא הייתי מת, כך אמרו לאדם הראשון, לא הקב"ה עשה לך שתמות, אמר להם לאו, אני הוא שעשיתי לעצמי, שנאמר מכל עץ הגן אכול תאכל (בראשית ב טז), שהוא טוב לך, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל (שם שם יז), שהוא סיכן לך למות, ועברתי על צוויו ואכלתי, ואני הוא שעשיתי לעצמי, הוי כי ישר דבר ה'. אמר ר' יוחנן (קכה) הוא קולע אל יראיו, ויראיו קולעין לו, אתה אומר להגיד כי ישר ה' [ולא

הערות ותקונים

אברהם. ב"ר פס"א אות ג', ובב"ר שם המאמר קטוע ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה, ד"א שתולים בבית ה' זה אברהם ששתלו הקב"ה בארץ ישראל, בחצרות אלהינו יפריחו זה ישמעאל, עוד ינובון בשיבה זה יצחק, דשנים ורעננים יהיו אלו בני קטורה ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן, והמאמר רמי בר יצחק ורבנן שלפנינו הוא מיותר כי אין לו שייכות כלל לדרשה זו, ונמצא שם בב"ר פס"א אות ה' ותלד לו את זמרן וגו', רמי בר יחזקאל אמר זמרן שהיו מזמרין בעולם, יקשן שהיו מתקשין בעולם, ורבנן אמרי זמרן שהיו מזמרין לע"ז, יקשן שהיו מקשין בתוף לע"ז. ורש"י שם על שהיו מתקשין בעולם כתב שהיו הזקים ובשוחר טוב מפרש שהיו בני אדם קשים, וכוון למאמר שלפנינו, והמאמר מב"ר שם אות ה' מובא בילקוט ד"ה רמז אלף ע"ד, ושם הגי' אמי בר יחזקאל, ובב"ר הגי' רמי בר יחזקאל וכן תקנתי בפנים: ובכ"י ג' ואח"כ נדפס כן בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמט שורה שלמה והגי' שם ותלד לו את זמרן שהיו מזמרין לע"ז, ונמצא לנכון בכ"י ב' ד' ה' ו' ז' ח': (קטו) עוד ינובון בשיבה ר' יהושע בן קרחה אמר. מובא בילקוט רמז תתמ"ו וחסר הציון: (קטז) ניבין. תרג' פרי בל יעשון (הושע ט' ט"ז) ניב לא יעבדון, והוא מלשון מקרא וניבו נבזה אכלו (מלאכי א' י"ב) ר"ל פריו, ומזה תנובת שדי (דברים ל"ב י"ג), ודרש זה על ינובון בשיבה, שהעלה ניבין: (קיז) מעשה באחד. מובא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, והיה גם לפני הילקוט בש"ס והביאם רמז תתמ"ו, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (קיח) דייתיקי. פי' בל"י διαθήκη ספר צואה (טעסטאמענט): (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי. בילקוט ליתא למלת „ורבי": (קכ) והוציאו מחוץ. בילקוט והציצו מבחוץ וכצ"ל ר"ל וראו אותו מבחוץ: (קכא) וגמה נתון לתוך פיו. בילקוט וגמי. ר"ל קנה, תרגם קנה וסוף (ישעיה י"ט ו') קני וגמא. ופי' גמא קנה לגמות מים, ונגזרה המלה מלשון הגמיאני: (קכב) אמר להם מכאן כו'. בילקוט אמרו ליה מכאן כו': (קכג) אמרו לו למשה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי שאילו שמעתי מה שצווני לא הייתי מת, עד ומעץ הדעת חסר בכ"י ג' ועפ"י כ"י זה נשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון גם בכ"י האחרים: (קכה) הוא קולע אל יראיו. מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' ט"ז), ויותר נכון שצ"ל הוא קולס והם קולסים:

זס"ה

עולתה בו], אף אני אומר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג יג):

מזמור צג

[א] ה' מלך גאות לבש וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב מי לא יראך מלך הגוים (ירמיה י ז), אמר לו הקב"ה לירמיה, אתה קורא אותי מלך הגוים, ומלכיהון דישראל לית אנא, אמר לו לפי שאמרת לי נביא לגוים נתתיך (שם א ה), אף אני קורא לך מלך הגוים, כי לך יאתה (ירמיה י ז), לך מלכוותא יאה: ה' מלך גאות לבש. (ב) אמר ר' חנינא יש לך שהוא נאה ללבושו, ואין לבושו נאה לו, (ג) יש נאה לבושו, והוא אינו נאה ללבושו, אבל הקב"ה היא נאה ללבושו, ולבושו נאה לו, ה' מלך גאות לבש: (ד) [שבעה לבושין לבש הקב"ה, אחד במלחמת הים, ה' מלך גאות לבש], זה מלבוש כנגד מלחמות הים, שנאמר אשירה לה' כי גאה גאה (שמות טו א), ואחד שלבש בסיני, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), כנגד עוז שנתן לעמו בסיני, ואחד כנגד בבל, שנאמר וילבש בגדי נקם תלבושת (ישעיה נט יז), וכן הוא אומר כי נקמת ה' היא נקמת היכלו (ירמיה נא יא), ואחד כנגד מדי, [שנאמר וילבש צדקה כשרין (ישעיה נט יז), וכן הוא אומר ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח טו), ואחד כנגד יון], שנאמר ויעט כמעיל קנאה (ישעיה שם), כך היו בני השמונאים לבושים בגדים של קנאה, ואחד כנגד אדום, שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו (ישעיה סג א), והשביעי לימות המשיח, שנאמר לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר (נקי) [נקא] (דניאל ז ט):

[ב] אף תכון תבל בל תמוט. (ה) אמר ר' אייבו (ו) למלך שמלך תחילה, עמד

הערות ותקונים

(א) זמ"ה מי לא יראך. מובא בילקוט ירמי' רמז רפ"ח בשם שו"ט ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה ומתחיל זה"ה וראה כל גאה והשפילהו (איוב מ' י"א), כל מי שמתגאה הקב"ה משפילו, וכה"א וכל קרני רשעים אגדע (תהלים ע"ה י"א), ואין הגאות נאה ללבוש אלא להקב"ה, שנ' ה' מלך גאות לבש, שתי פעמים לבש, כשבא ליתן שכר טוב לצדיקים הוא לובש, שנאמר וילבש צדקה כשרין (ישעי' נ"ט י"ז), צדקה לצדיקים, וכה"א וצדקה תהיה לנו (דברים ו' כ"ה), ולובש נקם על הרשעים וכה"א וילבש בגדי נקם תלבושת (ישעי' שם), אחת לצדיקים ואחת לרשעים, וכה"א לעשות נקמה בגוים (תהלים קמ"ט ז'): ד"א ה' מלך גאות לבש זה"ה אשירה לה' כי גאה גאה (שמות ט"ו א'), בעולם הזה על הרשעים, כגון פרעה וחבריו, ועתיד להתגאות לעתיד לבוא, שנאמר כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם (ישעי' ב' י"ב), שמתגאה על המתגאים, שכל המתגאין במה שהן מתגאין בו נפרעים, כגון מצרים ודור המבול ואנשי סדום שנתגאו במים ולקו במים, שנאמר ויהי המבול (בראשית ז' י"ז), תהומות יכסימו (שמות ט"ו ה'), פרץ נחל מעם גר (איוב כ"ח ד'), וכן שמשון וכן אבשלום במה שנתגאו לקו, שנאמר וירא שם אשה (שופטים י"ד א'), ואומר וינקרו את עיניו (שם שם כ"א), וכאבשלום לא היה איש יפה (ש"ב י"ד כ"ה), ואומר ויקרא אבשלום וגו' (שם ט"ו ב'), וכן סנחרב ונבוכדנצר במה שנתגאו לקו, שנאמר ביד מלאכיך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ג) ואומר ויצא מלאך ה' (ישעי' ל"ז ל"ו), ואומר אעלה על במתי עב (ישעי' י"ד י"ד), בא וראה כמה היה כחו של יעקב, בבטן עקב את אחיו, ויגל את האבן, מה שאינן יכולין כמה רועים, ואומר וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ה'), והמלאך הכה כמה רבבות במחנה סנחרב שנאמר ויצא מלאך ה' (ויך) [ויכה] במחנה אשור (ישעי' ל"ז ל"ו) ע"כ ואח"כ מתחיל ד"א מי לא יראך מלך הגוים כמו שהוא לפנינו: (ב) א"ר חנינא. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ז בשם המדרש: (ג) יש נאה לבושו והוא אינו נאה ללבושו. זה נשמט בכ"י ג' ובדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים: (ד) שבעה לבושין. מובא בילקוט שם, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא אחרת דשוש אשיש (קמ"ט ע"א), וברבתי פסקא שוש אשיש בשנוים, ועיין בפסיקתא שם פסקא קמייתא דשוש אשיש שלבש עשרה לבושים, וכן בד"ר סוף ואתחנן, ובמדרש חזית פ' מה יפו דודיך, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ט והערה כ"ז ועיין גם מה שהעיר הרב בעל מאיר עין ברבתי שם הערה י"א: (ה) א"ר אייבו. מובא בילקוט שם ברמז תתמ"ז וחסר הציון, כי על מאמר שלפניו ציין פדר"א: (ו) למלך שמלך תחלה עמד לגיון אחד. צ"ל למלך שמלך עמד לגיון אחד תחלה ואמר כל בימגון. ובב"ר סוף פי"ב איתא כך: משל ללגיון שהמליך את המלך תחלה אמר המלך סוחיל ולגיון זה המליכוי תחלה

(ז) לגיון אחד אמר לו (ח) הימנון, נתן לו המלך (ט) פרוקפו שאינה זזה ממנו לעולם, כך כיון שמלך הקב"ה בעולמו, (י) אמרו המים תחילה הימנון, שנאמר מקולות מים רבים, אמר להם הקב"ה חייך שאני נותן לך פרוקפי, שנאמר יסד ארץ על מכוניה בל תמוט (לעולם) [עולם] ועד (תהלים קד ה), הוי אף תכון תבל בל תמוט:

[ג] **נכון** כסאך מאז. (יא) זה אחד משׁשה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם ואלו הן: כסא הכבוד, מלך המשיח, והתורה, וישראל, ובית המקדש, והתשובה. כסא הכבוד, דכתיב נכון כסאך מאז. מלך המשיח, שנאמר לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז). התורה, ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב). ישראל, שנאמר זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב). בית המקדש, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה יז יב). התשובה, שנאמר בטרם הרים יולדו (תהלים צ ב), וכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (שם שם ג):

[ד] (יב) **נשאו** נהרות ה'. (יג) אמר ר' שמעון בן יוחי בשעה ששבו פלשתים את הארון, התחילו מתגאין ואומרין לא לארון שבינו, אלא לאלוה שבארון, הדא הוא דכתיב נשאו נהרות ה', ואין נהרות אלא פלשתים, (יד) שנאמר (הנני) [הנה ה'] מעלה (עליך) [עליהם] את מי (נהר) [הנהר] העצומים (ישעיה ח ז), אמר הקב"ה ישאו נהרות דכים, אני מדכאך ביסורין קשים. דכים, (טו) אמר ר' שמואל בר נחמני כנה הפנימית שלהם נשרת, ר' שמעון בן לקיש אמר כנה החיצונה נשרת, הוי נשאו נהרות ה':

[ה] **דבר** אחר נשאו נהרות ה'. (טז) אמר ר' ברכיה בשם בן עזאי בן זומא המים היו עולים ומגיעים לכסא הכבוד, כדכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א ב), וכן הוא אומר כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף (דברים לב יא), (יז) [כשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה יקוו המים (בראשית א ט), (יח) עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות (יט) (ונתפרצו) [ונתפרדו] על כל הארץ, (כ) ונעשית עמקים עמקים על תוכה של ארץ, והמים נתגלגלו ונקוו לעמקים, שנאמר ולמקוה המים קרא ימים (שם א י), מיד נתגאו המים ועלו לכסות הארץ כבתחלה, עד שגער בהן הקב"ה, (כא) וכבשן תחת כפות רגליו, [ומדדן בשעלו שלא להוסיף ולא לגרוע], ועשה חול גדר לים, כאדם שהוא עושה גדר לכרמו, וכשהן עולין ורואין את החול לפניהם, חוזרין לאחוריהן, שנאמר האותי לא תיראו נאם ה' [אם מפני לא תחילו] אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה כב), ועד שלא נקוו המים (כב) נבראו התהומות, ואלו הן התהומות, אלו שמתחת לארץ, שהארץ על התהומות היא נרקעת כאניה שהיא צפה בלב ים, כך הארץ מרוקעת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו)], ולהיכן הלכו אותן המים (כג) ר' ברכיה בשם ר' יודן בן לוי ור' יהודה [הלוי] ב"ר שלום אמר (כד) לשתי קערות (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית, [מפנה המלאה לתוך ריקנית], אבל אם היו שתיהן מלאות מה הוא יכול לעשות, (כו) הנודות שהן נפוחות ממלאות את הטרקלין, ובשעה שהרוח יוצא מהן, הן נפנות למקום אחד, כך היה כל העולם מלא מים במים, (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהן, שנאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב יב טו), וכן הוא אומר ודורך על (במותי) [במתי] ים (שם ט ח), ואומר כונס כנד מי הים (תהלים לג ז), ולהיכן הלכו, (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו ואמרו להיכן נלך, (כט) והקב"ה אומר להם דרך ים [דרך ים, ר' אבא בר כהנא אמר] להדך פלן להדך פלן, ר' הונא אמר להדך ימא להדך ימא, [אמר ר' ברכיה בשם ר' עזאי קולו של הקב"ה היה (ל) מטטור לפניהם], שנאמר קול ה' על המים, הוי ישאו נהרות דכים:

[ו] **מקולות** מים רבים אדירים משברי ים. (לא) מעשה באדרינוס קיסר שביקש לעמוד על סופו (לב) של אדריאס, נטל חבלים והיה משלשל

הערות ותקונים

תחלה הרי אני נותן לו פרוקופי כו': (ז) לגיון. ידוע (legion) מחנה: (ח) הימנון. ידוע, שיר ושבח: (ט) פרוקפו. בילקוט בטעות פרוסקופי וצ"ל פרוקופו, והיא מלה יונית προκοπή ופי' גדולה וכבוד: (י) אמרו המים תחלה הימנון כו'. בכ"י האחרים ובנדפס אמרה הארץ הימנון תחלה אלו מים התחתונים, ובנדפס בטעות אלו מים העליונים, ומובא לנכון גם בילקוט. ובמדרש ב"ר שם סוף פי"ב גי' אחרת: כך אמר הקב"ה הואיל והארץ היא עשתה גביוני תחלה הרי אני נותן לה פרוקופי, שלא תזוז ממנה לעולם, הה"ד יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד (תהלים ק"ד ה'), ובעל יפה תאר שם הביא את דברי השו"ט, והגיה ג"כ שצ"ל אלו מים התחתונים: (יא) זה אחד מששה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס כתוב זה אחד משבעה דברים וחושב גם גיהנם. ועיין לעיל מזמור ע"ב הערה ב', ושם נסמן: (יב) נשאו נהרות ה'. בכ"י ובנדפס המלות נשאו נהרות ה', נשמטו ממקומם, וכתוב שם: נשאו נהרות ה' גיהנם, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה, ואין ספק אצלי כי הסופר הראשון הוסיף בלדו „גיהנם שנ' כי ערוך מאתמול תפתה" ונוסף בטעות אחרי המלות נשאו נהרות ה' שהוא התחלת המאמר שלאחריו: (יג) א"ר שמעון בן יוחי. ובכ"י האחרים א"ר שמעון בן לקיש, ובנדפס אמר ריש לקיש, ומובא בילקוט סוף רמז תתמ"ז וחסר הציון והביא ארשב"ל, (ר"ת א"ר שמעון בן לקיש): (יד) שנ' הנני מעלה עליך את מי נהר העצומים. בכל כ"י כתוב הנני מעלה עליך את הנהר, ותקנתי כלשון הכתוב ויותר נכון שצ"ל מן הנהר ארץ פלשתים (מ"א ה' א'): (טו) ארשב"נ כנה הפנימית שלהן נשרת רשב"ל אמר כו'. בכ"י האחרים ובנדפס בטעות בנה בבי"ת וצ"ל כנה כמו לפנינו, והוא מלשון הדורא דכנתא (חולין מ"ח ע"ב) ר"ל בני מעים, עיין ערוך השלם ערך כנתא, ובמדרש שמואל סוף פי"א על ויסתרו להם מחורים (ש"א ה' ט') (כן הוא הקרי והכתיב עפולים) רשב"ל אמר כנת מעיהם החיצונים נסתרה, רשב"נ אמר כנת מעיהם הפנימים נסתרה. אין ספק אצלי שהמלה „מעיהם" היא הוספה מאת מעתיק או מדפיס לפרש מלת כנה, ובילקוט שמואל רמז ק"נ השמיט מלת כנת והביא בני מעיהם החיצונה נסתרת בני מעיהם הפנימי נסתרת ומזה יש לתקן גם לפנינו נשתר בשי"ן שמאלית מלשון ויסתרו להם עפולים, או יותר נכון שצ"ל נסתר בסמ"ך כמו שהוא במדרש שמואל ונעלם ממני שייכות הדרשה לכאן: (טז) א"ר ברכי' בשם בן עזאי בן זומא. כ"ה גם בכ"י ו', ואין ספק שהמלות „בן עזאי בן זומא" היא הוספת המעתיק, ובכ"י האחרים נאמר **א"ר ברכי' בשם בן עזאי לבד, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים א"ר ברכי'** בן עזאי בלי מלת „בשם", ועיין בגמרא בבלי חגיגה י"ד ע"ב ארבעה נכנסו לפרדס וחושב בן עזאי ובן זומא וע"ש ט"ו ע"א, ועיין ב"ר פ"ב אות ד' ונובע מירושלמי חגיגה פ"ב (ע"ז סע"א) ועיין בב"ר פ"ה אות ב' וביפ"ת שם, והביא שם את המדרש שו"ט: (יז) כשהי' הדבור יוצא מפי הגבורה. הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, מלבד כ"י ו', ונמצא גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, והרא"פ רשם בלדו איתו בכתובים, ונוסף המאמר מן פדר"א ריש פ"ה: (יח) עלו מקצות הארץ. עיין בביאור הרד"ל בפדר"א שם: (יט) ונתפרדו. תקנתי ונתפרדו עיין בהרד"ל שם: (כ) ונעשית עמקים עמקים. ע"ש בהרד"ל: (כא) וכבשן תחת כפות רגליו. בפדר"א וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו, עיין בהרד"ל שם: (כב) נבראו התהומות. בפדר"א נבראו המאורות והתהומות, ומלת המאורות שם הוא ע"ס דמאורות מאי בעי הכא, ומאורות נתלו ברביעי ואור נברא בראשון, וכן העיר הרד"ל וכתב אולי צ"ל בפדר"א המעיינות והתהומות: (כג) ר' ברכי' בש"ר יודן בן לוי. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „בן לוי" ועיין ב"ר פ"ה אות ג' ר' יודן בשם ר' לוי ור' ברכי' בשם ר' יודן בר שמעון: (כד) לשתי קערות. בכ"י האחרים ובנדפס משל למה הדבר דומה לשתי קערות: (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית מפנה המלאה לתוך ריקנית. כן הוספתי כמו שהוא באיזה כ"י, וכן הגיה הרא"פ: (כו) הנודות שהן נפוחות. בב"ר שם פ"ה משל לעשר נודות נפוחות מונחות בטרקלין נצרך המלך למקומן מה הוא עושה, מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזוית אחד כו', והרד"ל כתב במדרש שו"ט מזמור ל"ג מבואר שלשון נודות הוא ע"ש המקרא כונס כנד מי הים וע"ש גם בחדושי הרש"ש: (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהם. בב"ר שם כך דרך הקב"ה על מי בראשית וסילקן בים אוקיינוס, ובחדושי הרש"ש שם הביא על זה את דברי השו"ט: (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו. עיין ב"ר פ"ה אות ג' א"ר לוי המים היו אומרים אלו לאלו נלך ונעשה קילוסין להקב"ה: (כט) והקב"ה אומר להם. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' והם אומרים דרך ים. עיין בב"ר שם: (ל) מטטור לפניהם. בכ"י האחרים ובנדפס מטרטר. בב"ר שם אות ד' נעשה קולו של הקב"ה מטטרון על המים הה"ד קול ה' על המים, ופי' מורה הדרך. עיין ברמב"ן פ' בא בפ' אעשה שפטים המלאך הגדול נקרא מטטרון, כי פי' המלה מורה הדרך, כמו שאמר בספרי אלבעו של הקב"ה נעשה מטטרון למשה והראהו כל ארץ ישראל, ובילמדנו וישמע בלק כי בא בלעם ששלח מטטרון לפניו: (לא) מעשה באדרינוס. מובא בילקוט רמז תתמ"ח וחסר הציון, והוא קיסר Hadrian: (לב) של אדריאס. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ",

(לג) שלש שנים ומחצה, שמע בת קול שאמרה (לד) כלה אדריאנוס. עוד ביקש לשמוע מה המים מקלסין להקב"ה, ועשה תיבות של זכוכית ונתן בני אדם לתוכן, (לה) ושלשלן לאוקיינוס, ועלו ואמרו כך שמענו לאוקיינוס מקלס להקב"ה אדיר במרום ה׳ :

[ז] (לו) **דבר** אחר נשאו נהרות ה׳. או להם לרשעים שהם סבורים שישראל בעצמן שבו, ולא שבו בעצמן, אלא נשאו נהרות, (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה יז יב), לכך נאמר נשאו נהרות ה׳, שדיכאו את ישראל בצרות, ועכשיו יבואו אף הן וידכאו אותם, הוי ישאו נהרות דכים: מקולות מים רבים. שנכנסו לבית המקדש ונתנו קולם בתוכו, וכן הוא אומר קול נתנו בבית ה׳ כיום מועד (איכה ב ז), בבית המקדש: מקולות מים רבים. נקראו מים של מטה רבים, שנאמר חמר מים רבים (חבקוק ג טו), הוי של מטה, של מעלה מנין שנקראו רבים, שנאמר כקול מים רבים (יחזקאל א כד). משל למלך שהי׳ לו שתי לגיונות כשהי׳ המלך נכנס אצל זה נקרא גדול, היו אומרים גדול לגיון שהמלך נכנס בו, וכשהיה בא אצל זה היו אומרים גדול לגיון הזה שהמלך נכנס בו, כך כשהקב"ה היה למעלה נקראו מים העליונים רבים, שנאמר כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל שם), וכשירד למטה נקראו המים התחתונים רבים, שנאמר חמר מים רבים (חבקוק שם):

[ח] **עדותיך** נאמנו מאד. (לח) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע השפלת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, (לט) והגבהת קולן של רשעים, הגבהת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, אז השפלת קולן של רשעים, לכך נאמר לביתך נאוה קודש ה׳ לאורך ימים, אם עשית כן (מ) לא כבראשונה, אלא לאורך ימים: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מידות (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל, שנאמר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון [וגו׳] (שמות לד ו), רב אמר אחת עשרה, ורבנן אמרי עשר, ועל איזה מהן השתחווה משה, רב אמר על החסד, שנאמר וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו (שם שם ח), ר׳ אליעזר בן יעקב אומר על ארך אפים, ורבנן אמרי על מידת רחמים. א"ר יצחק אמר משה לפני הקב"ה למה אדם חוטא ואין אתה פורע לו מיד, אמר לו הקב"ה משה אתה צריך לומר כך, אלמלא אחר דבר זה גנאי היה מדבר, אתה שגיליתי לך מידותי אמרת כך, חייך שתצטרך, לא עשה הרבה עד שאמר לו הקב"ה אכנו בדבר ואורישנו (במדבר יד יב), אמר לפניו ועתה יגדל נא כח (ה׳) [אדני] כאשר דברת לאמר ה׳ ארך אפים ורב חסד (שם שם יז יח), (מג) אמר ר׳ חגי יורד הייתי (מד) לדיפליא סטיא בטבריא ושמעית קלהון דטליא בגו כנישתא דכולהון מברכין ואומרים עדותיך

הערות ותקונים

בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט תהלים אוקיינוס, וגם הנוסחא שלפנינו נכונה כי אדריאס בל"י Αδρίας (דאס אדריאטישע מעער), ומזה בתנחומא הנדפס מכבר בראשית אות ז׳ חירם בנה לו פלטרין במגנין בין אדריאס לאוקיאנוס: (לג) שלש שנים ומחצה. כ"ה גם בכ"י ו׳ גם בילקוט, ובכ"י האחרים ובנדפס נשמטה המלה „ומחצה": (לד) כלה אדריאנוס. אולי צ"ל גם בכאן כלה אדריאס, ובילקוט כאלו אבד אדריינוס: (לה) ושלשלן לאוקיינוס. ידוע הוא הים הגדול וגם הים התיכוני, ואולי צ"ל גם בכאן לאדריאס, והסופר הגיה לאוקיינוס: (לו) ד"א. מובא בילקוט שם: (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים לכך נאמר נשאו נהרות ה׳. מכאן עד משל למלך חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ושם המאמר מקוטע ומשובש, וגם בילקוט המאמר מקוטע: (לח) אמר משה לפני הקב"ה. מובא בילקוט רמז תתמ"ח בשם המדרש: (לט) והגבהת קולן של רשעים. מכאן עד אז השפלת קולן של רשעים חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (מ) לא כבראשונה. בילקוט נוסף שלמה בנה אותו וחרב, עזרא בנה אותו וחרב: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מדות בתורה. עיין תוס׳ ר"ה י"ז ע"ב: (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל. בכ"י האחרים ובנדפס הגי׳ שלש עשרה מדות בהקב"ה: (מג) א"ר חגי. מובא בילקוט שם, והשמיט כל המאמר מן א"ר סימון: (מד) לדיפליא סטיא. המלה יונית δοπλῆ-στόα ופי׳ אולם כפול, ובכ"י האחרים ובנדפס לדפליסס, ובילקוט שם הביא לדיפלי איסטווה, ומזה בגמרא סוכה נ"א ע"ב כל מי שלא ראה דיופלסטון של אלכסנדריא של מצרים, ובירושלמי סוכה פ"ה (דף נ"ה ע"א) דיפלי אסטבא. ועיין ערוך השלם ערך דיופלסטון:

אכן

נאמנו מאד, יכול כשם שמאריך רוחו עם הרשעים כך מאריך רוחו עם הצדיקים, תלמוד לומר אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (תהלים צד א):

מזמור צד

[א] **אל** נקמות ה׳ אל נקמות הופיע, זהו שאמר הכתוב כה אמר ה׳ יגיע מצרים וסחר כוש (וסבא) [וסבאים] אנשי מדה (אליך) [עליך] יעבורו [וגו׳] אך בך (ה׳) [אל] ואין עוד אפס אלהים (א) [אכן אתה אל מסתתר] (ישעי׳ מה יד טו), מהו אך בך (אלהים) [אל] א"ל (איכן) [אכן] אתה אל מסתתר (איכן) [אכן] יש בך כח ומסתתר, הופיע את גבורתיך הוי אל נקמות הופיע. (ב) רבי ור׳ נתן, רבי אומר בשר ודם (הקנאה) [חימה] כובשת אותו, אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שנאמר נוקם ה׳ ובעל חימה (נחום א ב) [ר׳ נתן אומר בשר ודם קנאה כובש אותו, אבל הקב"ה כובש את הקנאה, שנאמר אל קנא ונוקם ה׳ (שם)]:

[ב] (ג) ר׳ מאיר אומר וידעת עם לבבך [כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהיך מיסרך (דברים ח ה)], אתה ולבך יודעים מעשים שעשיתי עמך ויסורים שהבאתי עליך שלא לפי מעשיך הבאתי עליך ייסורין. (ד) ר׳ שמעון [בן יוחאי] אומר טובים יסורין ששלש מתנות טובות ניתנו לישראל בהן, ואומות העולם מתאוין להם ולא ניתנו להם אלא בזכות הייסורין, ואלו הן התורה והעולם הבא וארץ ישראל, תורה מניין, שנאמר לדעת חכמה ומוסר (משלי א ב), ואומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (פסוק יב), ארץ ישראל מניין, שנאמר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהיך מיסרך (דברים ח ה), (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה׳ אלהיך מפרגל לך, מה כתיב בתריה, כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים ח ז), העולם הבא מניין, דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר (משלי ו כג), אמרת צא וראה איזה הוא דרך שמביאה את האדם לחיי העולם הבא, הוי אומר אלו הייסורין. (ו) [ר׳ יוסי בר יהודה אומר חביבים ייסורין לפני הקב"ה] ששמו של הקב"ה [חל] על מי שהייסורין באין עליו, שנאמר כי [כאשר ייסר איש את בנו] ה׳ אלהיך מיסרך (דברים ח ה). (ז) תיסרנו יה, קודם מיסרך, ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל והיי עולם הבא. (ח) ר׳ נתן בר יוסי אומר (ט) חביבין

הערות ותקונים

(א) אכן אתה אל מסתתר אכן יש בך כח ומסתתר. עיין רש"י ישעי׳ מ"ה ט"ו שהביא וז"ל אכן אתה אל מסתתר, וכן יאמרו להקב"ה אכן הבינותו כי לגבות חובותיהן של עמך אתה מסתתר שלהראות נלחומך כביכול אין בך יכולת ובהתעורר רחמיך אתה אלהי ישראל מושיע, כך מפורש במכילתא ע"כ, ולא מצאתי במכילתא, ואולי צ"ל במדרש תלים, וכוון למאמר שלפנינו: (ב) רבי ור׳ נתן. נשנה בב"ר פמ"ט אות ח׳ ושם הגי׳ רבי ור׳ יונתן ותקנתי בפנים והוספתי מאמר של ר׳ נתן והנכון שכצ"ל רבי אומר בשר ודם הקנאה כובשת אותו [אבל הקב"ה כובש את הקנאה שנאמר אל קנא ונוקם ה׳ (נחום א׳ ב׳), ר׳ נתן אומר בשר ודם החימה כובשת אותו] אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שנ׳ נוקם ה׳ ובעל חימה, והשמיט המעתיק מן אבל הקב"ה א׳ עד אבל הקב"ה ב׳: (ג) ר׳ מאיר אומר. חסר בהתחלתו אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (פסוק י"ב), ועל זה הביא את דברי ר׳ מאיר ולקוח מן ספרי ואתחנן פיסקא ל"ב ד"ה ובכל נפשך, וכן נשנה במכילתא יתרו פרשה י׳, ושם נשמט מאמר דר׳ מאיר: (ד) ר"ש אומר טובים יסורים. תקנתי ר׳ שמעון בן יוחאי כמו שהוא בספרי ומכילתא, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תת"נ: (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה׳ אלהיך מפרגל לך. כ"ה גם בכ"י ו׳, וכן הוסיף הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן ליתא בספרי ומכילתא, והיא הוספה ות"א על הפסוק כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהיך מיסרך, כמה דמליף גברא לבריה ה׳ אלהיך מליף לך, ובי"ע היכמא דמסקר גבר ית בריה ה׳ אלהך מסקר יתכון, עיין במוספי ערך מסקיד שהביא התרגום, והוראתו מלת מפרגל הוא מלשון לוקה בפרגל וי"ר פל"ב, ומובא בערוך ערך פרגל, וכתב המוספי פי׳ בל"י שוט ורצועה לרדות: (ו) ר׳ יוסי בר יהודה. הוספתי כמו שהוא בספרי שם, וגם בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע ושם הגי׳ שהקב"ה מיחל שמו על מי שיסורים באים עליו: (ז) תיסרנו יה קודם מייסרך ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל וחיי עולם הבא. כ"ה גם בכ"י ו׳, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ח) ר׳ נתן בר יוסי. בספרי ר׳ נתן בר יוסף, ובמכילתא ר׳ יונתן וצ"ל ר׳ נתן, ובכ"י האחרים נשמט המאמר ממקומו, ויש להגיהו אחרי המלות כי ה׳ אלהיך מיסרך: (ט) חביבין יסורין

שהבריות

ייסורין שהברית כרותה להן לישראל, שנאמר והבאתי אתכם במסרת הברית (יחזקאל כ לז), (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי הוא אומר כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה (משלי ג יב), אל תקרי וכָאָב אלא וְכאֵב, מי גרם לכם לרצות לאביכם שבשמים, הוי אומר הייסורין. (יא) (ר' נתן) [ר' נחמי'] אומר חביבין ייסורין כשם שהקרבנות מרצין כך ייסורין מרצין, בקרבנות כתיב ונרצה לכפר עליו (ויקרא א ד), (יב) ובייסורין כתיב וכאב את בן ירצה (משלי שם) וכתיב והם ירצו את עונם (ויקרא כו מג), ולא עוד אלא שהיסורין (הביבין) [מרצים יותר] מן הקרבנות שהקרבנות בממונו וייסורין בגוף, שנאמר וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב ד), לפיכך אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, למה, ומתורתך תלמדנו:

[ג] **להשקיט** לו מימי רע [עד יכרה לרשע שחת], (יג) אמר ר' לוי זה יום הדין ויום המיתה, רבנן אמרו זה ראש השנה ויום הכפורים: כי לא יטוש ה' עמו (יד) [ונחלתו לא יעזוב. וכתוב אחד אומר כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול (ש"א יב כב)], (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הוא עושה בשביל עמו ונחלתו, ובשעה שאין להם מעשים טובים עושה למען שמו הגדול, (טז) [ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ הוא עושה בשביל שמו הגדול], ולאנשי ארץ ישראל בעבור עמו ונחלתו, הוי כי לא יטוש ה' עמו:

[ד] **כי** עד צדק ישוב משפט ואחריו כל ישרי לב. אמרוה לשמואל הקטן מהו ואחריו כל ישרי לב, אמר להם מתן שכרן [של צדיקים נתון באחריהם, שנאמר ואחריו כל ישרי לב, ומתן שכרן] של רשעים נתון לפניו, שנאמר ומשלם לשנאיו (על) [אל] פניו להאבידו (דברים ז י), א"ר שמעון בן יוחאי בשעה שאדם עובר עבירה באין המלאכים ומקטרגין אותו, ואומרים ה' הט שמיך ותרד גע בהרים ויעשנו (תהלים קמד ה), והקב"ה אומר להם (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו:

[ה] (יח) **מי** יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און (לולא) [לולי] ה' עזרתה (לנו) [לי]. (יט) אמר ר' יהושע בן לוי כל מקום שנאמר לולי אינו אלא [בזכות] אבות, שנאמר לולי אלהי אבי אלהי אברהם (בראשית לא מב), נענה

הערות ותקונים

שהברית כרותה להן לישראל שנ' והבאתי אתכם במסרת הברית. כ"ה הגי' גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס חביבין יסורין שבשבילן הברית כרותה לישראל, שנ' כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ובספרי ובמכילתא הגי' כשם שהברית כרותה לארץ כך ברית כרותה ליסורים, שנ' ה' אלהיך מיסרך ואומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה: (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר. ליתא בספרי ובמכילתא: (יא) ר' נתן אומר חביבין יסורים. בספרי ובמכילתא הגי' ר' נחמיה אמר, וכן תקנתי בפנים: (יב) וביסורין כתיב וכאב את בן ירצה. בספרי ומכילתא ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' וביסורין כתיב והם ירצו את עונם, לכן המלות כתיב וכאב את בן ירצה מיותרות: (יג) א"ר לוי זה יום הדין ויום המיתה. עיין ר"ה ט"ז ב': (יד) ונחלתו לא יעזוב וכתוב אחד אומר וגו'. הוספתי כמו שהוא במדרש שמואל פי"ו, וכן במדרש רות פ"ב פ' ותקם היא וכלותיה: (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו. מובא בילקוט תהלים רמז תת"נ בשם המדרש, וגם שם המאמר מקוטע, והגי' שם ר' אבהו ור' שמואל בר' יצחק וצ"ל ור' שמואל בר נחמני. והנה לפנינו בשו"ט ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו שניהם מאמר אחד, אולם במדרש רות שם הגי' א"ר שמואל בר נחמני פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו, ופעמים שהוא עושה בשביל שמו הגדול, א"ר אייבו כשישראל זכאין בעבור עמו ונחלתו וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול, ועיין בילקוט תהלים שם גי' אחרת: (טז) ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ. תקנתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס ובמדרש שמואל ורות שם, ובילקוט בשם שו"ט, רק נשמט לפנינו בשגגת המעתיק: (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו. כ"ה בכל כ"י, אבל הילקוט שם הביא קשה הוא האדם בשעתו ואם איני נותן לו שעה עוד אינו יכול לחזור בו: (יח) מי יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און. בילקוט שם הגי' ר' אליעזר בשם ר' סימאי אמר הקב"ה מי יעמוד לי ערב ביני ובין אומות העולם שאם יעשו תשובה שאני מקבלם, וכן הוסיף הרא"פ בשם ס"א, ואין ספק כי הביא כמו שמובא בילקוט, כי הרבה נוסחאות הוסיף עפ"י נוסחת הילקוט: (יט) א"ר יהושע בן לוי כל מקום שנאמר ולי כו' נענה ר' זבדי בן לוי והא כתיב לולי התמהמהנו. כ"ה בכל כ"י, רק בכ"י האחרים ובנדפס בטעות

בזכות

ר' זבדי בן לוי והא כתיב (לולי) [לולא] התמהמהנו (שם מג י), אמר לי' אף הוא בזכות אבות, שאם לא היה זכות אבות לא היינו עולין משם. אמר ר' לוי כל מקום שנאמר [לולי בזכות התורה שנאמר] לולי תורתך שעשועי (תהלים קיט צב), ובזכות האמנה, שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ (החיים) [חיים] (שם כז יג), אמר ר' יוחנן כל מקום שנאמר לולי בזכות שמו, שנאמר לולי ה' שהיה לנו (שם קכד ב) וכתיב לולי ה' עזרתה (לנו) [לי] (פסוק יז):

[ו] **וישב** עליהם את אונם. (כ) אמר ר' יוסי בן חלפתא יום שחרב בית המקדש מוצאי שבת היה ומוצאי שמיטה, ומשמרתו של יהויריב היתה, בראשונה ובשנייה בזה ובזה היו הלוים עומדים על דוכנן, ואמרו וישב עליהם את אונם, (כא) לא הספיקו לומר יצמיתם ה', עד שבאו אויבים ותפשום:

מזמור צה

[א] **לכו** נרננה לה' נריעה לצור ישענו. (א) זהו שאמר הכתוב רני בת ציון הריעו ישראל וגו' (צפניה ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' (שופטיך) [משפטיך] פנה איבך (שם שם טו), הכל שמחים במפלתן של רשעים, וכן הוא אומר שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים מכה עמים בעברה (ישעיה יד ה ו), מה כתיב נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (שם שם ז), ואומר כשמח כל הארץ שממה אעשה לך (יחזקאל לה יד), אימתי הארץ שמחה, כשאעשה אותך שממה, וכן הוא אומר וישב עליהם את אונם (תהלים צד כג), מיד לכו נרננה לה', וכן הוא אומר בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה (משלי יא י): נקדמה פניו בתודה. גדול התודה מן הקרבנות, שנאמר בזמירות נריע לו, וכן יונה אומר ואני בקול תודה אזבחה לך (יונה ב י):

[ב] **כי** אל גדול ה' ומלך גדול על כל אלהים. וכי יש אלהים אחרים, והכתיב ראו עתה כי אני אני [הוא] ואין אלהים עמדי (דברים לב לט), אלא אוי להם לרשעים שהם יורדים לגיהנם ואליליהם עמם, וכן הוא אומר כי כל אלהי העמים אלילים (דה"א טז כו): אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו. מלך בשר ודם אם יאמרו לו הארץ שלך, יכול הוא לומר כמה ארכה וכמה רחבה, אבל הקב"ה אינו כן, אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו, (ב) מלך בשר ודם אם יאמרו לו הים שלך, יכול הוא לומר כמה מידות מים יש בו, אבל הקב"ה נאה לו לומר אשר לו הים ושהוא עשהו והוא יודע כמה מידות יש בו, וכן הוא אומר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), ומים תיכן במדה (איוב כח כה), הוי אשר לו הים והוא עשהו, ומה הוא מבקש מכם השתחוויות, באו נשתחוה ונכרעה [נברכה לפני ה' עשנו] כי הוא

הערות ותקונים

בזכות אברהם, וצ"ל בזכות אבות, ובמדרש ב"ר פע"ד אות י"ב נמצא גירסא זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו ר' יהושע בן לוי והא כתיב כי לולי התמהמהנו כו', א"ר תנחומא אית דמפקין ליסנא דר' יהושע בן לוי לזבדי בן לוי, ר' יהושע בן לוי אמר בכל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות חוץ מזה אמר לו [ריב"ל] אף זה בא בזכות אבות. והמאמר אית דמפקין ליסנא דר' יהושע בן לוי לזבדי בן לוי, יש לתקן שצ"ל להיפך אית דמפקין ליסנא דזבדי בן לוי לר' יהושע בן לוי, כמו שתקן גם הרש"ש, ור"ל שמחליפים הנוסחא ובמקום זבדי בן לוי אמר, היינו ר' יהושע בן לוי כמו שהוא בשו"ט, והרב בעל יפ"ת הביא שם את דברי השו"ט, והביא כי מצא בכ"י בשו"ט וכאשר הביא הוא ג"כ בנדפס, ואולי צ"ל ואני מצאתי הגי' בשו"ט כלשון הזה, במקום ובכ"י מצאתי הגי' בשו"ט כלשון זה, וראיתי בשו"ט מזמור כ"ז מובא כמו שהוא בב"ר ע"ש: (כ) א"ר יוסי בן חלפתא. ירושלמי תענית פ"ד ה"ח (דף ס"ח ע"ג) ושם הגי' תני ר' יוסי אומר, ובגמרא בבלי ערכין י"א ע"א מובא ג"כ בשם ר' יוסי, אבל בתענית כ"ט ע"א חסר שם האומר, ובשו"ט הביא כלשון הירושלמי: (כא) לא הספיקו לומר יצמיתם עד שבאו אויבים ותפשום. בירושלמי חסר הסיום, ובבבלי שם עד שבאו אויבים וכבשום, ועיין בתוס' תענית שם ד"ה ויושב שכתבו באותו פסוק יש ב' פעמים יצמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו אויבים וכבשום:

(א) זש"ה רני בת ציון. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ב בשם המדרש: (ב) מלך בשר ודם. בכ"י האחרים

(ה׳) אלהינו (ג) ואנחנו (עמו וצאן מרעיתו) [עם מרעיתו וצאן ידו], אימתי אנו עמו כשאנו צאן מרעיתו, שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), אבל כשאנו אריות הוא שונא אותנו, שנאמר (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער וגו׳ [על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח): היום אם בקלו תשמעו. (ה) אמר ר׳ לוי אם היו משמרים אפילו שבת אחד כתיקנה, מיד היו הן נגאלין, שנאמר היום אם בקלו תשמעו, וכתיב שמור את יום השבת (דברים ה יב):

[ג] **אל** תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר [אשר נסוני אבותיכם]. (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נסו ישראל להקב״ה, שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר יד כב), שנים בים סוף, שנאמר על הים ים בים סוף (תהלים קו ז), ושתים בשליו, ואחד במן, ואחד בעגל, ואחד בפארן, (ואחד במרגלים), והוא קשה שבהן. עשר נסיונות אמרת והן אינן אלא שבע, והיכן עוד שלש, ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה׳ (דברים ט כב), ולמה לא סמך אלו

הערות ותקונים

האחרים ובנדפס נשמט מן מלך בשר ודם א׳ עד מלך בשר ודם ב׳, ומובא לנכון גם בילקוט שם, וכן הוא בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ: (ג) ואנחנו עמו וצאן מרעיתו אימתי אנו עמו כשאנו צאן מרעיתו. הדורש הבין הכתוב עמו וצאן מרעיתו לכן דרש אימתי אנו עמו כשאנו צאן מרעיתו ובקרא כתיב ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו, ובכל כתבי יד ובנדפס ובילקוט רמז תתנ״ב מובא ג״כ ואנחנו עמו וצאן מרעיתו, ובתהלים ע״ט י״ג כתיב ואנחנו עמך וצאן מרעיתך: (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער על כן שנאתיה. בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ו׳ נוסף אחר זה: „וכה״א ויסע כצאן עמו וינהגם כעדר במדבר, אבל לעתיד לבוא אינו כן אלא אני ארעה צאני ואני ארביצם": (ה) א״ר לוי. מובא בילקוט שם, ונשנה בירושלמי תענית פ״א סוף ה״א (דף ס״ד ע״א) א״ר אילו היו ישראל משמרין שבת אחת כתיקנה מיד היה בן דוד בא, מ״ט ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה׳ וגו׳. ועיין שמ״ר פכ״ה אות י״ב מאמר דר׳ לוי ושה״ש פ״ה פ׳ אני ישנה, ועיין בבלי שבת קי״ח ע״ב אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין ע״ש, וראיתי בילקוט תהלים שם אחרי המאמר מר׳ לוי הכתוב לפנים הוסיף עוד שם: רבי אומר אם עושין ישראל תשובה לפני הקב״ה אפילו יום אחד מיד בן דוד בא, שנאמר היום אם בקולו תשמעו, וזה לקוח מן ירושלמי תענית שם ושם הוא בשם ר׳ אחא, ונשנה גם במדרש שה״ש שם ע״ש: (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נסו ישראל להקב״ה וחושב שנים בים סוף כו׳, ואחד בפארן ואחד במרגלים. המלות „ואחד במרגלים" הסגרתי כי מיותרות הן, והן הוספה חיצונית על אחד בפארן שהוסיף אחד והגיה בגליון היינו אחד במרגלים, כי פארן היינו מעשה מרגלים, וא״כ עולה פה מספרם שבעה, ועל זה תראה לנכון דברי הדורש עשר נסיונות אמרת והן אינם אלא שבעה והיכן עוד שלשה, והביא לתשלום העשרה, תבערה מסה וקברות התאוה, וראיתי בכל כ״י האחרים ובנדפס נמצא הוספה באמצע המאמר, אחרי הסיום והוא קשה מכוון: הוסיף „ועשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ואלו הן אחד באור כשדים, ולך לך מארצך, ויצאתו מחרן, ויהי רעב, ושנים בשרה ואחד [צ״ל אחד] בפרעה [ואחד] באבימלך, ושל מילה, ושל בין הבתרים, ושל יצחק, ושל ישמעאל. עשרה נסיונות נסו אבותינו להקב״ה במדבר שנאמר במדבר בערבה", ואחר זה סיים שם ואינן אלא שבעה והיכן עוד שלשה בתבערה ומסה וקברות התאוה, ולמה לא סמך אלו לאלו שאלו קשים משבעה ראשונים ע״כ, וגם הילקוט תהלים רמז תתנ״ב הביא את המדרש כמו שהוא בכ״י האחרים ובנדפס רק לא חשב את העשרה נסיונות שנתנסה אברהם בפרוטרוט וגם הוא הביא הטעות ואחד בפארן ואחד במרגלים, ומי לא יראה כי מן ועשרה נסיונות נתנסה אברהם עד במדבר בערבה הוא הוספה באמצע המאמר, והמלות ואינן אלא שבעה מוסב על המאמר הראשון עשרה נסיונות נסו ישראל להקב״ה, והנה במשנה אבות פ״ה מ״ד נאמר עשרה נסיונות נסו אבותינו להקב״ה במדבר, שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי, רק בגמרא ערכין ט״ו ע״א פירשו בפרוטרוט העשרה נסיונות, ושם חושב פארן ולא חושב מרגלים כי פארן היינו מעשה מרגלים כמו שכתבתי, וא״כ השבעה הם כמו בשו״ט, ושלשה הנותרים חושב שם שנים במן במקום לפנינו אחד במן כמו שבארן שם אל תצאו ויצאו, אל תותירו ויותירו, וחושב שם שנים במים היינו במרה וברפידים, וכמו שהוא בגמרא כן הוא בספרי פ׳ דברים פיסקא א׳ פסוק שלח לך, וכן בפסיקתא זוטרתא שלח הוא כמו בגמרא ערכין ב׳ בים ב׳ במים (היינו מרה רפידים) ב׳ במן ב׳ בשליו א׳ בעגל א׳ במדבר פארן. ועיין גם באדר״נ ריש פל״ד, והרמב״ם בפי׳ המשנה שם חושב העשרה נסיונות. א׳) ים סוף (המבלי אין קברים והוא במקום ב׳ בים חושב הוא רק א׳ בים והוא בירידה). ב׳) מרה (ויבואו

לאלו, לפי שאלו שלשה היו קשים יותר משבעה ראשונים, (ז) לכך נאמר אשר נסוני אבותיכם במדבר בחנוני גם ראו פעלי: ארבעים שנה אקוט בדור. בדור המבול, אקוט לשון מאיסת, כמו נקטה נפשי בחיי (איוב י א), ר׳ לוי אמר לשון בידוי הוא, שהיו מנודים מ״ח שנים: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי. זה ארץ ישראל, שנאמר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), וכתיב זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד):

מזמור צו

[א] **שירו** לה׳ שיר חדש [שירו לה׳ כל הארץ שירו לה׳ ברכו שמו]. א״ר אבהו ג׳ שירות הללו כנגד ג׳ תפלות שמקלסין ישראל [להקב״ה בכל יום. שירו לה׳ שיר חדש, כנגד תפלה שמקלסין ישראל] שחרית להקב״ה, שהוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. שירו לה׳ כל הארץ, כנגד תפלת המנחה, שכל באי עולם ראו ביום השמש והמאורות. שירו לה׳ ברכו שמו, כנגד תפילת ערבית שהן מברכין להקב״ה שהוא מעריב ערבים:

[ב] **כי** גדול ה׳ ומהולל מאד. שהוא גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, ומי עושה כן הקב״ה, אבל כל אלהי העמים אלילים (פסוק ה), ולמה נקראו אלילים, אמר ר׳ יוסי (א) אללי למו לעובדיהן, מהו גילולים, שטמאים כגללים, מהו פסילים, פסולים ונפסלים, מהו תועבה, תועה בה, מהו עצבים, שמתעצבים בם עובדיהן, אבל ה׳ שמים עשה, הוד והדר לפניו, הם מלאכי השרת, לפיכך הבו לה׳ משפחות עמים הבו לה׳ כבוד ועוז, לעתיד לבוא: שאו מנחה. דכתיב לך יובילו מלכים שי (תהלים סח ל): השתחוו לה׳. דכתיב יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה׳ (ישעיה סו כג), אותו היום אמרו בגוים ה׳ מלך (פסוק י), דכתיב והיה ה׳ למלך על כל הארץ (זכריה יד ט): אף תכון תבל. בצדק: בל תמוט. שאין הרשעים מצוין

הערות ותקונים

מרתה וגו׳). ג׳) במדבר סין כשבקשו המן והוא אמרם מי יתן מותנו ביד ה׳ וגו׳ (שמות ט״ז ג׳) (והוא שליו ראשון). ד׳) מרייתם בהניח המן עד הבקר (הוא חד מן שנים במן). ה׳) מרייתם בבקשתם אותו ביום השבת (הוא שניה מן שנים במן). ו׳) רפידים. ז׳) במעשה העגל. ח׳) תבערה (ויהי העם כמתאוננים וגו׳ (במדבר י״א א׳)). ט׳) קברות התאוה אמר והאספסוף אשר בקרבו וגו׳ (הוא שליו שני). י׳) פארן בענין המרגלים. והנה גם הוא הביא כמו בגמרא ערכין וספרי, רק הביא במקום שנים בים רק אחד בים, ועייל תבערה. וראיתי במהרש״א בח״א בערכין שם מתפלא על הרמב״ם ז״ל דלא חשיב כך דעליה ר״ל הוא חושב רק אחד בים ובגמרא שם חשבו ב׳ בים אחד בירידה ואחד בעליה. גם כתב שם ולא חשיב נמי רק חדא בשליו דכתיב והאספסוף ולא חשיב בשבתו על סיר הבשר (שמות ט״ז ג׳), אולם כאשר תראה הוא נסיון ג׳ שהביא הרמב״ם, והמהרש״א בעצמו אמר ואפשר מה שהביא בנסיון ג׳ היינו שליו. אולם בוודאי הוא כן. ועיין בהרשב״ץ בפי׳ לאבות שם ומה שהביא שם בשם מדרש תהלים שנים בים שנים במים שנים בשליו אחד במן אחד בעגל אחד בפארן א׳ במרגלים, המלות „שנים במים" יש למחוק כי לא הובא כלל במדרש תהלים וגם אחד במרגלים הוא בטעות כמו שהעירותי. והנה נפלא בעיני מה שחושב בשו״ט שנים בשליו ואח״כ הביא בין השלשה הנותרים אחד בקברות התאוה הלא קברות התאוה הוא שליו השני. ומה שמובא בכ״י האחרים ובנדפס הוספה עשרה נסיונות נתנסה אברהם עיין לעיל מזמור י״ח אות כ״ה ובהערה שם: (ז) לכך נאמר אשר נסוני אבותיכם. מכאן עד סוף המזמור וכל מזמור צ״ז צ״ח והתחלת מזמור צ״ט עד ה׳ בציון גדול א״ר יוחנן ה׳ בציון גדול ממה שעשה בציון הוא ג״כ בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ, וחסר כלו בכ״י האחרים ובנדפס, וזה כי נשמט דף אחד בכ״י הראשון אשר ממנו נעתק, ונשאר עד היום כן בכל הדפוסים: והרב החוקר הגדול מהר״א יעללינעק בבית המדרש ח״ה דף ע״ח הביא את המאמרים למזמורים צ״ז צ״ח צ״ט עפ״י דברי הרא״פ שהוסיפם בכתב ידו במדרש דפוס ווינציא, רק מה שהביא גם המאמרים למזמור צ״ט אך למותר, כי נמצאים גם בנדפס, רק התחלת המאמר למזמור צ״ט חסר בנדפס כמו שהעירותי, וכנראה היו חסרים גם בכ״י שהיה לפני בעל הילקוט, כי לא הביא את הדרשות בילקוטו:

(א) אללי למו. בלשון ערבי הוא כמו יללה בעברית, ועיין ערוך השלם ערך אללא:

בעולם: ידין עמים במישרים. שאין האומות נידונין לפניו אלא במישור, וכשאין בהם במה להשען יאבדו: אז ישמחו השמים ותגל הארץ. בישועתן של ישראל: (יעלוץ) [יעלוז] שדי. זה גן עדן, בשמחתן של צדיקים:

מזמור צז

[א] **ה'** מלך תגל הארץ. ללמדך שאין בעולם גילה כל זמן שמלכות אדום קיימת, (א) ואין השם שלם ואין הכסא שלם, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז טז), וכיון שימלוך הקב"ה (ב) בתוך גלות רביעית, מיד והיה ה' למלך [על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד] (זכריה יד ט): ה' מלך תגל הארץ [ישמחו איים רבים]. אז יבא להלחם באומות העולם: ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו. לרחם על ישראל, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך וגו' (תהלים פט טו): אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו. אלו אומות העולם: האירו ברקיו תבל [וגו'] הרים כדונג נמסו. אלו אומות העולם:

[ב] **יבשו** כל עובדי פסל. אמר ר' שמואל בר נחמני לעתיד לבוא יתכנסו כל אומות העולם ופסיליהם בידיהם, ואומר להם הקב"ה למי האמנתם, אומרים לו לפלוני ולפלוני, אמר להם הקב"ה והלא אין בהם ממש, מיד אמר להם הרי הפיסחים והאלמים והסומים שמחצתי יבואו וירפאום, מיד כשרואין אומות העולם שאין ממש, משליכים אותם מידם, אותה שעה הקב"ה כביכול נותן ממשות לע"ז, ובאים הע"ז ומשתחוים להקב"ה, ואומות העולם בושו וגם נכלמו, הוי יבשו כל עובדי פסל [המתהללים באלילים] השתחוו לו כל אלהים, מיד משליכין אותן לאבדון, שנאמר ישליך (העם) [האדם את] אלילי כספו [וגו'] (ישעיה ב כ), אותו היום שמעה ותשמח ציון, למה למען משפטיך ה', שאתה עושה משפט לאומות העולם ובאליליהם, אז יאמרו כל באי עולם לישראל, אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסידיו [מיד רשעים יצילם]: אור זרע לצדיק. זה אור גדול שברא הקב"ה כשנברא העולם וגנזו לצדיקים שעתיד להוציאה (ג) מנרתיקה, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), אז יאמר הקב"ה שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו:

מזמור צח

[א] **מזמור** שירו לה' שיר חדש וגו'. זהו שאמר הכתוב שירו לה' שיר חדש תהלתו (בקצה) [מקצה] הארץ (ישעיה מב י), שעתידין לשורר שירה על תשועתן של ישראל: הושיעה לו ימינו [וזרוע קדשו]. אמר ר' אחא כל זמן שישראל בגלות כביכול ימינו של הקב"ה משעבדת, אבל כשישראל נגאלין ראה מה כתיב הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו, וכתיב חשף ה' את זרוע קדשו (גאל יעקב עבדו) [לעיני כל הגוים] וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (ישעיה נב י), הוי זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל: הריעו לה' כל הארץ [וגו'] זמרו לה' בכנור [בכנור וקול זמרה] בחצוצרות וקול שופר [וגו'] ירעם הים ומלואו. כל זה בשביל גלותן של ישראל, ללמדך שאין שמחה שלימה עד שישראל נגאלין:

[ב] **נהרות** ימחאו כף. בשמחתן של ישראל, אמר ר' נחמיה בשלשה מקומות נאמר דבר זה, כל העמים תקעו כף (תהלים מז ב), כף אל כף בשמחתן של ישראל, והוא כף ממש, וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נה יב), שהיו מכים ענף

הערות ותקונים

(א) ואין השם שלם. עיין פסיקתא פסקא זכור, וברבתי פי"ב, ובתנחומא סוף תצא: (ב) בתוך גלות רביעית. המלות האלו נמחקו בבית המדרש שם: (ג) מנרתיקה. עיין פסיקתא דר"כ פסקא אחריתא דסוכות ובהערה י' והמלה יונית ורומית, ועיין לעיל מזמור ו' הערה י"ט:

על ענף, אין כף אלא ענף, שנאמר פרי עץ הדר כפת תמרים (ויקרא כג מ), נהרות ימחאו כף, (א) על כיף נהרה על כפין דבנהרא מחיין בחדוה, למה לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ:

מזמור צט

[א] **ה'** מלך ירגזו עמים. (א) ר' יהודה בשם ר' שמואל אומר כל זמן שישראל בגלות אין מלכות שמים בשלימות ואומות העולם יושבין בשלוה, אבל כשישראל נגאלין מלכות שמים שלימה ואומות העולם ירגזון, הוי ה' מלך ירגזו עמים: יושב כרובים תנוט הארץ. נוטה לכאן ולכאן, מה טעם ה' בציון גדול [ורם הוא על כל העמים]. (ב) אמר ר' יוחנן ה' בציון גדול ממה שעשה בציון על ביתיה לא חיים, כשיבוא ליפרע מן המחריבין על אחת כמה וכמה. אמר ר' חנינא ה' בציון גדול כשיחזיר שכינתו לציון אותה שעה הוא גדול בציון, (ג) אמר ר' יוחנן וקרא מסייעו לר' חנינא (ד) כי (נחם) [בנה] ה' ציון (תהלים קב יז) אותה שעה נראה בכבודו (שם שם):

[ב] **ועז** מלך משפט אהב. [אתה מוצא] (ה) מי שהוא עז אינו תופש מדת הדין, אבל הקב"ה משפט אהב, שנאמר כי אני ה' אוהב משפט (ישעיה סא ח), אמר ר' אבהו ואעפ"י שהעוז שלו משפט אהב (ו) תופש מדת הדין:

[ג] **אתה** כוננת מישרים. (ז) אמר ר' אלכסנדרי אתה כוננת ישרות בעולמיך, יש לו לאדם דין עם חבירו, והוא נכנס עמו לדין, והן מקבלין עליהם מה שהדין יוצא ועושין שלום, הוי אומר אתה כוננת מישרים. אדם יוצא לדרך וראה חמורו של חבירו רובץ תחת משאו, הולך ונותן לו יד ומסייעו לטעון ולפרוק, והן נכנסין לפונדק והוא אומר כך פלוני אוהב אותי, ואני הייתי סבור שהוא שונאי, מיד מדברין זה עם זה ונכנס השלום ביניהם, מי גרם לזה שיעשו שלום ויעשו אוהבין, על ידי ששמר מה שכתוב בתורה כי תראה חמור שנאך רובץ [תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו] (שמות כג ה), הדא הוא דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז): (ח) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא א):

[ד] **משה** ואהרן בכהניו. (ט) ר' יודן בשם ר' יוסי בר חנינא ור' ברכיה בשם ר' יהושע בן קרחה אומר, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר,

---

הערות ותקונים

(א) על כיף נהרא. שפת הים תר' כיף ימא:

(א) ר' יהודה בש"ר שמואל אומר. התחלת המאמר חסר ג"כ בכל כ"י ובנדפס כמו שהעירותי לעיל סוף מזמור נ"ה הערה ז'. חסר סוף מזמור נ"ה וכל המזמורים נ"ו נ"ז נ"ח והתחלת נ"ט עד ה' בציון גדול אמר ר' יוחנן ה' בציון גדול ממה שעשה בציון, ומן המאמר הזה נמצא בכל כ"י ובנדפס רק נתחבר למזמור נ"ה ובעבור זה הרא"פ לא שם עינו והעתיק כל המאמר אף כי נמצא גם בנדפס בסוף מזמור נ"ה, וכן מתחיל ילקוט מן ה' בציון גדול א"ר יוחנן וחסר הציון, והציון מכילתא מוסב על המאמר ה' מלך ירגזו עמים, והוא במכילתא בשלח מס' דשירתא פ"ט: (ב) א"ר יוחנן כו'. ילקוט הביא הגי' א"ר יוחנן ממה שעשה בציון הוא גדול הם אומרים על ביתו לא חס כשיבוא ליפרע מן מחריביו על אחת כמה וכמה: (ג) א"ר יוחנן וקרא מסייעו לר' חנינא. כ"ה גם בכ"י האחרים ובנדפס אבל ילקוט הביא א"ר יודן וקרא מסייעא ליה לר' חנינא: (ד) כי נחם ה' ציון אותה שעה נראה בכבודו. הכתוב כי נחם ה' ציון הוא בישעיה נ"א ג', ותקנתי כי בנה ה' ציון והוא בתהלים ק"ב י"ז, וזה שסיים אותה שעה נראה בכבודו והוא סיפא דקרא בתהלים שם נראה בכבודו: (ה) מי שהוא עוז אינו תופש מדת הדין. בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וגם במקום א"ר אבהו הגי' שם א"ר אבין, ובילקוט ג"כ המאמר נלקה בחסר, ועיין תנחומא שלנו ריש משפטים ובשמ"ר ריש משפטים: (ו) תופש מדת הדין. בכ"י האחרים ובנדפס בטעות ותופש מיד בדין, וצ"ל מדת הדין: (ז) א"ר אלכסנדרי. מובא במנורת המאור סי' שכ"ט בשם מדרש תהלים, והמאמר השני אדם יוצא לדרך מובא קצת בשנוי לשון בתנחומא ריש משפטים וע"ש בהערה ג', ולזה כוון רש"י תהלים נ"ט ד' שהביא בשם התנחומא: (ח) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, ואלה המשפטים. עיין בתנחומא ריש משפטים ואלה המשפטים זש"ה ועוז מלך משפט אהב כו' וע"ש הערה א': (ט) ר' יודן בש"ר יוסי בר חנינא. פסיקתא דר"כ

לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, שנאמר משה ואהרן בכהניו. אמר ר' ברכיה בשם ר' סימון מקרא מלא הוא, שנאמר ובני עמרם (משה ואהרן) [אהרן ומשה] ויבדל אהרן [להקדישו] קדש קדשים [וגו'] ומשה איש האלהים אבל בניו יקראו על שבט הלוי (דה"א כג יג יד), (י) אמר ר' (יהודה) [אלעזר] בר יוסי כל שבעת ימי המילואים שימש משה בכהונה גדולה (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרן, אלא כשם שמתפללין משה ואהרן בשביל כנסת ישראל, כך שמואל, הוי ושמואל בקוראי שמו:

מזמור ק

[א] **מזמור** לתודה [הריעו לה' כל הארץ]. (א) אמר ר' יעקב בשם ר' אבהו בשם ר' אחא מזמור לתודה אמר הקב"ה יודו בי כל האומות ואני מקבלם, שנאמר בי נשבעתי יצא מפי צדקה [וגו'] כי לי תכרע כל ברך [תשבע כל לשון] (ישעיה מה כג), בזמן שלי תכרע כל ברך תשבע כל לשון ואני מקבלם:

[ב] **מזמור** לתודה. (ב) זהו שאמר הכתוב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), זה אדם הראשון שאמר להקב"ה האשה אשר נתתה עמדי וגו' (בראשית ג יב), ולא רצה לעשות תשובה, שנאמר ועתה פן ישלח ידו (שם שם כב), (ג) אמר ר' אבא בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה, והוא אומר פן, ואין עתה אלא לשון תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' (דברים י יב), הוי מכסה פשעיו לא יצליח: ומודה ועוזב ירוחם. (ד) זה קין, שנאמר ויצא קין מלפני ה' (בראשית ד טז), אמר ר' הונא [בש"ר

הערות ותקונים

פסקא פרה, ורבתי פי"ד, וי"ר פי"א אות ו', ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא ומדרש שו"ט, ועיין שמ"ר פל"ז אות א', ועיין בפסיקתא שם הערה קמ"ד קמ"ה קמ"ו: (י) אמר ר' יהודה בר יוסי. תקנתי א"ר אלעזר בר יוסי, כמו שהוא בפסיקתא ובוי"ר, וכן הוא בירושלמי יומא פ"א ה"א (ל"ח ע"ב) ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה קמ"ז. ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר יהושע ברבי יוסי צ"ל א"ר אלעזר בר יוסי: (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא. בכל המקומות הנ"ל נאמר פשוט הוא שבחלוק לבן שימש משה, וכ"ה גם בכל כ"י האחרים ובנדפס, רק זה הוסיף מעתיק אחד עפ"י מאמרם תענית י"א ע"ב במה שימש משה בז' ימי המלואים בחלוק לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. מכאן עד סיום המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וזה נשמט שמה משגגת המעתיק ובסוף אחרי המלות בחלוק לבן שמש משה בכהונה גדולה כל שבעת ימי המלואים, סיים שנאמר משה ואהרן בכהניו, ומה שייכות לזה הראיה מן הכתוב רק מלת שנאמר היא מיותרת והיה מתחיל משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרן כו', ונשמט ע"י שגגת המעתיק, ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא מאמר אחד אשר נשמט ממקומו לתאמר שלפניו, וכך איתא שם א"ר ברכיה בש"ר תנחום ח"ו שהרי משה שימש את ישראל מ' שנה וחיה ק"כ, ושמואל כל ימי חייו נ"ב שנה וסבל משאן וטרחן של ישראל ושקלן כאחד, שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, א"ר סימון משל למה הדבר דומה למלך ששכר פועלים נטל אחד מהן וטייל עמו שתי שעות, לערב באו כולן ליטול שכרן, בא אותו פועל עמהן ליטול שכרו, א"ל המלך והלא שתי שעות טיילת עמי, א"ל אתה טיילתני ובטלת אותי מפעולתי ועל כן תן לי שכר כאחד מהן כך הצדיקים וכו'. ע"כ נמצא שם והסיום חסר, וילא במלת וכו' ידי חובתו:

(א) א"ר יעקב. מובא בילקוט רמז תתנ"ד וחסר הציון, ומן זש"ה מכסה פשעיו הוא מן פסיקתא דר"כ פסקא שובה (קנ"ט ע"א), ועיין שם בהערה מ"ג: (ב) זש"ה מכסה פשעיו לא יצליח זה אדם הראשון. עיין פסיקתא רבתי פ"ז, במ"ר פי"ג אות ג', כך פתח ר' תנחומא זש"ה גאות אדם תשפילנו שדורש ג"כ על אדם הראשון שלא בקש לעשות תשובה, וגם שם נמצא המאמר מר' אבא בר כהנא: (ג) א"ר אבא בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה. הוא הוא המאמר המובא ברבתי ובמדרש במ"ר ועיקרו בב"ר פכ"א אות ו' ועתה פן ישלח ידו א"ר אבא בר כהנא מלמד שפתח לו הקב"ה פתח של תשובה, ועתה אין ועתה אלא תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך וגו', והוא אומר פן, ואין פן אלא לאו כו': (ד) זה קין שנאמר ויצא קין מלפני ה'. עיין פסיקתא דר"כ שובה (ק"ס ע"א) והביא דברי ר' יודן ודברי ר' ברכיה, ואח"כ הביא ר' הונא בש"ר חנינא בר פפא יצא כמין שמח כמו

שהוא

חנינא] בר יצחק מלמד שיצא שמח, (ה) שנאמר ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב (אסתר ה ט), פגע בו אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה (ו) ונתפשרתי, (ז) אמר לו וכך הוא התשובה גדולה טוב להודות לה' (תהלים צב ב): דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. זה שאול, שנאמר ויאמר שמואל (אל שאול) ומה קול הצאן הזה באזני (ש"א טו יד): ומודה ועזב ירוחם. זה דוד, שנאמר ויאמר דוד [וגו'] (הלא) [הנה] אנכי חטאתי (ש"ב כד יז), ואומר ויאמר דוד [וגו'] חטאתי (שם שם י), מיד אמר הנביא גם ה' העביר חטאתך לא תמות (שם יב יג) הוי ומודה ועוזב ירוחם: דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. אמר ר' סימון ור' יהושע בן לוי בשם ר' חלפתא (ח) בשר ודם כשהוא מודה נותן לו ספיקולא, ובשעה שאינו מודה נותן לו דימוס (ט) [אבל הקב"ה אינו כן בשעה שאינו מודה נותן לו ספיקולא, בשעה שהוא מודה נותן לו דימוס] הוי מכסה פשעיו לא יצליח, (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה:

[ג] (יא) **עבדו** את ה' בשמחה. וכתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה (תהלים ב יא), אם בשמחה היאך ביראה, ואם ביראה היאך בשמחה, (יב) אמר ר' אייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתיירא מלפני הקב"ה: דבר אחר בשמחה יכול שלא ביראה ת"ל ביראה. (יג) אמר ר' אחא עבדו את ה' ביראה

הערות ותקונים

שהוא בכ"י האחרים ובנדפס וכן תקנתי בפנים א"ר הונא בש"ר חנינא בר יצחק וכן נשנה כן בב"ר סוף פכ"ב אות י"ג ושם הגי' ר' חמא בש"ר חנינא בר רבי יצחק צ"ל ר' הונא במקום ר' חמא ובוי"ר פ"י אות ה' נאמר לנכון ר' הונא בש"ר חנינא בר יצחק: (ה) שנאמר ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב. בפסיקתא ובב"ר וי"ר מובא הכתוב הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו (שמות ד' י"ד): (ו) ונתפשרתי. כ"ה גם בוי"ר, ובפסיקתא ובב"ר ופישרתי, וכמ"כ כתב פי' נתקררתי ונח ממני רתיחת מדת הדין ע"כ. והביא שם גם דברי השו"ט, ולדעתי הוא מלשון המקרא פשר דבר, והיפ"ת הביא בקצת ספרים הגי' ופרשתי: (ז) א"ל וכך הוא התשובה גדולה טוב להודות לה'. בפסיקתא שם באותה שעה התחיל אדם הראשון טופח על פניו ואומר כך הוא כוחה של תשובה ולא הייתי יודע, באותה שעה אמר [מזמור שיר ליום השבת] טוב להודות לה', ומפרש להודות מלשון וידוי על כן שייך מאמר זה לתשובה. ועיין בפי' מהרז"ו ב"ר שם והביא שם את השו"ט: (ח) בשר ודם כשהוא מודה נותן לו ספיקולא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס נותן לו ספקו, וזה בטעות, וצ"ל ספיקולא והוא לעומת דימוס, והוראת ספיקולא היא עונש ואני העירותי בפסיקתא ויהי בשלח הערה קס"א שבמקום ספיקולא צ"ל ספלוקה והוא מל"ר supplicium שפי' עונש ומיתת ב"ד, ולדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם בערך דמס המלה ספיקולה בל"ר speculatio מיתה על ידי ספקלטיר, ופי' דימוס בל"ר Demissia העברת עונש וסליחת עון, וכוונת המאמר שאצל שופט ב"ו אם יודה הוא מקבל עונש, אולם אצל הקב"ה נהפוך הוא אם אינו מודה ושוב הוא טעל עונש, אבל משהודה ומתחרט הוא מקבל סליחה וכפרה, ועיין פסקא שובה ובהערה מ"ז, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחסר הציון „פסיקתא", ושם הוא בסגנון אחר, ובמקום ר' סימון הגי' שם ר' סימא, ובמקום ר' חלפתא הגי' שם ר' שמעון בן חלפתא: (ט) אבל הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' ונשמט בהעתקה מן דימוס לדימוס: (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובעל הילקוט בתהלים רמז תתנ"ד אחר שהביא המאמר כמו שהוא בפסיקתא, סיים כיון שראה משה כך התחיל סודר עליהן מזמור לתודה, והסיום הזה נקח מהשו"ט והוא עפ"י מאמרם (במזמור צ' אות ג') אחד עשר מזמורים מן תפלה למשה (מזמור צ') עד לדוד מזמור (ק"א), כלם משה אמרם, וכנגדם ברך י"א ברכות לי"א שבטים בזאת הברכה: (יא) עבדו את ה' בשמחה. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחסר הציון: (יב) א"ר אייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתיירא מלפני הקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס בשעה שאתה עומד ומתפלל יהא לבך כאילו לאלהים עליון אתה עובד, ובילקוט הביא הגי' א"ר איבו כשתהא עומד להתפלל יהא לבך עליך שמח שאתה עובד לאלהים שאין כיוצא בו, ולדעתי יש לתקן לפנינו כשתהא עומד בתפלה תהא שמח ותתיירא מלפני הקב"ה, והמאמר הזה מובא ברוקח שורש זכירת השם, ובשבלי הלקט השלם ערוגה א' סי' י"ז, ובשבלי הלקט הקצר ה' תפלה סי' ז': (יג) א"ר אחא כו'. בירושלמי ברכות פ"ה (דף ח' ע"א) עבדו את ה' ביראה וגילו

ברעדה

בעולם הזה, [וגילו ברעדה] כדי שתגיע לעולם הבא בשמחה ותראה לעתיד לבוא ברעדה שתאחוז להם להניפים תהא גיל גילים ברעדה שהבאתי על אומות העולם:

[ד] **באו** שעריו בתודה חצרותיו בתהלה, הודו לו ברכו שמו. (יד) ר' פנחס (בש"ר לוי) [ור' לוי] ור' יוחנן [בשם ר' מנחם] דמן גליא אמר כל (התפלות) [הקרבנות] בטילות לעתיד לבא, וקרבן תודה אינו בטל, [כל התפלות בטילות והודיות תודה אינה בטלה], שנאמר אשלם תודות לך (תהלים נו יג), תודות כנגד התפלה וכנגד הקרבן, וכן הוא אומר קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות [כי טוב ה' כי לעולם חסדו מביאים תודה בית ה' (ירמיה לג יא), הודו את ה'] הרי תפלות הודיה, מביאים תודה בית ה', הרי קרבן תודה: הודו לו ברכו שמו. הרי תפלת הודיה, (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לעולם חסדו:

מזמור קא

[א] **לדוד** מזמור חסד ומשפט אשירה [לך ה' אזמרה]. זהו שאמר הכתוב ויגבה ה' צבאות במשפט [והאל הקדוש נקדש בצדקה] (ישעיה ה טז), אם במשפט ויגבה ה' צבאות במשפט, ואם בצדקה והאל הקדוש נקדש בצדקה. (א) אמר ר' הונא בשם ר' אחא (ב) כך אמר [דוד] לפני הקב"ה אם חסד אתה עושה עמי אשירה, ואם משפט אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה. (ג) אמר ר' יהודה בן פלייא [הוא שאיוב אמר] ה' נתן וה' לקח [יהי שם ה' מבורך] (איוב א כא), (ד) כשנתן הוא לבדו, וכשלקח הוא ובית דינו, ברוך הוא כשנתן, וברוך הוא כשלקח, בין כך ובין כך יהי שם ה' מבורך, הוי לך ה' אזמרה: (ה) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי ואתה מרום לעולם ה' (תהלים צב ט), (ו) ידך מן עיליתא, (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב, ועל הרעה ברוך דיין

הערות ותקונים

ברעדה א"ר אחא לכשיבוא יום רעדה תגילו, ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר בסגנון אחר א"ר אחא בעולם הזה ביראה, אבל לעתיד לבוא אחזה רעדה חנפים ויהיו הצדיקים גילים ברעדה שדברתי [צ"ל שהבאתי] על או"ה, ובילקוט הביא הגי' עבדו את ה' ביראה בעוה"ז, כשתגיע לעתיד לבא רעדה אחזה חנפים תהיו אתם גילים ברעדה שהבאתי על או"ה: (יד) ר' פנחס כו'. עיין לעיל מזמור נ"ו ובהערה ע"ז. והאבודרהם בתפלות חול דף ד' ע"ב דפוס פראג הביא דברי המדרש הזה, עיין לעיל שהבאתי דבריו בהערה י"ט: (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לעולם חסדו. בילקוט בטעות הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

(א) א"ר הונא בש"ר אחא. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה וחסר הציון, והמאמר נובע מירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (דף י"ד ע"ב) ושם הגי' ר' חונא בשם ר' אחא, והמאמר נשנה בוי"ר פכ"ד אות ב' וגם שם הגי' ר' הונא בש"ר אחא: (ב) כך אמר דוד לפני הקב"ה כו'. כאשר לפנינו כ"ה גם בירושלמי ובוי"ר שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע אם בחסד אשירה אם במשפט אשירה לך ה' אזמרה, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (ג) א"ר יהודה בן פלייא. בירושלמי שם א"ר יודן בן פילה ובוי"ר א"ר יודן בר פיליא, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר יהודה בר סילא, וצ"ל בר פילא: (ד) כשנתן הוא לבדו וכשלקח הוא ובית דינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, ובירושלמי שם כשנתן ברחמים נתן, וכשלקח ברחמים לקח, ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בבריה, וכשלקח נמלך בבית דינו, א"ר אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, בנין אב שבכולם וה' דבר עליך רעה: (ה) א"ר ברכיה בש"ר לוי. ירושלמי שם וי"ר שם בהתחלת המאמר, ומובא בילקוט תהלים שם: (ו) ידך מן עיליתא. בירושלמי ובוי"ר שם לעולם ידך על העליונה, וע"ש שמובא אחר זה עוד מאמר אחד בנוהג שבעולם כו': (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין האמת. בכ"י האחרים ובנדפס ליתא להמלות „תמן תנינן", והוא במשנה ברכות נ"ד ע"א, ובמשנה שם על בשורות טובות מברך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת, והדורש הביא זה המאמר מהמשנה כי על זה מוסב דברי ר' ברכיה שאמר לעולם ידך

האמת. (ח) אמר ר' תנחום בר יודן (ט) באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (תהלים נו יא), (י) אם בא עלי בדין, כדבר שנאמר אשר ירשיעון אלהים (שמות כב ח), אף על פי כן אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים, כדבר שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שם לד ו), אהלל דבר, בין כך ובין כך אהלל דבר. (יא) ורבנן אמרי צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (תהלים קטז ג ד), (יב) [כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (שם שם יג)], (יג) (הוי לך ה' אזמרה) [בין כך ובין כך לך ה' אקרא]:

[ב] (יד) **אשכילה** בדרך תמים. ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר אמר הקב"ה למשה מנה לי כהן גדול, אמר לפניו מאי זה שבט אקח, משבט ראובן, אמר לו לאו, לא אשית לנגד עיני דבר בליעל (פסוק ג), שעשה דבר בליעל, שנאמר וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו (בראשית לה כב), אמר לו אמנה לך משבט שמעון, אמר לו לאו, עשה סטים שנאתי (פסוק ג), שנאתיו על מעשה (טו) שעשה בשטים זמרי בן סלוא [לכך לא ידבק בי (שם)], אמר לו אמנה לך משבט דן, אמר לו לאו, לבב עקש יסור ממני (שם ד), [שנאמר (טז) ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים יח ל), שהיו עובדי ע"ז, ולא היה לבם שלם לבוראם, אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז [ועברה עם ישראל בים שנאמר] ועבר בים צרה (זכריה י יא), (יז) זה פסל מיכה, הוא שאמר משה פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט [אשר לבבו פונה היום מעם ה' וגו'] (דברים כט יז), (יח) אמר לו אמנה לך משבט יוסף, אמר לו לאו, מלשני בסתר רעהו (פסוק ה), שאמר לשון הרע על אחיו, שנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם (בראשית לז ב), אמר לו אמנה לך משבט יהודה, אמר לו לאו, גבה עינים ורחב לבב (פסוק ה), שנאמר ויראה יהודה ויחשבה לזונה (שם לח טו), (יט) אמר לו אמנה לך משבט לוי, אמר לו הן, שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (פסוק ו), וכן אתה כמו

הערות ותקונים

ידך על עליונה בין לדין ובין לרחמים לפיכך מברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, ובירושלמי שם דברי ר' ברכיה סובב הולך על המשנה חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, ולמאמר שלפנינו בשו"ט כוון רש"י תהלים ק"א א' חסד ומשפט אשירה כשאתה עושה עמי חסד אקלסך ברוך הטוב והמטיב, וכשאתה עושה בי משפט אני אשיר ברוך דיין האמת, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה: (ח) א"ר תנחום בר יודן. כ"ה גם בכ"י ו' ובוי"ר שם, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר תנחומא בר יודן, ובירושלמי שם א"ר תנחומא בן יהודה: (ט) באלהים אהלל דבר. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כתוב אחד אומר באלהים אהלל דבר וכתוב אחד אומר בה' אהלל דבר, והגי' משובשת כי הוא בפסוק [אחד], ויש לתקן כמו שהוא לפנינו ובירושלמי: (י) אם בא עלי בדין, אלהים הוא מדת הדין וה' הוא מדת הרחמים. ובירושלמי שם ובוי"ר שם בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר, לדעתי המאמר קטוע וצ"ל אם בא עלי בדין אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים אהלל דבר, בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר. או צ"ל בין כך ובין כך אהלל דבר: (יא) ורבנן אמרי. ירושלמי וי"ר שם שם: (יב) כוס ישועות אשא. הוספתי כמו שהוא לנכון בכל כ"י האחרים ובנדפס גם בכ"י ו' ובירושלמי ובוי"ר, כי הדורש הביא הכתובים אשר לשונם כפול: (יג) הוי לך ה' אזמרה. בכ"י האחרים ובנדפס בין כך ובין כך לך ה' אזמרה, צ"ל בין כך ובין כך לך ה' אקרא, כמו שהוא לנכון בירושלמי ובוי"ר, וכן תקנתי בפנים: (יד) אשכילה בדרך תמים. מובא בילקוט רמז תתנ"ה וחסר הציון: (טו) שעשה בשטים. דורש סטים כמו שטים: (טז) שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל ולא היה לבם שלם לבוראם אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז. כל זה הוא גם בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס ליתא כל זה, ושם הגי' אמר לו אמנה לך משבט דן אמר לו דבר עקש יסור ממני שהן עובדי ע"ז, שנאמר ועבר בים צרה, ובילקוט שם לא היה לבן של זה עקש שהניח לחי העולמים והיה עובד ע"ז, צ"ל לא היה לבן שלם אלא עקש וכו': (יז) זה פסל מיכה. עיין סנהדרין ק"ג ע"ב ירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (דף כ"ד ע"ג), תנחומא הנדפס מכבר תשא אות י"ד, מכילתא פ' בשלח ספרי בהעלותך, שמ"ר פכ"ד אות א', ופמ"א, במ"ר פט"ז, אבדר"נ פל"ד: (יח) א"ל אמנה לך משבט יוסף עד א"ל אמנה לך משבט יהודה. נשמט בילקוט שם: (יט) א"ל אמנה לך משבט לוי א"ל הן כו' עד נאמן הוא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע א"ל

שבטיך, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), (כ) ר' נחמי' אמר, ואית דאמרי לה אמר ר' חמא בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הקב"ה מי שמשרתני בעולם הזה הוא ישרתני בעולם הבא:

[ג] **לא** ישב בקרב ביתי עושה רמיה. אמר ר' יהושע בן לוי (כא) צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, וכל שכן בביתו של הקב"ה: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. (כב) ארבע כיתות אינן רואות פני השכינה, ואלו הן: [כת לצים, דכתיב ובמושב לצים לא ישב (תהלים א א), כת חנפים, דכתיב כי לא לפניו חנף יבוא (איוב יג טז), כת מספרי] לשון הרע, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו [אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו] לא אוכל (פסוק ה), אל תקרי אותו אלא אתו, כת שקרים, דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני:

[ד] **לבקרים** אצמית כל רשעי ארץ. (כג) אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן, שנאמר והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר (שמות לו ג), בזכות כך אצמית כל רשעי ארץ. (כד) (ויקחו לי תרומה (שם כה ב)) [ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז ד ה)] אמר לו הקב"ה צא ואמור להם דברי כבושין, ואמור להם מעלה אני עליכם כאילו הייתי צריך דבר לטעון בעולמי, ואיזה דבר שיטעון בעולמי, זה המשכן, כיון שהביאו הנשיאים את העגלות ואת הבקר אמר הקב"ה למשה קח מאתם, אמר משה שמא נביא הידש להם את הדבר הזה, או שמא הם עשו מעצמן. אמר לו הקב"ה והיו (לעבודת המשכן) [לעבוד את

הערות ותקונים

א"ע תמנה משבטך, עיין בנאמני ארץ שנאמר בכל ביתי נאמן הוא: (כ) ר' נחמיה אמר, ואית דאמרי לה א"ר חמא בשם ר' שמעון בן לקיש. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בילקוט, וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' נחמיה אמר ואית דאמר לה בשם ריש לקיש: (כא) צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו וכ"ש בביתו של הקב"ה. בילקוט צריך אדם להיות עלוב בביתו ואם בביתו, אין צריך לומר בביתו של הקב"ה, ובכ"י האחרים ובנדפס צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, ואין צריך לומר בביתו של חברו, והגי' בכ"י שלפנינו היא הנכונה: (כב) ארבע כתות כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס, ולפנינו נשמט ב' כתות כת לצים וכת חנפים ע"י שגגת המעתיק, ונמצא לנכון בכ"י ו', ובגמרא סוטה מ"ב ע"א וסנהדרין ק"ג ע"א נשנה המאמר ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה, ועל כת לצים מובא שם הכתוב משך ידו את לוצצים ועל כת מספרי לשון הרע מובא שם הכתוב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע ע"ש. וכאן הביא על מספרי לשון הרע הכתוב מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וסיים אל תקרי אותו אלא אתו. וכן תראה בגמרא ערכין ט"ו ע"ב כל המספר לשון הרע נגעים באים עליו, שנאמר מלשני בסתר כו' ואמר רב חסדא כל המספר לשון הרע אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל אל תקרי אותו לא אוכל אלא אתו לא אוכל: (כג) א"ר יוחנן לשני בקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן. התחלת המאמר הוא בשמ"ר פמ"א אות ב' פנ"א אות ב', במ"ר פי"ב אות ל"ז, תנחומא הנדפס מכבר תרומה אות ד', נשא אות כ"ז, ובתנחומא שלנו תרומה סי' ג' ונשא סי' כ"ט, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה בשם מדרש שו"ט: (כד) ויקחו לי תרומה. ברור כי זה הכתוב מובא פה בטעות ויש להביא הכתוב ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז' ד' ה') וכן תקנתי בפנים כי על זה סובב הולך הדרש, וכן תמצא במדרש במ"ר פי"ב אות י"ח כל הדרשה קצת ברחבה, ויקריבו אותם לפני המשכן (במדבר ז' ג') באו ועמדו לפני המשכן ולא קבל מהם עד שנאמרו לו מפי הגבורה קח מאתם, הה"ד ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם וגו' (במדבר שם ד' ה'), מאי לאמר תני רב הושעיא אמר לו הקב"ה לא ואמור להם דברי כבושים ודברי נחמות קח מאתם, באותה שעה היה משה מתיירא ואומר תאמר שמא נסתלקה ממני רוה"ק ושרתה על הנשיאים, א"ל הקב"ה משה אילו להם הייתי אומר שיביאו לך הייתי אומר שתאמר להם אלא קח מאתם, מאתם היה הדבר הא הסכימה דעתם לדעת העליונה כו', והמאמר לקוח מפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות משה (ס' ע"א) ונשנה גם במדרש חזית פ"ו בפסוק יפה את רעיתי כתרצה ושם הגי' מהו לאמר א"ר הושעיא אמר לו הקב"ה למשה לא ואמור להם דברי שבח ודברי נחמות, ובמדרש חזית שם סיים עוד אמר הקב"ה מעלה אני עליכם כאילו כבר הייתי צריך לסבול בו את עולמי והבאתם לי, וזה ליתא

בפסיקתא

עבודת אהל מועד] (שם שם ה), (כה) ועד כמה הן קיימות, (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני (כז) עד הגלגל, שנאמר בגלגל שורים זבחו (הושע יב יב), (כח) ר' אבא בר כהנא אמר עד נוב עיר הכהנים [היו קיימות], (כט) ר' אבהו אומר עד (גדעון) [גבעון], רב חמא בר חנינא אמר עד שנבנה בית המקדש והקריבן שלמה. אמר ר' לוי מאי טעמא דרב חמא בר חנינא דכתיב ויזבח [המלך] שלמה את זבח הבקר (דה"ב ז ה), בקר אין כתיב כאן אלא הבקר, שהביאו הנשיאים לטעון את המשכן, (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר לעתיד לבא הן מתוקנות להפרע מן הרשעים, שנאמר לבקרים אצמית כל רשעי ארץ:

מזמור קב

[א] **תפלה** לעני כי יעטוף. זהו שאמר הכתוב [זבח רשעים תועבת ה'] ותפלת ישרים רצונו (משלי טו ח), (א) אין הקב"ה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה, ומהו מבקש תפלת ישרים, וכן הוא אומר כי לא תחפוץ זבח ואתנה [עולה לא תרצה] (תהלים נא יח): (ב) דבר אחר תפלה לעני כי יעטוף. אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן (ג) איני עומד על דעתו של דוד, (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד, תפלה לדוד (תהלים יז א, פו א) פעמים הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני, בשעה שהוא רואה הצדיקים שעתידין לצאת ממנו, כגון אסא (ה) [יהושפט] יחזקיהו וישעיה הוא קורא עצמו דוד, ובשעה שהוא רואה רשעים עומדין ממנו, כגון אחז מנשה (ו) ואמון, הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני. (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן כלפי מנשה אמר תפלה לעני, שהיה עני ממעשים טובים, (ח) ר' אלכסנדרי אומר כלפי התפלה אמרו דוד דהוה אתי ומלקש ומהלך, כענין שנאמר והיה העטופים ללבן (בראשית ל מב), לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף, אותם שקנה בעטיפת תפלה היו ליעקב, ואין עטיפה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף:

הערות ותקונים

בפסיקתא וע"ש בהערות שלי: (כה) ועד כמה הן קיימות. פסיקתא וחזית ובמ"ר שם, ומובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד בשם הילמדנו: (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בש"ר שמואל בר נחמני. עיין בפסיקתא הערה קס"ד ושם הבאתי השנויים: (כז) עד הגלגל. עיין בפסיקתא שם הערה קס"ה: (כח) ר' אבא בר כהנא. ע"ש הערה קס"ו: (כט) ר' אבהו אומר. ע"ש בהערות שלי ואין להכפיל הדברים: (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר. עיין בפסיקתא שם ובמ"ר שם תני בשם ר' מאיר, ועיין בהערות שלי:

(א) אין הקב"ה מבקש מן הרשעים. עיין לעיל ריש מזמור י"ז וריש מזמור ל' ופה המאמר קטוע, ובכ"י האחרים ובנדפס נוסף ד"א זבח רשעים תועבה [צ"ל תועבת ה'] מדבר בבלעם ובבלק, שנאמר ויעל פר ואיל (במדבר כ"ג י"ד) ומהו מבקש תפלת ישרים, שנאמר תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ"א), וזה נוסף מן ריש מזמור צ', רק בקצרה, והרא"פ הוסיף בגליון המאמר בשלמות כלשון השו"ט במזמור צ' אות א': (ב) ד"א תפלה לעני א"ר פנחס בש"ר ראובן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ה וגרסם בגליון „ילמדנו" והוא המאמר שלפנינו, והציון ילמדנו הוא בטעות וצ"ל „מדרש" או אולי היה נמצא המאמר גם בילמדנו הנאבד, ונשנה המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (ק"פ ע"ב) וי"ר פ"ל אות ג', ושם הגי' א"ר אבין, אין ספק שצ"ל א"ר פנחס בש"ר ראובן, עיין בפסיקתא שם הערה מ': (ג) איני עומד על דעתו של דוד. בפסיקתא ובוי"ר אין אנו יכולין לעמוד על אופי של דוד, עיין בפסיקתא שם הערה מ"א והעירותי בוי"ר שם, ובערוך ערך אפו ב' הביא בשם הפסיקתא אופו וכתב פי' אופו עיקרו ובסוף הערך כתב פ"א אופו דעתו [צ"ל פ"א אופו דעתו או צ"ל פ"א דעתו]. ומזה תראה במדרש שו"ט ובילקוט תהלים נאמר במקום אופו „דעתו" עפ"י פי' הערוך והמלה יונית αὐτοψεί פי' עיקרו ודעתו (בעטאפפענהייט) וכן בירושלמי שקלים פ"א ה"א אין את יכול לעמוד על אופי' של אומה הזאת: (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד. בפסיקתא ובוי"ר פעמים שהוא קורא את עצמו מלך: (ה) יהושפט. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ובוי"ר ובילקוט: (ו) ואמון. עיין בפסיקתא שם הערה מ"ב: (ז) א"ר שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. כ"ה גם בכ"י ו' וכן בילקוט, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר שמואל בר נתן: (ח) ר' אלכסנדרי אומר כלפי

התפלה

[ב] **דבר** אחר תפלה לעני כי יעטוף]. (ט) ר' מאיר ור' יוסי חד מנהון אמר אימתי צריך אדם לתבוע צרכיו, תובע צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני ואימתי כי יעטוף בזמן שלפני ה' ישפוך שיחו [ואחרונה אמר תחלה הוא מתפלל ואחר כך הוא תובע צרכיו, שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג)] ואח"כ צרתי לפניו אגיד (שם שם), ואין שיחה אלא תפלה, (י) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג), (יא) אמר ר' זעירי בשם ר' הונא הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. (יב) (שנאמר) ה' שמעה תפלתי, אל תתן אכסומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות: ושועתי אליך תבא אל תסתר פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אזנך. אמר ר' יוחנן לכל השבט של יהודה ניתנה מתנה זו, שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), ר' חנינא אמר לביתו של דוד ניתנה, ר' יהודה בר סימון אומר אין אדם אומר הטה אלא אם כן אחרים מקטרגין אותו, (יג) אמר ר' לוי אכסיטורין זה נתן משה ליהודה בשעת פטירתו מן העולם, שנאמר וזאת ליהודה (שם שם): כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נחרו. (יד) כהדין מציצא דיקר:

[ג] **פנה** אל תפלת הערער [ולא בזה את תפלתם]. (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם

הערות ותקונים

התפלה אמרו דוד דהוה אתי ומלקט ומהלך. בילקוט הביא הגי' ר' אלכסנדרי אמר כלפי תפלה אמרו, ר' ברכיה אומר דהוא אתי ומלקט לה, כענין שנאמר והיו העטופים ללבן ואין יעטוף אלא תפלה, כענין שנאמר בהתעטף עלי נפשי, ובכ"י האחרים ובנדפס ר' אלכסנדרי אמר כלפי התפלה [אמרו] כענין שנאמר והיו העטופים ואין יעטף אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטף. והא"א תקן כן בשו"ט עפ"י גי' הילקוט, והמפרש בדפוס פראג ואמסטרדאם תקן כן בגוף המדרש, ועיין בפסיקתא ובוי"ר מובא בשם ר' אלכסנדרי בסגנון אחר, ועיין שם בהערה מ"ג מה שהעירותי שנכון להגיה עפ"י הגי' שהביא הילקוט והוא מילמדנו ר' אלכסנדרי אומר דהוא אתי ומלקט לה, כענין שנאמר והיו העטופים, ר' ברכיה אמר כלפי התפלה אמרו, ואין יעטף אלא תפלה שנאמר בהתעטף: (ט) ר' מאיר ור' יוסי. בירושלמי ברכות פ"ד ה"ד (דף ח' ע"ב) איתא אית תניי תני מתפלל ואח"כ תובע צרכיו, ואית תניי תני תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, מאן דאמר מתפלל ואח"כ תובע צרכיו תפלה לעני כי יעטוף, ואח"כ לפני ה' ישפוך שיחו, ומאן דאמר תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, לשמוע אל הרנה ואח"כ אל התפלה דברי חכמים, ר' זעירא בשם ר' הונא יחיד תובע צרכיו בשומע תפלה. ובגמרא בבלי ע"ז דף ז' ע"ב מובא שם פלוגתא דר' אלעזר ור' יהושע, ר' אלעזר אומר שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו וגו' אין שיחה אלא תפלה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה, ר' יהושע אומר יתפלל ואח"כ ישאל צרכיו שנאמר אשפוך לפניו שיחי צרתי לפניו אגיד: (י) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. אח"ז נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף, ואומר תפלה למשה, תפלה לדוד, תפלה לחבקוק, אמר הקב"ה חביבה תפלתו של עני לפני כתפלת כל נביא שצועק ואני עונה, אף העני צועק ואני עונה, ואומר כי אם צעוק יצעק אלי וגו': (יא) א"ר זעירי בש"ר הונא הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. בירושלמי שם רבי זעירא בשם רב חונא ובירושלמי ר' חונא הוא כמו ר' הונא. ועיין בע"ז דף ח' ע"א א"ר יהודה אמר שמואל הלכה שואל אדם צרכיו בשומע תפלה, וע"ש בהגהת הרי"ב, וכן הביא הרמב"ם ה' תפלה פ"ו ה"ג ובטוש"ע או"ח סי' קי"ט סעיף א': (יב) שנאמר ה' שמעה תפלתי. מלת „שנאמר" הסגרתי, ומן ה' שמעה תפלתי מתחיל מאמר חדש, ועל זה אמר אל תתן אכסומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות. וכל הלשון אין לו שחר, וכ"ה בכל כ"י, והמדפיס הראשון דפוס קונסטנטינא הוסיף הכתוב אל תתן ה' מאויי רשע (והוא בתהלים ק"מ ט') ועל זה הביא הדרש אל תתן אכסומא שלי בתוכה, אבל אין ענין הכתוב הזה מתהלים ק"מ לכאן. וגם הרא"פ מחק את הפסוק הזה, והנה לעיל סוף מזמור על שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח איתא כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מלך בשר ודם אחרים מקבלים אכסומא שמושיטין לו אני איני מבקש אלא אכסומין שלי ה' תפלתי יקח, והמלה בארתי שם בהערה מ' שפי' בל"י מעלה גדולה וכבוד וכוונת המאמר לפנינו קשה לבאר ואולי צ"ל אל תתן אכסומא שלי בתוכה אלא תעלה אותי מתוכה, הכוונה שהתפלל ה' שמעה תפלתי שיעלה אותו מצרה: (יג) א"ר לוי אכסיטורין זה נתן משה ליהודה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובדפוסים הראשונים איסטורין, וצ"ל אניסטורין, עיין מה שהעירותי במזמור כ"ז הערה נ"ט: (יד) כהדין מציצא דיקר. בכ"י ג' מגולא דיקר, ובכ"י ו' כהדין מיניא דיקדא, והנכון כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' ניגולא דיקיד פי' ניצוץ מן השרפה, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים כהדין מגולא דתנגא, והוראת תנגא בארמית עשן, אבל זה תקן המדפיס וליתא בכל כ"י: (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונה אמר. כ"ה גם
בכ"י

ר' יונה אמר (טז) לא היה צריך לומר אלא או אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתו, או תפלת הערערים ולא בזה את תפלתם, מהו תפלת הערער, זה מנשה שהיה ער ממעשים טובים, [ולא בזה את תפלתם, זה דוד וחזקיה, שנאמר ויתפלל חזקיהו (מ"ב יט טו)], (יז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו: דבר אחר פנה אל תפלת הערער. (יח) אמר ר' יצחק כלפי הדורות אמרו, שאין להם לא נביא ולא כהן מורה צדק, ולא בית המקדש שיכפר עליהם (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללין בראש השנה וביום הכפורים, אל תבזה אותה מהם, שנאמר (כי) ולא בזה את תפלתם: תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה. (כ) וכי עד עכשיו עתידה אומה אחרת להבראות, שהוא אומר ועם נברא, אלא (כא) אמר ר' יהודה בר סימון (כב) זה דורו של מרדכי שנבראו כבריה חדשה. (כג) ורבנין אמרו אלו הדורות שחייבין במעשיהם הרעים, ובאין ועושים תשובה ומתפללין לפניך בראש השנה וביום הכפורים, ולפי שהם מחדשים את מעשיהם, הקב"ה בורא אותם ברייה חדשה, ומה להם לעשות, (כד) יש להם ליטול אתרוניהן בידיהם ולולביהן וערבי נחל והדסים להלל אותך, הוי אומר ועם נברא יהלל יה:

מזמור קג

[א] **לדוד** ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (א) זהו שאמר הכתוב אודך על כי נוראות (נפלאתי) [נפליתי] נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד (תהלים קלט יד), (ב) אמר ר' אבדימי בר נחוניא יש דבר רע לכבד ויפה לקנה, יש רע לקנה ויפה לכבד, (ג) עשרה דברים יש באדם, הקנה לקול, הוושט למזון, הכבד לכעוס, הריאה לשתות, המרה לקנאה, הקיבה לשינה, המסס לטחון, הטחול לשחוק, הכליות יועצות, הלב גומר, לפיכך דוד מקלס אודך על כי נוראות (נפלאתי) [נפליתי נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד], לכך ברכי נפשי את ה':

[ב] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (ד) אמר ר' לוי בשם ר' חמא הצייר הזה צר איקונין, הצייר מת וצורתו קיימת, והקב"ה אינו

הערות ותקונים

בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בשם ר' אחא, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה וחסר הציון וגורס בשם ר' יונתן: (טז) לא היה צריך לומר. עיין בוי"ר פ"ל ובפסיקתא פסקא ולקחתם לכם (קפ"א ע"א) ושם בהערה מ"ו: (יז) א"ר אחא בשם ר' אלכסנדרי אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו. וכן בירושלמי ברכות פ"ד ה"א (דף ז' ע"ד) אשרי אדם שזכו לו אבותיו אשרי אדם שיש לו יתד במי להתלות בה, וכן כאן חזקיה תלה בדוד, דכתיב כה אמר ה' אלהי דוד אביך שמעתי את תפלתך וגו' הנני רופא לך (מ"ב כ' ה'), ובפסיקתא שם ובוי"ר פ"ל ולא בזה את תפלתם תפלתו של מנשה ותפלת אבותיו, בה"ד ויתפלל אליו ויעתר לו (דה"ב ל"ג י"ג), ואולי על זה מובא כאן דברי ר' אחא, ועיין בפסיקתא שם הערה מ"ז: (יח) א"ר יצחק כלפי הדורות. עיין בפסיקתא שם ובהערה נ"א: (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללים בר"ה ויו"כ. בפסיקתא ובוי"ר שם נאמר אלא תפלה זו בלבד אבל לאו דוקא בר"ה ויו"כ: (כ) וכי עד עכשיו ט'. בכ"י האחרים הגי' וכי עדיין אומה עתידה להבראות: (כא) א"ר יהודה בר סימון. בכ"י האחרים ובנדפס א"ר יוסי ברבי שמעון: (כב) זה דורו של מרדכי. בפסיקתא שם אלו דורו של מרדכי ואסתר שהיו נטוים למיתה, ועם נברא יהלל יה שבראם בריה חדשה: (כג) ורבנין אמרו. זה ליתא בפסיקתא וע"ש בהערה נ"ה, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ורבנן אמרי אלו הדורות שהן כמתים במעשיהם ובאין ומתפללין לפניך בר"ה וביו"כ ואתה בורא אותן בריה חדשה ומה להם לעשות ליקח הדס ולולב ולהלל אותך שנאמר ועם נברא יהלל יה: (כד) יש להם ליטול אתרוגיהן בידיהם. עיין בפסיקתא שם הערה נ"ו:

(א) זה"ה אודך על כי נוראות נפליתי. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו בשם המדרש: (ב) א"ר אבדימי בר נחוניא. בילקוט בטעות א"ר אבדימי לר' נחוניא: (ג) עשרה דברים יש באדם. נשנה בוי"ר פ"ד אות ד' ושם הגי' עשרה דברים משמשין את האדם, וחושב העשרה כמו לפנינו, ובמדרש קה"ר פ"ז פ' החכמה תעוז לחכם נשמט קיבה לשינה, וחושב לב מבין לשון גומר במקום לפנינו ובוי"ר הלב גומר: (ד) א"ר לוי בש"ר חמא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר לוי בשם ר' הונא, ובילקוט שם השמיט
שם

כן אלא הקב"ה צר את האדם הזה והאדם מת והקב"ה חי וקיים, (ה) מה שאין כן הצייר יכול לעשות ולא (ו) הַכַּסָּף, הַכַּסָּף הזה שהוא צורף (ז) (האנדרינוס) [האנדרינטוס] הצורף מת (והאנדרינוס) [והאנדרינטוס] קיים, אבל הקב"ה צר את האדם, האדם מת, והקב"ה חי וקיים לעולמי עולמים: (ח) דבר אחר מלך בשר ודם הוא אוכל וצורתו אינה אוכלת, אבל הקב"ה אינו כן צורתו אוכלת והוא אינו אוכל, שנאמר אתה הוא ה' לבדך [וגו'] ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו): (ט) דבר אחר הצייר הזה צר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים, אבל הקב"ה צר צורה האדם וצר בו נפש ובני מעים, (י) לכך דוד מקלס ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו:

[ג] [ברכי נפשי את ה']. (יא) אמר ר' יהושע בן לוי חמשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה', כנגד חמשה חומשי תורה, ואלו הן: ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו (פסוק א), ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו (שם ב), ברכו ה' כל מעשיו וגו' ברכי נפשי את ה' (שם כב), ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד (שם קד א), יתמו חטאים מן הארץ ברכי נפשי את ה' (שם שם לה). (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד, אחד במעי אמו, אמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי (פסוק א), ואחד כשהוא נולד, ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו (שם ב), [מאי כל גמוליו] אמר ר' אבהו שעשה דדים במקום בינה, מאי טעמא כדי שלא יסתכל בערוה, רב מתנה אמר כדי שלא יינק ממקום הטינופת, ואחד כשהוא יוצא לאויר העולם והולך לכאן ולכאן, שנאמר בכל מקומות ממשלתו ברכי נפשי את ה' (שם כב), ואחד כשהוא מסתלק מן העולם כשהוא רואה את השכינה ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד (שם קד א), ואחד לעתיד לבוא, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה (שם שם לה):

הערות ותקונים

שם האומר: (ה) מה שאין כן הצייר יכול לעשות. מכאן עד והקב"ה חי וקיים לעולמי עולמים נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ו) הכסף. הוא תואר לצורף (זילבערארבייטער): (ז) האנדרינוס. תקנתי האנדרינטוס והיא יונית ἀνδριάντος פי' צלם וצורת אדם (בילדזיילע): (ח) ד"א מלך בשר ודם. לפני זה נמצא בכ"י האחרים ובנדפס הוספה „ד"א הצייר הזה אינו צר בבת אחת אלא מתחיל מראשו או מרגלו, והקב"ה אינו כן שנאמר יוצר הכל הוא (ירמיה י' ט"ז) מה שאין הצייר יכול לעשות כן". וזה נשנה כבר במזמור י"ח אות כ"ו, ונמצא שם הרבה דרשות על זה, וכן עיין במכילתא ויהי בשלח מסכתא דשירתא פ"ח: (ט) ד"א הצייר הזה צר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים. עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ו ב"ו אינו יכול להטיל בו רוח ונשמה קרבין ובני מעים, והקב"ה צר צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבין ובני מעים, שנאמר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו], ועיין ברכות י' ע"א מר עוקבא הוה שכיח קמיה דר' שמעון בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דריב"ל אמר ליה מה דכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, אמר ליה בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, מדת ב"ו צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים, והקב"ה אינו כן, צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים כו', ודרש וכל קרבי הם הקרבים: (י) לכך דוד מקלס ברכי נפשי. בכ"י ב' ד' ס' ז' נמצא אחר זה הוספה: בשר ודם משבח את צורתו אבל הקב"ה צר את האדם והוא משבח להקב"ה, ב"ו מבקש לצור צורה כמה סממנין הוא נותן עד שלא צר אותה, אבל הקב"ה צר את האדם מתוך טיפה של לובן, בא וראה השוום הזה שלש מאות וששים וששה גבעונים יש בו, כנגד ימות החמה, והוא נוצר מטיפה אחת של לובן, ב"ו צר צורה אבל צורתו אינה עושה צורה אבל הקב"ה צורתו עושה צורה לכך נאמר ברכי נפשי את ה' ע"כ. ובילקוט תהלים שם נמצא ג"כ הוספה ר' שמואל בר אבא אמר הוא שדוד אומר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו ב"ו צר צורה ואין צורתו מקלסתו, אבל הקב"ה צר צורה וצורתו מקלסתו שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה: (יא) אריב"ל חמשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי. נשנה בוי"ר פ"ד אות ז' ושם מובא המאמר מריב"ל בשם ר' יוחנן, וכן להיפך, ויש לתקן גם כמו שהוא לפנינו, ועיין ברכות י' ע"א מה שמובא בשם ר' יוחנן, הוא סעד לנוסחא שלפנינו: (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד. עיין בוי"ר קצת בשנוי אחר, ועיין

[ד] דבר אחר ברכי נפשי. למה מקלס דוד לפני הקב"ה בנפש, (יג) רבנן אמרו מה הנפש הזו סובלת את הגוף, כך הקב"ה סובל את עולמו, ומה הנפש הזו יחידה בגוף, כך הקב"ה יחיד בעולמו, ומה הנפש הזו אינה אוכלת ואינה שותת, כך הקב"ה אינו אוכל ואינו שותה, מה הנפש טהורה בגוף שהיא למעלה, אף הקב"ה טהור והוא למעלה מעולם, מה הנפש רואה ואינה נראית, כך הקב"ה רואה ואינו נראה, תבא הנפש שיש בה כל המדות הללו ותודה ותקלס להקב"ה שיש בו כל המדות הללו:

[ה] דבר אחר ברכי נפשי את ה'. (יד) מה הנפש אין אדם יודע אי זה מקומה, (טו) כך הקב"ה אין אדם יודע אי זה מקומו, (טז) שאפילו חיות הקודש שטעונות כסא הכבוד, אינן יודעות אי זה מקומו ובאי זה מקום הוא נתון, (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג יב), (יח) אמר דוד תבא הנפש שאין אדם יודע מקומה, ובאיזה מקום היא נתונה, ותקלס להקב"ה שהוא למעלה מעולמו, ואין אדם יודע אי זה מקומו: (יט) מעשה באדם אחד ששאל לרבן גמליאל באיזה מקום הקב"ה נתון, אמר לו איני יודע, אמר לו זו היא תפלתכם והכמתכם שאתם מתפללין לפניו בכל יום, ואין אתם יודעין איזה מקומו, אמר לו רבן גמליאל הרי שאלת ממני (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, הריני שואל לך דבר שהוא נתון אצלך יומם ולילה ואמור לי איזה מקומו, ואיזה זה, אמר לו זו הנפש שהיא נתונה אצלך, אמור לי באיזה מקום היא נתונה, אמר לו איני יודע, אמר לו תיפח רוחי' דהאי גברא, אם דבר שהוא נתון אצלך אין אתה יודע איזה מקומו, ואתה שאלת אותי על דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, (כא) אמר לו יפה אנו עושים שמשתחוים למעשה ידינו, שאנו מביטים בו בכל שעה, אמר לו מעשה ידיכם אתם רואים, והמה אין רואין אתכם, אבל הקב"ה רואה למעשה ידיו, ומעשה ידיו אינם רואים אותו, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), תדע לך שכן הוא מפורש על ידי יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נפשו ממנו, הדא הוא דכתיב ואראה ואפל על פני (יחזקאל א כח):

[ו] ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו. (כב) אמר ר' אבא בר כהנא

הערות ותקונים

ועיין בגמרא ברכות שם, וטעמו במדרש דברים מן גמרא בבלי שם: (יג) רבנן אמרו מה הנפש הזו סובלת את הגוף. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ז בשם המדרש, ונשנה קצת מזה הדרשה במדרש תנחומא הנדפס מכבר פ' חיי אות ג' ושם קצר המסדר וסיים וכו', ונמצא באריכות בוי"ר פ"ד אות ח', ובמדרש דברים רבה פ"ב אות ל"ז הוא ג"כ בקצרה, ועיין ברכות י' ע"א הני חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב"ה כו' וחושב רק ה' דברים: (יד) מה הנפש אין אדם יודע איזה מקומה. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף „ובאיזה מקום היא נתונה": (טו) כך הקב"ה אין אדם יודע. בכ"י האחרים ובנדפס אין שום בריה יודעת: (טז) שאפי' חיות הקודש שטעונות כסא הכבוד אינן יודעות איזה מקומו ובאיזה מקום הוא נתון ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. בפדר"א סוף פ"ד והחיות עומדות אצל כבודו ואינן יודעות מקום כבודו עונות ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד ה' ממקומו, וע"ש בביאור הרד"ל סי' נ"ח, ועיין במדרש שמ"ר סוף פכ"ג: (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. בכ"י האחרים ובנדפס ומה הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו: (יח) אמר דוד תבא הנפש עד איזה מקומו. כ"ה גם בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יט) מעשה באדם אחד. עיין בבלי סנהדרין ל"ט ע"א א"ל כופר לרבן גמליאל ידענא אלהייכו מאי קא עביד כו': (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ וכ"ה גם בילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס דבר שהוא רחוק ממני מהלך חמש מאות שנה, ועיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"א) דאמר ר' לוי מהארץ ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה ומרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה, וא"כ הכוונה כי הקב"ה למעלה מז' רקיעים, ומן הארץ לרקיע ה' מאות שנה, וכ"ה בין רקיע לרקיע ועולה החשבון ג' אלפים וה' מאות: (כא) א"ל יפה אנו עושים כו'. בכ"י האחרים ובנדפס יפה הם עושים שמשתחוין למעשה ידיהן שהם מביטים בו בכל שעה: (כב) א"ר אבא בר כהנא. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתנ"ז ונשמטו שם המלות „בר כהנא", ועיין במדרש וי"ר פי"ד אות ג' מובא בשמו שלשה דברים בסגנון אחר

(כג) אם יטול אדם חבית מליאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה, או אם יטול אדם (כד) פונדא ויתן פיה למטה יפלו המעות לארץ, אבל האשה מהלכת על שתים, והוולד שמור בתוך מעיה, (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקפסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע, אבל האשה מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה. (כו) אמר ר' סימון האשה הזאת עשוייה כינויין כינויין (כז) פיקין פיקין, שאילו היתה ניתורת בבת אחת היתה מתה, (כח) אלא כל חבל ניתורת וכל כינה ניתורת ופיקה ניתורת, לכך נאמר ואל תשכחי כל גמוליו:

[ז] **הסולח** לכל עונכי [הרופא לכל תחלואיכי]. (כט) ר' ינאי היה מניח תפילין בתר בישיה תלתא יומין, דאמר מר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, ואמאי קרו ליה אלישע בעל כנפים, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה

הערות ותקונים

אחר, ועיין תנחומא תזריע אות ה': (כג) אם יטול אדם חבית מלאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה. כן הוסיף הרא"פ וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, וכן בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפנינו ליתא: (כד) פונדא. וכ"ה בתנחומא שם, והיא מלה רומית funda פי' כיס ושק וע"ש בהערה כ"ו, ובוי"ר שם נאמר ארנקי של מעות, ופי' כיס. והמאמר מוי"ר מובא בילקוט איוב רמז תתק"ה והביא במקום ארנקי של מעות כיס של מעות: (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקפסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע אבל האשה מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה. בכ"י האחרים ובנדפס כאדם שנתון בתוך האיסקפסתי שהיא מהלכת על ארבע, וכל השאר חסר. ואין ספק שצ"ל הבהמה היא מהלכת על ארבע, ויש להגיה בתוך האיסקפסי, ופי' עגלת צב ומכוסה, עיין לעיל מזמור ג' הערה מ"ו, ועיין מה שכתבתי בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות הערה קמ"ד, ובוי"ר שם פי"ד אות ג' בנוהג שבעולם בהמה זו מהלכת רבוצה והולד נתון בתוך מעיה כמין שק, והאשה זו מהלכת זקופה והולד נתון בתוך מעיה והקב"ה משמרו שלא יפול, והנה בערוך ערך סקפסא הביא המאמר הזה מוי"ר וגורס בתוך מעיה כמין סקיפסטי, במקום לפנינו כמין שק, וזה משגגת המדפיסים שלא הבינו הוראת המלה שהיינו „כמין שק". והנכון שהמלות אבל האשה מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה, כאדם שהוא נתון בתוך האיסקפסי יש למחוק, וכצ"ל אבל הבהמה היא מהלכת על ארבע והולד נתון בתוך מעיה כמין אסקפסטי, והאשה מהלכת על שתים והולד שמור בתוך מעיה. ובילקוט תהלים שם הביא גי' אחרת והאשה הזאת פיה נתון למטה ואין הולד נופל הבהמה הזאת מהלכת על ארבע וולדה במעיה כאדם שהוא נתון בתוך המים והולד שמור במעיה והאשה מהלכת על שתים ואעפ"כ הוולד שמור, מלת „המים" הוא בטעות וצ"ל בתוך איסקפסי: (כו) א"ר סימון האשה הזאת עשויה כינויין כינויין פיקין פיקין שאילו היתה ניתורת בבת אחת היתה מתה, אלא כל חבל וכל כינה ניתורת ופיקה ניתורת. כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', (רק שם המלות משובשות), אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' האשה הזאת עשויה פוקין פוקין שאם היה עתר בה שעה אחת היתה מתה, וכל השאר ליתא, ובמדרש וי"ר פי"ד אות ג' נמצא ג"כ המאמר בשם ר' סימון, רק בסגנון אחר, וכך איתא שם: אמר רבי סימון מעיה של אשה עשויה קינין קינין פיקין פיקין חבילין חבילין שהיא יושבת על המשבר אינה משליכתו בבת אחת, במתלא אמר אשתרי חבל אשתרי תרי חבלין, מזה תראה שהגי' שם קינין קינין במקום לפנינו כינויין, אולם בילקוט איוב רמז תתק"ה הביא בשם וי"ר וגורס מעיה של אשה עשויה כנין כנין פוקין פוקין, וגם הערוך בערך כן האחרון הביא בשם וי"ר א"ר סימון מעיה של אשה עשויה כינים כינים פיקין פיקין חבילין חבילין, ופי' כריכות, ומזה חולין כ"ו ע"ב הוא עשך ויכוננך מלמד שברא הקב"ה כוניות באדם כיון שנהפך אחד מהן אינו יכול לחיות: (כז) פיקין פיקין. הם הקשרים של המעים, והרזו"ו כתב בליטות בליטות שכל קשר עושה בליטה: (כח) אלא כל חבל ניתורת. מכאן משמע שהיתה הגי' כמו בוי"ר חבילין חבילין: (כט) ר' ינאי היה מניח תפילין בתר בישיה תלתא יומין. פי' אחר חליו, והמאמר נובע מירושלמי ברכות פ"ב ה"ג (דף ד' ע"ג) א"ר ינאי תפילין צריכין גוף נקי כו', ר' ינאי היה לובשן אחר חוליין שלשה ימים לומר שהחולי ממרק, מה טעם הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי, וכ"ה בפסיקתא רבתי פכ"ב, וכן יש להגיה לפנינו, ופי' שהחולי ממרק מלשון חז"ל יסורין ממרקין כל גופו של אדם (ברכות ה' ע"א) ופי' הערוך מריקין דמו ומכלין כחו, ומן דאמר מר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים כו', הוא נוסף מאת המעתיק הראשון מגמרא שבת מ"ט ע"א ק"ל ע"א, ועיין ילקוט תהלים רמז תתנ"ח שהביא המאמר הזה ולא היה לפניו ההוספה הזאת שהיה בכ"י שהיה לפניו, וגרס בצדו „ירושלמי" וצ"ל „מדרש" כי הביא כלשון המדרש שלפנינו בחסרון המעשה מאלישע בעל כנפים, ובילקוט שם בתר כאוימו וגרס בצדו במדרש כתוב בישיה, ואין ספק שצ"ל בילקוט בתר באישא, פי' חולה:

קוזדר

שכל מי שמניח תפילין יפצעו את מוחו, והיה אלישע מניח תפילין, ראהו (ל) קוזדר אחד ונטל תפילין בידיו ורץ מפניו, והקוזדור רץ אחריו והגיעו, אמר לו מה זה בידך, אמר לו כנפי יונה, ומצא כדבריו, לפיכך נקרא אלישע בעל כנפים, וכיון שאדם עומד מחליו גופו נקי, (לא) ואחר שלשה ימים היה מעביר אותן, (לב) אמר מרימר לית אנא יכיל. (לג) ר' יוחנן הוי לביש תפילין בכל יום, (לד) לפיכך הסולח לכל עונכי:

[ח] **המשביע** בטוב עדיך. (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני, בשעה שקבלו ישראל את התורה ירדו ששים ריבוא של מלאכי השרת ונתנו עטרות בראשיהון. ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא, והי' אחד נותן עטרה בראשו, ואחד חוגרו זיין. (לו) ר' יודן אומר הלבישן (לז) פורפיראות, שנאמר ואלבשך רקמה (יחזקאל טז י). ר' הונא דציפורין אמר (לח) זוניאות הגרו, שנאמר ואחבשך בשש (שם שם), (לט) ר' שמעון [בן יוחאי] אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו, הוי המשביע בטוב עדיך: [המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי]. ר' יודן פתר באיוב (אזור) [אזר] נא כגבר חלציך (איוב לח ג), (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עצמו, כך איוב מנער את עצמו מן הייסורין ונתחדש, הוי אומר תתחדש כנשר נעוריכי:

[ט] **עושה** צדקות ה'. (מא) ר' יצחק אמר הכל בריבוי, הצדקות בריבוי, שנאמר עושה צדקות, הסליחות בריבוי, שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז), והפדות בריבוי, שנאמר והרבה עמו פדות (תהלים קל ז). ר' שמואל בר נחמני אמר אף הישועה בריבוי, שנאמר האל לנו [אל] למושעות (שם סח כא):

[י] **יודיע** דרכיו למשה [לבני ישראל עלילותיו]. אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים, והקב"ה חושב

הערות ותקונים

(ל) קוזדר. ובגמרא בבלי שם קסדור, הערוך בערך קסדור הביא המאמר מסכת מ"ט וכתב פירוש שליש [צ"ל שליש]. והמוסף כתב עיין קייסטור ושם הביא מאמר ממדרש איכה שלשה דברים היה אותו מלאך משמש ואחד קייסטור, המד"א וקסת הסופר במתניו וכתב שם המוסף פי' בל"ר quaestior חוקר ושופט של אנשים פושעים. אולם לדעתי אין למלה זו שייכות להסיום במדרש שם המד"א וקסת הסופר במתניו, רק ברור שצ"ל במדרש שם סקריפטר והיא המלה הרומית scriptor שפי' סופר, ושייך ונכון הסיום המד"א וקסת הסופר במתניו, ובילקוט יחזקאל רמז שמ"ט נאמר קריסטור צ"ל סקריפטור: (לא) ואחר שלשה ימים היה מעביר אותן. בכ"י האחרים ובנדפס ואחר שלשה ימים מניח אותן, והיא גי' נכונה, ור"ל ר' ינאי הי' לובש תפילין אחר חליו שלשה ימים, לכן הגיה ואחר שלשה היה מניח התפילין: (לב) אמר מרימר לית אנא יכיל. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ומיותר הוא: (לג) ר' יוחנן הוי לבים תפילין בכל יום ויום. בירושלמי ובפסיקתא רבתי שם ר' יוחנן בן זכאי לא הוון תפילין זעין מיני, לא בקייטא ולא בסיתוא, מירושלמי שם נובע המאמר אל המדרש שלפנינו: (לד) לפיכך הסולח וגו'. הסיום הזה הוא בירושלמי שם במאמר ר' ינאי מה טעם הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי. ובכאן המאמר נלקה בחילוף: (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני. עיין תנחומא תצוה אות ז', ופסיקתא פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב), ופסיקתא רבתי פכ"א, ובתנחומא הוספה לפ' שלח אות א', ובתנחומא הנדפס מכבר שלח אות י"ג, ושמ"ר פמ"ה אות ב' ופנ"א אות ח', במ"ר פט"ז אות כ"ד, וחזית פ' כמגדל דוד, ותמצא נוסחאות שונות אחת מרעותה, וראוי להשוותן זו מול זו, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ח מובא המאמר שלפנינו בשו"ט וגרס בצדו „בראשית רבה" בטעות כי אין זכרון מזה בב"ר וצ"ל „מדרש": (לו) ר' יודן אומר. בכ"י האחרים ובנדפס ר' יוחנן אומר, ובילקוט ר' סימון אומר, וכן בתנחומא הוא בשם ר' סימון: (לז) פורפיראות. פי' ביוני πορφυρα בגד תכלת (פורפור): (לח) זוניאות הגרו. פי' חגורות, והמלה יונית ורומית zona Ζωνη פי' אזור וחגורה (גירטעל), ועיין תנחומא תצוה הערה ל"ו: (לט) רשב"י אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו. עיין חזית פ"א פ' משכני ופ"ה פ' מנאוני ופ"ח פ' מי זאת, ופתיחתא דאיכה אות כ"ד ופ"ב אות י"ז: (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עצמו. אין ספק שהיה כתוב כגבר שישב באשפה, ופי' הרנגול, ודורש אזור נא כגבר כתרנגול, וכן בב"ר ריש פע"ה א"ר אחא כהדא תרנגולתא דמנערה גרמה מן קיטמא, פי' המ"כ כתרנגולת שמנערת את עצמה מעפרה: (מא) ר' יצחק אמר הכל בריבוי. עיין מדרש אסתר בסופו באריכות: (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים עד ומשה היה רועה.

כ"ה

ומונה עד עכשיו, המענה ארוכה ואם לאו הרי הוא מחשב משעה שנולד יצחק כבר אנו ברווחה, וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב כה), ומשה היה רועה (שם ג א), (מג) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הודעני נא את דרכך (שם לג יג), אמר לו הקב"ה דרכיי אתה מבקש לידע, חייך שאני מודיעך, הוי יודיע דרכיו למשה: (מד) לבני ישראל עלילותיו. (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים (דברים כב יד), (מו) אמר ר' שמואל בר נחמני הוי בר נש יהוויין עלילותיה דרחמין רחמין עלך:

[יא] **רחום** וחנון ה', (מז) אמר ר' שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים, ונותן להם מיעוט מעשים טובים שעשו בעולם הזה, ומאריך רוחו עם הצדיקים, וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, והוזר ונותן להם שלוה. (מח) ר' אחא בשם ר' תנחום אמר מאריך רוחו התחיל לגבות גובה:

[יב] **לא** לנצח יריב. לא כבר עשיתי מריבה עם דור המבול ועם דור הפלגה, ונצחתי והפסדתי אותם, ולא כבר עשיתי מריבה עם אנשי סדום, ונצחתי והפסדתי אותם, ובשעה שנצח אותי משה נשתכרתי בעולמי הוי לא לנצח יריב ולא לעולם יטור:

[יג] **כרחוק** מזרח ממערב הרחיק ממנו את פשעינו. (מט) אמר ר' ירמיה לא ליהוי לימא אינש רחמנא ירחיק (מיננא ית) [יתנא מן] חטאה, אלא ירחיק חטאה מינן, שנאמר הרחיק ממנו את פשעינו:

[יד] **כרחם** אב על בנים. (נ) תני ר' חייא כרחמן של אבות, ומי הוא זה,

---

הערות ותקונים

כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, והסגריים סתומים, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' א"ר ברכיה בשם ראב"כ אמר משה לפני הקב"ה כו', וכל בנתיים ליתא, ובתנחומא שמות אות ט' איתא יודיע דרכיו למשה שהקב"ה בלבד היה יודע את הקץ של גלות מצרים, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב' כ"ה), ולמי הודיע למשה, שנאמר ומשה היה רועה וגו' (שמות ג' א') ובשמ"ר ריש פ"ב מתחיל ומשה היה רועה. הה"ד יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו כו', שהודיע דרך הקץ למשה, שנאמר ומשה היה רועה. וכתב הרש"ש ר"ל דרך החשבון מהקץ והוא שהד' מאות שנה שנגזרו עליהם מתחילים מלידת יצחק, שנאמר ומשה כו', ר"ל לעיל כתיב וידע אלהים ודרשו לעיל ידע שקרב הזמן כו', ותיבת ומשה שב למעלה, ור"ל וידע אלהים ומשה. והרזו"ו הביא כי בספרו מדרש תנאים מבאר כוונת המדרש ואין הספר כעת ת"י. ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה ומתחיל: יודיע דרכיו למשה. ד' אמרו דברים ואילו אמרן אדם אחר היו שוחקין עליו, משה אמר הצור תמים פעלו (דברים ל"ב ד'), מנין לו שנאמר יודיע דרכיו למשה, שלמה אמר את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג' י"א), מנין לו, שלא חסר משלחנו אפילו יורה בתמוז מפני שהטעם משתנה, נבוכדנצר אמר וכל דארי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד' ל"ב) לו נאה לומר שכתיב בו ובכל די דארין בני אנשא (שם ב' ל"ח), ויתרו אמר עתה ידעתי וגו' (שמות י"ח י"א) כאדם שבא להטעין משאו על חמורו ונפרק עליו ע"כ, ואח"כ מתחיל ד"א יודיע דרכיו למשה א"ר ברכיה בשם ר' אב"כ כו': (מג) אמר משה לפני הקב"ה. תנחומא שמות אות ט' ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם התנחומא, והוא בתנחומא שמות שם, כמו שרשמתי: (מד) לבני ישראל עלילותיו לא כשם שאמר. מובא בילקוט שם וחסר הציון מדרש: (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים. בשמ"ר ריש פ"ב לבני ישראל עלילותיו בשר ודם מדותיו ועלילותיו משוותות הן, שנאמר ושם לה עלילות דברים, אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר רחום וחנון ה' וכו': (מו) ארשב"נ הוי בר נש. מכאן עד ארשב"נ שלאחריו הוא ג"כ בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ, ונשמט בכ"י האחרים ובנדפס, ומובא גם בילקוט תהלים שם, ובילקוט שם יהוי בר נשא מה הוויא עלילותיה דרחמנא עליך, והגי' שלפנינו ישרה: (מז) ארשב"נ מאריך רוחו עם הרשעים. פסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"א ע"ב), והמאמר נובע מירושלמי תענית פ"ב ה"א (ס"ה ע"ב) ובירושלמי המאמר קטוע, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא ע"ש בהערה נ"ב נ"ג, ועיין לעיל במזמור פ"ו אות ז' כי גם שם מובא המאמר הזה: (מח) ר' אחא בש"ר תנחום. בפסיקתא שם מאריך רוחו עד שלא יגבה בא לגבות מאריך וגובה, וע"ש בהערה נ"ה, ובכ"י האחרים ובנדפס ר' אבא בש"ר תנחום נ"ל ר' אחא בש"ר תנחום, וכ"ה לנכון במזמור פ"ו שם: (מט) א"ר ירמיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט וחסר הציון, והציון פסיקתא מוסב על כרחם אב על בנים, וכוונתו לפסיקתא דר"כ פסקא אנכי אנכי: (נ) תני ר' חייא. מובא בילקוט שם בשם פסיקתא ומדרש והוא

בפסקא

(נא) ר' יהודה הנשיא אמר זה אברהם, (נב) שכך היה אומר לפני הקב"ה בשעה שבקש רחמים על הסדומים, שנאמר האף תספה צדיק עם רשע (בראשית יח כג), (נג) ר' ברכי' אמר כיעקב אבינו, שכן כתיב והוא עבר לפניהם (שם לג ג), אמר מוטב לי שיפגע בי, ואל יפגע בבניי, הוי כרחם אב על בנים: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי אומר כי הוא ידע יצרנו (פסוק יד), (נה) אמר ר' חייא אוי לה לאותה עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה:

[טו] **כי** רוח עברה בו ואיננו. (נו) הדא אמרת לית מתין חיין, אלא יצר הרע (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו: ולא יכירנו עוד מקומו. זה יצר הרע: וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו. (נח) אמר ר' יוחנן בשם ר' לוי חסד ה' מעולם ועד עולם, אבל הצדקה עד שלשה דורות, שנאמר וצדקתו לבני בנים: לשמרי בריתו ולזכרי פקודיו לעשותם. (נט) אמר ר' תנחומא משל לאלמנה שהי' לה בן, כל הימים שלא נשא בנה אשה היה נזקק לה, כיון שנשא אשה אמרה אימיה ידענא אנא דלית את מזדקיק לי כמה דהוית לקדמאי, אלא הוי דכיר לי, כך כל הימים שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם, והבאר עולה להם לשמרי בריתו, שהיה קיים להם והיה זקוק להם, והיו יכולין להיות שומרין את התורה ויגיעים בה, אבל עכשיו שאדם זקוק לפרנסתו, ולזכרי פקודיו לעשותם:

[טז] **ה'** בשמים הכין כסאו [ומלכותו בכל משלה]. (ס) ר' ברכיה בשם ר' אבהו אמר אתה מוצא ארבעה נוותנין הן בעולם לפי שהן גאין, והקב"ה מתגאה עליהן, כיצד שור בבהמות, אריה בחיות, נשר במעופפים, (סא) והדגים אין גיוותן מלויתן, ומי גאותן על כולם האדם, שנאמר וירדו בדגת הים ובעוף השמים [וגו'] (שם א כו), מה עשה הקב"ה נתן ארי ושור ונשר ואדם, שהן גיוותנין בארץ בכסא הכבוד, שנאמר ודמות פניהם פני אדם וגו' (יחזקאל א י) אמר הקב"ה הואיל והם

הערות ותקונים

בפסקא אנכי אנכי (קנ"ט ע"א), וכן נשנה בב"ר פע"ח אות ח', ויותר נכון לתקן בילקוט שם מדרש פסיקתא, והציון מדרש מוסב על מאמר כרחק מזרח, ופסיקתא מוסב על המאמר הזה כי הביא כלשון הפסיקתא ולא כלשון הב"ר גם בפסיקתא הוא באריכות קצת: (נא) ר' יהודה הנשיא אמר זה אברהם. כ"ה גם בכ"י ו' וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר יהודה בר' סימון, ובפסיקתא שם ר' עזריה בש"ר אחא, ובב"ר ר' יהודה אומר, וע"ש בהערה כ"א: (נב) שכך היה אומר לפני הקב"ה. עיין בפסיקתא שם: (נג) ר' ברכיה. בפסיקתא הגי' ר' יהושע בר נחמן, ובב"ר ר' לוי אמר, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי. בכ"י האחרים ובנדפס בן דוסי: (נה) א"ר חייא. במדרש ב"ר פל"ד אות ס' המאמר באריכות קצת אמר ר' חייא רבה עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה כי יצר לב האדם רע מנעוריו, אבא יוסי התורתי אומר עלוב הוא השאור שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע, שנאמר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד), רבנן אמרי עלובה הנטיעה שמי שנטעה מעיד עליה שהיא רעה, שנאמר וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה. והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט, ובילקוט ירמיה רמז ר"ל בשם ב"ר, מזה תראה שהמאמר קטוע לפנינו, ובמקום לפנינו אבא יוסי בן דוסתאי, נאמר במדרש בראשית רבה אבא יוסי התורתי, ושם מובא המאמר בשמו ולפנינו חסר: (נו) הדא אמרת. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם המדרש, והוא בלשון בתמי', ועיין לעיל מזמור ע"ח אות ח': (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו. בכ"י האחרים ובנדפס סיים וכה"א (כי) רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט): (נח) א"ר יוחנן בש"ר לוי חסד ה' מעולם ועד עולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המלות בש"ר לוי" ליתא ובירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ו ריש ע"ג) ר' יוחנן בר מריא בשם ר' יוחנן אין אנו יודעים איזה מהן חביב אם צדקה או גמילות חסדים, כשהוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני (אדם) [בנים], הדא אמרה שגמילות חסדים חביבה יותר מן הצדקה ותלמוד תורה: (נט) א"ר תנחומא משל לאלמנה. מובא בילקוט רמז תתנ"ט וחסר הציון: (ס) ר' ברכיה בש"ר אבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' ברכיה בשם ר' אבין, ובמדרש שמ"ר פכ"ג אות י"ג א"ר אבין ד' מיני גאים נבראו בעולם ודברי המדרש שמ"ר נובעים מתנחומא בשלח אות י"ד, ובתנחומא הגי' א"ר אבין הלוי, וע"ש מ"ש בהערה ע', והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס וחסר הציון, והגי' א"ר ברכיה בר ר' בשם ר' אבהו: (סא) והדגים אין גיוותן מלויתן ומי גאותן על כולם האדם. כ"כ גם בכ"י ו'

נאים, אני מתגאה עליהם, שנאמר כי גאה גאה (שמות טו א), שהוא מתגאה על כל הגאים, הוי ומלכותו בכל משלה, אמר ר' ברכי' ה' בשמים הכין כסאו שנתן ארבעה גיוותנין הללו בכסאו, לכך אנו יודעין שמלכותו בכל משלה:

[יז] **ברכו** ה' מלאכיו. (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר, הרי כבר נאמר ברכו ה' כל צבאיו (פסוק כא), אלא אינו מדבר אלא בתחתונים, ומניין שנקראו התחתונים מלאכים, שנאמר וישלח מלאך (ויוציאם) [ויצאנו] ממצרים (במדבר כ טז), וכי מלאך היה, והלא משה היה אלא שנקראו הנביאים מלאכים, (סג) וכן הוא אומר ויען המלאך (זכריה ד ה), (סד) אמר ר' יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל (שופטים ב א), זה פנחס. (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך (ה') [האלהים] נורא מאד (שם יג ו), הרי אתה למד שנקראו הנביאים מלאכים:

[יח] (סו) ר' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני, גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, שקידמו עשייה לשמיעה, שנאמר נעשה ונשמע (שמות כד ז). (סז) ר' יצחק אמר מדבר בשומרי שביעית, בנוהג שבעולם (סח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום, שמא לשנה, וישראל עושין לשנה, וזה דבר השמיטה (דברים טו ב), (סט) ז"ה בגימטריא שנים עשר כחדשי השנה, (ע) אמר ר' תנחום בר חנילאי ראית מימיך משוי קשה לעשרה ונוח לאחד, וישראל אומרים אם יוספים אנחנו לשמוע (שם ה כב), וכתיב קרב אתה ושמע (שם שם כד), מה שלא יוכלו ששים רבוא לשמוע שמע משה לעצמו וקרא לו הדבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), ולא היה ניזוק, ללמדך שגדולים הצדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינן יכולין לשמוע קולו, אלא עומדים ומזדעזעים ונבהלין, והצדיקים יכולין לשמוע קולו שנאמר וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו (יואל ב יא), אלו מלאכי השרת, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית לב ג), וכתיב אלף אלפין ישמשונה (דניאל ז י), ומי יכול לשמוע קולו, כי עצום עושה דברו (יואל שם), זה צדיק שעושה דברו, שהוא גדול ממלאכי השרת, ומי הוא

הערות ותקונים

ז', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובתנחומא ובשמ"ר ובילקוט לא חשיב עויתן, רק חד מהם הוא אדם: (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר. נשנה בריש וי"ר בהרחבת דברים ע"ש, וכן בתנחומא ריש ויקרא, וע"ש בהערות שלי: (סג) וכה"א ויען המלאך. וכ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' וכה"א ויען חגי המלאך, ואין זה לשון הכתוב רק ויען חגי (חגי ב' י"ד) ויש לתקן ויאמר חגי מלאך ה' (חגי א' י"ג), וכן בוי"ר שם א"ר יוחנן בית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים הה"ד ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה', ובתנחומא מובא הכתוב ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים (דה"ב ל"ו ט"ז), וכן הילקוט ברמז תת"ס הביא כל המאמר כמו שהוא בתנחומא עם הוספת איזה דברים מוי"ר, כדרכו לערב מדרשים שונים יחד, ונרשם בגלו מדרש בטעות, וצ"ל „תנחומא": (סד) א"ר יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל זה פנחס. בוי"ר שם המאמר בהרחבת לשון ודכוותיה ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים וכי מלאך היה ולא פנחס היה, ולמה קורא אותו מלאך, אלא א"ר סימון פנחס בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים. וע"ש בפי' הרזו"ג, ודברי המדרש וי"ר מובאים בילקוט שופטים רמז מ' ונרשם בגלו „תנחומא" בטעות וצ"ל „וי"ר": (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך האלהים. פה הלשון בקצרה ומבואר היטב בוי"ר שם, ורבנן אמרי אשתו של מנוח מה היתה אומרת לו הנה איש אלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך האלהים (שופטים י"ג ו'), כסבורה בו שהוא נביא ואינו אלא מלאך: (סו) ר' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני. בוי"ר שם ר' הונא בשם ר' אחא אמר בישראל שעמדו לפני הר סיני הכתוב מדבר, שהקדימו עשייה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע: (סז) ר' יצחק אמר. עיין בוי"ר שם ובתנחומא ריש ויקרא בסגנון אחר. והרשב"ץ בפי' לאבות דף כ"ז ע"ב הביא בילמדנו ובמדרש תהלים גבורי כח אלו שומרי שביעית כו', והביא כלשון התנחומא שם ריש ויקרא: (סח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשנה וישראל עושין לשנה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הלשון משובש, אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשעה או ליום וישראל לשבע שנים, ויש לתקן כמו לפנינו שהרי רק שנה א' היה משמט רק פ"א לשבע שנים, ובוי"ר שם אדם עושה מצוה ליום אחד לשבת אחת לחודש אחד שמא לשאר ימות השנה, פי' המ"כ כלומר השנה כולה תמיה: (סט) זה בגמטריא שנים עשר כחדשי השנה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובאמת מיותר הוא, עיין בוי"ר שם: (ע) א"ר תנחום בר חנילאי. בוי"ר שם א"ר תנחום בר חנילאי

נוהג

זה, זה משה ששמע קול הדיבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), הוי [גבורי כח עושי דברו] לשמוע בקול דברו:

מזמור קד

[א] **ברכי** נפשי את ה' [ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת]. (א) זהו שאמר הכתוב לך ה' הגדולה והגבורה [וגו'] והמתנשא לכל לראש (דה"א כט יא), (ב) [אמר ר' הונא מהו והמתנשא לכל לראש], אתה מוצא הכל מקלסים להקב"ה, (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קיג ג), ואין קילוס גדול להקב"ה אלא קילוסן של ישראל, עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא), תדע לך שכן הוא, כתוב למעלה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), לעשות את קול דברו הי' לו לומר, שמה שהוא שומע הוא עושה, למה כתוב כך, אלא בישראל הכתוב מדבר, שעמדו בסיני והקדימו [עשייה לשמיעה, שנאמר כל אשר דבר ה'] נעשה ונשמע (שמות כד ז), משמקלסין ישראל מקלסין המלאכים אחריהם, מה כתיב בתריה, ברכו ה' כל צבאיו (תהלים שם כא), אלו המלאכים [כענין שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום] (ישעיה כד כא), הוי והמתנשא לכל לראש, ואין ראש אלא ישראל, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב), ואין קדוש אלא ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' (ירמיה ב ג):

[ב] (ד) **דבר** אחר והמתנשא לכל לראש. אמר ר' סימון ראש אתה לכל הקילוסין שקילסו אותך, ומרומם על כל ברכה ותהלה, שנאמר מי ימלל גבורות ה' (תהלים קו ב), מי יוכל לספר שבחו של הקב"ה (ה) אם בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע, שכן אמר אליהוא היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לז כ), תדע לך שכן הוא (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים קילס להקב"ה, שנאמר תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), (ז) תמצית כל הדברים קילוסו ברמ"ח איברים, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (שם לה י), לא הניח אבר שלא קילס בו להקב"ה, אמר להם מה אתם סבורים, מפני שקילסתי להקב"ה בכל הדברים האלה

הערות ותקונים

נוהג שבעולם משוי שקשה לא' נוח לשנים ולשנים נוח לארבעה, או שמא משוי שקשה לס' רבוא נוח לאחד, כל ישראל עומדים לפני הר סיני ואומרים אם יוספים כו', ובכ"י האחרים ובנדפס נשמטו המלות, מן א"ר תנחום עד וישראל אומרים:

(א) וזש"ה לך ה' הגדולה. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"א בשם המדרש, ולפני המאמר הזה נמצא בכ"י האחרים ובנדפס הוספה „מלך ב"ו אין לובשין את לבושו, אבל הקב"ה בני אדם לובשין את לבושו, שנאמר הוד והדר תשוה עליו (תהלים כ"א ו')", וזה נוסף מאת הסופר מן מזמור כ"א ושם איתא „מלך בשר ודם אין לובשין פורפריא שלו ומהו הוד והדר ובמלך המשיח כתוב הוד והדר תשוה עליו", והביא כאן הדרשה על הוד והדר לבשת, וגם בילקוט לא נמצא ההוספה הזאת: (ב) א"ר הונא. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ח' ובנדפס, וליתא גם בכ"י ב' ד' ה' ו' ז', ולפני הילקוט היה הגי' ר' הונא: (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. בילקוט הביא התחלת הכתוב ממזרח שמש עד מבואו, והמרשים שם מלאכי א' וכוונתו להכתוב כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א' י"א) טעה, כי בכ"י מובא הכתוב מפורש מתהלים קי"ג ג': (ד) ד"א והמתנשא לכל לראש. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב, והגליון מדרש מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (ה) אם בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע ט'. בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ב ע"ד) איתא רבי אבהו בשם ר' יוחנן היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע, אם בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם: (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים. כ"ה בכל כ"י ובכל הדפוסים, אבל בדפוס ווארשוי תקן המפרש מדנפשיה קמ"ה מזמורים, יען כי הביא נראה' שנאמר תהלת ה' ידבר פי. והוא במזמור קמ"ה כ"א. ונעלם ממנו כי לפני המדרש היה קמ"ז מזמורים בס' תהלים, עיין לעיל במזמור כ"ב מאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב אבינו, וכן תמצא בירושלמי שבת פט"ו ה"א (דף ט"ו ע"ג) ריב"ל אשכח בספרא דאגדתא דכתיב בה מאה וארבעים ושבעה מזמורות שכתוב בתלים כנגד שנותיו של אבינו יעקב, ואולי צ"ל בכאן שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה: (ז) תמצית כל הדברים. כ"ה גם בכ"י ו'

זכן

שמא נגעתי באחת מרובי רבבות שבחו של הקב"ה, ועכשיו אני בראש קילוסיו, תהלה לדוד ארוממך אלהי המלך (שם קמה א), (ח) אמר רבי (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים כמעיין הנובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו, לאו אלא כתיב זכר רב טובך יביעו (שם שם ז), אמרו אין כתיב כאן, אלא יביעו, שהן נובעין כמעין המתגבר, הוי לכל לראש, אף דוד אמר ה' אלהי גדלת מאד:

[ג] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה'. זהו שאמר הכתוב יצו ה' אתך את הברכה באסמיך (דברים כח ח), אתה מוצא כל דבר ודבר מלאך ממונה עליו, אם זכה אדם (יא) מלאכי שלום מסורין לו, ואם נתחייב אדם מלאכי חבלה נמסרין לו, הוי יצו ה' אתך את הברכה. אם הפרשת מעשרותיך בשדה ברכתי אתך, שנאמר ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה (שם שם ג), אמר ר' זעירא אפילו שיחתן של ישראל תורה היא, (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לוייתך, (יג) אמר ר' מאיר מי גדול הנישא או הנושא, הוי אומר הנישא, מי גדול השומר או הנשמר, הוי אומר הנשמר, למה שאלמלא שיש לו מעשים טובים לא היה נישא ונשמר, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך על כפים ישאונך (תהלים צא יא יב), זוכה אדם מלאכי השרת מלוין אותו ומשמרין אותו, ואין נוגע בו דבר רע, שנאמר לא תאונה אליך רעה (שם שם י), כיון שראה דוד כך כי הברכה חביבה ויפה היא, בירך אף הוא להקב"ה בנפשו ובכל איבריו, שנאמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו:

[ד] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד. (יד) אמר ר' ברכי' בשם ר' אלעזר (בר) [ור'] יהושע עד שלא נברא העולם היית גדול בעולם, משבראת את עולמך גדלת מאד, (טו) עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית, וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד, עד שלא קילסו אותך הנביאים גדול היית, משקילסו אותך הנביאים גדלת מאד [הוד והדר לבשת]: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שמואל בר נחמני (*טז) ואמר לו כיצד ברא הקב"ה את האורה, אמר לו (יז) נתעטף בטלית לבנה והבהיק העולם מאורו, (יח) אמר לו בלחישה, אמר לו ולאו מקרא מלא הוא, עוטה אור כשלמה, אמר לו כשם שקבלתי אותו בלחישה, כך אמרתי לך בלחישה: (יט) אמר ר' ברכי' אלולי דשמעית לר' יצחק דדרשיה ברבים לא

הערות ותקונים

וכן הביא הרא"ש, ובכ"י האחרים ובנדפס סוף כל הדברים: (ח) אמר ר', כן הוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט, והוא כמו אמר רבי: (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט נוסף „לעתיד לבוא": (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים חסר זה, ושם הגי' כשיעשה פיהם של הצדיקים נע"ל כמעין נובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, ובילקוט הגי' תאמר שהם ינעים, לאו זכר רב טובך יאמרו אין כתיב כאן אלא יביעו שהן נובעין כמעין, יש לתקן בילקוט תאמר שהם נבעים: (יא) מלאכי שלום מסורין לו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מלאכי השרת נמסרין לו: (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לווייתך. בדפוסים ראשונים בטעות יהא אליך לווייתך, צ"ל יהא אלהיך, ובכ"י ג' אשר ממנו נדפס כתיב יהא אליך אבל מתוקן על המלה למעלה יהא אלהיך, וכן בכ"י האחרים כאמר לנכון אלהיך, ובדפוסים האחרונים הלינו יהא עליך לווייתך: (יג) א"ר מאיר. עיין לעיל מזמור ל"א אות ו' בהערה מ"ג: (יד) א"ר ברכיה בש"ר אלעזר בר' יהושע. בכ"י האחרים בשם ר' אלעזר ור' יהושע, וכן בילקוט רמז תתמ"ג מובא המאמר הזה והציון מרמז שלפניו מוסב על רמז תתמ"ב וגם על המאמר הזה, והגי' אמר ר' אליעזר ור' יהושע, וכן תקנתי בפנים: (טו) עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד. כ"ה בכל כ"י ונשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, ונמצא לנכון גם בילקוט: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שמואל בר נחמני. עיין ב"ר פ"ג אות ד', וי"ר פל"א אות ז' שמ"ר פ"נ, תנחומא ויקהל אות ז', וע"ש בהערה כ"ה: (*טז) ואמר לו. בב"ר וי"ר ובתנחומא, מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה: (יז) נתעטף בטלית לבנה. בב"ר שם נתעטף בה הקב"ה כשלמה, ובשמ"ר ונתעטף הקב"ה בשלמה: (יח) א"ל בלחישה. בדבר סתר וסוד: (יט) אמר ר' ברכיה אלולי דשמעית. בב"ר שם א"ר ברכיה אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים לא היה אפשר לאומרה, מקמי כן מה היו אומרין כו'

אמרית ברבים, ומהיכן הביא הקב"ה את האורה, ר' ברכי' בשם ר' יצחק אמר מבית המקדש הביאו, שנאמר והנה כבוד (ה') אלהי ישראל בא (מארץ) [מדרך] הקדים [וגו'] והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מג ב):

[ה] (כ) **דבר** אחר הוד והדר לבשת. בשר ודם אם גבור אינו נאה, ואם נאה אינו גבור, אבל הקב"ה גבור ונאה, ויש לו שני דברים הוד והדר, ונתן ההוד למשה, שנאמר ונתתה מהודך עליו (במדבר כז כ), ונתן את ההדר ליהושע, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), (כא) ונתן את ההוד לשלמה, שנאמר ויתן עליו הוד מלכות (דה"א כט כה), אמר הקב"ה לעתיד לבא (כב) אני נותנם למלך המשיח, שנאמר (כג) כי תקדמנו ברכות טוב [וגו'] הוד והדר תשוה עליו (תהלים כא ד ו), ולא למלך המשיח בלבד הוא נותן, אלא לכל מי שהוא יגע בתורה, שנאמר גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם (שם קיא ב), (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה, (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז) (כו) [ומה שכרו הוד והדר פעלו (תהלים שם), הוי הוד והדר לבשת]:

[ו] **המקרה** במים עליותיו. (כז) אמר ר' פנחס בשם ר' מאיר השמים הללו של נתר הם, או של בורית, ואין אתה יודע ממה הם, וממה שנאמר המקרה במים עליותיו הוי אומר של מים: (כח) השם עבים רכובו. בשני עבים בא הקב"ה אצל ישראל, (כט) אחד בא במצרים, שנאמר הנה ה' רוכב על עב קל [ובא מצרים] (ישעיה יט א), ואחד בסיני, שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות יט ט): (ל) המהלך על כנפי רוח. אמר ר' הונא [בר פפא] בשר ודם רכובו טוענו, אבל הקב"ה הוא טוען את רכובו, בשר ודם על ידי שיש ממש ברכובו רכובו טוענו, אבל הקב"ה המהלך על כנפי רוח:

הערות ותקונים

כו', ועיין ברש"י בפי' המיוחס לו לב"ר שם, והביא שם גי' הסו"ם: (כ) ד"א הוד והדר לבשת בשר ודם. מובא בילקוט רמז תתמ"ב בשם המדרש, והמאמר שם המקרה במים עליותיו באופן שבעולם הוא מב"ר רים פ"ד וחסר הציון „ב"ר": (כא) ונתן את ההוד לשלמה שנאמר ויתן עליו הוד מלכות. ברור שהיא הוספה מאת הסופר: (כב) אני נותנם. בכ"י האחרים ובנדפס אני נותן את שניהם: (כג) כי תקדמנו ברכות טוב. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' מה כתיב אחריו הוד והדר תשוה עליו: (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט ואין מעשה אלא הלוחות: (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ו' הוספה: ועל מה היתה כתובה על זרועו של הקב"ה היתה קשורה התורה והיתה כתובה קודם הלוחות, והוא מע"ג שמות של הקב"ה, נטל שם אחד ממנה והוציא ממנו שלש ספות מים ונתמלא כל העולם מים שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א' ב'), ונטל השם השני והוציא ממנו שלש ספות של אור, אחד לימות המשיח, ואחד לעולם הבא, ואחד לעולם הזה, ונטל השם השלישי והוציא ממנו ג' ספות של אש, מאחת נבראו מלאכי השרת, ומאחת חיות הקודש, ומאחת אש של גיהנם, מיד נתמלא כל העולם כלו אור אש ומים, ומנין שיצא אש מן התורה שנאמר אש דת למו (דברים ל"ג ב'), ומנין שיצא אור מן התורה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג), כיון שראה הקב"ה אש מימינו ואור משמאלו ומים תחתיו עירבן זה בזה נטל אש ומים וברא מהם שמים ונטל אור ומים וברא מהם כסא הכבוד, ונטל אש ואור וברא מהם חיות הקודש ומלאכי השרת, הה"ד ה' בחכמה יסד ארץ, והחכמה ע"ג שמות של הקב"ה באחד ברא מים, ובאחד נבראת האורה ובאחד נברא האש נשתיירו ע' שמות להקב"ה וכל שם ושם יכול לבראות עולם, כמו זה שנאמר מי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי (ישעיה מ"ד ז') ע"כ. ואח"כ מתחיל מה שכרו כו' וזה הוספה מאוחרת ואולי הכוונה והחכמה ע"ג שמות של הקב"ה חכמה בגימטריא ע"ג: (כו) ומה שכרו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (כז) א"ר פנחס בש"ר מאיר. עיין ב"ר פ"ד אות ז' שדרשו שמה דרשות על מלת שמים, ואח"כ מובא שם ד"א שמים שהבריות משתוממים עליהן מה הן של אש או של מים הן, ר' פנחס בש"ר לוי אמר הוא [צ"ל דוד] אתא וקם עליו המקרה במים עליותיו, וע"ש רים פ"ד: (כח) השם עבים רכובו. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ב בשם המדרש: (כט) אחד במצרים ואחד בסיני. בכ"י האחרים ובנדפס מובא בתחלה אחד בסיני ואח"כ ואחד במצרים: (ל) המהלך על כנפי רוח א"ר הונא בר פפא ס'. עד סיום המהלך על כנפי רוח נשמט בשגגת המדפיס בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, שהשמיט מן המהלך על כנפי רוח עד המהלך על כנפי רוח, והשמיט כל המאמר באמצע, ונמצא לנכון בכל

[ז] **עושה** מלאכיו רוחות. (לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, אותן שהן לצורך שליחות הן של רוח, ואין מלאך אלא שליח, שנאמר וישלח ישראל מלאכים (במדבר כא כא), ואותן שהן לצורך שירות הן של אש, שנאמר משרתיו אש לוהט:

[ח] **תהום** כלבוש כסיתו. (*לא) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו), והמים עומדים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים (שם קד ו), וההרים על הרוח, שנאמר יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח ח), ר' נחמיה אמר הארץ על המים, והמים על ההרים שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתיב יעלו (שמים) [הרים] ירדו בקעות: אל מקום זה יסדת להם. זה אוקיינוס:

[ט] (לב) **גבול** שמת בל יעברון המשלח מעינים בנחלים עליהם עוף השמים ישכון. (לג) ר' ישמעאל ור' עקיבא, ר' עקיבא אומר אלו מלאכי השרת, אמר לו ר' ישמעאל כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות, (לד) המשלח מעינים בנחלים, אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת, אלא אמר ר' ישמעאל זה עוף ששוכן על האילנות שקילוסו של הקב"ה עולה מהם, שנאמר מבין עפאים יתנו קול (פסוק יב), (לה) אמר ר' ישמעאל ואמרי לה ר' יודן

הערות ותקונים

בכל כ"י ובילקוט, והילקוט גורס א"ר חנינא בר פפא, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש: (לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים אותן שהן לצורך כו' עד תהום כלבוש כסיתו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס ושם איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. א"ר אבון משל למלך שמלך תחלה וכו' במזמור נ"ב, קצר המעתיק וכוונתו במזמור של מעלה למזמור כ"ד אות ד', וגם במזמור פ"ו אות ד' קצר המעתיק וכתב „ר' יוחנן בשני נבראו המלאכים כתיב במזמור למעלה" והוא מאמר אחר בשמו המובא לעיל במזמור כ"ד ע"ש, ועיין גם בב"ר פ"א אות ג' וסוף פ"ג כי גם שם מובא המאמר מר' יוחנן, ועיין בתנחומא ריש בראשית ובהערה א', וגם בילקוט תהלים רמז תתס"ב נמצא ג"כ רק התחלת המאמר עושה מלאכיו רוחות, אימתי נבראו המלאכים, וגרסה בלדו „בישעיה" והכוונה בישעיה ברמז שכ"ב מובא המאמר בשלמות, והמאמר השני „א"ר אבון וכו' במזמור נ"ב". יש לתקן במזמור נ"ג אות ב' והוא שם על הכתוב אף תכון תבל בל תמוט. והביא פה על הכתוב יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד התחלת הדרשה, והתחלה הלזו לא נמצא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ו', אבל כן הוא בכל כ"י האחרים, וראיתי באות אמת שהגיה במקום במזמור נ"ב צ"ל נ', אין ספק שצ"ל בדבריו במזמור נ"ג: (*לא) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אולם בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת ר' יהודה ור' נחמיה שאלו הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים והמים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתיב יעלו הרים ירדו בקעות, ולפ"ז ר' יהודה ור' נחמיה אמרו שניהם דבר אחד ולפנינו חסר כל אחד אמר בעצמו, גם חסר הסיום וההרים על הרוח שנאמר יוצר הרים ובורא רוח והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו. ובירושלמי ריש פ"ב דחגיגה (דף ע"ז ע"א) דרש ר' יודה בר פזי, בתחלה היה העולם מים במים, מ"ט ורוח אלהים מרחפת על פני המים, חזר ועשאו שלג, משליך קרחו כפתים, חזר ועשאו ארץ כי לשלג יאמר הוא ארץ, והארץ עומדת על מים, לרוקע הארץ על המים, והמים עומדים על הרים, על הרים יעמדו מים, וההרים עומדין על רוח, כי הנה יוצר הרים ובורא רוח, והרוח תלויה בסערה, רוח סערה עושה דברו, וסערה עשאה הקב"ה כמין קמיע ותלויה בזרועו, שנאמר ומתחת זרועות עולם. ועיין ביפה מראה בירושלמי שם: (לב) גבול שמת בל יעבורון. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא דרשה על זה, כגון בשר ודם שהכניס בהמותיו לדיר וסגר הסגר בפניהם שלא יצאו וירעו התבואה, כך נעל הקב"ה מים בחול והשביע שלא יצא מן החול, שנאמר ויסך בדלתים ים וגו' (איוב ל"ח ח') המשלח מעיינים בנחלים. כגון בשר ודם שיש לו עקלים של זיתים כבש קורה זו על זו ושמן יורד מלמטה, כך ההר מכאן ומכאן מקטעין יוצאין מבין ההרים ע"כ. וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (לג) ר' ישמעאל ור"ע. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב והסר הציון „מדרש": (לד) המשלח מעייניס בנחלים אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (לה) א"ר ישמעאל ואמרי לה ר' יודן בש"ר ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' אמר ר' יודן

בשם ר' ישמעאל כמה דאת אמר עפיה שפיר ואנבה שגיא (דניאל ד ט), ושמואל אמר על שלשה דברים אני עומד ואיני יודע מה הם התוקע [יתד] בארץ וקולו נשמע (לו) במקום אחר, וקולו של סוס שהוא רץ ומרתח, ומבין עפאים יתנו קול:

[י] **דבר** אחר עליהם עוף השמים ישכון. אלו אומות העולם שהן מתכנסין על ישראל (לז) ומעבידים בהם להרחיקם מן הקב"ה, אעפ"כ אינן מניחין אותו, (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול, שמייחדים שמו של הקב"ה פעמים ביום, ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד):

[יא] **מצמיח** חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם. (לט) זה פשתן שעושין ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם: להוציא לחם מן הארץ. (מ) ר' יעקב בר אחא ר' נחמיה ורבנין ר' נחמיה אומר ראה לשון שהתקינו חכמים בברכת המוציא, שהוא מוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי שהוא עתיד להוציא, שנאמר יהי פיסת בר בארץ (תהלים עב טז):

[יב] **ולחם** לבב אנוש יסעד. (מא) אמר ר' יצחק בשלשה מקומות שמענו שהלחם סועד לבב, באברהם כתיב ואקחה פת לחם וסעדו לבכם (בראשית יח ה), ובשופטים כתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה) וכאן כתיב ולחם לבב אנוש יסעד:

[יג] **ישבעו** עצי ה' ארזי לבנון. (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם, ישבעו ימיהם, ישבעו מטעתן, (מג) אמר ר' חנינא לא היו ארזים צריכים להבראות, ולמה נבראו, (מד) מפני כבוד המקום, שנאמר ארזי לבנון אשר נטע, ואין לבנון אלא בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה), הוי ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. (מה) אמר ריש לקיש לא היה זהב צריך להבראות, ולמה נברא, בשביל כבוד המקום לבית המקדש, שנאמר כל הזהב העשוי למלאכה (שמות לח כד),

הערות ותקונים

ודן לגד: (לו) במקום אחר. בכ"י האחרים ובנדפס ונשמע [קולו] ממקום אחר, והוא קול הברה, וכן מבין עפאים יתנו קול, הוא קול הנשמע מבין ענפי האילנות: (לז) ומעבידים בהם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ומשעבדים בהן ובילקוט ומעבירין אותו: (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול. דורש עפאים בחילוף אותיות מלשון עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד' ל"א), ר"ל עיפה נפשי ממכת פצעים: (לט) זה פשתן שעושין ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, וראיתי בכ"י ב' ד' ה' ז' על הפסוק מצמיח חציר לבהמה נמצא הוספה אחרת ר' יעקב אומר שלשה דברים אין אדם רוצה שיצא לו, עשב בקמה, נקבה בבניו, והומץ ביינו, ושלשתם צריכים בעולם (כ"א ושלשתן לצורך העולם), שנאמר מצמיח חציר לבהמה וגו': (מ) ר' יעקב בר אחא ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אומר כו'. הלשון פה משובש וצ"ל כמו שהוא בירושלמי ברכות פ"ו ה"א (י' ע"א) ר' יעקב בר אחא אמר איתפלגין (ר' נחמן) [צ"ל ר' נחמיה] ורבנן, ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ, וכן הוא בב"ר פט"ו אות ז' ושם הלשון מבואר יותר א"ר יעקב בר אחא איתפלגון ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ שכבר הוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, שנאמר יהי פיסת בר בארץ כו', ועיין בבלי ברכות ל"ח סע"א ושם מוחלפת השיטה דהתם ר' נחמיה אומר מוציא ורבנן אמרי המוציא, ולדעתי המלות „ראה לשון שהתקינו חכמים בברכת" הם מיותרות וצ"ל ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, ומתאים עם לשון הב"ר. והילקוט תהלים רמז תתס"ב הביא כמו שלפנינו במדרש שו"ט והסר הציון: (מא) א"ר יצחק בשלשה מקומות שמענו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס בשלשה מקומות מצינו, והמאמר נובע מב"ר פמ"ח אות י"א ושם איתא א"ר יצחק בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו דהאי פיתא מזוניתא דליבא בתורה מנין כו', וכן מובא בילקוט שם בשם ב"ר: (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם. נובע מב"ר פט"ו אות א' ושם הגי' ישבעו חייהם ישבעו מימיהם ישבעו מטעתן, וע"ש בפירש"י ומ"כ ויפ"ת, וגם הרמב"ן בפי' על התורה פסוק ויטע ה' אלהים גן בעדן הביא המדרש הזה ומבארו: (מג) א"ר חנינא לא היו ארזים צריכים להבראות. בב"ר הגי' א"ר יוחנן, ולפני הילקוט היה הגי' גם בב"ר א"ר חנינא כמו שהביא ברמז תתס"ב, וכן ראיתי במדרש שמ"ר פל"ה אות א' הגי' א"ר חנינא: (מד) מפני כבוד המקום. ובב"ר הגי' אלא לצורך בית המקדש, ובמדרש שמ"ר אלא בשביל המשכן ובשביל בית המקדש: (מה) אמר ריש לקיש, לא היה זהב צריך להבראות. ב"ר פט"ז אות ב', ובמדרש שמ"ר שם במאמר שלפניו

וכן הוא אומר וזהב הארץ ההוא טוב (בראשית ב יב), ואין טוב אלא בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה):

[יד] **אשר** שם צפרים יקננו. (מו) אלו הלוים: חסידה ברושים ביתה. (מז) ר' הונא בר פפא ור' סימון חד אמר למה נקרא שמה חסידה, (מח) שהיא נרמסת, וחד אמר (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה, ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. ר' יהודה בר סימון אמר אינו מדבר אלא בשבטו של לוי שנקראו חסידים, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים לג ח):

[טו] **הרים** הגבהים ליעלים. [נ] אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (נא) בהבראם (בראשית ב ד), הן הן האותיות של אברהם, אמר ר' יודן אם אתה תמה על זה, ראה מה כתיב הרים הגבהים ליעלים, (נב) ומה אם הרים הגבוהים לא נבראו אלא בשביל היעלים, על אחת כמה וכמה שלא נברא העולם אלא בזכות אברהם:

[טז] **עשה** ירח למועדים. (נג) אמר ר' יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש אלא בשמש הזה בלבד, ולמה עשה הירח, בשביל המועדים, שנאמר עשה ירח למועדים. (נד) אמר ר' שילא מכפר (נה) תמרתא בשם ר' יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. (נו) אמר ר' ברכיה בחמשה עשר יום לחודש (הזה) [הראשון] (במדבר לג ג), אין בו אלא ארבעה עשר, והוא אומר בחמשה עשר מיכן שאין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה, שנאמר עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו:

[יז] **הכפירים** שואגים לטרף. אלו הגוים הכופרים בהקב"ה, (נז) א"ר חנינא בר פפא שואגים לטרוף את ישראל: (נח) ולבקש מאל אכלם. אלו ישראל שמתפללים ומבקשים פרנסתן מן הקב"ה: תתן להם ילקטון. הקב"ה מפרנס עניים מתוך עשירים, סוף דבר תפתח ידך ישבעון, עניים ועשירים בכלל:

הערות ותקונים

שלפניו א"ר שמעון בן לקיש לא היה העולם ראוי להשתמש בזהב ולמה נברא בשביל המשכן ובשביל בית המקדש, ובב"ר שם נאמר רק בשביל בית המקדש: (מו) אלו הלוים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (מז) רב הונא בר פפא ור' סימון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ר' הונא בר פפא ור' יהודה בשם ר' סימון: (מח) שהיא נרמסת. בכ"י האחרים ובנדפס שהיא נרמסת תחת חברותיה: (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס וחד אמר שהיא חסה על שכניה, ובגמרא חולין ס"ג ע"א למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה, פירש"י מחלקת מזונותיה: (נ) א"ר יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם. עיין ב"ר פי"ב אות ט', א"ר יודן בהרים הגבוהים היעלים אין כתיב כאן אלא הרים הגבוהים ליעלים כו': (נא) בהבראם הן הן האותיות של אברהם. בב"ר שם בהבראם באברהם בזכותו של אברהם. ועיין לקח טוב בראשית ג' ד' ובהערה י"ד, ויש לתקן שם במקום סו"ס מזמור ס"ב צ"ל מזמור ק"ד: (נב) ומה אם הרים הגבוהים לא נבראו אלא בשביל היעלים. עיין ב"ר שם: (נג) א"ר יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש עד א"ר שילא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (נד) א"ר שילא מכפר תמרתא בש"ר יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. נשנה בירושלמי ר"ה סוף פ"ב (נ"ח ע"ב) ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' [יוחנן] עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, משמש ידע מבואו, ובפסיקתא דר"כ ריש פסקא החודש ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן אמר אע"פ [כן] שמש ידע מבואו, מכאן שאין מונין ללבנה אלא א"כ שקעה חמה, ובב"ר ריש פ"ו הנוסחא אע"פ שעשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, ועיין בפסיקתא שם הערה ו' והערה ז' מה שהבאתי בשם שבלי הלקט: (נה) תמרתא. לדרום מזרחית בית לחם בערך שעה הכפר בי"ת תאמר"א, עיין תבואות הארץ דף ס"ה ע"א: (נו) א"ר ברכיה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכל כ"י האחרים, וכן הביא הרא"פ, והוא גם בירושלמי וב"ר ופסיקתא שם, רק בדפוס ראשון נשמט בטעות, ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא ג"כ בכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון, וביאור המאמר עיין בק"ע וביפה מראה בירושלמי שם ובמ"כ ובפי' המיוחס לרש"י ובפי' מהרז"ו בב"ר שם: (נז) א"ר חנינא בר פפא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר: (נח) ולבקש מאל אכלם כו' עד תזרח השמש יאספון הוא גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא

[יח] **תזרח** השמש יאספון. כשתזרח שמשו של מלך המשיח יאספון אומות העולם, ואל מעונתם ירבצון, ולהיכן הם הולכים, לגיהנם: יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. (נט) אמר ר' אסי אלו בני אדם שמתעסקין בתורה מערב עד בוקר, שהן עתידין לקבל שכרן: ד"א יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. אמר ר' אבהו בשם ר' שמעון בן לקיש (ס) כך דרשו חכמים שתהא היציאה של בעל הבית, והכנסה של פועל, וצריך לו הפועל שתזרח לו השמש במלאכתו, וצריך בעל הבית שיהא משקיעת החמה הפועל בביתו:

[יט] **מה** רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. (סא) אריא וכלבא (סב) ואנקקניתא הווי קיימי, בעיא [אריא] למינזקה כלבא, והוי חמי אנקקניתא (סג) [וצרי ליה מיניה דהוא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאנקקניתא], ולא היו מזיקין זה את זה התחיל ר' עקיבא רואה ואומר מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית:

[כ] (סד) **זה** הים גדול ורחב ידים. זה אוקיינוס: שם רמש ואין מספר. אלו דגת וקשקשת: חיות קטנות עם גדולות. (סה) יש בריות שגדילות בים, ויש בריות שגדילות ביבשה, אותן הגדילות ביבשה אם יורדות בים מיד הן מתות, ואותן הגדילות בים אם היו עולות ליבשה מיד הן מתות, מקום חיותו של זה הוא מקום מיתתו של זה, ומקום מיתתו של זה הוא מקום חיותו של זה, הוי (סו) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית:

[כא] (סז) **דבר** אחר זה הים גדול. זה מלכות אדום הרשעה: ורחב ידים. שמתרחבת

הערות ותקונים

וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (נט) א"ר אסי אלו בני אדם כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס יצא אדם לפועלו יצאו ישראל לקבל פעולתן מן הקב"ה, שנאמר ואתנה לאני מרעיתי אדם אתם, ולעבודתו עדי ערב, מי שהשלים עבודתו עדי ערב: (ס) כך דרשו חכמים. ובכ"י האחרים מכאן אמרו חכמים ועיין ב"ר ויצא פע"ב אות ד' תמן תנינן השוכר את הפועלים ופסק עמהם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ולהעריב אינו יכול לכופן, א"ר הונא מקום שאין מנהג תנאי בית דין הגדול הוא שתהא היציאה משל בעל הבית והכנסה משל פועל, היציאה משל בעל הבית מנין, שנאמר תזרח השמש יאספון מכאן ואילך יצא אדם לפעלו, הכנסה משל פועל מנין, ולעבודתו עדי ערב, עד ערב לא נאמר אלא עדי ערב, לומר עד חשכה כד"א עדי נשף (איוב ז' ד') ועיין בירושלמי ב"מ פ"ז ה"א (דף י"א ע"ב) ובבלי ב"מ פ"ג ע"א ובתוס' שם ד"ה פועל והביאו שם דברי הב"ר: (סא) אריא וכלבא. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב וחסר הציון, וכן מובא בבעל העקידה נח שער ט"ו דף ק"ט ע"ב דפוס פרעסבורג, וגי' אחרת לו: (סב) ואנקקניתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס אנקקתא, והגי' הנכונה מובא בילקוט אקקיתא, ופי' בל"י ακακίας זהב, כמו שכתב הרב בעל ערוך השלם, ובעל העקידה הביא וקקנתא: (סג) וצרי ליה מיניה. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. והנה בכ"י הגי' ולדי בדל"ת, ובילקוט וצרי, וכן הגיה האות אמת, פי' שהיה מיצר ממנו, והזית רענן כתב ואנקקתא נ"ל דהיינו מין שרץ שהארי מתירא ממנו והוא מתירא מן הכלב והכלב מתירא מן הארי, ואולי אנקקניתא היא החיה הנקראת מפגיע שאימתה על הארי, עיין שבת ע"ג ע"ב, והכוונה שהארי היה מתירא מן האנקקניתא, והאנקקניתא מן הכלב והכלב מן הארי, ובדרך זה נצולו כלם: (סד) זה הים גדול ורחב ידים זה אוקיינוס, שם רמש ואין מספר אלו דגת וקשקשת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (סה) יש בריות שגדלות בים. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כשהיה ר"ע מגיע למקרא זה הים גדול ורחב ידים אמר יש בריות כו', וזה תקן המעתיק עפ"י מאמרם חולין קכ"ז ע"א כשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה אומר יש לך בריות כו', והתחלת המאמר הביא הילקוט ברמז תתס"ב ומתחיל ג"כ כמו לפנינו יש בריות: (סו) הוי מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה ד"א בא וראה כמה מיני בהמות וחיות יש בעולם, וכמה מיני דגים יש בעולם, שמא קולו של זה דומה לקולו של זה, או שמא מראהו של זה דומה למראהו של זה, הה"ד מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. בוא וראה גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, אדם טובע מאה מטבעות בחותם אחד וכולן דומה זה לזה, אבל הקב"ה טבע כל באי עולם במטבע אחד וחותם אחד ואין אחד דומה לחברו, שלשים מיני אילנות הוציא אדם הראשון מגן עדן, עשרה מהם נאכלים מבחוץ, ונזרקים מבפנים, ועשרה מהם נאכלים מבפנים ונזרקים מבחוץ, ועשרה מהם נאכלים כמות שהם, וכל אחד מהם יש בו עשרה מינין ואין אחד מהם דומה לחברו, סך הכל שלש מאות, הה"ד מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית, לפיכך חייב כל אחד ואחד לומר בשבילו נברא העולם: (סז) ד"א זה הים גדול זה מלכות אדום הרשעה כו'.

ושולטת בכל העו"ם כולו: שם רמש. שהן פרין ורבין כרמשין: ואין מספר. אין מספר לגזירות שגוזרין ומכתיבין בכל יום ויום: חיות קטנות עם גדולות. (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין: שם אניות יהלכון. (סט) אלו האוניות שעושין לישראל, שהן מכתיבין וגוזרין עליהן שמדות: לויתן זה יצרת לשחק בו. כל מי שמתלוה עמהן עתיד להעשות שחוק עמהם:

[כב] דבר אחר זה הים גדול ורחב ידים. זו תורה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט): שם רמש ואין מספר. (ע) אלו המסכתות. ויש אומרים אלו המשניות דבר קפרא ודרב חייא ודרב ודרבנן בבלאי: חיות קטנות עם גדולות. (עא) אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים: שם אניות יהלכון. (עב) אלו בני התלמידים זה אומר טהור וזה אומר טמא, (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא: לויתן זה יצרת לשחק בו. שכל מי שמתלוה עמהם (עד) עתיד לשחק עמהם לעתיד לבא:

[כג] דבר אחר זה הים גדול ורחב ידים. (עה) זה גיהנם, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ה יד): שם רמש ואין מספר. אלו הרשעים והמינין והאפיקורסים: חיות קטנות עם גדולות. קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו

הערות ותקונים

כמו שהוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט רמז תתס"ב גי' אחרת ד"א זה הים גדול מדבר במלכות שהיא שולטת בעולם, שם רמש ואין מספר דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין, שם אניות יהלכון אלו האומות [נ"ל האוניות] שהם עושין לישראל. שהן מכתיבין עליהם בכל יום, לויתן זה יצרת שכל מי שמתלוה עמהם עתיד להעשות שחוק לעתיד לבוא, ובכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי המלות מדבר במלכות שהיא שולטת בעולם נמצא הוספה. ואינן חוזרין ממה שנעשה בראשונים, שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז כ'), מה הים הזה הגלים שבתוכו הם מתגאים ועולים, כיון שמגיע אחד מהן לחול הוא נשבר וחוזר, וחברו רואה אותו שנשבר ואף הוא נשבר ומתגאה ואינו חוזר, כך הרשעים רואים אלו את אלו שנתגאים ומשתברין ואינן מתייסרין מהן, כל הדורות שעמדו דור אנוש דור הפלגה דור המבול ואינן מתייסרין, כיוצא בהן פרעה סיסרא עמלק סנחריב נבוכדנצר המן ולא למדו אלו מאלו, כך ישראל אינן לוקחין מוסר ממה שעשה הקב"ה באבותיהן שהיו עובדין ע"ז על כן הגלים עליהם אומות העולם שלא למדו אלו מאלו אע"פ שנהרגו כולם, ע"כ. ואח"כ כתוב שם רמש ואין מספר לגזרות שמכתיבין עלינו כו': (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין. בכ"י האחרים ובנדפס דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין. יש לתקן איסטרטיליוטין, והמלות שגורות יחד במדרשים דוכסין איפרכין ואסטרטליטין וכן הביא הילקוט תהלים שם המאמר שלפנינו דוכסין אפרכין ואסטרטליטין, ובארתי המלות לעיל מזמור צ"ט הערה י"ד: (סט) אלו האוניות. פי' בל"י ⲥⲟⲥ ⲱⲥⲙ שטר המכר, ודורש אניות מהוראת שטר ובמקום שעושין לישראל נראה לתקן שכותבין לישראל או המלות שעושין לישראל מיותרות: (ע) אלו המסכתות ויש אומרים אלו המשניות. המלות וי"א אלו המשניות, כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והוא עפ"י מאמרם ירושלמי סוף הוריות (מ"ח ע"ג) ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חייא, ומשנתו של ר' אושעיא, ומשנתו של בר קפרא. ובמדרש שה"ש פ"ח פ' אגנך אסקך מיין הרקח אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא, ומשנתו של ר' הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר' עקיבא. ובמדרש קהלת פ"ב פ' עשיתי לי גנות ופרדסים אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא רבה, ומשנתו של ר' הושעיא רבה, ומשנתו של בר קפרא, ועוד שם פ"ז פ' אם אשר יתן כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר"ח ושל ר' הושע'א ושל בר קפרא. ועוד שם פי"ב פ' וישב העפר ובטלו הטוחנות אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר"ח ור' הושעיא, ומשנתו של בר קפרא, ובמדרש איכה בפתיחתא סי' כ"ג נשמטו המלות ומשנתו של ר' חייא, וכן תמצא לעיל במזמור א' אות ט"ז כגון משנתו של ר' חייא ור' הושעיא ובר קפרא, על פי זה נראה לתקן לפנינו במדרש במקום ודרב צ"ל ור' הושעיא. וראיתי בפי' ספר יצירה להנשיא ר' יהודה בר ברזילי הברצלוני ז"ל דף ה' הביא בסגנון אחר: באגדתא, זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר שהו שקוע משניות וחיצונות ופרקים ומסכתות, חיות קטנות עם גדולות ע משנת ר' חייא, ומשנת ר' הושעיא: (עא) אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים. בכ"י האחרים ובנדפס שיש אחר זה שמהדדים זה את זה: (עב) אלו בני התלמידים. בכ"י האחרים ובנדפס אלו בני התורה: (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא. המלות „כספינתא הדא" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (עד) עתיד לשחק עמהם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס עתיד הקב"ה לשחק עמהם לעתיד לבא: (עה) זו גיהנם שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה, שם רמש ואין מספר

(איוב ג יט): שם אניות יהלכון. כי הולך האדם אל בית עלמו (קהלת יב ה): [לויתן זה יצרת לשחק בו]. מהו לויתן זה יצרת לשחק בו, (עו) טיבוי מן ואת מלוותא: כולם אליך ישברון. אלו המתים שעיניהם תלויות לתחיית המתים, שבתחיית המתים כתיב ירנו ישבי סלע מראש הרים יצוחו ישימו לה' כבוד (ישעיה מב יא יב), וכאן כתיב יהי כבוד ה' לעולם, מה כבוד האמור כאן בתחיית המתים, אף כבוד האמור כאן בתחיית המתים, באותה שעה הם אומרים לך שירה, הדא הוא דכתיב שירו לה' שיר חדש (שם שם י): דבר אחר שם אניות יהלכון· (עז) אמר ר' יצחק בר מריון אלולי שכתוב הנותן בים דרך (שם מג טז) מי שהיה יורד בים היה מת:

[כד] תסתיר פניך יבהלון. (עח) רבי ור' יהונתן רבי אומר (עט) אלמלא צילו של הקב"ה שהוא מגין על האדם היו המזיקין הורגין אותו (פ) [שנאמר סר צלם מעליהם וה' אתנו (במדבר יד ט), ר' יהונתן אומר אלמלא מאמרו של הקב"ה שהוא מגין על האדם הזה היו המזיקין הורגין אותו], שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב (ישעיה נז יט): תשלח רוחך יבראון. אימתי כשתחדש פני האדמה, אותה שעה יהי כבוד ה' לעולם. (פא) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי בשעת שברא הקב"ה את העולם מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא), פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם, פתחו כל הבריות ואמרו ישמח ה' במעשיו, (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא, שנאמר ישמח ישראל בעשיו (תהלים קמט ב):

[כה] המביט לארץ ותרעד. (פג) אליהו זכור לטוב שאל לר' נהוראי מפני מה הזועות באות לעולם, (פד) אמר לו מפני ביטול המעשרות שאין ישראל מוציאין כתיקנן, אמר לו אליהו (פה) נראין הדברים כדבריך, אבל אינו כן אלא על ידי שהקב"ה מביט בטרטיאות וקרקיסאות של אומות העולם, והן יושבין בשלוה ובית המקדש חרב, הוא מביט בעולמו וביקש להחריבו, שנאמר (מציון) [ה' ממרום] ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו (ירמיה כה ל), [בשביל נוהו], לכך המביט לארץ ותרעד. ר' אחא אמר בעון משכב זכור, אמר לו הקב"ה לאדם אתה זיעזעת אבריך במקום שאינו ראוי לך, אף אני מזדעזע את העולם, אמר ר' שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא, ואי זה בית אב שלהם, ותרעש

הערות ותקונים

מספר אלו הרשעים והמינין והאפיקורסים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אולם בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א זה הים גדול, מדבר בשאול, שם רמש ואין מספר אלו המתים: (עו) טיבוי מן ואת מלוותא. בכ"י האחרים ובנדפס טובוי מן הדא מלויתא, ובכ"י ו' טיבוי מן זאת מלוותא, ובילקוט הביא טוביו מאן דאת מלויתי', ונרשם בגליון פי' המעטים טובים שמלוים אותו: (עז) א"ר יצחק בר מריון, אלולי שכתוב הנותן בים דרך. ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ה' ע"ב), ועיין ב"ר פ"ו אות ה' וגם שם צ"ע כן, כמו שהוא בירושלמי, וגם המאמר שם רבנן אמרי הוא מירושלמי, וכן נשנה המאמר בוי"ר פל"ה אות ח' ע"ש: (עח) רבי ור' יהונתן. בכ"י האחרים ובנדפס רבי ור' נתן, ובכ"י ו' רבי ור' יונתן: (עט) אלמלא צילו של הקב"ה. בכ"י האחרים ובנדפס אילולא איילו של הקב"ה ובאיזה כ"י כתוב אילולי חיזקו ואיילו: (פ) שנאמר סר צלם כו'. הוספתי וחסר בכל כ"י ובנדפס, ונמצא רק בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, ונשמט מן שנאמר עד שנאמר: (פא) א"ר ברכיה בשם ר' לוי. בכ"י האחרים ובנדפס קצר המעתיק ולא הביא כל המאמר רק סיים „וכו' במזמור ע"ג", ויש לתקן במזמור ע"ה, ושם נמצא הדרשה בשלמות: (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא שנאמר ישמח ישראל בעשיו. בפסיקתא אחרי (קע"א ע"א) ישראל לא שמחו בעולמי ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, שמה ישראל אין כתיב כאן אלא ישמח ישראל (תהלים קמ"ט ב'), שעתידין ישראל לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא, וכן הוא בוי"ר אחרי מ': (פג) אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי. מובא גם לעיל במזמור י"ח אות י"ב ונובע מירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (דף י"ג ע"ג): (פד) א"ל מפני ביטול המעשרות. בירושלמי שם בעון תרומה ומעשרות, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אלהיך בה, וכתוב אחד המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאין מעשרותיהן כתיקנן תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה ואינה ניזוקת כלום, בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהם כתיקנן המביט לארץ ותרעד: (פה) נראין הדברים כדבריך אבל אינו כן. עיין בירושלמי

הארץ ותתל (ירמיה נא כט), (פו) למה כי קמה על בבל מחשבות ה' (שם שם):

[כו] **אשירה** לה' בחיי. ר' ינאי ור' יהודה בר סימון חד אמר אילו אדם נותן לשונו תחת ציר הדלת להנצל [מן המיתה אינו ניצול, ואחרינא אמר אילו אדם נותן לשונו תחת ציר הדלת להנצל] מן השאול אינו יכול להנצל, הוי אשירה לה' בחיי:

[כז] **יתמו** חטאים מן הארץ. ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] יעשו תמימים ורשעים עוד אינם, שאינם רשעים באותה שעה ברכי נפשי את ה'. [ר' נחמיה אומר יתמו רשיעיא ורשעים עוד אינם שאינם רשעים באותה שעה ברכי נפשי את ה'], (פז) ר' מאיר הוה ליה ההוא מינא בשיבבותיה והוי מצער ליה בקראי הוה בעא רחמי עליה דלימות אמרה ליה ברוריה איתתיה, מהו דעתך משום דכתיב יתמו חטאים, (פח) מי כתיב חוטאים חטאים כתיב, (פט) יסופין חייביא, מיד ורשעים עוד אינם, בעי רחמי עלייהו (צ) דליהדרו בתיובתא, באותה שעה ברכי נפשי את ה'. (צא) אמר ר' שמואל בר רב יצחק לפי שבעולם הזה פרעה נידון בפני עצמו, סיסרא נידון בפני עצמו, [סנחרב נידון בפני עצמו], וכל רשע ורשע בפני עצמו, אבל לעתיד לבוא כולם נידונין בבת אחת וכלין, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה'. (*צא) אמר ר' שמעון בר אבא (צב) מתחילת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים, ואין כתיב בהן הללויה [עד שהרשעים נגמרין מן העולם נאמר ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה] (צג) ומה טעם ובאבד רשעים רנה (משלי יא י):

מזמור קה

[א] **הודו** לה' קראו בשמו וגו' שירו לו זמרו לו בקשו פניו תמיד. (א) אמר ר' יוסי בר חלפתא לר' ישמעאל בריה מבקש את לראות פני שכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בארץ ישראל, (ב) שנאמר דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד:

הערות ותקונים

בירושלמי ולעיל במזמור י"ח שם: (פו) למה כי קמה על בבל מחשבות ה'. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף א"ר סימון במצרים כתיב כמעשה לבנת הספיר (שמות כ"ד י') ובבבל כתיב כמראה אבן ספיר (יחזקאל א' כ"ו), ללמדך שכשם שהאבן היא קשה מן הלבנה, כך היה שעבודה של בבל קשה משל מצרים: (פז) ר' מאיר הוה ליה ההוא מינא. עיין ברכות דף י' ע"א הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי מאיר כו' ע"ש: (פח) מי כתיב חוטאים חטאים כתיב. רש"י בגמרא שם כתב חטאים כתיב קרי ביה חטאים שיכלה יצר הרע עכ"ל. וכוונתו כי נמצא חַטָּאִים בפתח הח' וטי"ת דגושה והוא שם תואר לחוטאים, כמו ובדרך חטאים, ונמצא חֲטָאִים בחטף חי"ת ובטי"ת רפויה, כמו מרפא יניח חטאים (קהלת י' ד') והוא שם מקרה ועניינו העברות, והנה בפסוק כתיב חַטָּאִים שעניינו חוטאים, אמנם דביתהו דר' מאיר אמרה מי כתיב חוטאים חטאים כתיב קרי ביה חֲטָאִים שיכלה העברות: (פט) יסופין חייביא. בדפוס ווינציא בטעות מי כתיב חוטאים יסופון חטאים כתיב יתמו חובייא, יש לתקן מי כתיב חוטאים חטאים כתיב יסופין חובייא, והמלה יתמו מיותרת: (צ) דליהדרו בתיובתא. שיחזרו בתשובה: (צא) א"ר שמואל בר רב יצחק. מובא בילקוט תהלים סוף רמז תתס"ב בשם המדרש: (*צא) א"ר שמעון בר אבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר שמואל בר אבא, ובוי"ר פ"ד אות ז' הגי' ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן, ובגמרא בבלי ברכות ט' סע"ב הוא בשם ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי: (צב) מתחלת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים. וכ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס מאה ושלשה מזמורין, ובגמרא ברכות שם ק"ג פרשיות אמר דוד כו', וסיימו שם הני ק"ג ק"ד הוויין אלא אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא. ובוי"ר שם מאה ועשרים מזמורים אין ספק שהיה כתוב ק"ד והמדפיס חשב על אות ד' שהיא ך' והגיה עשרים: (צג) ומה טעם ובאבוד רשעים רנה. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא אחר זה הוספה וכן שבר ה' מטה רשעים (ישעיה י"ד ה'), ואח"כ נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (שם שם ז'), בא וראה כמה שירות ורננים מוגעין הרשעים מן הקב"ה ומן העולם, לכך נאמר יתמו חטאים מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה' הללויה:

(א) א"ר יוסי בר חלפתא. מובא בילקוט רמז תתס"ב בשם המדרש: (ב) שנאמר דרשו ה' ועזו, ואין

עוז

זכרו נפלאותיו אשר עשה [מופתיו ומשפטי פיו זרע אברהם עבדו], (ג) אמר ר' עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), כל מי שהוא [מודה] בשני עולמות הרי הוא כיצחק, ר' יודן אומר מקצתו ולא ככולו:

[ב] **הוא** ה' אלהינו. (ד) הוא פעמים לטובה ופעמים לרעה, שנאמר הוא היה גבור ציד (בראשית י ט), הוא עשו אבי אדום (שם לו מג), הוא דתן ואבירם (במדבר כו ט), הוא המלך אחז (דה"ב כח כב), הוא אחשורוש (אסתר א א), הרי אלו לרעה, ומניין הוא לטובה, הוא (אברם) [אברהם] (דה"א א כז), [הוא אהרן ומשה (שמות ו כו)] הוא משה ואהרן (שם שם כז), הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ז ו), (ה) והוא יחזקיהו סתם (מי) [את מוצא מימי] גיחון (דה"ב לב ל), (ו) אמר ר' ברכיה בשם רבנן הקב"ה נמנה עם הצדיקים, שנאמר הוא ה' אלהינו:

[ג] **זכר** לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור. [אמר ר' חייא בר אבא] לאלוף שבדור, ולמעולה שבדור, ומאי ניהו אברהם, (ז) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן, ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן, הוי דבר צוה לאלף דור: [זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור]. (ח) אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תשע מאות ושבעים וארבעה דורות מה שהיה ראוי לעמוד מהם נימחו בדור המבול, שכן אמר הקב"ה לתת את התורה לאלף דור,

הערות ותקונים

עוז אלא תורה: (ג) א"ר עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע כו'. המאמר נובע מב"ר פנ"ג אות י"ב א"ר יודן יצחק אין כתיב כאן אלא ביצחק, ר' עזריה בשם בר חטיא בי"ת תרין במי שהוא מודה בשני עולמות, א"ר יודן ב"ר שלום כתיב זכרו נפלאותיו אשר עשה מופתיו ומשפטי פיו, (תהלים ק"ה ה') מופת נתת למי שהוא מוציא מתוך פיו כל מי שהוא מודה בשני עולמות יקרא לך זרע, וכל מי שאינו מודה בשני עולמות לא יקרא לך זרע, וע"ש בחידושי הרד"ל, וכאן המאמר קטוע, והילקוט הרכיב מאמר השו"ט ומאמר ב"ר יחד, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר אלעזר כי ביצחק יקרא לך זרע, כל מי שהוא בשם יצחק שלמית (נ"ל כל מי שהוא מודה בשני עולמות) הרי הוא כיצחק, שנאמר כי ביצחק, ר' יודן אמר במקצתו ולא בכולו, שנאמר ביצחק ולא בכולו: (ד) הוא פעמים לטובה ופעמים לרעה. ב"ר פל"ז אות ג', אסתר רבה פ"א אות ב' ושם הגי' חמשה הוא לטובה וחמשה הוא לרעה, ומובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם ב"ר, וכן בילקוט נח רמז ס"ב וילקוט אסתר רמז אלף מ"ה: (ה) והוא יחזקיהו. בב"ר בטעות הוא חזקיהו המלך. ובאסתר רבה וכן באיזה כ"י נוסף כי היה חסר הוא אהרן ומשה ודוד הוא הקטן, והוא הוספה מאיזה סופר כי לפ"ז יהיו ששה לטובה, לכן הוסיף עפ"י מאמרם מגילה י"א ע"א, ועיין לקח טוב בראשית י' ט' ובהערה י"ג, ובכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי המלות ודוד הוא הקטן נוסף עוד הוא בקטנותו מתחלתו ועד סופו כשם שבקטנותו היה מקטין עצמו לפני מי שגדול ממנו, כך במלכותו היה מקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו ללמוד תורה: (ו) א"ר ברכיה בשם רבנן הקב"ה נמנה עם הצדיקים. במדרש שם ר' ברכיה בשם רבנן אית לן חד דטב מכולהון הוא ה' אלהינו שמדת רחמיו לעולם, עיין במנות הלוי להרב ר' שלמה אלקבץ דף כ"ג ע"ב שהביא שם דברי השו"ט שלפנינו: (ז) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן. הוא במשנה מנחות פ"ה ע"ב ובב"ר פכ"ח אות ד' אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז' כ"ח) כהדא דתנן אלפא ליין (מנחות פ"ו ע"ב במשנה) וע"ש בפירש"י ומ"כ שהביא תקוע אלפא ליין, צ"ל תקוע אלפא לשמן, ועיין בערוך ערך אלפא שהביא אלפא לסולת (מנחות פ"ג ע"ב) וכתב פי' ראשונה כדי להביא ממנה סלת למקדש שהיא מובחרת כמו אלפא שהוא ראשונה לאותיות של יון והוא כמו אלוף נעורי (ירמיה ג' ד') אלופינו מסובלים (תהלים קמ"ד י"ד), ועיין ברש"י שם על אלפא לסולת והמלות שלפנינו "ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן" כ"ה גם בכ"י ו' וכן הביא הרא"פ וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ח) א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תתקע"ד דורות כו'. כ"ה הגי' גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר חייא בשם ר' שמואל בר נחמן תשע מאות ושמונים דור היה ראוי לעמוד שכולם נימחו בדור המבול שכך אמר הקב"ה שהוא עתיד ליתן את המילה אחר אלף דור ואת מולא עשרה דורות מאדם ועד נח ועשרה דורות מנח ועד אברהם וששה דורות מאברהם עד משה הוי דבר צוה לאלף דור זו התורה כו'. וגם בכאן המאמר בשיבוש, ובב"ר פכ"ח אות ד' הגי' אלף דור עלו במחשבה להבראות, וכמה נימוחו מהם ר' הונא בשם ר"א בנו של ריה"ג אמר ט' מאות וע"ד דורות מ"ט דבר צוה לאלף דור זה התורה, ר' לוי משום ר' שמואל בר נחמן ט' מאות ושמונים מ"ט דבר צוה לאלף דור זו המילה. ע"ש במ"כ שכתב זה התורה שצוה התורה שתהיה נתונה אחר אלף דור והיא נתנה לעשרים וששה דורות י' דורות מאדם עד נח וכן מנח עד אברהם ומאברהם עד משה ששה דורות הרי

חסרים

ואתה מוצא עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה מנח ועד אברהם, (ט) ומאברהם ועד משה ששה דורות, הוי דבר צוה לאלף דור ואין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את [כל] הדברים האלה לאמר (שמות כ א):

[ד] (י) (בהיותכם) [בהיותם] מתי מספר כמעט וגרים בה. אמר הקב"ה (יא) עד אשר תפרה (שמות כג ל) בששים ריבוא, ונחלת את הארץ (שם שם), כיון שהלכו שמעון ולוי ועשו אותו מעשה בשכם, אמר להם יעקב אביהם עכרתם אותי [וגו'] ואני מתי מספר (בראשית לד ל): ויתהלכו מגוי אל גוי. (יב) מדבר באברהם ושרה, שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (שם יב י): לא הניח (לאיש) [אדם] לעשקם. אלו המצריים: ויוכח עליהם מלכים. (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים (שם שם יז), כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך (שם כ יח): אל תגעו במשיחי. אמר ר' ברכיה אלו האבות: (ובנביאי) [ולנביאי] אל תרעו. (יד) אלו האמהות שהיו נביאות, אמר ר' יודן בשם ר' יצחק ויוגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול (שם כז מב), מי הגיד לה, רוח הקודש:

[ה] ויקרא רעב על הארץ. (טו) אמר ר' יהודה בר נחמני בשם ר' שמעון בן לקיש ראוי היה יעקב לירד במצרים בשלשלאות של ברזל, ועשה הקב"ה (טז) כמה מנגנאות כדי להורידו בכבודו, לכך נאמר ויקרא רעב על הארץ, (יז) וכל כך למה ויבא (יוסף) [ישראל] מצרים (פסוק כג). (יח) אמר ר' פנחס הכהן

הערות ותקונים

חסרים תתקע"ד דורות. זו המילה נתנה לעשרים דורות הרי שחסר תתק"פ דור ולפנינו מובא בשם ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני מה שהובא שם בשם ר' הונא. ואין ספק שנלקה המאמר בחסר, ובתנחומא הנדפס מבבר פ' לך סי' י"א נמצא המאמר הזה, ועיין מה שהעירותי בתנחומא לך סי' י"ד הערה קנ"ב, ועיין גם בקה"ר פ"א פסוק ט"ו וחגיגה י"ד ע"א וברש"י שם, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ק"ה ח': (ט) ומאברהם ועד משה ששה דורות. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה וזהו כי לעולם חסדו עשרים וששה פעמים שכל עשרים וששה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה, ואלו הן: אדם שת אנוש, קינן מהללאל ירד, חנוך מתושלח למך, נח שם ארפכשד שלח, עבר רעו פלג שרוג נחור תרח אברהם יצחק ויעקב לוי קהת ועמרם ומשה, ועל כן כתוב יו"ד ה"א ו"ו ה"א יהו"ה שהוא עשרים וששה דורות מאדם ועד משה, הוי דבר צוה לאלף דור, ואין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את הדברים האלה, א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמן תשע מאות ותשעים ותשע דורות קיפל הקב"ה ליתן תורה לדור המדבר הה"ד דבר צוה לאלף דור. ומה שהביא שכל עשרים וששה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה עיין פסחים קי"ח ע"א: (י) בהיותכם. כ"ה בד"ה א' מ"ז י"ט ולפנינו בתהלים כתוב בהיותם, וכן להלן לא הניח לאיש לעשקם כ"ה בד"ה שם ולפנינו לא הניח אדם, וכן ובנביאי כ"ה בד"ה שם ולפנינו בתהלים ולנביאי: (יא) עד אשר תפרה בששים ריבוא. בכ"י האחרים ובנדפס עד שלא תפרה בששים ריבוא נחלת הארץ מפניהם. וזה בטעות וצ"ל כמו לפנינו, והוא מקרא בשמות כ"ג ל'. ועיין ב"ר סוף פ"פ על ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי: (יב) מדבר באברהם. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג וחסר הציון, והמאמר שלפניו אשר נרשם בגליון ב"ר הוא בפכ"ח אות ד', ומן בהיותכם הוא מן שו"ט: (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר וינגע וגו', כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י ג' ח' ובנדפס חסר הראיה מן הכתוב על אבימלך כי עצר וגו' ובכ"י ב' ד' ה' ז' מובא הכתוב ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת (בראשית כ' ג'): (יד) אלו האמהות שהיו נביאות. עיין ב"ר פס"ד אות ט' ויוגד לרבקה מי הגיד לה ר' חגי בשם ר' יצחק אמהות נביאות היו ורבקה היתה מן האמהות כו' וע"ש במ"כ שהביא את דברי הילקוט ורש"י עה"ת הביא ברוה"ק הוגד לה, וכ"ה בתרגום יב"ע, ועיין לקח טוב בראשית כ"ז מ"ב ובהערה קמ"ד: (טו) א"ר יהודה בר נחמני. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג ובטעות נרשם שם ב"ר וצ"ל מדרש ובב"ר פפ"ו אות ב' הוא באופן אחר, והילקוט הביא כמו שהוא בשו"ט ומובא בשם השו"ט במגלת הלוי להר"ש אלקבץ דף כ' ע"א: (טז) כמה מנגנאות. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט כמה עלילות וכמה מנגנאות, אין ספק שהמלות כמה עלילות הוא פי' על כמה מנגנאות והובא פנימה, ופי' המלה בל"י μαγγανεία תחבולה, עיין ערוך מגנון: (יז) וכל כך למה, ויבא ישראל מצרים. עיין רש"י בפי' תהלים ק"ה ט"ז ויקרא רעב כדי להגלותם למצרים מאליו עכ"ל: (יח) א"ר פנחס הכהן בר חמא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובב"ר שם ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון:

למקולין

[בר חמא] משל לפרה שהיו מבקשין למשוך אותה (יט) למקולין שלה, ולא היתה נמשכת, מה עשו, משכו בנה תחלה, והיתה רצה אחוריו, כך קודם שבא יעקב למצרים כמה מנגנאות נעשו, שיעשו אחי יוסף כל אותן הדברים, כדי שירד יוסף למצרים, ואחרי כן ירד יעקב אחריו למצרים:

[ו] עד עת בא דברו. (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן, חד אמר עד עת בוא דברו של יוסף, וחד אמר (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה, שאמר יוסף לשר המשקים, (כב) כי אם זכרתני אתך [וגו' והזכרתני אל פרעה] (בראשית מ יד), א"ל הקב"ה כך אמרת חייך שתעשה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים (שם מא א), לכך נאמר עד עת בא דברו:

[ז] שלח מלך ויתירהו שמו אדון לביתו. (כג) אמר ר' לוי בשם ר' ברכיה בשם ר' יוחנן בן שאול אמר להם יוסף מה אתם סבורים (כד) שאין הקב"ה עמי ממה שבירך זקני ליעקב אבי, שנאמר יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים (בראשית כז כט), לפיכך ויוסף הוא השליט על הארץ (שם מב ו), הוי שמו אדון לביתו: לאסור שריו בנפשו. כיון שביקש פרעה להמליך את יוסף אמרו כל (כה) סנקליטין שלו יש עבד מלך, כיון שמלך יוסף נטלום וחבשום והמתין עד שבאו אחיו להודיע שהוא (כו) בן גנוסים, ואחר כך נרגן בחבלים: ד"א לאסור שריו. זה פוטיפר, (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו (כח) בקולר כל ימיו, (כט) שרו כתיב שריו קרי:

[ח] ויפר את עמו מאד ויעצמהו מצריו. אמר ר' שמעון בן לקיש (ל) משל לשני בדאין בסודקי זה גדול וזה גדול, [אלא שזה גדול] מזה, לשני גיבורים זה גיבור וזה גיבור [אלא שזה גיבור] מזה, לכך נאמר ויפר את עמו מאד: הפך לבם לשנא עמו. ר' חייא בשם ר' יוחנן ור' יודן בשם ר' צדוק אתמול והקול נשמע בית פרעה (בראשית מה טז), ועכשיו הפך לבם לשנא עמו, ויקם מלך חדש (שמות א ח) שחידש גזירותיו: שמו בם דברי אתותיו. (לא) אמר ר' יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן באותיות: (לב) שלח חשך ויחשיך (לג) ולא מרו את דברו. ומי גרם להם, על ידי שלא שמרו את דבריו של הקב"ה ומרו בו:

הערות ותקונים

(יט) למקולין. פי' בל"ר macellum בית המטבחים (פליישבאנק): (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג, המאמר ברזל באה נפשו הוא מן ב"ר סוף פפ"ז, ומן עד עת בא דברו הוא משו"ט, וחסר הציון: (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה. זה לשון רש"י תהלים שם עד עת בא דברו של הקב"ה לקיים גזירתו שיתגלגל הדבר וירדו ישראל למצרים: (כב) כי אם זכרתני. הוספתי והזכרתני אל פרעה, עיין ב"ר פפ"ט אות ג' ע"ש שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני ניתוסף לו שתי שנים, ועיין שמ"ר ריש פ"ז: (כג) א"ר לוי בשם ר' ברכיה. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט המלות בשם ר' ברכיה ליתא: (כד) שאין הקב"ה עמי. בילקוט שאין הקב"ה מטעימני: (כה) סנקליטין. המלה יונית ופי' בית דין: (כו) בן גנוסים. פי' יחוס משפחה: (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו בקולר כל ימיו. כ"ה גם בכ"י ו', רק שם הגי' דאמר ר' אידי: (כח) בקולר. ויתנהו בסוגר תר' בקולרין. וגם ברומי collare פי' סוגר הנתון בצואר השבוים: (כט) שרו כתיב שריו קרי. בילקוט ברמז תתמ"ג הגי' א"ר אידי שרו כתיב וגם רש"י תהלים ק"ה כ"ב הביא אמר רבי אידי שרו כתיב זה היה פוטיפר ולפ"ז נכון הגי' כמו שהוא בכ"י ו' דאמר ר' אידי במקום דאמר ר' מאיר, ולפנינו אין קרי וכתיב, ולדעתי צ"ל שריו כתיב קרי שרו ר"ל קרי ביה שרו. וגם הרב בעל מנחת שי הביא דברי המדרש: (ל) משל לשני בדאין בסודקי. בכ"י ו' לשני בראין בסירקי. בילקוט לשני בריין גדולים בסירקי, ולכל הגירסאות אין להם שחר, ובכ"י האחרים ובנדפס משל לשני שרים שהן בבסילקי, והוראת בסילקי ביוני ורומי Basilica βασιλική היכל מלך ובית גדול מוכן לשרים: (לא) א"ר יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן באותיות. בכ"י ג' ח' שהיו המכות נרשמות בהן בגופן, ובכ"י ב' ד' ה' ז' הגי' א"ר יודן בר סימון שהיו המכות חקוקות על המטה בלשון נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב וממנו מביט בו איזה מכה ראוייה על פרעה לבוא ומביאה והיה המטה משאוי מ' סאה ושל סנפירינון היה והיה מכה בו והמכות נרשמות בהן בגופן: (לב) שלח חשך ויחשיך. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף משל לקוסטנר שהלך לעשות שליחותו והקשה עליהם יותר מדאי, כך שלח חשך ויחשיך. ועיין בשמ"ר ריש פי"ד ופי' קוסטנר בל"ר דיין החוקר ושוטר ביסורים את המהוייבים: (לג) ולא מרו את דברו ומי גרם להם. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ועיין שמ"ר ריש

פי"ד

[ט] **שרץ** ארצם צפרדעים. (לד) אמר ר' יוחנן כל מקום שהיו רובצים שם היו נעשים צפרדעים, ואם תאמר אצל בתי השייש ואצל בתי הסיפים לא היו עולים, אתמהא, (לה) אמר ר' שמעון (לו) זה אחד מתשעה דברים שהשליט הקב"ה רך על הקשה, וכיון שהיתה הצפרדע באה ואומרת אני שלוחה של הקב"ה מיד השיש נבקע והיתה עולה, כענין שנאמר וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מה), שהיתה מסרסת מבושיהם, כענין שנאמר כי משחתם בהם מום בם (ויקרא כב כה):

[י] **ויך** גפנם ותאנתם. ר' הונא בשם ר' שמעון בן לקיש (לז) כפילקים היה הברד יורד עליהם, אמר ר' יוחנן מן מילתיה דר' שמעון בן לקיש את שמע תרתין הדין גפנם על ידי שהיו דקים יורד עליהם כפילקים והיה מרצינן, אבל לשיקמין חנמל בא עליהם, שנאמר ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז): ויך כל בכור בארצם ראשית לכל אונם. (לח) אמר ר' אבא בר כהנא בכור לאיש, בכור לאשה, ובכור לבהמה, ובכור לכל דבר, וכל בית שאין שם בכור הורג לאפוטרופוס שלו, כענין שנאמר שמרי הראש [כי לא היה בכור] (דה"א כו י): ויוציאם בכסף וזהב. אמר ר' אליעזר הגדול הירוד שבישראל הוציא בידו תשעים חמורים טעונים כסף וזהב ממצרים:

[יא] **שמח** מצרים בצאתם. אמר ר' ברכיה משל לבעל בשר שרוכב על החמור (לט) חמרא מסכיה אימת יחות לי' מיניה, ואיהו מסכיה אימת ניחות מן חמרא, כיון דנחית לי' חדי גברא וחדי חמרא, ולית אנא ידע מאן חדי טפי, הוי אומר חמרא חדי טפי, כך ישראל במצרים, היו המכות באות על המצריים, והיו מקוים המצריים אימתי יצאו ישראל, וישראל מקוים אימתי יגאלם הקב"ה, כיון שיצאו ונגאלו, היו אלו שמחים ואלו שמחים, ואין אנו יודעין מי שמח ביותר, עד שבא דוד ואמר שמח מצרים בצאתם, אנו יודעים שמצרים שמחו ביותר:

[יב] (מ) **פרש** ענן למסך ואש להאיר לילה. ר' מאיר אומר שני עננים היו, שנאמר כי ענן ה' על המשכן יומם (שמות מ לח), (מא) ר' אלעזר בן שמוע אומר ענן אחד היה, שנאמר פרש ענן למסך. חזקיה אמר למה היה משתנה להם, מפני הזבין והמצורעין, כדי שיהיו יודעין אימתי ערב ואימתי בקר: פתח צור ויזובו מים. (מב) אמר ר' אחא בר חנינא (מג) בתחלה היתה מוציאה דם, והיו ליצני הדור אומרים עכשיו אנו הולכים ונותנים פינו ונשתה הדם, ואחר כך הוציאה מים ושטפו מהם הרבה, שנאמר ונחלים ישטפו (תהלים עח כ):

הערות ותקונים

פי"ד: (לד) א"ר יוחנן כל מקום שהיו רובצים. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם המדרש, וכן נשנה לעיל במזמור ע"ח אות י"א: (לה) א"ר שמעון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר ישמעאל ברבי יוסי, ולעיל במזמור ע"ח הגי' א"ר יהודה בשם רבי, ובילקוט מלכים רמז רכ"ב בשם שו"ט והוא במזמור ע"ח הביא ר' יהודה בר סימון: (לו) זה אחד מתשעה דברים. לעיל במזמור ע"ח חושב אותם בפרוטרט: (לז) כפילקים. עיין לעיל במזמור ע"ח הערה קי"ד ועיין שמ"ר פי"ב אות ד' ושם נרשם בגוף המדרש מאת מעתיק אחד „במדרש תהלים": (לח) א"ר אבא בר כהנא. עיין לעיל במזמור ע"ח, ושם הגי' א"ר אבא בר אחא, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג וגורס א"ר אחא בר אבא, ושם נרשם בצדו מכילתא בטעות וצ"ל מדרש, והציון מכילתא מוסב על המאמר שלפניו ויך כל בכור במצרים, והוא במכילתא בא פי"ג, ומן ויך כל בכור א"ר אחא הוא משו"ט וחסר הציון: (לט) חמרא מסכיה אימת יהות ליה מיניה. בגליון הילקוט כתוב פי' החמור רואה מתי ירד האיש, והאיש אומר מתי פרד כיון שירד שניהם שמחים: (מ) פרש ענן למסך ר' מאיר אומר. מובא בילקוט פקודי רמז תי"ז בשם שו"ט, ובילקוט תהלים שם ר' אומר שני עננים היו צ"ל ר' מאיר אומר וחסר דברי ר' אלעזר, ומובא לנכון בס' פקודי, ועיין בספרי בהעלותך פיסקא פ"ג ז' עננים הם ר' יהודה אומר י"ג ר' יאשיה אומר ד' רבי אומר ב': (מא) ר' אלעזר בן שמוע. בכ"י ו' בן שמעון, וכן הביא הילקוט שם: (מב) א"ר אחא בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר חמא בר חנינא: (מג) בתחלה היתה מוציאה דם. עיין לעיל מזמור ע"ח אות ב', ובשמ"ר פ"ג אות י"ג והכה הסלע והוציא [הדם] שנאמר הן הכה צור ויזובו מים (תהלים ע"ח כ') ואין ויזובו אלא לשון דם, שנאמר ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא ט"ו כ"ה), ולכך

[יג] **ויתן** להם ארצות גוים. (מד) ר' חנינא שאל לר' חייא בר אבא ואמר לו ויתן להם ארצות גוים, למה, בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו הללויה, (מה) פועל שעשה עם בעל הבית, ובעל הבית יגע עמו ונותן לו שכרו, מהו מחזיק לו, אמר לו ר' חייא בשעה שהפועל עושה עם בעל הבית באמונה ונותן לו שכרו, אין צריך להחזיק לו טובה, אבל בשעה שאינו עושה עמו באמונה ונותן לו שכרו, צריך להחזיק לו טובה, ואנו נותן לנו הקב"ה ארצות גוים, ואין אנו למדין תורה, שנאמר בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו הללויה, ואין אנו שומרין את התורה, ונותן לנו, אין לנו להחזיק טובה שנתן לנו ארצות גוים, ומה עלינו לעשות לומר לפניו שירה שנאמר הללויה:

מזמור קו

[א] **הודו** לה' כי טוב כי לעולם חסדו מי ימלל גבורות ה'. זהו שאמר הכתוב רבות עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ ו), מהו רבות עשית, הרבה נסים ונפלאות אתה עושה עמנו בכל יום, ואין אדם יודע, ומי יודע אתה ה'. (א) אמר ר' אלעזר בן פדת ראה מה כתיב לעשה נפלאות גדולות לבדו (שם קלו ד), הוא לבדו יודע, ומה כתיב בתרי' לגוזר ים סוף לגזרים (שם שם יג), הפרנסה הזו שקולה כנגד הים שנקרע, מה הפרנסה הזו אפשר שיצא אדם מן העולם שלא יעשה הקב"ה עמו נפלאות וישועות, כיצד אדם על המטה, ונחש מבחוץ, בא לעמוד הרגיש ליה הנחש, כיון שבא לפשוט רגליו, ברח הנחש מלפניו, ואינו יודע כמה פלאות עשה הקב"ה עמו, ומי יודע, ברוך ה' [אלהים] אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו (שם עב יח), וכי אחר עושה עמו שאמר לבדו, אלא הוא לבדו יודע כמה פלאים עושה בכל יום, לפיכך אמר דוד רבות עשית אתה ה' [אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו] (שם מ ו), אין ערוך אליך, (ב) אמר ר' אחא נפלאותיך ומחשבותיך שאתה עושה אין אנו יכולין לספר ואין ערוך לשבחו, משל לשני אנשים אחד גבור ואחד חלש, וכי החלש יכול לספר שבחו של גבור, לאו, למה לפי שאין יודע שבחו של גבור, אבל הגבור שיודע מה כחו הוא יכול לספר שבחו של גבור כך אמר דוד מי ימלל גבורות ה', (ג) אמר ר' שמואל מי ימלל גבורות ה', כגון אנו שאנו עסוקים בתורה כל צרכינו:

[ב] **דבר** אחר מי ימלל גבורות ה' [ישמיע כל תהלתו]. צופר הנעמתי אמר לאיוב החקר אלוה תמצא [וגו'] ארוכה מארץ מדה (איוב יא ז ט), מי יוכל לחקור (ד) דוגמא שלו, אלא גבהי שמים מה תפעל (שם שם ח), מהו גבהי שמים מה תפעל יכול אתה לספר מי פעל השמים והכוכבים, אפילו משה שעלה לרקיע וקיבל את התורה מיד ליד לא עמד על הקרה, אמר ר' הונא הכהן בשם ר' ירמיה בשם ר' חייא הגדול (וראיתם) [וראיתי] את [כל] מעשה האלהים (קהלת ח יז), זו התורה, כמה דאת אמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז), כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה וגו' אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם לדעת (כי) לא יוכל

הערות ותקונים

ולכך הכה הסלע פעמים שבתחלה הוציא דם ולבסוף מים: (מד) ר' חנינא שאל. מובא בילקוט תתס"ג בשם המדרש: (מה) פועל שעשה עם בעל הבית. בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת, ובכ"י ב' ד' ה' ז' הגי' ונותן לו שכרו משלם, אין צריך להחזיק לו טובה ואימתי מחזיק לו, בזמן שאין עושה עמו באמונה ונותן לו שכרו:

(א) א"ר אלעזר בן פדת. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ד, והציון מדרש מוסב על המאמר הזה, ועל המאמר וכי יש לך אדם שיכול למלל גבורותיו של הקב"ה חסר הציון „פדר"א" והוא שם ריש פ"ג: (ב) א"ר אחא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי: (ג) א"ר שמואל. לעיל מזמור י"ט אות ב' וכן בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ב ע"ד) אמר ר' שמואל בר נחמני מי ימלל גבורות ה' כגון אני וחבירי. וע"ש בפי' יפה מראה: (ד) דוגמא שלו. המלה יונית ופי' תבנית ודמיון

למצוא (קהלת שם), היינו אומרים זה משיח, ואינו אלא וגם אם יאמר החכם, (ה) זה משה, שהי' רבו של חכמים, לא יוכל למצוא דברי תורה, ומי אמר שבחו של הקב"ה ישראל, שנאמר (ו) אשריך ישראל מי כמוך (דברים לג כט), (וכתיב) אשרי שומרי משפט עושה צדקה (פסוק ג), כי ידעתיו למען אשר יצוה [וגו' לעשות צדקה ומשפט] (בראשית יח יט), היאך אלא (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים ועשה להם הקב"ה נסים, וקרע להם את הים, והעבירם בתוכו בחרבה, באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה ולא הניחן הקב"ה, שנאמר ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות יד כ), ואין זה אלא קילוס, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו ג), אמר הקב"ה משה וישראל יקלסו אותי, שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א), אז שר לא נאמר, אלא אז ישיר, כאדם שאומר לחבירו פלוני יאמר תהלה. מי כמוך באלים ה' [וגו' נורא תהלות] (שם שם יא), מהו נורא תהלות, אמר ר' יודן אתה נורא על כל תהלתך. (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה מקלסין אותו שהוא עשיר ושהוא גבור, ופעמים שהוא חלש, או מקלסין אותו שהוא רחמן, ופעמים שהוא אכזרי, אבל הקב"ה אינו כן אלא מכל דבר שאדם מקלסו יש בו למעלה מן הקילוסין, ונורא על כל תהלתך, אמר דוד כקילוסך בעולם הזה כך יקלסוך בעולם הבא, תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה (תהלים קב יט), ואנו מקלסין אותך ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך (שם עט יג):

[ג] **דבר** אחר מי ימלל גבורות ה' [וגו'] אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת. (ט) שאלו תלמידיו את ר' טרפון מי הוא זה שעושה צדקה בכל עת, אמר להם מי שכותב ספרים ומשאילן לאחרים, אמרו לו ובטל מלמדי תינוקת, ובטל הוא מי שמגדל יתום בתוך ביתו, אמרו דהוא נפיק ערטילאי, אמרו צריכין אנו למודעי, דאמר ר' אליעזר המודעי לא עמד ערטילאי אלא בכח הפרוסה שאכל, הוי עושה צדקה בכל עת:

[ד] (י) **זכרני** ה' ברצון עמך. אמר דוד רבש"ע (יא) כשתעשה ישועות על ידי מרדכי ואסתר זכרני. לא זכרו את רוב חסדיך [וימרו על ים בים

הערות ותקונים

ודמיון: (ה) זה משה שהיה רבו של חכמים לא יוכל למצוא דברי תורה. עיין קה"ר פ"ח פ' וראיתי. אמר הקב"ה משה את דן קשות אני אביא לך דין שתלמיד תלמידך יכול לדון ואפילו הנשים ואין את יכול להוציאו איזה זה, זה דינן של בנות צלפחד: (ו) שנאמר אשריך ישראל. דורש אשריך לשון שירה כמו באשרי כי אשרוני בנות: (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים כו' באו מלאכי השרת. ערבובי דברים בכל הדרשה מאות ב' והילקוט לא הביאה, ועיין תנחומא בשלח אות י"ג ובהערות שלי, ובשמ"ר פכ"ג אות ז': (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה. עיין מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פ' א' אשירה לה': (ט) שאלו תלמידיו את ר' טרפון. במדרש אסתר ריש פ"ו נמצא המאמר ומובא שם רק בעבור הדרשה על זכרני ה' ברצון עמך, ושם הגי' יותר מתוקנת אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת, נמנו בעליית ר' טרפון ואמרו איזה הוא שעושה צדקה בכל עת, אם תאמר אלו סופרים ומשנים, הינם לא אוכלים ולא שותין ולא ישנין? אלא אלו כותבי תפילין ומזוזות, לא אוכלים ולא ישנים? אלא איזהו עושה צדקה בכל עת, הוי אומר זה המגדל יתום בתוך ביתו, תימר שאין מתגלגל ערום בצילה, אמרו עדיין צריכין אנו למודעי, בא ר' אליעזר המודעי ולמד לא דברה תורה אלא מתוך פרוסה שאוכלה בתוך ביתו, וע"ש בפי' המפרשים ויפה ענף, ובגמרא בבלי כתובות נ' סע"א הוא ג"כ באופן אחר ע"ש, ובמקום רב חסדא אמר זה הכותב תורה ונביאים וכתובים ומשאילן לאחר הביא הילקוט תהלים רמז תתס"ד ר' טרפון אומר זה הכותב ספרים ומשאילן כלשון השו"ט, וכדרכו לערב מאמרים שונים יחד: (י) זכרני ה' ברצון עמך אמר דוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ד בשם המדרש, ובאסתר רבה שם, ד"א אשרי שומרי משפט זה מרדכי עושה צדקה בכל עת שגדל יתומה בתוך ביתו, היא הוספה מאת המסדר או מאיזה סופר ואח"כ מתחיל אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע זכרני ה' ברצון עמך והוא עיקר הדרשה ונובע מהשו"ט שלפנינו: (יא) כשתעשה ישועות ע"י מרדכי ואסתר זכרני. בילקוט נמצא הוספה א"ל הקב"ה חייך אנא מדבר לך קדמי איש יהודי (אסתר ב' ה') שהיה משבט יהודה, ואח"כ ושמו מרדכי (שם שם), ובמדרש אסתר הגי' בשעה שתעשה תשועה לישראל ע"י מרדכי ואסתר, בשעה שבקש המן להשמיד את ישראל ושקל עשרת אלפים ככר כסף ע"י עושי מלאכת אחשורוש, דכתיב ועשרת אלפים ככר כסף וגו', מה כתיב שם איש יהודי. וע"ש ביפה ענף ובפי' מהרזו"ו

והמדרש

סוף]. (יב) אמר ר' אבא בר כהנא (יג) שתי המריות הומרו לא הוא ים ולא הוא ים סוף, (יד) אלא שתי המריות הומרו שם, א"ר אבא בר כהנא בש"ר לוי כיון שנעשה להם הים (טו) טינא, כמה שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), ובמצרים כתיב וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים (שמות א יד), כיון שירדו לים (טז) אמרו מטיט וחומר יצאנו, ובטיט וחומר חזרנו, מיד ויגער בים סוף ויחרב, (יז) רב הונא ורב אחא אפילו מגעורי לא הוות אלא מנשופי, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים (שמות טו י), מאן דאמר מנהומי (מנהם עליהם) [וינהם עליו וגו'] כנהמת ים (ישעיה ה ל), בא ללמד על מפלתו של פרעה ועל מפלתו של סנחריב ונמצא למד:

[ה] **ויכסו** מים צריהם [אחד מהם לא נותר]. (יח) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר אפילו פרעה, שנאמר אחד מהם לא נותר, ר' נחמי' אמר פרעה נשתייר לעצמו, שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט טז), ויש אומרים אף הוא טבע באחרונה, (יט) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו): ויקנאו למשה במחנה. (כ) אמר ר' שמעון בר ינאי נמנו ישראל במדבר למנות דתן במקומו של משה, ואבירם במקומו של אהרן, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד): (כא) דבר אחר ויקנאו למשה. מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סוטה, ומה גרמו לעצמם, תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם: יעשו עגל בחורב. הדא הוא דכתיב ובחורב הקצפתם את ה' (דברים ט ח), אמר ר' [מאיר אית אתרין] דקריין לאבל קצפא, אמר ר' שמעון בחורב טענו, ובחורב פרקו, שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות לג ו):

[ו] (כב) **וימירו** את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. (כג) ר' פפיים אמר בשור של מעלה, אמר לו ר' עקיבא דייך פפיים הרי כתיב אוכל

הערות ותקונים

והמדרש כוון למ"ש בדה"א כ"ט ז' שעשה את ישראל שיתנו נדבה לביהמ"ק וכתיב שם עשרת אלפים ככר כסף וביקש דוד שיעמוד זכות עשרת אלפים ככר כסף שלו כנגד עשרת אלפים ככר כסף של המן: (יב) א"ר אבא בר כהנא. בכ"י ג' ובנדפס הגי' א"ר אבהו ברבי כהנא בשם ר' אליעזר, אבל בכל כ"י האחרים ליתא, וגם הילקוט לא הביא המלות „בשם ר' אליעזר": (יג) שתי המריות. מובא בתשב"ץ אבות דף ע"א ע"א: (יד) אלא שתי המריות המרו. בכ"י האחרים ובנדפס על ים הרי אחת בים סוף הרי שתים, ושתי המריות מפורש במדרש שמ"ר פכ"ד אות א' וימרו על ים בים סוף מהו שני פעמים אלא על הים המרו שלא היו רוצים לירד אלוני שבט יהודה שקפץ תחלה וכו', ובים סוף מנין שהמרו אלא כיון שירדו לתוך הים היה מלא טיט כו': (טו) טינא. פי' טיט, רפש וטיט, תרגם סין וטין, ומורגל הרבה בתרגומים, והמלה סורית: (טז) אמרו מטיט וחומר יצאנו. בכ"י האחרים ובנדפס אמרו בטיט בעטך ודוש דישך, מטיט וחומר יצאנו: (יז) רב הונא ורב אחא. בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע רב הונא ורב אחא אמרי נשפת ברוחך כסמו ים, מנהם עליהם כנהמת ים, וכל השאר חסר, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובילקוט הביא הגי' ר' הונא ור' אחא אמרו ואפי' מגעורי לא הוית אלא משופי, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים, וחד אמר לא מגעורי אלא מנהומי וינהם עליהם [צ"ל עליו] כנהמת ים, בא ללמד מפלתו של פרעה על מפלתו של סנחרב ונמצא למד הימנו, ור"ל הכתוב וינהם עליו כנהמת ים קאי על סנחרב: (יח) ר' יהודה ור' נחמיה. מכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ו' פסוק וישובו המים, ומובא בילקוט תהלים שם בשם המדרש: (יט) שנאמר וינער פרעה וחילו בים סוף. במכילתא מובא הכתוב כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים: (כ) א"ר שמעון בר ינאי. מובא בילקוט שם וחסר הציון, ובמאמר שלפניו ציין תנחומא, והוא בתנחומא קרח אות כ"ה, ומן א"ר שמעון הוא משו"ט: (כא) ד"א ויקנאו למשה, מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סוטה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ועיין תנחומא קרח אות כ"ה ותבין הכוונה: (כב) וימירו את כבודם. בכ"י ב'. ד' ה' ז' נמצא אחר זה הוספה: כבודי היה לו לומר אלא שכינה הכתוב וזה אחד מן י"ח דברים שכינה הכתוב, כל הנוגע בהם יקדש (שמות ל' כ"ט), נוגע בבבת עינו (זכריה ב' י"ב), והפחתם אותו (מלאכי א' י"ג), כי מקללים להם בניו (ש"א ג' י"ג), ולא נמות (בראשית מ"ב ב'), ואל אראה ברעתי (במדבר י"א ט"ו), למפגע לך (איוב ז' כ'), מרחם אמו (במדבר י"ב י"ב), איש לאהליו ישראל (ש"ב כ' א'), הזמורה אל אפם (יחזקאל ח' י"ז) פסוקים הללו אנשי כנה"ג תיקנום, ולכך נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותן, כגון חמש עשרה נשים ערות, ארבעה אבות נזיקין, האשה נקנית בג', ארבעה ראשי שנים, שבועות שתים שהן ארבע ודומיהן ע"כ: וזה לקח המוסיף מן מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פרשה ו' ע"ש: (כג) ר' פפיים אמר. המאמר קטוע ונובע ממכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ו' פסוק ובני ישראל הלכו

ביבשה

עשב, בימי ניסן שהוא מזוהם: ויאמר להשמידם. (כד) ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן, ר' ברכיה אמר לקטיגור שהוא מקטרג על בנו של מלך, מה עשה סניגור, דחה אותו ועמד עצמו במקומו, כך לולי משה בחירו [עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית]. ר' שמואל בר נחמן אמר למלך שכעס על בנו, בא לחתום בקולמוס ליתן (כה) אפופסין, וחטף לו הסניגור הקולמס מידו, כך להשיב חמתו מהשחית:

[ז] **וישא** ידו להם. (כו) [אמר רב הונא בשם ר' שמואל בר נחמן במעשה של פעור נתחייבו ישראל שיהו המלכיות שולטות בהם, שנאמר וישא ידו להם], וכל כך למה, ויצמדו לבעל פעור: כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו. (כז) אמר ר' יוחנן נשבע משה, שנאמר וירם משה את ידו (במדבר כ יא), כענין שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז), אמר ר' יודן בריה דר' יודן ויבטא בשפתיו, כענין שנאמר כי תשבע לבטא בשפתים (ויקרא ה ד): ויעבדו את עצביהם [ויהיו להם למוקש]. (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג ואומרים הרי הן כמותנו, הדא הוא דכתיב ויהיו להם למוקש:

[ח] **פעמים** רבות יצילם. כמה פעמים היו מכעיסין להקב"ה והיה מאריך רוחו עמהם ומצילם מצרתם, שנאמר ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' (שופטים ו א), מה כתיב שם וידל ישראל (עד) מאד (שם שם ו), (כט) אמר ר' ברכיה

הערות ותקונים

ביבשה, ומובא שם הרבה דרשות בשמו, והאחת מהן היא הדרשה שלפנינו, וכך הגי' שם דרש ר' פפוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו כ'), שומע אני בשור של מעלה, ת"ל אוכל עשב, אמר לו ר' עקיבא דייך פפוס, אמר לו מה מקיים וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, בשור של מטה, יכול בשור של ימות השנה, ת"ל אוכל עשב, אין לך מנוול ומשוקץ יותר מן השור בשעה שהוא אוכל עשב, ומובא גם במדרש חזית פ"א פסוק לסוסתי אות ג': (כד) ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן. מובא בילקוט רמז תתס"ד וחסר הציון, והמאמר נמצא בהרחבת דברים במדרש שמ"ר ריש פמ"ג ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו ר' ברכיה אמר שתים אחת בשם רבינו ואחת בשם ר' שמואל בר נחמן, רבינו אמר למה הדבר דומה, למלך שהיה דן את בנו והיה הקטיגור עומד ומקטרג, מה עשה הפדגוג של בן כיון שראה אותו מתחייב דחף את הקטיגור והוציאו לחוץ ועמד לו במקומו מלמד על הבן סניגוריא, כך בשעה שעשו ישראל את העגל היה השטן עומד ומקטרג בפנים ומשה עומד מבחוץ, מה עשה משה עמד ודחף את השטן והוציאו לחוץ ועמד במקומו שנאמר עמד בפרץ לפניו, עמד לו במקומו של פורץ, ר' שמואל בר נחמן אמר משל למלך שכעס על בנו וישב על בימה ודנו וחייבו, נטל את הקולמוס לחתום גזר דינו, מה עשה סונקתדרו, חטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך כדי להשיב חמתו, כך בשעה שעשו ישראל אותו מעשה ישב הקב"ה עליהם בדין לחייבם שנאמר הרף ממני ואשמידם, ולא עשה אלא בא לחתום גזר דינן, שנאמר זובח לאלהים יחרם (שמות כ"ב י"ט) מה עשה משה נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה כדי להשיב חמתו ע"כ: מזה תראה כי דברי המדרש שמ"ר נובעים משו"ט עם הוספת דברים, ומובא גם הנמשל, ומה שהביא במדרש שמ"ר בשם רבינו הכוונה על ר' יהודה בר סימון, ואולי היה לפני המסדר ר' יהודה וחשב שהוא רבינו הקדוש: (כה) אפופסין. המלה יונית ἀπόφασις ופירושה משפט וגזר דין (אורטהייל): (כו) א"ר הונא בש"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' ונשמט בשגגת המעתיק, ומובא גם בילקוט רמז תתס"ה וחסר הציון, ובילקוט שם בריש הרמז לולי משה בחירו נרשם ב"ר, והוא ריש פע"ו, ועל וישא ידו נרשם מדרש ועל המאמר כשברא הקב"ה נרשם תנחומא וזה בטעות כי על המאמר וישא ידו כשברא הקב"ה הוא מן ספרי האזינו פיסקא ש"ל וחסר הציון, ועל א"ר הונא בשם ר' שמואל מוסב הציון „מדרש" והוא בשו"ט שלפנינו, והציון תנחומא מוסב על וי"א במעשה מרגלים והוא בתנחומא שלנו שלח אות כ"א: (כז) א"ר יוחנן. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר יודן, וכן מובא בילקוט בשם המדרש וגורס א"ר יודן: (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג. במדרש שמ"ר פכ"ד אות א' א"ר יהודה ב"ר אלעאי לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה אלא שהיו מקישין כלפי מעלה ע"ש בחדושי הרד"ל שהביא דברי המדרש שלפנינו: (כט) א"ר ברכיה ידל להון מן צדקיהון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן הביא הילקוט שם, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בשם ר' סימון, ובכ"י האחרים ובנדפס חסר שורה שלימה מן ר' ברכיה עד כענין שנאמר ואם

דל

ידל להון מן צדקיהון, (ל) ור' שמואל אמר שנעשו דלים, עד איכן, עד שלא היה להם להקריב קרבן עני, כענין שנאמר ואם דל הוא ואין ידו משגת (ויקרא יד כא), הוי פעמים רבות יצילם:

[ט] **וירא** בצר להם בשמעו את רינתם. (לא) אמר ר' אלעזר אין ישראל נגאלין אלא מתוך חמשה דברים, מתוך צרה, (לב) ומתוך תפלה, ומתוך זכות אבות, ומתוך תשובה, ומתוך הקץ, מתוך צרה שנאמר וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, מתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ שנאמר הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים, אף משה כללם כולם בפסוק אחד, שנאמר בצר לך ומצאוך [וגו'] (דברים ד ל), (לג) בצר לך, מתוך צרה, ומצאוך כל הדברים האלה (שם) מתוך תפלה, ושבת (שם) זה כח התשובה, כי אל רחום וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך (שם שם לא), זה זכות אבות, אשר נשבע להם (שם שם) זה הקץ, לכך נאמר וירא בצר להם: ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. (לד) מן עלמא דהוינן ביה עד עלמא דאנן ביה: [ואמר כל העם אמן]. (לה) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן שבועה, שנאמר ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ה כב), (לו) אמן בעולם הזה, ואמן בעולם הבא:

הערות ותקונים

דל הוא: (ל) ור' שמואל אמר, כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט הגי' ור' לוי אמר: (לא) א"ר אלעזר אין ישראל נגאלין. מובא בילקוט רמז תתס"ה והציון מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ושנה בירושלמי תענית פ"א ה"א (דף ס"ג ע"ד), ושם נוסף גם מתוך חמשה דברים אשר נגאלו ישראל ממצרים, ובירושלמי שם מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים מתוך הקץ מתוך צרה כו' המלות מתוך הקץ יש למחוק כי המה כתובים בסוף ובעבור זה הגיה המדפיס הקווים המפרידים בין מאמר למאמר שלא כהוגן כמו שתראה הדא הוא דכתיב ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. מתוך צרה חשב כי מתוך צרה מוסב למטה ובאמת מוסב למעלה וכן אצל כלם, והרב בעל פ"מ וק"ע נלחצו בעבור זה ע"ש בדבריהם, והמאמר נמצא נכון בדברים רבה פ"ב אות כ"ג בקצת שנוים, ועיין גם בפסיקתא רבתי פסקא מ"ד ובהערות הרב בעל מאיר עין סי' כ"ב, ובילקוט תהלים רמז תתס"ה הביא דברי המדרש רק מה שהיה שם ומתוך תשובה וירא אלהים את בני ישראל, מתוך הקץ וידע אלהים ערב יחד המאמר מן ה' דברים אשר נגאלו ממצרים. ובילקוט ואתחנן רמז תתכ"ז הביא המאמר נכון בשם דברים רבה, וראיתי בפי' רש"י לתהלים ק"ו מ"ד המאמר בשיבוש וירא בצר מתוך תפלה בשמעו את רנתם מתוך זכות אבות, ויזכור להם בריתו מתוך תשובה, וינחם כרב חסדיו מתוך הקץ הושיענו וגו'. יש לתקן וכצ"ל מתוך צרה וירא בצר, מתוך תפלה בשמעו את רנתם, מתוך זכות אבות ויזכור להם בריתו, מתוך תשובה וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ הושיענו וגו'. ויש להעיר כי לפנינו בשו"ט גם במדרש דברים רבה מתחיל א"ר אלעזר אין ישראל נגאלין, אולם כאשר תראה בירושלמי סיים במאמר שלפניו איסתלק ר' ליעזר והמסדר חשב שהמלות ר' ליעזר מוסב למטה, לכן הביא המאמר בשמו ובאמת איננו בעל המאמר מן חמשה דברים: (לב) ומתוך תפלה. בירושלמי הגי' מתוך צוחה, ובדב"ר הגי' מתוך רחמים: (לג) בצר לך מתוך צרה עד אשר נשבע להם זה הקץ. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (לד) מן עלמא דהוינן ביה. באבודרהם סדר שחרית של שבת (דף ע"א דפוס פראג) מן העולם ועד העולם אתה אל, על שם ומעולם עד עולם אתה אל ואומר במדרש תהלים מן עלמא דלא הוינן ביה עד עלמא דאנן ביה ע"כ. ובילקוט שם מובא כמו לפנינו, ורש"י בפי' תהלים הביא מן עלמא הדין ועד עלמא דאתי: (לה) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא אמן שבועה. עיין לעיל סוף מזמור פ"ט ושם נדרש על אמן ואמן מלות כפולות. והגי' שם אמן אמנה אמן שבועה אמן קבלה ונובע מירושלמי סוטה פ"ב ה"ח (דף י"ח ריש ע"ב) ועיין שם ביפה מראה, וכאן קצר הסופר, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' אמן שבועה אמן קבלה, כדכתיב במזמור פ"ח. יש לתקן במזמור פ"ט, ועיין גם במדרש במ"ר פ"ט אות נ"ה ובדברים רבה ריש תבא, ועיין בבלי שבועות ל"ו ע"א: (לו) אמן בעולם הזה ואמן בעוה"ב. במדרש דב"ר שם אמר ר' יודן כל מי שעונה אמן בעוה"ז זוכה לענות אמן לע"ל. ואחר סיום המאמר הזה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: כל מי שעונה אמן בעולם הזה זוכה לתחיית המתים, שנאמר וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב' ד'), ואומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו ב'), שאמרו אמן אמן, ואומר זה השער לה' צדיקים יבאו (תהלים קי"ח כ'), ועוד בזכות אמנה זכו ישראל שתשרה עליהם שכינה ואמרו שירה שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א), ואומר אז ישיר משה (שם ט"ו א'):

סליק ספר רביעי

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר חמישי

מן מזמור ק״ז עד סוף מזמור ק״ן.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים
ספר חמישי

מזמור קז

[א] **הודו** לה' כי טוב כי לעולם חסדו יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר. (א) זהו שאמר הכתוב למעני למעני אעשה (ישעיה מח יא), למעני אעשה אינו אומר, אלא למעני למעני, אמר הקב"ה איני עושה אלא בשביל שמי שלא יתחלל, ולמה כתיב שתי פעמים למעני למעני, אמר הקב"ה בזמן שהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי, גם באדום אעשה בשביל שמי, שנאמר ויושיעם למען שמו (תהלים קו ח), וכשם שגאלתי אתכם בעולם הזה, כך (ב) אני גואל אתכם לעולם הבא לכך נאמר למעני שתי פעמים, ולמה, וכבודי לאחר לא אתן (ישעיה שם שם), (ג) אמר ר' הונא הכהן בר אבין הוא שמשה הוכיח את ישראל בסוף ארבעים שנה, (ד) וידעת היום כי [וגו'] לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת וגו' (דברים ט ג ה), (כי) לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים הרי ג', אמר להם הקב"ה לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב, ובשביל מה, בשביל שמי הגדול, אמר דוד הואיל ובשביל שמו הגדול הוא עושה, הודו לה' כי טוב, אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל מי אמר יאמרו גאולי ה', הוי אומר ישראל, וכן ישעיה מפרש ופדויי ה' ישובון (ישעיה לה י) ולא פדויי אליהו, ולא פדויי מלך המשיח, אלא פדויי ה', לכך נאמר גאולי ה':

[ב] **דבר** אחר יאמרו גאולי ה' ומארצות קבצם תעו במדבר. וזה קילוס הוא, אלא אמר הקב"ה אע"פ שתעו במדבר הרי קיבצם תעו במדבר אתמהא, אמר ר' יהודה בר שלום מהו אומר שתי פעמים שתי פסוקים למעלה, הושיענו (אלהי ישענו) [ה' אלהינו] וקבצנו (תהלים קו מז), ברוך ה' אלהי ישראל (שם שם מח), אמר הקב"ה אף על פי שטעו אני גואלם, כמו שעשיתי במדבר, (ה) שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), (ו) ואומר והושע ה' את אהלי יהודה (זכריה יב ז), הוי תעו במדבר:

[ג] **דבר** אחר [יאמרו גאולי ה']. אשר גאלנו היה לו לומר, (ז) או אמרו גאולי ה' אשר גאלם, אמר ר' יהודה בר שלום יפה הוא אמר, למה שמאמרו

הערות ותקונים

(א) זש"ה למעני למעני. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ו וחסר הציון, ומובא בילקוט עקב רמז תתנ"א בשם שו"ט: (ב) אני גואל אתכם לעולם הבא. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף „וכה"א מה שהיה הוא שיהיה": (ג) א"ר הונא הכהן בר אבין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר הכהן בשם ר' אבין: (ד) וידעת היום. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' נשתנית: (ה) שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף: עולם אינו אומר אלא עולמים: (ו) ואומר והושע ה' את אהלי יהודה. בכ"י האחרים ובדפוסים הראשונים בטעות אבילי יהודה: (ז) או אמרו גאולי ה' אשר גאלם. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף „או יאמרו גאולי ה' אשר גאלם", ובמדרש ב"ר פמ"ד אות כ"ב איתא כך

של הקב"ה מעשה הוא, (ח) וממי את למד מאברהם, מה כתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר [לזרעך נתתי וגו'] (בראשית טו יח), אתן אינו אומר, אלא נתתי, וכי בנים היו לו לאברהם כבר, והלא עד עכשיו לא הוליד, אלא מאמרו של הקב"ה הוא מעשה, אמר הקב"ה אמרתי דבר הרי מעשה נעשה אף כאן אומר גאולי ה' שכבר גאלם:

[ד] **דבר** אחר יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר ומארצות קבצם. (ט) כשם שהציפור הזה נתון ביד הצייד, אם מבקש המיתו, ואם מבקש חייהו, כך ישראל היו ביד מצרים משוקעים, שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג ח), וכן הוא אומר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים (שם יד ל), (י) אמר ר' אבא בר כהנא בשם רבותינו כעובר שהוא נתון במעי הבהמה, וכשם שהרועה נותן ידו ושומטה ממעיה, כך עשה הקב"ה לישראל ממצרים להוציאם, שנאמר לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד), אמר ר' אייבו בשם ר' יוסי בן זימרא כשם שהזהבי הזה פושט את ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הקב"ה הוציא את ישראל מיד מצרים, שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים (שם שם כ), (יא) [אמר הקב"ה לישראל כשהייתם במצרים הייתם מפוזרים] וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות וכשם שקבצתי אתכם לשעבר כך אני אקבץ אתכם לעתיד לבוא, שנאמר יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו [וגו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ] (ישעיה יא יב) לכך נאמר ומארצות קבצם:

[ה] (יב) **תעו** במדבר. תמן תנינן ארבעה צריכין להודות, ואלו הן הולכי מדברות, מן הדא דכתיב תעו במדבר בישימון דרך וגו' יודו לה' חסדו, אף כאן דור המדבר דוגמא לכל הדורות. ומי שהיה בבית האסורין ויצא, מן הדא דכתיב יושבי חשך וצלמות [אסירי עני וברזל וגו'], כי שיבר דלתות נחושת וגו' יודו לה' חסדו. ומי שחלה ונתרפא, מן הדא אוילים מדרך פשעם [וגו'] ישלח דברו וירפאם, יודו לה' חסדו וגו' ויזבחו זבחי תודה, שזובחים יצר הרע לפני יצר הטוב. יורדי הים, מן הדא יורדי הים באניות [וגו'] המה ראו מעשי ה' וגו' יודו

הערות ותקונים

כך ר' יודן בשם ר' אבא בר כהנא יאמרו גאולי ה' (תהלים ק"ז ב'), אשר הוא גואלם לא נאמר אלא אשר גאלם, ופי' שם המ"כ גואלם משמע להבא, גאלם משמע כבר: (ח) וממי את למד. בכ"י האחרים נוסף לפני זה א"ר הונא בשם רבי דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן וממקום אחר את למד שמאמרו של הקב"ה מעשה הוא ואחר זה כתוב וממי את למד מאברהם, וזה נשנה ג"כ בב"ר שם, ושם איתא כך: לזרעך נתתי וגו' ר' הונא ור' דוסתאי בשם רשב"נ אף מאמרו של הקב"ה מעשה, שנאמר לזרעך נתתי, אתן את הארץ הזאת אין כתיב כאן, אלא נתתי את הארץ הזאת: (ט) כשם שהציפור הזה נתון. נובע ממכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ו' בפסוק ויושע ה' ביום ההוא כצפור שהיא נתונה ביד אדם שאם יכבוש ידו מעט הוא חונקה כו' וכאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה, שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד' ל"ד), שאין ת"ל גוי מקרב גוי, אלא כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה, ואומר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל וגו' (שם שם כ'), אין ספק כי נשמט במכילתא וכשם שהזהבי הזה פושט ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, שנאמר ואתכם לקח ויוציא אתכם מכור הברזל, ובמכילתא שם מובא המאמר סתמי בלי שמות האומרים, אין ספק שנשמטו משגגת המעתיקים, והמאמר שלפנינו ממדרש תהלים מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ז בשם שו"ט: (י) א"ר אבא בר כהנא בשם רבותינו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר אבהו ברבי אחא בשם רבינו: (יא) אמר הקב"ה לישראל. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים וכן מובא בילקוט מסעי רמז תשפ"ו בפ' ויסעו מרעמסס בשם השו"ט: (יב) תעו במדבר תמן תנינן. מכאן עד סוף המזמור, כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י ג' ח' ובנדפס, רק בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה באות ג' באמצע המאמר אחרי המלות אלא מאמרו של הקב"ה הוא מעשה ויען כי משונה ההוספה מאשר נוסף בכ"י א' ו' גם יש מאמרים אשר נמצאים בכ"י א' ו' ואינם בכ"י ב' ג' ד' ה' וכן להיפך לכן אמרתי להעתיק כל הלשון וכך איתא שם: ד"א תעו במדבר מכאן להולכי מדבריות שצריכין להתודות, מנין אף החולים, שנאמר אוילים מדרך פשעם [וגו'] כל אוכל תתעב נפשם ויגיעו עד

שערי

לה' חסדו. אמר ר' יהודה (יג) וצריכים להתוודות בעשרה בצבור, שנאמר וירוממוהו בקהל עם, וצריכין להיות מהן שני תלמידי חכמים, שנאמר ובמושב זקנים יהללוהו:

מזמור קח

[א] [**שיר**] מזמור לדוד נכון לבי אלהים אשירה ואזמרה. (א) זהו שאמר הכתוב ואתנה [את] פני אל ה' האלהים לבקש תפלה ותחנונים (דניאל ט ג), ולא הוא תפלה ולא הוא תחנונים, אלא כך הצדיקים מתחננים לפני הקב"ה שישמע תפלתם, (ב) וכך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, כדי שישמע הקב"ה תפלתם, וכן הוא אומר ויבא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז יח), (ג) וכי יש ישיבה לפני הקב"ה, יש אדם יושב לפני הקב"ה, והלא אין אדם מתפלל אלא מעומד, שנאמר ויעמד פינחס ויפלל (תהלים קו ל), ומהו וישב לפני ה', שישב לבו בתפלה, ואחר כך אומר מי אנכי ה' אלהי ומי ביתי וגו' (ש"ב שם שם), אלא שכוון לבו בתפלה, שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך (תהלים י יז), (ד) אמר ר' שמואל [בר נחמני] אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שתפלתך נשמעת לפני הקב"ה, שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך (שם שם), ושמעת [השמים את] תפלתם (מ"א ח מה) וכן הוא אומר כי עזרא הכין (את לבו) [לבבו] (עזרא ז י) ויתן לו המלך (ה) כיד ה' (הטובה) [אלהיו] עליו (שם שם ו), וכן אתה מוצא בחזקיהו, שהתפלל על ישראל, שנאמר (ו) כי התפלל [יחזקיהו] (חזקיה) עליהם לאמר ה' הטוב יכפר בעד (דה"ב ל יח),

---

הערות ותקונים

שערי מות (פסוק י"ח), מניין אף האסורים שנאמר יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל (פסוק י'), מניין אף יורדי הים שנאמר יורדי הים באניות וגו' (פסוק כ"ג), ר' אליעזר אומר תעו במדבר זה גלות עילם וחברותיה, אוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו וגו', אלו יושבי ארץ ישראל שהם דומים לחולים, יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל, אלו יושבי כפרים שהם דומים לאסורים, יורדי הים באניות, זו גלות רומי וחברותיה, הוא היה אומר העולה על המטה צריך להיות מתירא על עצמו שאינו יודע מה יצאת עליו גזירה של מות, שאין אדם רואה את החיה אלא א"כ נתחייב שימות בחיה, ואין אדם רואה את הנחש אלא א"כ נתחייב שימות בנחש, אלא רחמיו של הקב"ה מרובין, ר' חנינא אומר מכאן אתה למד שמאמרו של הקב"ה מעשה, ע"כ. ואח"כ מתחיל כמו לפנינו אמר הקב"ה אמרתי דבר כו'. וההוספה הזה ליתא בכ"י ג' ח', ולפנינו ובכ"י ו' הוא בסגנון אחר, והמאמר הזה נמצא בברכות נ"ד ע"ב אמר רב יהודה ארבעה צריכין להודות, ודייקי מן ד' פעמים שכתוב יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם (פסוק ח', ט"ו, כ"א, ל"א) על כן דורש שארבעה צריכין להודות, והנה לפנינו בכ"י א' ו' מובא כסדר הכתובים הולכי מדבריות, היוצא מבית האסורין, חולה ונתרפא, יורדי הים, אבל בגמרא שם מובא בסדר אחר, יורדי הים הולכי מדבריות חולה ונתרפא חבוש בבית האסורים ויצא, וכן הביא כסדר הזה הטור או"ח סי' רי"ט, אבל הרמב"ם ה' ברכות פ"י ה"ח הביא הסדר חולה חבוש יורדי הים הולכי מדבריות, ועיין בערוך ערך ארבע מה שהביא ששאלו לפני רב האי גאון הא דאמר ר' יהודה ד' צריכין להודות מ"ט לא אמרינן רבנן כסידורא דקראי? וע"ש מה שהשיב על זה, ועיין בתוס' ברכות שם ד"ה ארבעה, ובהגהות הגרי"ב ובהרא"ש ובב"י בטור שם: (יג) א"ר יהודה וצריכים להתוודות בעשרה בצבור. בגמרא ברכות שם מאי מברך, א"ר יהודה ברוך גומל חסדים טובים, אביי אמר וצריך לאודויי קמי עשרה, דכתיב וירוממוהו בקהל עם וגו', מר זוטרא אמר ותרין מנייהו רבנן, וע"ש בתוס' ד"ה ואימא, ועיין בהרא"ש שם ובדברי חמודות, ומלשון השו"ט שכתב וצריכין להיות מהן שני תלמידי חכמים, היינו בתוך העשרה ולא צריכין שיהיו י"ב:

(א) זש"ה ואתנה את פני. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ז, והתחלת המזמור קטוע שם: (ב) וכך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. משנה ריש פ' אין עומדין (ל' ע"ב), והסיום ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים, הוא מתוספתא ברכות פ"ג, ומובא בירושלמי ברכות ריש פ"ה, ובבבלי ברכות ל"א ע"א: (ג) וכי יש ישיבה לפני הקב"ה. עיין לעיל ריש מזמור א': (ד) א"ר שמואל בר נחמני. ירושלמי ברכות סוף פ"ה, ובגמרא בבלי ברכות ל"א ע"א ת"ר המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים, אבא שאול אומר סימן לדבר תכין לבם תקשיב אזנך, ולפנינו מובא כמו שהוא בירושלמי אם כוונת את לבך כו': (ה) כיד ה' הטובה עליו. וכ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובקרא כיד ה' אלהיו עליו: (ו) כי התפלל עליהם חזקיה. כ"ה גם בכ"י האחרים ובנדפס, ובקרא כי התפלל

יחזקיהו

וכשנתפלל כוון לבו, (ז) [שנאמר] (בכל) [כל] לבבו הכין (את ה׳) [לדרוש האלהים ה׳] אלהי אבותיו (שם שם יט), ובשביל שכוון לבו שמע הקב״ה את תפלתו וירפא את העם (שם שם כ), וכן הוא אומר ויקומו הכהנים הלוים [ויברכו] את העם וישמע (קולם) [בקולם ותבוא תפלתם למעון קדשו לשמים] (שם שם כז), אמר דוד הואיל וכן הוא, הריני מכוון את לבי כדי שישמע הקב״ה תפלתי, שנאמר נכון לבי אלהים אשירה ואזמרה:

[ב] **דבר** אחר נכון לבי אלהים. אמר דוד אני מכוין את לבי כקטורת לפיכך כתיב תכון תפלתי קטרת לפניך (תהלים קמא ב), אמר הקב״ה כוונת תפלתך, אף אני מכוין את כסאך, שנאמר ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם (וכסאך) [לפניך כסאך] יהיה נכון עד עולם (ש״ב ז טז): אשירה ואזמרה אף כבודי. על הכבוד שנתת לי, שנאמר מי אנכי [ה׳ אלהים] ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (שם שם יח), זו המלכות, הוי אף כבודי, אף אני לא הייתי ישן, אלא מעורר בנבל וכינור, (ח) שנאמר (עורה כבודי) עורה הנבל וכנור אעירה שחר (פסוק ג), (ט) אמר דוד לעולם לא בא השחר עלי ומצאני ישן, אלא אני הייתי מעורר את השחר, הוי אעירה שחר, וכן הוא אומר חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב), ואומר קדמתי בנשף ואשועה (שם שם קמז): אודך בעמים (אלהים) [ה׳]. על איזה דבר, כי גדול מעל שמים חסדך, הוא החסד שעשית עמי עד לשמים (י) שהייתי ירא ממנו ונחמתני ועשית עמי חסד, שכן הוא אומר וינחם דוד את בת שבע אשתו [וגו׳] וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה (ש״ב יב כד כה):

מזמור קט

[א] **למנצח** לדוד [מזמור] (א) אלהי (תפלתי) [תהלתי] אל תחרש. זהו שאמר הכתוב את ה׳ אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק (דברים י כ), ואם עשית כן הוא תהלתך והוא אלהיך (שם שם כא), אין לישראל תהלה אלא הקב״ה, ואין להקב״ה תהלה אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא), אמר דוד לפני הקב״ה אתה תהלתי ומחריש, אלהי תהלתי אל תחרש, וכן הוא אומר העל אלה תתאפק ה׳ תחשה ותעננו (שם סד יא) ומחריש אתה על כל אלה אלהים אל דמי לך אל תחרש (תהלים פג ב), ואתה מחריש על מה שעשו בתוך ביתך, שנאמר בית קדשנו ותפארתנו [וגו׳] (היתה) [היה] לשרפת אש (ישעיה סד י), אמר להם הקב״ה החשיתי מעולם אחריש אתאפק (שם מב יד), הרי שלש מלכיות ראשונות, עכשיו באדום כיולדה אפעה (שם שם):

[ב] **כי פי** רשע ופי מרמה עלי פתחו. ומה פתחו, נכנסו לבית המקדש ואמרו היכן אלהיהם ירד ויתקיים עליהם, שנאמר ואמר אי אלהימו [וגו׳] יקומו ויעזרוכם (דברים לב לז לח), כך היו אמרו בבית המקדש ידינו רמה ולא ה׳ פעל כל זאת (שם שם כז), אין זה פתחון פה, לכך נאמר כי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו:

[ג] **ודברי** שנאה. מה השנאה שמדברים בשנאה שמסר להם אביהם, שנאמר וישטם עשו את יעקב (בראשית כז מא), נוקם ונוטר שנאה: וילחמוני חנם. חנם הם נלחמים עמי, אמרו ישראל אנו כששלחנו אצלו באהבה נהגנו עמו, שנאמר

הערות ותקונים

יחזקיהו עליהם: (ז) שנאמר בכל לבבו הכין את ה׳. וכן הוא בכ״י האחרים ובנדפס, ושם כתוב לדרוש את ה׳, ותקנתי כמו שהוא בקרא, כל לבבו הכין לדרוש האלהים ה׳ אלהי אבותיו: (ח) שנאמר עורה כבודי עורה הנבל. המלות עורה כבודי, הסגרתי כי ליתא בקרא רק במזמור נ״ז ט׳: (ט) אמר דוד לעולם לא בא השחר. עיין לעיל מזמור נ״ב אות ח׳: (י) שהייתי ירא ממנו ונחמתני. עיין לעיל סוף מזמור פ״ו ונחמתני בנתן הנביא שאמר גם ה׳ העביר חטאתך (ש״ב י״ב י״ד):

(א) אלהי תפלתי אל תחרש. כ״ה בכל כ״י ותקנתי תהלתי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתס״ח בשם המדרש

וישלח משה מלאכים [וגו׳ כה אמר אחיך ישראל] (במדבר כ יד), אבל הוא ויאמר (אליהם) [אליו] אדום פן בחרב אצא לקראתך (שם שם יח), אמרו ישראל אני שלום וכי אדבר המה למלחמה (תהלים קכ ז), אמר הקב״ה לישראל לא הניחו אתכם, לכך נאמר כה אמר ה׳ על שלשה פשעי אדום [וגו׳] על רדפו בחרב אחיו (עמוס א יא):

[ד] (ב) **תחת** אהבתי ישטנוני. אמר הקב״ה אלמלי ישראל לא היה ברכה בעולם, שנאמר יצו ה׳ אתך את הברכה (דברים כח ח), ואלמלי ישראל לא היו המאורות זורחים, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה [חוקות שמים וארץ לא שמתי] (ירמיה לג כה), ולא היה המטר יורד, שנאמר יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), אמרו ישראל לאומות העולם כל אלה עושה לכם הקב״ה בשבילנו, ואתם שונאים אותנו, שנאמר תחת אהבתי ישטנוני (ג) [שבעים פרים אנו מקריבים בחג על שבעים אומות, ואנו מתפללים עליהם שירדו גשמים, הוי תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה]: הישולם תחת טובה רעה (ירמיה יח כ), הוי וישימו עלי רעה תחת טובה, לכך ואני תפלה:

מזמור קי

[א] **לדוד** מזמור נאום ה׳ לאדוני שב לימיני. (א) זהו שאמר הכתוב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו (ישעיה מא ב), (ב) אמר ר׳ ראובן (*ב) ישינים היו אומות העולם מלבא תחת כנפי השכינה, ומי העירן לבא לחסות תחת כנפיו, אברהם, שנאמר מי העיר ממזרח, ואל תאמר לאומות העולם בלבד העיר אברהם, אלא אף הצדקה היתה ישינה והעירה, (ג) כיצד אברהם פתח לו פונדק, והיה מקבל את העוברים ושבים, שנאמר ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כא לג), (ד) אמר ר׳ עזריה שבנה לו פונדק והיה מקבל עוברים ושבים, הוי צדק יקראהו (לרגליו) [לרגלו]:

[ב] **דבר** אחר צדק יקראהו (לרגליו) [לרגלו]. (ה) צדיקו של עולם מלוה אותו,

---

הערות ותקונים

המדרש, ובילקוט שם מן המאמר הפקד עליו רשע הוא מן וי״ר פל״ד וחסר הליון: (ב) תחת אהבתי. בכ״י האחרים ובנדפס נמצא לפני זה וילחמוני חנם אם עשו שנא ליעקב שלקח ממנו את הבכורה, לברכתיו ולשתותיה מה עשה. ובכ״י ג׳ הגי׳ לגרבריס ולכותיים, בכ״י ח׳ לברבריס ולערביים, אולם המאמר נמצא לעיל סוף מזמור כ״ה אות י״ד אם עשו שונא ליעקב שנטל ממנו הבכורה והדין עמו, לברבריים ולענתותיים מה עשה, וע״ש מה שהעירותי בהערה כ״א: (ג) שבעים פרים. הוספתי כמו שהוא בכל כ״י האחרים (לבד מכ״י ו׳) ובנדפס, ורש״י בפי׳ לתהלים הביא שבעים פרים אני מקריב בכל שנה בשביל שבעים אומות ומבקש לגשמים והם מריעים לי בשוחר טוב: ועיין פסיקתא דר״כ פסקא ביום השמיני עצרת (קצ״ג ע״ב) כל אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג כנגד שבעים אומות וכו׳, הס״ד תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה. והמאמר נשנה במדרש חזית פ״ד פ׳ הנך יפה, ואיכה רבתי פ״א אות כ״ג, ובמ״ר פכ״א אות כ״ד, ותנחומא פנחס אות י״ד, ובנדפס מכבר אות ט״ז, ובבלי סוכה נ״ה ע״ב, וכן מובא בבה״ג ה׳ סופרים סי׳ ע״ה, ובמדרש תדשא פי״א, ועיין בפסיקתא שם בהערה ע״ב ע״ג ע״ד:

(א) זש״ה מי העיר. מובא בילקוט תהלים רמז תתס״ט בשם המדרש: (ב) א״ר ראובן. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן מובא בילקוט בשמו, אבל בכ״י האחרים ובנדפס הוא סתמי. וכן מובא עוד הפעם בילקוט ישעיה רמז שי״א בפ׳ מי העיר ממזרח. מן ד״א מי העיר הוא מבו״ש שלפנינו וחסר הליון, והליון סנהדרין ק״ח מוסב על המאמר שלאחריו המתחיל א״ל שם רבה: (*ב) ישנים היו או״ה מלבא תחת כנפי השכינה. עיין ב״ר פמ״ג אות ג׳: (ג) כיצד אברהם פתח לו פונדק. בכ״י האחרים ובנדפס כיצד עשה אברהם, עשה לו פונדק ופתח לו פתחים לכל רוח: (ד) א״ר עזריה שבנה לו פונדק. בב״ר סוף פנ״ד מובא בשם ר׳ נחמיה שאמר אשל פונדק, ובשם ר׳ עזריה מובא שם מאמר אחר, ועיין סוטה י׳ ע״ב, ובכ״י האחרים ובנדפס הגי׳ א״ר עזריה מהו אש״ל אכילה שתיה לויה, וכן לעיל במזמור ל״ז ויטע אש״ל אכילה שתיה לויה, ובילקוט תהלים שם הגי׳ א״ר אלעזר אכילה שתיה לויה: ועיין במדרש לקח טוב בראשית כ״א ל״ג ובהערות שלי: (ה) צדיקו של עולם מלוה אותו. יותר נכון לגרוס צדיקו של עולם מאיר לו, עיין ב״ר פמ״ג אות ג׳ מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו מי הוא זה שהעיר לנס של מזרחיים סיבואו ויפלו ביד אברהם, צדק יקראהו לרגלו, חי העולמים שהיה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך, ודורש מי

אימתי כשבא לעשות מלחמה עם אמרפל וחביריו: (ו) יתן כעפר חרבו (ישעיה שם שם). מהו כעפר חרבו, (ז) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר אברהם היה נוטל עפר וזורק על אויביו, והיה עושה חרבות, ונוטל קש וזורק ונעשה קשת והצים, (ח) אמר לו ר' נחמיה אם כן עקרת את המקרא, מי נאמר עפר וקש, אלא כעפר כקש, אלא היה זורק חרבות, והן נעשין בעפר, והיה זורק היצים והן נעשים כקש:

[ג] (ט) **ירדפם** יעבר שלום ארח ברגליו לא יבא (שם שם ג). מצאו לרדוף אחריו וקפצה הארץ לפניו, (י) יש אומרים שלשה מילין היתה פסיעתו של אברהם, ויש אומרים שנים, אבל כשבא לא קפצה הארץ לפניו, הוי אורח ברגליו לא יבא. (יא) ר' הונא הכהן בר אבין בשם ר' ביבי אמר אפילו כתינוק שהוא הולך מביתו ורגליו מתלכלכות בעפר, אפילו כן לא נתלכלכו רגליו של אברהם, הוי אורח ברגליו לא יבא:

[ד] (יב) **אמר** ר' אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם כל האוכלסין הללו נוקפה לבו, אמר אפשר שלא היה ביניהם צדיק, אמר לו הקב"ה לא ברגליך לכלוך עון, אורח ברגליו לא יבא, מי עשה כל אותן המלחמות, אפשר אברהם (יג) בשמונה עשר ושלש מאות נלחם כנגד כולם, אמר ר' יוחנן בנו של ר' יוסי בן קיסמא עבדו אליעזר היה עמו ולא יותר, (יד) אליעז"ר בגימטריא שי"ח, ומי עשה כל המלחמות האלו, הקב"ה שאמר לו שב לימיני ואני עושה לך מלחמות, ואינה מפורשת כאן, ומי פירשה דוד, נאום ה' לאדוני שב לימיני, וכן הוא אומר למשיח והוכן בחסד כסאו וישב עליו באמת באוהל דוד (ישעיה טז ה), אמר הקב"ה הוא ישב ואני אעשה מלחמה, לכך וישב עליו באמת באהל דוד, ומה עליו לעשות, לקרות ולשנות בתורה שנקראת אמת, שנאמר משפטי ה' אמת (תהלים יט י), וכתיב אמת קנה ואל תמכור (משלי כג כג), הוי וישב עליו באמת:

[ה] (טו) **דבר** אחר נאום ה' לאדוני שב לימיני. אמר ר' שלום הלוי כך אמר דוד, אמר הקב"ה לשיתני אדון ומלך על ישראל בזמן ששלח את

הערות ותקונים

מי העיר כמו מי האיר: (ו) יתן כעפר חרבו. הוא סיפא דקרא מן מי העיר ממזרח, ובכ"י האחרים ונדפס בטעות שנאמר יתן כעפר חרבו מלת שנאמר מיותרת: (ז) ר' יהודה ור' נחמיה. ב"ר שם, ועיין סנהדרין ק"ח סע"ב אייתי הקב"ה לאברהם ואותביה מימיניה והוה שדיין עפרא והוו חרבי, גילי (פי' קש) והוו גירי (פי' חצים) שנאמר יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו: (ח) א"ל ר' נחמיה. בכ"י ג' בטעות א"ר ירמיה, וכן נדפס בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, וצ"ל א"ל ר' נחמיה: (ט) ירדפם יעבר שלום. בב"ר שם יש למחוק המלות „הה"ד" וכאן מתחיל דרשה על הפסוק ירדפם שהוא כתוב אחרי הפסוק מי העיר ממזרח: (י) יש אומרים שלשה מילין. עיין ב"ר שם ר' לוי בשם ר' יוסי בר זמרא פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלש מילין, ר' יודן בר רבי סימון אמר מיל. ונראה כי לפני המסדר ממדרש שלפנינו היה הגי' ר' יודן ב"ר סימון אמר שני מיל, ועיין שם בפי' המפרשים, ויפה תואר, והביא שם את השו"ט: (יא) ר' הונא הכהן בר אבין בש"ר ביבי אמר אפילו כתינוק שהוא הולך מביתו כו'. בב"ר שם איתא ר' נחמיה בש"ר אבהו לא נתאבקו רגליהן אלא כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת, ר"ל כהולך דרך קרובה: (יב) א"ר אלעזר בן פדת בש"ר יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם כל האוכלסין. בפדר"א פכ"ז והיה אברהם מתפחד ואמר אפשר שהרגתי כל אלו האוכלסין ולא נמצא בהם צדיק, אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם, ועל זה נאמר אורח ברגליו לא יבא (ישעיה מ"א ג') לא ברגלך לכלוך בדבר זה, ועיין ב"ר פמ"ד אות ד' בשם ר' לוי לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד וכו' אמר הקב"ה לאברהם אותן שהרגת קוצים כסוחים היו: (יג) בשמונה עשר ושלש מאות. דכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות (בראשית י"ד י"ד): (יד) אליעזר בגימטריא שי"ח. פדר"א פכ"ז, וכן במדרש במ"ר פי"ח אות כ"א, נדרים ל"ב ע"א, ב"ר פמ"ג אות ב', אגדת בראשית פי"ג, וי"ר פכ"ח אות ד' בשם ר' לקיש שאמר בשם בר קפרא, תנחומא הנדפס מכבר לך אות י"ג, ובתנחומא שלנו לך אות ט"ו, ברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט, ורש"י עה"ת: (טו) ד"א נאום ה' א"ר שלום. מכאן עד סוף המזמור נמצא גם בכ"י ו'

שמואל הנביא למשחני, שנאמר מלא קרנך שמן (ש"א טז א), וכיון שראה שאין מלכות נוגעת בחבירתה אפילו כמלא נימא אמר לי שב לימיני, המתן לשאול בן קיש איש ימיני כי עדיין יש לו שעה, ואחרי מות שאול תמלוך, אשית אויביך הדום לרגליך, ואין שב אלא המתן, שנאמר שבו נא בזה (במדבר כב יט), (טז) ומתרגמינן אוריכו:

מזמור קיא

[א] [**הללויה**] אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה. (א) זהו שאמר הכתוב והיה על כל הר גבוה (ישעיה ל כה), וכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה (שם שם כו) ואימתי ביום הרג רב בנפול מגדלים (שם שם כה), אלו הרשעים שגבוהין כמגדל, ומונעין את האור מלבוא בעולם, וכתיב וימנע מרשעים אורם (איוב לח טו), וכתיב כן יאבדו [כל] אויביך ה' (שופטים ה לא), אותה השעה ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שם שם), ואותה השעה הקב"ה מרפא שבר עמו, שנאמר ביום חבוש ה' את שבר עמו (ישעיה ל כו) [במה הוא מרפא, שמשפיל הרשעים ביום הרג רב, כמה הם] המונים המונים בעמק החרוץ (יואל ד יד), מהו החרוץ, שכל שנופל שם דינו חרוץ, וכן הוא אומר והיו חללי ה' ביום ההוא מקצה הארץ ועד קצה הארץ (ירמיה כה לג), עד עכשיו אין אנו יודעין כמה הם, עד שבא דוד ואמר ידין בגוים מלא גויות וגו' (תהלים קי ו), (ב) נהרות יורדין מדמן של רשעים, והעוף בא לשתות מן הנחל ההוא של דם, שנאמר מנחל בדרך ישתה (שם שם ז), מהו על כן ירים ראש (שם שם), בא לשתות והנחל עושה גלים, והגל בא לשוטפו, והוא מרים ראשו, אמר דוד הלל יהודיה אני עתיד ליתן לך, ולכך נאמר הללויה אודה ה' בכל לבב, בכל לב ולא בלב חלוק, (ג) בסוד ישרים ועדה, לפי שהקב"ה מגלה סוד [לישראל, וכן הוא אומר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו] אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), וכן ישראל נקראו נביאים, שנאמר אל תירא עבדי יעקב וישרון בחרתי בו כי אצק מים על צמא [וגו'] אצק רוחי (עליך) [על זרעך וגו'] וצמחו בבין חציר (ישעיה מד ב ג ד), ואין צריכין מי שילמדם, אלא זה יאמר לה', אני וזה יקרא בשם (אלהי) יעקב (שם שם ה), זו הנבואה, שנאמר וקרא (עליה את כל הקריאה הזאת) [אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך] (יונה ג ב), ומי גרם להם סוד שגיליתי להם, לכך נאמר בסוד ישרים ועדה:

[ב] **גדולים** מעשי ה'. הוא גדול כדכתיב גדול ה' ומהולל מאד (תהלים מח ב), ומעשיו גדולים, וכן הוא אומר הגדיל ה' לעשות עם אלה (שם קכו ב), ומה שכרן, מי שהוא עושה אותן מלבישו הוד והדר, שנאמר הוד והדר פעלו, וכן הוא אומר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם (שם צ טז): זכר עשה לנפלאותיו. כל מה שעשה לצדיקים בעולם הזה לא כלום הוא, אלא זכר הוא, אבל כשיעשה לעולם הבא צדקתו עומדת לעד, וכן הוא אומר צדקתך צדק לעולם (שם קיט קמב):

הערות ותקונים

ו' וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (טז) ומתרגמינן אוריכו. כן תרגם אונקלס:

(א) זש"ה והיה על כל הר גבוה כו'. הדרשות על המזמור הזה הם קשה הבנה ואין סדר להם: (ב) נהרות יורדין מדמן של רשעים והעוף בא לשתות. בילקוט בסוף מזמור ק"י רמז תתס"ט הביא מאמר אחד בשם הילמדנו וסיים ולעתיד לבא נהרות יורדים מדם של רשעים, אין ספק שחסר הציון מדרש, והמאמר הזה לקוח משו"ט שלפנינו, ובטעות הציגו המדפיסים רמז חדש על הללויה אודה ה' בכל לבב, רק הא שייך לרמז שלפניו לכך נאמר הללויה אודה ה' בכל לבב: (ג) בסוד ישרים ועדה לפי שהקב"ה מגלה סוד. מובא בילקוט רמז תת"ע וחסר הציון, והוא מוסב לרמז שלפניו, כמו שהעירותי בהערה שלפניה:

זש"ה

מזמור קיב

[א] **הללויה** אשרי איש ירא [את] ה'. (א) זהו שאמר הכתוב שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי לא ל), אין הקב"ה מבקש לא יופי ולא עושר, אלא יראת חטא, שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל, כמו שנתהלל אברהם, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה [וגו' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט] (בראשית יח יט), וכתיב כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (שם כב יב), וכן הוא אומר כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כב כג), ומי הוא המתהלל, מי שעוסק בתורה מאל"ף ועד תי"ו, ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד), אברהם שמר את התורה מאל"ף ועד תי"ו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כו ה), (ב) לפיכך נאמר עליו המזמור הזה מאל"ף ועד תי"ו, ואף המזמור אשת חיל נאמר על שרה אשתו מאל"ף ועד תי"ו, (ג) שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי לא ל), [שניהם עשו את התורה מאל"ף ועד תי"ו]:

[ב] (ד) **במצותיו** חפץ מאד. שלא עשה את המצוה (ה) באנגריא, אלא בשמחה, שנאמר במצותיו חפץ מאד, אמר לו הקב"ה לך לך מארצך (בראשית יב א), לא עשה באנגריא, אלא וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' (שם שם ד), ויקח אברם את שרי אשתו וגו' (שם שם ה), א"ל הקב"ה המול ימול (שם יז יג), ומל מיד, בעצם היום הזה נמול אברהם (שם שם כו), אמר ליה קח נא את בנך וגו' (שם כב ב), מיד וישכם אברהם בבוקר (שם שם ג), חפץ לעשות מצוה בזריזות (ו) [וכשנולד יצחק בן שמונת ימים הגישו למילה, שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים (בראשית כא ד) (ז) והגישו (למנחה) [כמנחה] על גבי המזבח, ועשה שמחה ומשתה, מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו היום שזוכה למול את בנו, כאבינו אברהם, (ח) שנאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק (שם שם ח)], הוי במצותיו חפץ מאד, ומה שכרו, גבור בארץ יהיה זרעו, זה יצחק, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), ומה גבורתו, ויעתר יצחק לה' וגו' (שם כה כא), ואין זה גבור שעשה לעקרה שתלד: דבר אחר גבור בארץ. זה יעקב, שנאמר (ועתה) [ואתה] ישראל עבדי (ישעיה מא ח), ומה גבורתו,

הערות ותקונים

(א) זה"ש שקר החן. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"א בשם המדרש: (ב) לפיכך נאמר עליו המזמור הזה מאל"ף ועד תי"ו. ר"ל באל"ף בי"ת, ובכ"י האחרים ובנדפס לפיכך נאמר עליו המזמור של מעלה באל"ף בי"ת. המלות של מעלה יש למחוק, ובילקוט הגי' לפיכך נאמר עליו המזמור של מעלה מאל"ף ועד תי"ו, ואף המזמור הזה של אשרי מאל"ף ועד תי"ו, אשה יראת ה' היא תתהלל שניהם עשו את התורה, והמלות של מעלה מיותרות, ויש לתקן ואף המזמור הזה של אשתו נאמר מאל"ף ועד תי"ו: (ג) שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל. בכ"י האחרים גם בכ"י ו' ובנדפס ובילקוט סיים ושניהם עשו את התורה מאל"ף ועד תי"ו, וכן הוספתי בפנים: (ד) במצותיו חפץ מאד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט מתחיל אשרי איש ירא את ה', ולמה אשריו שלא עשה את המצות באנגריא אלא בשמחה, ואח"כ מתחיל במצותיו חפץ מאד אמר לו הקב"ה: (ה) באנגריא. המלה יונית ורומית. עיין לעיל מזמור י"ט הערה פ"ג: (ו) וכשנולד יצחק בן שמונת ימים. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (מלבד כ"י ו' ח') וכן הוא בנדפס, וכן בילקוט רמז תתע"א ליתא, והמאמר הזה הוסיף המעתיק הראשון מן פדר"א פכ"ט ושם מתחיל ר' ישמעאל אומר לא עכב אברהם מכל אשר צוהו ואח"כ נמצא שם המאמר שנוסף בשו"ט, וכשנולד יצחק בן שמונת ימים כו': (ז) והגישו למנחה על גבי המזבח. הכוונה על המילה שחשובה כמנחה ע"ג המזבח, ובשבלי הלקט השלם ה' מילה סי' ע"ו ומועתק בתניא ה' מילה סי' צ"ו הביא בשם פדר"א פכ"ט כשנולד יצחק בן ח' ימים הגישו למילה שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים, וכל מי שהוא מגיש את בנו למילה ככהן שהוא מגיש מנחה על גבי המזבח כו'. הביא את הפדר"א ביתר ביאור, ועיין בביאור הרד"ל בפדר"א שם: (ח) שנאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף „ה"ג מל זהו שמונת ימים" וזה ליתא בכ"י ג' ו', וכן ליתא בפדר"א, ועיין בתוס' שבת ק"ל ע"א ד"ה שש שהביא מפדר"א ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק

וישר אל מלאך ויוכל (לו) (הושע יב ה) נטל את המלאך ורפשו לארץ: דור ישרים יבורך [ואיזה דור ישרים], כל אלה שבטי ישראל (בראשית מט כח):

מזמור קיג

[א] **הללויה** הללו עבדי ה' הללו את שם ה'. (א) זהו שאמר הכתוב אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה (תהלים עז ז), מהו אזכרה נגינתי, ר' איבו ור' יהודה בר סימון, ר' איבו אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע (ב) מדכרא אנא תיברי, ואין נגינתי האמור כאן אלא שברוני, כמה דאת אמר אשר מגן צריך בידך (בראשית יד כ), אזכרה נגינתי בלילה לפיכך עם לבבי אשיחה, ר' יהודה בר סימון אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה נזכרתי אני שעשית לי נסים במצרים והייתי מנגנת לך על ידי אותן נסים, ואמרתי לך שירים וזמרים באותה הלילה, (ג) שנאמר השיר (הזה) יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), ואימתי בשעה שהרגת בכורי מצרים בלילה, שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט), הוי אומר נגינתי בלילה באותה הלילה שגאלתנו והוצאתנו לחירות, שהיינו עבדים לפרעה, וגאלתנו ועשיתנו לך לעבדים, לכך נאמר הללו עבדי ה', ולא עבדי פרעה:

[ב] (ד) **דבר** אחר הללויה הללו עבדי ה'. זהו שאמר הכתוב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), אתה מוצא עשרים וששה דורות משברא הקב"ה את עולמו עד שיצאו ישראל ממצרים, ולא אמרו הלל, עד שיצאו משיעבוד מצרים, שהיה של טיט ולבנים ואמרו הלל, ואימתי אמרו בשעת מכות בכורות, (ה) עמד פרעה והלך אצל משה ואהרן בלילה, שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה (שמות יב לא), היה דופק פרעה על פתחיהן של משה ואהרן בלילה ואמר להם קומו צאו מתוך עמי (שם שם), אמרו לו שוטה וכי בלילה אנו עומדין, וכי גנבים אנו שנלך בלילה, בבוקר אנו יוצאין, שכך אמר לנו הקב"ה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שם שם כב), אמר להם הרי כבר מתים כל מצרים, שנאמר כי אמרו כולנו מתים (שם שם לג), אמרו לו מבקש אתה לכלות המכה הזאת, אמור הרי אתם בני חורין, הרי אתם ברשותכם, ואין אתם עבדי, אלא עבדי ה', (ו) [התחיל פרעה צווח ואומר לשעבר הייתם עבדי, אבל עכשיו הרי אתם בני

הערות ותקונים

יצחק דהיינו ביום השמיני דמילה כמנין ה"ג. ועיין בשבלי הלקט שם שהביא מה שרגילין לעשות משתה ביום ברית מילה דכתיב ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק, ביום ה"ג, דהיינו ביום שמיני מל את יצחק וכן מובא בתניא שם, ועיין בלקח טוב בראשית כ"א ח' ביום ה"ג מל, לשמונה מל, כי שתי משתאות היו, אחד במילה ואחד בגמילה:

(א) זה"ה אזכרה. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ב בשם המדרש. והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ ריש פסקא ותאמר ציון ונשנה גם במדרש איכה פסוק בכה תבכה ד"ה אזכרה נגינתי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתט"ז ד"ה אזכרה נגינתי בשם הפסיקתא ובילקוט תהלים שם רמז תתע"ב נשמט בטעות המאמר מר' איבו: (ב) מדכרא אנא תיברי. בפסיקתא רבון העולמים נזכרת אני שבר שהושברתי בין המלכות. ובמדרש שמ"ר פי"ח אות ה' איתא כך אמר דוד אזכרה נגינתי בלילה אמרה כנ"י נזכרת אני את השברים שהיית שובר את המלכיות בעבורי, ואין נגינתי אלא לשון שבר, כמד"א אני מנגינתם (איכה ג' ס"ג) ואומר אשר מגן צריך בידך (בראשית י"ד כ') ע"כ. ולפ"ז הדרש שרשו מגן ובא הדגש תמורת הנח כמ"ש רש"י (איכה ג' ס"ה) מגנת לב, שבר לב כמד"א אמגנך ישראל (הושע י"א ח') אשר מגן צריך בידך (בראשית י"ד כ') עכ"ל, ותרגום מגנת לב תבירת לב: (ג) שנאמר השיר (הזה) וגו'. בפסיקתא שם ר' יהודה בר סימון אמר אמרה כ"י לפני הקב"ה נזכרת אני שירים שאמרתי לפניך בלילות, כמד"א ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית ה' (ישעיה ל"ח כ'): (ד) ד"א הללויה הללו עבדי ה' זה"ה פיה פתחה בחכמה כו'. עיין שמ"ר פכ"ג אות ד', אז ישיר משה הה"ד פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל כו', ודורש פיה פתחה בחכמה הקב"ה משבח אותה שפתחה בדבר שלא פתח אחר: (ה) עמד פרעה והלך אצל משה. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט בא רמז ר"ח בשם שו"ט: (ו) התחיל פרעה צווח. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים

חורין, הרי אתם ברשותכם, הרי אתם עבדי ה׳] וצריכים אתם להללו שאתם עבדיו, שנאמר הללויה הללו עבדי ה׳, וכן הוא אומר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), (ז) וכן הוא אומר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט):

[ג] **דבר** אחר הללויה למה לא אמר הללו ה׳. ר׳ ירמיה בשם ר׳ אלעזר אומר אין העולם כדאי להלל בכל השם, אלא בחציו שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים קנ ו) לכך הללו יה. [הללו יה הללו עבדי ה׳ הללו את שם ה׳], (ח) מכאן אמרו חכמים אין הלל פחות משלשה בני אדם, למי אומר הללו לשנים [והאומר אחד הרי כאן שלשה], (ט) והאומרים הללו לשם שעשה לנו מלחמה, שנאמר ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו (שמות טו ג):

[ד] **יהי** שם ה׳ מבורך מעתה ועד עולם. בעולם הזה קלסוהו ואח״כ הכעיסוהו, אבל לעתיד לבוא אינו כן, אלא מעתה ועד עולם, ואף אני אומר לכם שתעמדו לעולם, אמר הקב״ה אתם ברכתם אותי מעולם ועד עולם, ואף אני מברך אתכם ואומר וה׳ סביב לעמו מעתה ועד עולם (תהלים קכה ב):

מזמור קיד

[א] **בצאת** ישראל ממצרים. זהו שאמר הכתוב שמח מצרים בצאתם (תהלים קה לח), (א) אמר ר׳ ברכיה משל לבעל בשר שהיה רוכב על החמור, זה אומר מתי ארד מן החמור, וזה אומר מתי ירד זה מעלי, הגיע זמן שירד, (ב) ואיני יודע מי שמח ביותר, כיון שראה דוד היאך היו שמחים בצאתם ממצרים, התחיל מקלס על יציאת מצרים, ואומר בצאת ישראל ממצרים:

הערות ותקונים

האחרים ובנדפס וכן איתא בירושלמי פסחים פ״ה ה״ה (דף ל״ב ע״ג) א״ר לוי כשם שניתן כח בקולו של משה כן ניתן כח בקולו של פרעה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום, ומה היה אומר קומו צאו מתוך עמי, לשעבר הייתם עבדי פרעה, מיכן ואילך אתם עבדי ה׳, באותה שעה היו אומרים הללויה עבדי ה׳ ולא עבדי פרעה: (ז) וכה״א השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. בילקוט לא גריס ליה: (ח) מכאן אמרו חכמים אין הלל פחות משלשה בני אדם. מובא ברוקח ה׳ פסח סי׳ רפ״ג בשם המו״ע ובאו״ז ח׳ ק״ש סי׳ מ״ד ובהמנהיג ה׳ פסח סי׳ ל״ד ובאבודרהם סדר הגדה דף ע״ב ע״ג ובשבלי הלקט השלם ערוגה הרביעית ענין ר״ח סי׳ קע״ד, ובערוגה הששית סדר פסח סי׳ רי״ח ובשבלי הלקט הקצר ה׳ ברכות סי׳ מ״ח וה׳ פסח סי׳ ס״ה. והכלבו ה׳ פסח דף י״ג ע״ד דפוס לבוב הביא וז״ל והר״ם ז״ל (כוונתו לרש״י ז״ל) כתב שצריך שיהיו שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו כן מצינו במדרש שו״ט, וכן הביא הרא״ש פסחים פ׳ ערבי פסחים סי׳ ל״ב ובנו הטור או״ח סי׳ תע״ט וכולם הביאו בשם השו״ט, ובעל האגור ה׳ ר״ח הביא זה בשם שו״ט וסיים והכי איתא בהגדת תהלים שעה במח״כ וחשב כי שו״ט לחוד והגדת תהלים לחוד. ועיין גם״ע או״ח סי׳ תע״ט בביאורי הגר״א ז״ל: (ט) והאומרים הללו לשם שעשה לנו מלחמה. בכ״י האחרים ובנדפס נמצא פה הוספה: וכן הוא אומר כי שם ה׳ אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים ל״ב ג׳), אקרא הרי אחד ואתם הבו גודל לאלהינו הרי שלשה, לכך נאמר הללויה, מנין הללו היו כשירדו ישראל למצרים שבעים ואחד היו עם השכינה, שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה (בראשית מ״ו ד׳), וכתיב בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י׳ כ״ב), וכשעלו הקב״ה עלה עמהם, שנאמר אעלך גם עלה לכך הללו, ואח״כ מתחיל [הללו] לשם שעשה לנו מלחמה שנאמר ה׳ ילחם לכם (שמות י״ד י״ג), וגם הילקוט בסוף רמז תתע״ב הביא הסיום וכה״א כי שם ה׳ אקרא הבו גודל לאלהינו, ואח״כ ברמז תתע״ג אחר הסיום וה׳ סביב לעמו מעתה ועד עולם שהוא סיום המזמור הביא המאמר הללו עבדי ה׳ מנין כשירדו למצרים שבעים ואחד כו׳, וסיים הללו את שם ה׳ הללו לשם שעשה לנו מלחמה, שנאמר ה׳ איש מלחמה הביא בסדר אחר ממה שהוא בכ״י ובנדפס ומה שמובא בהוספה וכה״א כי שם ה׳ אקרא, עיין ברכות מ״ה ע״א שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן מה״מ א״ר אסי דאמר קרא גדלו לה׳ אתי ונרוממה שמו יחדו, ר׳ אבהו אמר מהכא כי שם ה׳ אקרא הבו גודל לאלהינו וע״ש בפירש״י, ומה שמובא כשירדו ישראל למצרים שבעים ואחד היו עם השכינה שנאמר אנכי ארד וגו׳, הוא מפדר״א פל״ט ע״ש: (א) א״ר ברכי׳ משל לבעל בשר שהי׳ רוכב על החמור. בכ״י האחרים ובנדפס לא הובא המשל בשלימות והלינו „וכו׳״ כי כבר מובא למעלה במזמור ק״ה אות י״א: (ב) ואיני יודע מי שמח ביותר. פה קצר

בלשונו

[ב] **דבר** אחר [בצאת ישראל ממצרים זהו שאמר הכתוב] שירו (לו) [לאלהים] זמרו שמו סולו לרוכב בערבות (תהלים סח ה), מה שירו, צפו לאלהים, כמו שנאמר לא תשורני עין רואי (איוב ז ח): דבר אחר אמרו לפניו שירים וזמרים, מהו סולו, (ג) ר׳ יהודה אמר קילסו, ר׳ נחמיה אמר (ד) שפרו לפניו דרכיכם, כענין שנאמר סולו סולו המסלה (ישעיה סב י): לרוכב בערבות. (ה) רבנן אמרו שני רקיעין הם, שנאמר לרוכב בשמי שמי קדם (תהלים סח לד). רבותינו אמרו שלש, שנאמר השמים ושמי השמים (מ״א ח כז), (ו) ר׳ אלעזר אומר שבעה הן, וילון רקיע שחק זבול מעון מכון ערבות, וכבודו של הקב״ה בערבות, אמר ר׳ חלפתא בן יעקב בשם ר׳ יהודה בר סימון (ז) ראה הקב״ה מעשיהן של צדיקים, וערב עליו מעשיהם. (ח) אמר ר׳ פנחס הכהן בר חמא הרקיע ששמו ערבות הקב״ה זורע מעשה הצדיקים והם עושים פירות, שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י):

[ג] (ט) **ביה** שמו (תהלים סח ה). (י) ר׳ יהודה הנשיא (יא) שאל את ר׳ שמואל בר נחמן מהו שכתוב ביה שמו, אמר ליה ר׳ שמואל בר נחמני אין לך מקום ומקום (יב) שאין אדם גדול ממונה על בייא שלו, ומי ממונה על בייא של עולמו, כביכול הקב״ה, שנאמר ביה שמו, אתמהא אל תהי קורא ביה אלא ביא שמו, (יג) אמר ר׳ יהודה הנשיא לר׳ שמואל בר נחמני שאילית לחכימיא ואמרין לי חבל על דמובדין ולא משתכחין, שאילית לר׳ אלעזר ולא אמר לי כן, (יד) אלא בשתי אותיות הללו ברא הקב״ה שתי עולמות, שנאמר כי ביה ה׳ צור עולמים (ישעיה כו ד), בי״ה בראם, (טו) [ואין אנו יודעין אם העולם הזה נברא בה״א

הערות ותקונים

בלשונו ועיקר הוא במזמור ק״ה אות י״א ע״ש: (ג) ר׳ יהודה אמר קילסו. וכן פירש״י תהלים ס״ח ה׳ סולו לשון שבח, וכן לא תסלה בכתם אופיר (איוב כ״ח ט״ז), המסולאים בפז (איכה ד׳ ב׳): (ד) שפרו לפניו דרכיכם. כ״ה בכל כ״י אבל בדפוס ראשון ואח״כ בכל הדפוסים שערו לפניו בטעות וצ״ל שפרו לפניו: (ה) רבנן אמרו שני רקיעין הם. מובא בילקוט עקב רמז תתנ״ה, ועל הן לה׳ אלהיך ציין שו״ט והוא במזמור כ״ד, ועל רבנן אמרי חסר הציון, והוא בשו״ט מזמור קי״ד, ובמדרש דב״ר והתחנן אות ל״ב רב אמר ב׳ רקיעים הן [שנאמר לרוכב בשמי שמי קדם רבותינו אמרו שלש] שנאמר השמים ושמי השמים, אשר הסגרתי הסר שם, ובגמרא חגיגה י״ב ע״ב איתא א״ר יהודה שני רקיעים הן, שנ׳ הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים ר״ל אמר שבעה, ואולי גם שם יש לתקן כן, ובמקום ר״ל אמר צ״ל ר״א אמר: (ו) ר׳ אלעזר אומר שבעה הן. בילקוט עקב שם גורס ר׳ ירמי׳ בן אליעזר. עיין פסיקתא דר״כ פסקא בחדש השביעי (קנ״ד ע״ב) ובוי״ר פכ״ט ובאדר״נ פל״ז בשם ר׳ מאיר, וכן לעיל במזמור נ״ב שבעה רקיעים בראתי ומכולם לא בחרתי למכון שבתי אלא ערבות, שנ׳ סולו לרוכב בערבות, ועיין פדר״א פי״ח: (ז) ראה הקב״ה מעשיהן של צדיקים וערב עליו. דורש ערבות מלשון ערב על שערבו עליו מעשה הצדיקים נקרא ערבות: (ח) א״ר פנחס הכהן הרקיע ששמו ערבות הקב״ה זורע. דורש ערבות מן ארץ ציה וערבה, מקום חרבה ושממה ופנוי וריק, והקב״ה זורע ומצמיח: (ט) ביה שמו. הוא סיפא דקרא סולו לרוכב בערבות: (י) ר׳ יהודה הנשיא שאל את רשב״נ. ב״ר פי״ב אות י׳ ומובא בשם ב״ר בילקוט תהלים רמז תשנ״ד ונובע מירושלמי חגיגה פ״ב: (יא) שאל את ר׳ שמואל בר נחמן. בב״ר נוסף מפני ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה, וגם בירושלמי ליתא זה: (יב) שאין אדם גדול ממונה על בייא שלו. בב״ר אין לך כל מקום ומקום שאין לו איש ממונה על בית [צ״ל ביה] שלו, והושב שם אנדיקום [צ״ל אגדיקום] כו׳ אגוסטוס כו׳, ובעבור זה הליג המסדר אדם גדול, ובירושלמי נאמר אין לך כל מקום ומקום שאינו ממונה על ביה שלו, ומי ממונה על ביה שבכולם, הקב״ה ביה שמו (כי יה) [בייה] שמו, והוראת בייא, ביה, הרמב״ן פ׳ מקץ בפ׳ בי אדוני הביא המדרש מב״ר ופירשו צעקה ועוות בכל מקום יש איש ממונה על הצעקה ועל העוות והקב״ה ממונה על צעקת העשוקים בעולם הצועקים בייא. אולם פי׳ צעקה הוא הוראה אחרת שים להמלה הזאת, אבל יותר נכון כדעת ידידי הרב בעל ערוך השלם שהיא המלה היונית βίος ופירושה מחיה ומזון (לעבענסאונטערהאלט), ושיעורו כל מדינה יש לה ממונה על המחיה והמזון שמפרנס את המקום, והקב״ה זן ומפרנס את כולם: (יג) א״ר יהודה הנשיא לרשב״נ שאילית לחכימיא ואמרין לי חבל על דמובדין ולא משתכחין. זה ליתא בירושלמי שם, ובב״ר הגי׳ אמר ליה אוי דמובדין ולא משתכחין: (יד) אלא בשתי אותיות הללו ברא הקב״ה שתי עולמות. בירושלמי שם במאמר שלפניו הוא מאמר ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן, וכן נשנה בפסיקתא רבתי פכ״א (דף ק״ס ע״ב) ועיין לעיל בריש מזמור ס״ב ובמנחות כ״ט ע״ב: (טו) ואין

אנו

והעולם הבא ביו"ד, או אם העולם הזה נברא ביו"ד והעולם הבא בה"א, אלא ממה דכתיב בהבראם (בראשית ב ד), בה"א בראם], הוי העולם הזה נברא בה"א [והעולם הבא נברא ביו"ד], (טז) ומה ה"א פתוחה מלמטה וסתומה מלמעלה, כך העולם הזה כל מה שנברא בו יורד בקבר, ואותה עקיצה שיש בה רמז לתחיית המתים, והעולם הבא נברא ביו"ד, מה עיסקו של יו"ד קומתו כפופה, (יז) כך קומתן של רשעים עתידין להיות מכורכמות וירקרוקות לעולם הבא, שנאמר ושח גבהות האדם [וגו'] (ישעי' ב יז), כיון שראה דוד שבשתי אותיות הללו ברא הקב"ה את שני עולמות התחיל מקלס בהן הללויה:

[ד] **בצאת** ישראל ממצרים. (יח) אמר ר' אלעזר הקפר בזכות ארבעה דברים [נגאלו ישראל ממצרים], שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא גילו את (יט) מסתורין שלהם, ולא היו פרוצים בעריות. לא שינו את שמם, (לראובן) [אלה] משפחות הראובני (במדבר כו ז), (לשמעון) [אלה] משפחות השמעוני (שם שם יד), (כ) כי נחתין ראובן ושמעון, וכי סלקין ראובן ושמעון. ולא שינו את לשונם, שהיו מספרים לשון הקודש, (כא) שנאמר בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו (פסוק א וב), ללשון הקודש שלו. ולא גילו מסתורין שלהם, את מוצא שהדיבור היה מופקד אצלם שנים עשר חודש, שאמר להם ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב), ולא היה בהם איש שגילה את הדיבור. ולא היו פרוצין בעריות, אחת היתה בהן והקב"ה פירסמה, דכתיב ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי [וגו' ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן] (ויקרא כד י יא), (כב) מי שאמר והיה העולם מעיד שאין בישראל אלא הוא:

[ה] **דבר** אחר בצאת ישראל ממצרים. באיזה זכות יצאו בני ישראל ממצרים, (כג) ר' יהודה אומר בזכות דם הפסח ודם המילה, שנאמר ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל יו ו), ר' נחמיה אומר בזכות התורה שעתידין לקבל, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שמות ב כה), ובמתן תורה כתיב וכל העם רואים את הקולות (שם כ יח), ויש לך מקום אחר ללמוד ממנו, בהוציאך

הערות ותקונים

אנו יודעין. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס ובירושלמי ובב"ר ופסיקתא: (טז) ומה ה"א פתוחה מלמטה וסתומה מלמעלה. בירושלמי הגי' מה ה"א פתוח מלמטן רמז לכל באי עולם שהן יורדין לשאול, מה ה"א יש לו נקודה מלמעלן, משעה שהן יורדין הן עולין, מה ה"א פתוח מכל צד כך פותח פתח לכל בעל תשובה, ובב"ר הגי' ומה ה"א זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלמטה רמז שכל המתים יורדים לשאול והסוקן שלו מלמעלה רמז שעתידים לעלות, והחלון הזה שמן הצד רמז לבעלי תשובה: (יז) כך קומתן של רשעים עתידין להיות מכורכמות וירקרוקות לעולם הבא. בב"ר הגי' כך הן הרשעים קומתן כפופה ופניהם מקדירות לעתיד לבוא, ובירושלמי הגי' כך יהיו כל באי העולם כפופין ונהפכו כל פנים לירקון, ויותר נכון לגרום לפניהו עתידים להיות מכופפים, ועיין בהערת הרב הגדול בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי שם הערה קנ"ד, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' כך פניהם של הרשעים עתידות להיות מכורכמות לע"ל, ד"א מה עסקה של יו"ד קטנה בקומתה כך הרשעים לעתיד לבוא, שנ' ושח גבהות אדם [ושפל רום אנשים]: (יח) א"ר אלעזר הקפר בזכות ארבעה דברים. פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח דף פ"ג ע"ב ושם הגי' ר' הונא בשם בר קפרא, וכן נשנה בוי"ר פל"ב אות ה' מדרש חזית פ' גן נעול, שמ"ר פ"א אות כ"ח, במ"ר פ"כ סוף בלק, ותנחומא בלק סי' כ"ה ובמכילתא בא פ"ה, ועיין עוד בפדר"א פמ"ח ובתדא"ר פ"י, פכ"ג, פכ"ד, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ס"ו, ובתנחומא הערה ק"נ: (יט) מסתורין. פי' בל"י ורומי μυστήριον mysterium סוד וסתר, (געהיימניס): (כ) כי נחתין ראובן ושמעון. עיין פסיקתא שם הערה ס"ז: (כא) שנאמר בית יעקב מעם לועז. במקומות שרשמתי מובא לראיה כי פי המדבר אליכם (בראשית מ"ה י"ב), ובלשון הקודש היה מדבר, ועיין בפסיקתא הערה ס"ח ובכ"י האחרים ובנדפס חסר מאמר שלם וכל"ל ולא גילו מסתורין [שלהם במצרים ולא היו פרוצים בעריות, לא שנו את שמם לראובן משפחת הראובני, לשמעון משפחת השמעוני, לא שנו את לשונם, שהיו מספרים בלשון הקודש, שנ' בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו, ללשון הקודש שלו, ולא גילו מסתורין] את מוצא כו': (כב) מי שאמר והיה העולם מעיד שאין בישראל אלא הוא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (כג) ר' יהודה אומר בזכות דם הפסח ודם המילה שנ' ואומר לך בדמיך חיי וגו'. עיין פסיקתא דר"כ ויהי בחצי הלילה

דף

את העם ממצרים תעבדון את האלהים (בהר) [על ההר] הזה (שם ג יב), (כד) ר' יהושע בן לוי אומר בזכות המשכן שעתידין לעשות, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), ובמשכן כתיב וירא משה את כל המלאכה (שם לט מג), ויש לך מקום אחר ללמוד, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם (שם כט מו), על תנאי לשכני בתוכם. (כה) ר' אליעזר בן יעקב אומר בזכות חנניה מישאל ועזריה, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), ובהם כתיב כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי [והקדישו את קדוש יעקב] (ישעיה כט כג), מהו כי בראותו ילדיו, ילדים אשר אין בהם כל מום (דניאל א ד), שהקדישו שמי בכבשן האש. (כו) ר' אבא בר כהנא אומר בזכות דורו של ישעיה, שנאמר מעשה ידי בקרבו, וכיון שראה דוד כן בכמה זכיות ישראל יוצאין, התחיל מקלס על יציאת מצרים, הללויה בצאת ישראל ממצרים:

[ו] (כז) **דבר** אחר בצאת ישראל ממצרים. ראה מה כתיב או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד), (כח) אמר ר' ירמיה בשם ר' חייא משל לגבור שירד למלחמה או לנצח או להינצח, לכך נאמר ובמלחמה (שם שם), (כט) אמר ר' אחא בשם ר' יונתן מהו גוי מקרב גוי, (ל) כאדם שהוא שומט את העובר מתוך מעי הבהמה בזמנו, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, שנאמר גוי מקרב גוי, (לא) כענין שנאמר והקרב והכרעים (ויקרא א יג), למדנו צער לנשמט, ומניין אף לשומט, שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים (דברים ד כ), כאדם שהוא נוטל את האש מתוך הכור שלא בצבת (לב) ושלא בסמרטוטין, (לג) כביכול כן עשה הקב"ה לישראל. אמר ר' אבין בשם ר' סימון מהו מקרב גוי, שהיו מובלעים בתוך מעיהם, שנאמר אזי חיים בלעונו (תהלים קכד ג), ואם לחשך אדם לומר אינו מזכיר מצרים באותו ענין הרי הוא אומר לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם (שם שם ב), אין אדם אלא מצרים, שנאמר ומצרים אדם ולא אל (ישעיה לא ג):

[ז] (לד) [**ועשה** הקב"ה להם עשרה נסים על הים, עשאו חומות חומות, ואין חומה שאין בה מגדל, ואין מגדל שאין בה שומר, והיו מלאכי השרת משמרין את ישראל שלא ינזקו, אמר להן משה בואו ועברו, אמרו לו היאך נעבור בין החומות הללו, שנאמר והמים להם חומה (שמות יד כט). הקפיא לב הים ועלה הים ומלא על כל גדותיו, כשם שאדם צף ידו אחת למעלה ואחת

הערות ותקונים

(דף ס"ג ע"ב) ובהערה כ"ח, גם בפסקא החדש הערה פ"ו, ובפדר"א פכ"ט, ובשמ"ר פי"ז אות ג' ופי"ט אות ה', ובתנחומא הנדפס מכבר ויראו אות ד': (כד) ר' יהושע בן לוי אומר בזכות המשכן. המלות שעתידין לעשות שנ' וירא אלהים את בני ישראל, נשמט בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה: (כה) ר' אליעזר בן יעקב אומר בזכות חנני' מישאל ועזרי'. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות בן יעקב, ולזה המאמר כוון רש"י ישעי' כ"ט כ"ג ע"ש: (כו) ר' אבא בר כהנא אומר בזכות דורו של ישעיה שנ' מעשה ידי בקרבו. כבר מובא למעלה במאמר ר' אליעזר בן יעקב: (כז) ד"א בצאת ישראל ראה מה כתיב או הנסה. מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ח בשם השו"ט: (כח) א"ר ירמי' בשם ר' חייא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה מהרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר חייא בשם ר' ירמי': (כט) א"ר אחא בש"ר יונתן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר אבא בר אחא בשם ר' חנין: (ל) כאדם שהוא שומט את העובר מתוך מעי הבהמה בזמנו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס כאדם ששומט את העובר ממעי בהמה והמלה בזמנו ליתא, ובמכילתא בשלח מס' ב' פ"ו בפ' ויושע ה' כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה שנ' גוי מקרב גוי, ואומר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל וגו', ועיין לעיל במזמור ק"ז אות ד': (לא) כענין שנאמר והקרב והכרעים. דורש מקרב גוי מלשון קרב וכרעים: (לב) ושלא בסמרטוטין. פי' חתיכת בגד (פעטצען): (לג) כביכול כן עשה הקב"ה לישראל. כ"ה לנכון גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס בטעות כביכול כך ישראל ר"ל כך עשה הקב"ה לישראל: (לד) ועשה להם הקב"ה עשרה נסים. כל אות ז' עד סופו הוספתי כמו שהוא בכל כ"י האחרים ובנדפס, וגם בכ"י ו' ליתא, והרא"פ רשם איננו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, והיא הוספה ובפרוטרט תמצא במספר אחת עשרה נסים, ועיין במכילתא מסכתא ב' פרשה ד' בפסוק ואתה הרם את ידך שם איתא עשרה נסים נעשו לישראל על הים,

ותובב

למטה, כך הקפיא הקב"ה לבו של ים ומלא את כל גדותיו (לה) ועשאו כמין כיפים, שנאמר נקבת במטיו (חבקוק ג יד), אמר להם משה בואו ועברו, אמרו כשהיו המים שתים מלמטן ואחת מלמעלן לא היינו יכולים לעבור, ועכשיו ששנים מלמעלה ואחת מלמטן על אחת כמה וכמה. עשאו כמין פלטיות, שנאמר ראש פרזיו (שם שם), ואין פרזיו אלא פלטיות, שנאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב ח). הוציא להם מתוקין מתוך מלוחין ושתו הם ובהמתם, שנאמר ויוציא נוזלים מסלע (תהלים עח טז). עשאו כטיט, שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג טו). (לו) עשאו כמתבן, שנאמר נצבו כמו נד נוזלים (שמות טו ח), כמו נד של תבן שבין שתי ערימות. ועשאו פרורות, שנאמר פוררת בעזך ים (תהלים עד יג). עשאו גזרים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (שם קלו יג). עשאו כיבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה (שמות יד כט). עשאו כמין בקעה והעלת עשבים, והיו ישראל רועים בה, שנאמר כבהמה בבקעה תרד (ישעיה סג יד)]:

[ח] **היתה** יהודה לקדשו. (לז) כשהגיעו ישראל לים, היו עושין מלחמה זה עם זה, איזה שבט ירד ראשונה ולא משנתייבשו רדו, אלא בתוך הים ירדו, והיו יורדים (לח) עד שהגיעו לאפסיים, שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים סט ב), וכתיב ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כב), (לט) והיה בנימין אומר אני ארד תחילה, ויהודה היה אומר אני ארד תחילה, וכן זבולון וכן נפתלי, וכן כולם, עד שנטלו אבנים ורגמו זה את זה, שנאמר שם בנימין צעיר רודם [וגו'] רגמתם שרי זבולון שרי נפתלי (תהלים סח כח), אל תקרי רודם אלא רד ים, ובשביל שרגם יהודה לאחיו שירדו לפניו לים, (מ) זכה ללבוש ארגמן, הה"ד והלבישו לדניאל ארגונא [וגו'] (דניאל ה כט), לכך אמר לו הקב"ה אתה היית רוגם לאחיך כדי לקדש את שמי, את הוי מושל על אחיך, לכך נאמר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו:

הערות ותקונים

והוסב אותם בסגנון אחר, וכן באדר"נ פל"ג הוסב אותם אחת לאחת וג"כ באופן אחר, ולהלן במזמור ק"ל הוסב כמו שהוא במכילתא, כי מזמור קל"ו הוא מן י"ד מזמורים אשר נוספו אל המדרש תהלים מן הילקוט (עיין במבוא), ועיין בפי' הרמב"ם למס' אבות שהוסב ג"כ אותם בסדר אחר ומבארם קצת, ועיין בס' מגן אבות להרשב"ץ פ"ה מ"ד (דף ע"ח ע"א) שכתב ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש תנחומא ובאדר"נ בחילוף מועט וכן במדרש תהלים מנאום עם מעט שינוי ע"ש, ומה שהביא מן מדרש תנחומא הוא בתנחומא הנדפס בשלח אות י', וכן יש לרשום במבוא לתנחומא דף כ"ד: (לה) ועשאו כמין כיפים. במכילתא נבקע הים ונעשה כמין כיפה שנאמר נקבת במטיו. והוראת כיפה עיין ערוך השלם ערך קף, והרמב"ם בפי' המשנה אבות פ"ה הביא וז"ל הב' שאחר שבקעו נעשה כקובה עד שהיה כדמות גג ולא מקורה ולא משפע והיה הדרך כאלו היה נקב במים והמים מימין ומשמאל וממעל, הוא מאמר חבקוק נקבת במטיו ראש פרזיו: (לו) עשאו כמתבן שנ' נצבו כמו נד. במכילתא נעשה כמו נד, ובכ"י האחרים הגי' עשאו ערימות כמין תבן: (לז) כשהגיעו ישראל לים. מכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ה' ובבלי סוטה ל"ז ריש ע"א בשם ר' מאיר, ועיין בתוס' שם ד"ה והיו, והביאו המכילתא: (לח) עד שהגיעו לאפסיים. מלשון המקרא מי אפסים (יחזקאל מ"ז ג'): (לט) והי' בנימין אומר אני ארד תחלה ויהודה הי' אומר אני ארד תחלה. עיין במכילתא זה אומר אני יורד תחלה לים וזה אומר אני יורד תחלה לים מתוך שהיו עומדין וצווחין קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה כו' התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים כו', ואח"כ מובא בשם ר' יהודה בלשון אחר שנחשון בן עמינדב קפץ ונפל לים, וגם בגמרא בבלי סוטה שם מובא בשם ר' מאיר שקפץ שבטו של בנימין וירד לים ואח"כ מובא בשם ר' יהודה שאמר שלא כך היה מעשה אלא שקפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחלה ע"ש, ובפדר"א פמ"ב מובא בשם ר' עקיבא שבט בנימין רצה להכנים לים התחילו שבט יהודה רוגמין אותם וקפץ נחשון תחלה וקדש את שמו הגדול לעיני הכל, ועיין במ"ר סוף פי"ב ופי"ג אות ז', ובפסיקתא רבתי פסקא ויהי המקריב במאמר ד"א ויהי המקריב נחשון למה נחשון הקריב ראשון כו'. ועיין לעיל במזמור ע"ו אות א' ומה שהעירותי שם, ובכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת היה בנימין הצדיק נכנס תחלה לים שנ' שם בנימין צעיר רודם אל תקרי רודם אלא רד ים, ומה עשה נחשון בן עמינדב קפץ לתוך גלי הים וקידש שמו של הקב"ה לעיני הכל ומרגם לבנימין שנ' שרי יהודה רגמתם ועל ממשלת יד נחשון בן יהודה עברו ישראל, וזה לקוח מן פדר"א פמ"ב ע"ש: (מ) זכה ללבוש ארגמן הה"ד והלבישו לדניאל ארגוונא וגו'. ודניאל הי' משבט יהודה,

כמו

[ט] **הים** ראה וינוס. (מא) מה ראה, ראה הים את בני ישראל שנלחמים זה עם זה על קדושת שם הקב"ה, אמר מה אני עומד, מיד ברח, שנאמר הים ראה וינוס: (מב) דבר אחר ראה ארונו של יוסף יורד לים, אמר הקב"ה ינוס הים מפני הנס מן העבירה, שנאמר וינס החוצה (בראשית לט יג), אף הים נס מפניו, שנאמר הים ראה וינוס: דבר אחר הים ראה וינוס, לא היה רצה ליקרע, למה שהיו ממרים, אמר הם ממרים ואני אקרע, שנאמר (מג) וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), מיד גער בו הקב"ה, שנאמר ויגער בים סוף ויחרב (שם שם ט), כיון שראה כן מיד ברח, (מד) שנאמר בושי צידון כי אמר ים (ישעיה כג ד): (מה) דבר אחר הים ראה. ראה שם המפורש חקוק על המטה וברח, שנאמר ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד טז): הירדן יסוב לאחור. (מו) מה טיבו, ומה איכפת ליה, וכי בירדן היו, אלא מכאן אתה למד אם ברחה ראש האומנות ברחה כל האומנות, כיון שראה הירדן את הים בורח ברח אף הוא, (מז) אמר משה לים לא אמרת איני נקרעת, ועכשיו אתה בורח, מה לך הים כי תנוס, אמר ליה מן הדין איני ראוי ליקרע לפניך, שאני נבראתי ביום שלישי, שנאמר ויאמר אלהים יקוו המים (בראשית א ט), וכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי (שם שם יג), ואתה נבראת ביום ששי, שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם (שם שם כו), וכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (שם שם לא), לפיכך לא מפניך אני בורח ונס, אלא מלפני אדון חולי ארץ, מלפני אדון שיצר את הארץ, דכתיב ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ ב), מלפני אלהי יעקב ההופכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים:

מזמור קטז

[א] (א) **אהבתי** כי ישמע ה' את קולי תחנוני. זהו שאמר הכתוב כי עם בציון ישב [בירושלים בכו לא תבכה] חנון יחנך לקול זעקך (ישעיה ל יט), אין מתבקש לפני הקב"ה אלא שישמע תפלתן של ישראל ואם שמע עשה,

הערות ותקונים

כמו שמפורש בקרא ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנו"ע (דניאל א' ו'), וכן בגמרא סנהדרין צ"ג דניאל מבני יהודה, ובמכילתא שם זכו למלכות שנ' שרי יהודה רגמתם ואין רגמה אלא מלכות, שנאמר והלבישו לדניאל ארגוונא וגו': (מא) מה ראה, ראה הים את בני ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ג מן ד"א ראה הים את ישראל, וחסר הציון, והציון מדרש במאמר שלפניו אל מה לך הים כי תנוס מוסב על זה, כי המאמר מה לך הים כי תנוס הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ד וחסר הציון, והמאמר ר' נהוראי אומר מציון אלה הדברים רבה הוא פ' עקב פ"ג אות ח', ומן ד"א ראה הים הוא משו"ט שלפנינו: (מב) ד"א ראה ארונו של יוסף יורד לים. במכילתא בשלח מס' ב' פ"ג שמעון איש קטרון אומר בזכות עצמות של יוסף אני קורע להם את הים, שנ' וינס וכתיב הים ראה וינס, וכן נשנה בב"ר פפ"ז אות ח': (מג) שנאמר וימרו על ים בים סוף. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף ומהו בים סוף שאף בים היו ממרים והתחילו המים לטבען, שנ' הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים ס"ט ב'): (מד) שנאמר בושי צידון כי אמר ים. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף: אמר הים אני שאין לי אלא מעוז הים פחדתי מפניו שלא גדלתי בחורים ולא רוממתי בתולות אתה על אחת כמה וכמה. והכוונה לסיפא דקרא כי אמר ים מעוז הים לאמר לא חלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים רוממתי בתולות, ועיין ספרי נשא פיסקא מ"ב סוף פסוק וישם לך שלום, ובילקוט ישעי' רמז רנ"א: (מה) ד"א הים ראה ראה שם המפורש חקוק על המטה. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וראיתי במדרש דב"ר פ' עקב פ"ג אות ח' כשילאו ישראל ממצרים לא עשה להם נסים אלא על המים מנין שנאמר הים ראה וינוס, מה ראה, ר' נהוראי אמר שם המפורש ראה חקוק על המטה ונקרע: (מו) מה טיבו ומה איכפת ליה. מובא בילקוט שם: (מז) אמר משה לים לא אמרת איני נקרעת ועכשיו אתה בורח כו' שאני נבראתי ביום שלישי. עיין שמ"ר פכ"א אות ו', כיון שהלך משה לקרוע את הים לא קבל עליו להקרע, אמר לו הים מפניך אני נקרע אני גדול ממך שאני נבראתי בשלישי ואת נבראת בששי כו':

(א) על המזמור קט"ז גרסו בכ"י קט"ו, באשר חשב המעתיק לפי סדר המזמורים אשר סיים במזמור קי"ד מזמור אהבתי כי ישמע הוא מזמור קט"ו, אבל באמת הוא מזמור קט"ז. ואין ספק שלפני המסדר הי'

שנאמר ה' שמעה ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר (דניאל ט יט), (ב) וישראל אוהבין להקב"ה שהוא שומע תפלתן בכל שעה, לכך אמר דוד אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, אמרה כנסת ישראל אוהבת אני אותך לפיכך שמע, ומאהבה שאני אוהבת אותך אנכי חולה, שנאמר כי חולת אהבה אני (שה"ש ב ה), אנכי אוהבה אותו, ואוהבה את ביתו, שנאמר ה' אהבתי מעון ביתך (תהלים כו ח), אין אדם יודע את האהבה שביני לבין קוני, שנאמר כי עזה כמות אהבה (שה"ש ח ו), וכתיב מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שם שם ז), אבל און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים סו יח), אמר להם הקב"ה אתם אוהבים אותי ואני אוהב אתכם, שנאמר כי מאהבת ה' אתכם (דברים ז ח), וכתיב ואהבך וברכך והרבך (שם שם יג): כי ישמע ה'. אמר להם הקב"ה השמיעני את קולך (שה"ש ב יד), למה כי קולך ערב (שם שם) היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני (שם ח יג), שהקב"ה מתאוה לשמוע תפלתם של ישראל, אמר להם הקב"ה אתם מתאוים שאשמע את קולכם, (ג) אף אני מבקש שתשמעו לי, שנאמר והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א), אם שמעת תהיה נשמעת, שנאמר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני (ישעיה נח ט): את קולי תחנוני. אמרה ישראל לפני הקב"ה אפילו כל העולם קוראין לך הנח אותם ושמע תפלתינו, לכך נאמר את קולי תחנוני, וכן עשה לי הקב"ה:

[ב] **כי** הטה אזנו לי. (ד) אין האזנים של מעלה כרויות אלא לי, שנאמר אזנים כרית לי (תהלים מ ז), וכתיב הטה אלהי אזנך ושמע (דניאל ט יח): ובימי אקרא. (ה) בימים טובים שנתת לי ביום השבת ביום הכיפורים בסוכות בפסח בעצרת בראש השנה, הוי ובימי אקרא שאני קורא בסדר קרבנות וקורא בענינו של יום, במה שהפלת עמי:

[ג] **אפפוני** חבלי מות. (ו) הקיפוני בני אדם חייבי מיתה החבולים למות: (ז) דבר אחר חבלי מות. כמו חבל נביאים (ש"א י י), חבלי שאול (תהלים יח ו), הם חבלי רשעים: ומצרי שאול מצאוני. אלו המלכיות, שנאמר מיד שאול אפדם (הושע יג יד): צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. (ח) שאנו מברכין

הערות ותקונים

הי' מזמור לא לנו (קט"ו) מחובר למזמור קי"ד, כמו שהביא גם הרד"ק ברים מזמור קט"ו וז"ל לא לנו יש ספרים שאין זה תחלת המזמור: (ב) וישראל אוהבין להקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ד בשם המדרש, ובילקוט המאמר קטוע, ויש לתקן עפ"י המדרש: (ג) אף אני מבקש שתשמעו לי שנ' והיה אם שמוע תשמע. בילקוט הגי' שנאמר לו עמי שומע לי, אם שמעת תפלתך נשמעת, שנ' אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, וכתיב אז תקרא וה' יענה: (ד) אין האזנים של מעלה כרויות. מובא בילקוט שם וגורס ברואות, ובאמת הגי' כרויות נכונה, והוא מלשון אזנים כרית לי (תהלים מ' ז'): (ה) בימים טובים שנתת לי ביום השבת ביום הכפורים בסוכות בפסח בעצרת בראש השנה. הכוונה שדורש ובימי אקרא על השבתות והחגים שכתיב בהם יום, ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע, והגי' בימים טובים שנתת לי, שאמר ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' (ויקרא כ"ד ח'), וכתיב ביום הכפורים [צ"ל ביום הבכורים] (במדבר כ"ח כ"ו), וכתיב בארבעה עשר [יום] לחדש חג הסוכות צ"ל בחמשה עשר יום לחדש השביעי חג הסוכות (ויקרא כ"ג ל"ד) או צ"ל בארבעה עשר יום לחדש פסח לה' (במדבר כ"ח י"ו) וכל השאר ליתא שם. ובילקוט הגי' בימים טובים שנתת לי, ביום השבת ביום השבת יערכנו (ויקרא כ"ד ח') באחד לחדש השביעי [אולי צ"ל בחדש השביעי באחד לחדש] (ויקרא כ"ג כ"ד), בעשור לחדש [השביעי] הזה יום הכפורים הוא (שם שם כ"ז), וכתב בעל זית רענן וז"ל באחד לחדש השביעי, יום תרועה יהי' לכם, בעשור לחדש יום הכפורים, נמצא הנך קרוים יום, ובמדרש תהלים גרס ובט"ו לחדש חג הסוכות ז' ימים לה', וקשה א"כ פסח נמי כתיב שבעת ימים, וגי' הילקוט נכונה דהנך ז' ימים למניינא אתא, אבל דר"ה ויו"כ איקראו יום עכ"ל: (ו) הקיפוני בני אדם חייבי מיתה. בכ"י האחרים ובנדפס נאמר רק אפפוני חבלי מות בני אדם חבולים למות, ועל חבולים למות כתב בעל זית רענן בילקוט שם פי' ממושכנין למות מלשון אם חבול תחבול: (ז) ד"א חבלי מות כמו חבל נביאים חבלי שאול הם חבלי רשעים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם רש"י תהלים קט"ז ג' כתב חבלי מות, חבלי שאול, כלם לשון חבורות הם כמו חבל נביאים (ש"א י' י'): (ח) שאנו מברכים על הרעה ברוך דיין האמת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס:

על הרעה ברוך דיין האמת, ולעולם אנו קוראים בשמך, שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ ח):

[ד] **נדרי** לה' אשלם. (ט) ר' יהודה אומר טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה ד), טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר, שנאמר וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא (דברים כג כג), ר' מאיר אומר טוב מזה ומזה נודר ומשלם, שנאמר נדרו ושלמו לה' אלהיכם (תהלים עו יב):

[ה] **יקר** בעיני ה' המותה לחסידיו. (י) עשרה דברים נקראו יקרים, התורה שנאמר יקרה היא מפנינים (משלי ג טו). ישראל שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא יט). עושר שנאמר והון אדם יקר חרוץ (משלי יב כז). דעת שנאמר וכלי יקר שפתי דעת (שם כ טו). נבואה שנאמר ודבר ה' היה יקר בימים ההם (ש"א ג א). תבונה שנאמר יקר רוח איש תבונה (משלי יז כז). סכלות שנאמר יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט (קהלת י א). צדיקים שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל (תהלים קלט יז). חסד שנאמר מה יקר חסדך אלהים (שם לו ח). מיתת הצדיקים שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (שם קטז טו). (יא) ויש אומרים אף אדם נקרא יקר, שנאמר אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר (ישעיה יג יב):

[ו] [**יקר** בעיני ה' המותה לחסידיו]. (יב) משל למלך ששלח שלטון לגבות (יג) טמיון שלו, והלך ונתאכסן אצל בעל הבית אחד עשרה ימים, בכל יום הפקיד אצלו מאה מנה, הרי עשר ריבוא, [כשבא לגבות טמיון שהוא חייב, אמר כל עצמו אינו חייב אלא חמשים היאך אני תובען לו, כך אמר הקב"ה קשה בעיני לומר לצדיקים שימותו. קשה בעיני לומר לאברהם שימות, שכבר הקנני שמים וארץ, וירד אל כבשן האש על שמי, וקידש שמי בעולמי. קשה בעיני לומר ליצחק שימות, שכבר השלים נפשו לעקידה, ועקד עצמו על גבי המזבח, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר ליעקב שימות, שהרי עמל בתורה כל ימיו, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר למשה שימות, שהרי השלים נפשו בכפו וירד לפרעה, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר לדוד שימות, שהשלים נפשו בכפו וירד לגלית, וקידש שמי בעולם. וכן להנניה מישאל ועזריה, שקידשו שמי בעולם, וירדו בתוך כבשן האש. (יד) וכן לדניאל בגוב האריות, וקידש שמי בעולם. (טו) ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם, כיצד אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), ויצחק אמר בטרם אמות (שם כז ד), יעקב אמר אמותה הפעם (שם מו ל), משה אמר כי אנכי מת בארץ הזאת (דברים ד כב), (טז) דוד אמר תהי [נא] ידך בי (ש"ב כד יז), ולפי שהצדיקים שואלים

הערות ותקונים

ובנדפס: (ט) ר' יהודה אומר כו' טוב מי שאינו נודר כל עיקר ר' מאיר אומר טוב נודר ומשלם. כאשר לפנינו כן הוא בירושלמי נדרים פ"א ה"א (דף ל"ו ע"ד) ר' יהודה אמר טוב שלא תדור כלל ור"מ אמר טוב נודר ומשלם ומובא קרא' נדרו ושלמו, אבל בתוספתא חולין פ"ב ובגמרא בבלי חולין ב' ע"א ונדרים ט' ע"א מובא בשם ר' מאיר טוב שאינו נודר כל עיקר, ובשם ר' יהודה טוב נודר ומשלם, ובגמרא שם לא הביא ראיות מהכתובים, ועיין ברש"י ותוס' חולין שם שלא ראו דברי הירושלמי והמדרש, אולם בוי"ר רים פל"ז שם מובא כמו לפנינו בשם ר' מאיר טוב הנודר ומשלם ומובא ראי' שנאמר נדרו ושלמו לה' אלהיכם ובשם ר' יהודה מובא טוב מי שאינו נודר כל עיקר ומובא' ראי' וכי תחדל לנדור, ובמדרש קהלת פ"ה פ' טוב אשר לא תדור המאמר קטוע ונשאר רק המאמר מר' מאיר, ובספרי תצא פיסקא רס"ה מובא כמו שהוא בבבלי: (י) עשרה דברים נקראו יקרים. וי"ר רים פ"ב ומדרש שמואל פ"ח, ומובא בילקוט שמואל רמז צ"ז בשם וי"ר, ובכ"י האחרים ובנדפס נשמטו ב' הראשונים התורה וישראל בשגגת המעתיק: (יא) ויש אומרים אף אדם שנ' אוקיר אנוש וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יב) משל למלך. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה בשם המדרש: (יג) טמיון. פי' בל"י ταμεῖον אוצר של מלכים (שאטצקאממער), לכן נכון לגרוס ששלח שלטון טמיון לגבות מס שלו, ובוי"ר פ"ל שלח המלך גבאי טמיון לגבותה, פי' גבאי הממונה על אוצר המלך: (יד) וכן לדניאל בגוב האריות וקידש שמי בעולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (טו) ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם. בילקוט הביא אח"ז מלת „וכו'" כי קצר ולא השלים המאמר: (טז) דוד אמר תהי נא

ידך

מיתה בפיהם, אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו, אלמלא היה אברהם קיים היאך היה יצחק מנהיג שררה, וכן יעקב, וכן משה, וכן יהושע, וכן שמואל, וכן דוד ושלמה, אלא אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו:

[ז] **דבר** אחר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. (יז) משל למלך ששלח איפרכוס למקום אחד והנהיג בו יפה, השלים זמנו נתן לו איפרכיא אחרת, אותו שהיה יוצא מאצלן היו מקלסין אותו שהנהיגם יפה, ואותו שנכנס אצלם היו מקלסין אותו שהוא עתיד להנהיגם, כך הקב"ה שיגר צדיק בעולם להנהיג הדור והוא מנהיגו יפה, כשמסתלק מן העולם הבריות מצטערין עליו, שכל זמן שהצדיק ביניהם מכלה את הפורעניות מלבוא בעולם, ומלאכי השרת שמחין עליו שהוא בא ושורה ביניהם, (יח) וכשהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת יוצאין לקראתו, כת אחת אומרת יבוא שלום (ישעיה נז ב), כת שניה אומרת ינוחו על משכבותם (שם שם), שלישית אומרת הולך נכוחו (שם שם). וכשהרשע נפטר מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאין לקראתו, כת אחת אומרת אין שלום אמר ה' לרשעים (שם מח כב), שניה אומרת רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל לב יט), שלישית אומרת למעצבה תשכבון (ישעיה נ יא):

[ח] (יט) **דבר** אחר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר, וכלה (כ) אריסטון שבידו, אמר אילו היה מאן דיהיב (כא) גלוסקא אחת, בא (כב) אריסטון נתן לו גלוסקא אחת, כשהגיע בישוב קדמוהו במאכל ומשתה, וכשהגיע לביתו שכח אותו אריסטון, והוא בא ועמד לפניו, אמר לו המלך מה טיבך, אמר לו אני הוא שנתתי לך הגלוסקא במדבר, אמר לו הרי אתה עשוי שלטון, אמר לו לכך נתתי לך, אמר לו הרי אתה עשוי איפרכוס, אמר לו לכך נתתי לך, אמר לו הרי אתה כיוצא בי, שמא יותר ממני אתה מבקש, כך אמר הקב"ה לצדיקים, הרי אתם כיוצא בי, שמא יותר ממני אתם מבקשים, שנאמר אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה טו יט), מה אני בורא עולמות ומחיה מתים אף אתם כן: אנה ה' כי אני עבדך. מלמד שהיה דוד משפיל עצמו בכל מקום, שנאמר ויאמר (אליו שאול) [המלך שאל אתה] בן מי זה העלם (ש"א יז נו):

[ט] **אני** עבדך בן אמתך. (כג) לא דומה עבד תרבות לעבד הלקוח מן השוק, אני הוא בנה של רות, שאמרה ופרשת כנפך על אמתך (רות ג ט): פתחת למוסרי. (כד) פתחת איסורי מתמר, (כה) דכתיב ערות כלתך לא תגלה (ויקרא יח טו), התרת איסורי מרות המואביה: לך אזבח זבח תודה. שכל מי שהוא

הערות ותקונים

ידך בי. בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב אנכי הולך בדרך כל הארץ (מ"א ב' ב'), גם נוסף עוד שם ביונה כתיב קח נא את נפשי (יונה ד' ג'): (יז) משל למלך ששלח איפרכוס למקום אחד והנהיג בו יפה. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „למקום אחד" ויותר נכון לגרוס לאפרכיא כמו שתראה במאמר שאחר זה ונתן לו אפרכיא אחרת, ופי' אפרכוס ביוני ἔπαρχος שר העיר ופי' אפרכיא ἐπαρχία ממשלת מדינה, וגם נקראה כן המדינה עצמה, עיין מוספי, והמאמר מובא בילקוט תהלים שם, ויש לתקן שם כמו שהוא במדרש: (יח) וכשהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת כו'. לעיל מזמור ל' אות ג' ובילקוט תהלים רמז תתע"ה בשם המדרש, ובמ"ר פי"א אות ז', פסיקתא רבתי פסקא ב', ועיין בבלי כתובות ק"ד ע"א: (יט) ד"א יקר בעיני ה', מובא בילקוט תהלים שם: (כ) אריסטוון. ביוני ἀριστοιον פי' סעודה (מאהלצייט): (כא) גלוסקא. פי' עוגה ופת עגול ביוני χόλλιξ: (כב) אריסטון. פי' מי שמאכיל את הסעודה: (כג) לא דומה עבד תרבות לעבד הלקוח מן השוק. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס לפי שאינו דומה עבד שנולד בתוך הבית לעבד שהוא לקוח מן השוק, ורש"י בפי' תהלים קט"ז ט"ז הביא וז"ל עבדך בן אמתך אינו דומה תרבות עבד הלקוח מן השוק, לילוד משפחה שבבית, ולפ"ז היתה לו גי' אחרת במדרש, ולפי דבריו יש לגרוס לא דומה תרבות עבד שבבית לעבד הלקוח מן השוק: (כד) פתחת איסורי מתמר התרת איסורי מרות. בגמרא בבלי יבמות מ"ז ע"א דרש רבא מאי דכתיב פתחת למוסרי אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע שני מוסרות שהיו עלי פתחתם רות המואביה ונעמה העמונית ע"ש בפירש"י: (כה) דכתיב ערות כלתך לא תגלה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י

חייב חטאת מביא חטאת, אשם מביא אשם, אני איני מביא לא אשם ולא חטאת, אלא זבח הודייה אני מביא לך, (כו) הוי ובשם ה' אקרא, שאני ממונה בין הצדיקים, לכך נאמר לך אזבח זבח תודה:

מזמור קיז

[א] **הללו** את ה' כל גוים. זהו שאמר הכתוב אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (תהלים פו ח), (א) כיצד בשר ודם צר צורה על גבי הכותל, אין צורתו עושה צורה, אבל הקב"ה האדם הוא צורתו, (ב) שנאמר (וייצר ה') [ויברא] אלהים את האדם בצלמו (בראשית א כז), ואף האדם מוליד בנים כצלמו, שנאמר ויולד בדמותו כצלמו (שם ה ג), המים מעשה ידיו של הקב"ה והם שורצים, שנאמר ישרצו המים (שם א כ), מלך בשר ודם כשבאין לקלסו, אוהביו באים, שמא שונאים, אבל הקב"ה הכל מקלסין אותו, שנאמר כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך (תהלים פו ט): (ג) שאל פוליפוס אחד (ד) את ר' יהושע בן חנניה איזה יום שכל העולם שוין והאומות משתחווים לפני הקב"ה, אמר לו יום אחד הכל שמחים, אימתי, אלא כיון שהגשמים נעצרין הכל מצירין, וכשהגשמים יורדין הכל שמחין ומקלסין להקב"ה, שנאמר כל גוים אשר עשית וגו' (שם שם), אימתי כי גדול אתה ועושה נפלאות (שם שם י), ואין נפלאות אלא גשמים, שנאמר נפלאות עד אין מספר הנותן מטר על פני ארץ (איוב ה ט י), לכך נאמר הללו את ה' כל גוים: אמר ר' תנחום בר חייא גדולה ירידת גשמים ממתן תורה, שמתן תורה שמחה לישראל, וירידת גשמים שמחה לכל העולם, לבהמה ולחיה ולעופות, שנאמר פקדת הארץ ותשוקקיה (תהלים סה י), מה היא ותשוקקיה, תן לה שוקה. (ה) דבר אחר ותשוקקיה תן לה תאותה, כענין שנאמר ואל אישך תשוקתך (בראשית ג טז), מה כתיב בתריה, עטרת שנת טובתך (תהלים שם יב), הריעו לאלהים כל הארץ (שם סו א):

[ב] (ו) **דבר** אחר הללו את ה' כל גוים [שבחוהו כל האומים]. שאל ר' שמעון בן רבינו הקדוש את אביו מי הם כל גוים, כי הם כל האומים, אמר לו כל גוים אלו הגוים ששיעבדו את ישראל, כל האומים אלו האומות שלא שיעבדו בהם, אמרו כל האומות מה אם אלו שנשתעבדו עם בני ישראל מקלסין להקב"ה, אנו שלא שיעבדנו בהם על אחת כמה וכמה, לכך נאמר הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים, אמרו ישראל אנו על אחת כמה וכמה התהילו לומר כי גבר עלינו חסדו, אמרה הארץ ואמת ה' לעולם, מהו ואמת אמת ברית שקיימת עם האבות, שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב (ויקרא כו מב): דבר אחר

הערות ותקונים

בכ"י האחרים ובנדפס: (כו) הוי ובשם ה' אקרא שאני ממונה בין הצדיקים לכך נאמר לך אזבח זבח תודה.
כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוי לך אזבח זבח תודה:
(א) כיצד בשר ודם צר צורה. עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ו, ומזמור כ"ג אות א', ומכילתא השירה פ"ח:
(ב) שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם בצלמו. תקנתי ויברא אלהים, ובכ"י האחרים ובנדפס מובא בטעות הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב' ז'): (ג) שאל פוליפוס אחד. בכ"י האחרים הגי' אמר ר' פנחס שאל פוליפוס, ויש נוסחאות שאל פלוסופוס אחד, ובב"ר פי"ג אות ו', ובדב"ר פ"ז אות ז' גוי אחד שאל, ומובא בילקוט תהלים רמז תנ"א בשם ב"ר: (ד) את ר' יהושע בן חנניה. בב"ר הגי' את ר' יהושע בן קרחה ובד"ר את ריב"ז, וע"ש בדב"ר הוספת דברים: (ה) ד"א ותשוקקיה תן לה תאותה. בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים בטעות רבי אומר ותשוקקיה וצ"ל ד"א והמעתיק חשב על אות ד' שהיא ר' והגיה רבי אומר, וכן הטעות במאמר שלאחריו רבי אומר הללו את ה' כל גוים שאל ר' שמעון, צ"ל ד"א הללו את ה': (ו) ד"א הללו את ה' כל גוים שאל ר' שמעון. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתע"ה בשם המדרש, והביא רק התחלת המאמר, ולפני המאמר הזה נמצא בכ"י ב' ד' ז' (ובכ"י ה' חסר דף שלם) הוספה, אשר אננה בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו', ולא בדפוס ראשון הנדפס עפ"י כ"י ג', ונוסף גם בדפוס וויניציא ואח"כ

ואמת ה' לעולם. היה הקב"ה מפתה לאליהו שילך ויראה אל אחאב, שנאמר לך הראה אל אחאב (מ"א יח א) אמר לו אליהו היאך אני הולך, ועד עכשיו לא עשה עוד תשובה, אמר לו הקב"ה כשהייתי משקה את עולמי, אדם אחד היה בעולם והשקיתי את עולמי בעבורו, שנאמר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו) אף עכשיו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר (מ"א שם שם):

[ג] דבר אחר הללו את ה' כל גוים. (ז) כיון שהושלך אברהם לכבשן האש, בא גבריאל ורצה להצילו, אמר הקב"ה אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, שנאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג כד), נאה ליחיד להציל ליחיד, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז), אף על פי כן איני מקפח שכרך, עתידין לירד שלשה צדיקים לתוך כבשן האש לקדש את שמי, ואתה יורד ומצילן, כיון שהושלכו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש (ח) עמד יורקמי שר הברד לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע אני שר של ברד ארד ואכבה האש של כבשן, אמר לו גבריאל אני שר של אש אלך ואקדיח מבחוץ ואצנן מבפנים ואעשה נס בתוך נס, אמר לו הקב"ה רד, ירד והצילן, (ט) חנניה אמר הללו את ה' כל גוים מישאל אמר שבחוהו כל האומים, עזריה אמר כי גבר עלינו חסדו, גבריאל אמר ואמת ה' לעולם, מה שאמרת לי בימי אברהם עשית וקיימת, (י) הוי ואמת ה' לעולם:

מזמור קיח

[א] הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. זהו שאמר הכתוב אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג י), (א) כשהאדם מזכיר את הצדיק יהא מזכירו לטובה, שנאמר אמרו צדיק כי טוב, וכשמזכיר את הרשע מזכירו לרעה, שנאמר אוי

הערות ותקונים

ואח"כ בכל הדפוסים, והרא"פ כתב בגליון דפוס ווינציא אינו בכתובים ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, וכך נוסף שם: ד"א הללו את ה' כל גוים כך אומרים ישראל לאומות העולם קלסו להקב"ה, והקב"ה אומר קלסו לישראל, החתן אומר קלסו לכלה, והכלה אומרת קלסו לחתן, עתידין אומות העולם שיקלסו להקב"ה בשעה שיגאל ישראל מביניהם שנאמר בהקבץ עמים יחדו (תהלים ק"ב כ"ג) ואומר הודיע ה' ישועתו (שם צ"ח ב') לכך נאמר הללו את ה' כל גוים: (ז) כיון שהושלך אברהם לכבשן האש בא גבריאל. עיין תנחומא תצוה אות ח' ובהערה מ"ש שהעירותי שמובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו בשם התנחומא, ועיין פסחים קי"ח ע"א ב"ר פמ"ד שמ"ר פי"ח ובחזית פ"א פסוק עד שהמלך ובשו"ט במאמר שלפנינו ותמצא חלופי נוסחאות: (ח) עמד יורקמי שר הברד. וכן בגמרא פסחים שם, ועיין בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט מה שהעיר על זה: (ט) חנניה אמר הללו את ה' כל גוים כו'. עיין שמ"ר פ"ט אות א' חנניה מישאל ועזריה כשירדו לכבשן האש לא ירדו אלא בסימן, כיצד לא לנו אמר חנני', לשמך תן כבוד אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך אמר עזרי', וגבריאל הי' עונה אחריהן למה יאמרו הגוים איה וגו' כו', ועיין בגמרא פסחים שם: (י) הוי ואמת ה' לעולם. כן הוא הסיום גם בכ"י ו' ובכ"י ג' ובכ"י ח' ובדפוס ראשון, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה „ואמת ה' לעולם הללויה יהי שמו של הקב"ה מבורך שכולו אמת, וכן הוא אומר וה' אלהים אמת (ירמיה י' י') וישראל אמת, שנ' אנשי אמת (שמות י"ח כ"א), בניו אמת שנאמר תתן אמת ליעקב (מיכה ז' כ'), והתורה אמת שנאמר ונתתי פעולתם באמת (ישעיה ס"א ח'), הוי ואמת ה' לעולם הללויה. אלה השלש אותיות מעידות עליו שהוא אמת א' ראשונה, מ' תיכונה, ת' אחרונה" ע"כ. ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף רק מן אמת ג' אותיות מעידות עליו שהוא אמת והשאר לא העתיק והמאמר אמת ג' אותיות הוא נשנה בירושלמי סנהדרין פ"א ה"א (דף י"ח ע"א) מהו אמת א"ר בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם, אמר ריש לקיש אל"ף רישא דאלפא ביתא מ"ם באמצעותה תי"ו בסופה לומר אני ה' ראשון שלא קיבלתי מאחר ומבלעדי אין אלהים שאין לי שותף כו', וכן נשנה בדברים רבה פ"א אות י' א"ר ראובן ומהו חותמו של הקב"ה, אמת, ולמה אמת, אמת יש בו שלש אותיות אל"ף ראשון של אותיות מ"ם אמצעית, תי"ו סופן לומר אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים: (א) כשהאדם מזכיר את הצדיק יהא מזכירו לטובה. מובא בילקוט ישעי' רמז רס"ב במאמר ד"א אמרו צדיק כי טוב וחסר הציון „שו"ט" ומן כתיב צדקתך כהררי אל, הוא מפסיקתא דר"כ פסקא שור

או

לרשע רע (שם שם יא), וכן הוא אומר זכר צדיק לברכה [ושם רשעים ירקב] (משלי י ז), וכן את מוצא באברהם, בשעה שהקב"ה מזכיר את אברהם הצדיק הוא מברכו, שנאמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז), מה כתיב בתריה, ואברהם היו יהי' וגו' (שם שם יח) וכשהיה מזכיר עמלק היה מקללו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז), מה כתיב בתריה, (מחה) תמחה את זכר עמלק (שם שם יט), הוי אמרו צדיק כי טוב:

[ב] דבר אחר אמרו צדיק כי טוב [כי פרי מעלליהם יאכלו]. אתה מוצא (ב) הברכה עושה פירות, אבל הקללה אינה עושה פירות, שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (ישעיה ג יא), כפרי אינו אומר, אלא כי גמול ידיו, שאין הקללה עושה פירות: דבר אחר אמרו צדיק כי טוב. אמרו לצדיקו של עולם כי טוב, במה שהוא עושה לכם, (ג) את מוצא בראש השנה הכל עומדין בדין לפני הקב"ה, וכל אומה ואומה אומרים אנו זכינו בדין, ויום הכיפורים בא והקב"ה מזכה את ישראל וסולח לעוונותיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא יו ל), ועדיין אין אנו יודעים מי זכה בדין, וכיון שחג הסוכות בא, ישראל נוטלין לולביהן, (ד) ומקלסין לצדיקו של עולם, ויודעין שישראל זוכין בדין, מה הם אומרים, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, הוי אומר אמרו צדיק כי טוב:

[ג] דבר אחר הודו לה' כי טוב. זהו שאמר הכתוב ואמרת ביום ההוא אודך ה' (ישעיה יב א), (ה) אין לישראל מה שישלמו להקב"ה אלא הודייה בלבד על כל טובה שעושה עמהם, שנאמר ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא (שם כה א), כיון שראה דוד ההודייה טובה, אמר הודו לה' כי טוב, וכן הוא אומר מכסה פשעיו לא יצליח [ומודה ועוזב ירוחם] (משלי כח יג), ואומר אודה עלי פשעי לה' (תהלים לב ה), בשביל שהודיתי ואתה נשאת עון חטאתי סלה (שם שם), וכן הוא אומר טוב להודות לה' (שם צב ב), לכך הודו לה' כי טוב, כל מי שהוא מודה לפניו הוא לוקח טוב, שנאמר קחו עמכם דברים וגו' [וקח טוב] (הושע יד ג):

[ד] דבר אחר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. מהו כי לעולם חסדו, אין הקב"ה עושה חסד עם ישראל לא לשנה ולא לשנתיים, אלא עד עולם, וכן את מוצא (ו) משה נתן להם התורה שנקראת חסד, שנאמר ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), (ז) ולא נלקחה מהם אלא לעולם ניתנה להם, וכן כל חסדים שהקב"ה עושה לישראל לעולם הן, שנאמר חסדי ה' כי לא תמנו (איכה ג כב), הוי כי לעולם חסדו:

[ה] דבר אחר כי לעולם חסדו. משל למה הדבר דומה, לבעל הבית שהיה מלוה לכל בני עירו, והי' בני עירו אומרים, זכור אותו בעל הבית לטובה, שהוא נותן לנו כל צרכינו בימות הגשמים, אלא שהוא נוטל ממנו שלשה

הערות ותקונים

או כשב (ע"ג ע"ב), ועיין ב"ר פמ"ט אות א' א"ר יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה מ"ט זכר צדיק לברכה כו', ועיין יומא ל"ח ע"ב, ופסיקתא רבתי פי"ב: (ב) הברכה עושה פירות אבל הקללה אינה עושה פירות. עיין ירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ז ע"ב) הזכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שנ' אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, והוא קרוב לדרשה שלפנינו, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא שור או כשב (ע"ג ע"ב) מעשיהם של צדיקים עושים פירות ומעשיהם של רשעים אינם עושים פירות, וע"ש בהערות שלי: (ג) את מוצא בר"ה הכל עומדין בדין. עיין פסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם ובהערה ל"ו: (ד) ומקלסין לצדיקו של עולם. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף „כמו שבא ונוצח" עיין בפסיקתא שם: (ה) אין לישראל מה שישלמו להקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה, והציון ממזמור קי"ז מוסב גם על מזמור קי"ח: (ו) משה נתן להם התורה. מובא בילקוט שם: (ז) ולא נלקחה מהם אלא לעולם ניתנה להם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ולא נלקחה מהם לעולם אלא נתנה להם למורשה, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה

סלעים ריבית בימות החמה (ח) [בא אחד ואמר אני נותן בסלע אחד, הניחו לראשון ומודים לשני], בא אחד ואמר אני נותן חנם, לא לזה נאה להודות שהוא נותן חנם, כך הקב"ה מפרנס לכל בריותיו חנם, ולא נאה להקב"ה להודות ולהלל אליו, לכך נאמר הודו לה' כי טוב:

[ו] **יאמר** נא ישראל כי לעולם חסדו. אין נאה מן האדם לומר על עצמו שהוא טוב, אלא אם יהיו אחרים מעידים בו, ומי מעיד בהקב"ה ישראל, לכך יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו: (ט) דבר אחר יאמר נא ישראל. אמרו להקב"ה מי יודה לך, אמר להם הקב"ה יאמר נא ישראל החסד שעשיתי עמו, לא ליום ולא לשנה אלא לעולם, שנאמר קטנתי מכל החסדים (בראשית לב יא), אמרו לו וכמה חסדים עשה עמך, אמר להם אין להם קצבה, אלא האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה (שם מח טו): [דבר אחר] יאמר נא ישראל. מה עשיתי להם במצרים ומה ששלמתי להם במדבר בשביל שהאמינו בי במצרים, שנאמר ויאמן העם (שמות ד לא), ומה שלמתי להם במדבר, וה' הולך לפניהם (שם יג כא), ומה עשו לי בסיני, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כד ז), באותה שעה אמר זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב ב), הוי יאמר נא ישראל:

[ז] (י) **יאמרו** נא בית אהרן. משל למה הדבר דומה לבעל הבית שהיה מתנהג יפה עם אריסיו, בשעת חשבון אינו מדקדק עמהן, בשעת הגורן היה משייר להם שירי הגורן, ובשעת הבציר היה משייר להם שירי הגת, אבל אין אנו יודעין משאו ומתנו בתוך הבית, ומי יודע עבדיו ובני פלטרין שלו, ואלו הן עבדיו של הקב"ה, בית אהרן, שהם הקריבו לפניו בכל עת, לכך נאמר יאמרו נא בית אהרן, יאמרו נא מה שעשיתי להם לכל מי שעמד כנגדם, עמד קרח עליהם ובלעה אותן הארץ, עמד עוזיהו ובקש להקטיר קטורת, והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כו יט), ובשביל [מה שלמתי לו השכר הזה, בשביל] שהלך לפני ביושר ולמד תורתי, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו [וגו' בשלום ובמישור הלך אתי] (מלאכי ב ו):

[ח] (יא) **דבר** אחר יאמרו נא בית אהרן. אלו המילדות בשביל שלא שמעו לפרעה, שנאמר ותיראן המילדות את האלהים (שמות א יז), (יב) ומה עשיתי להן, ויהי כי יראו וגו' ויעש להם בתים (שם שם כא): יאמרו נא יראי ה'. מה הן יראי ה', זה היתה ביתו של דוד, שנאמר (כי) חבר אני לכל אשר יראוך (תהלים קיט סג), ומה עשה עמו דוד, (הנה) [ראה נא] אנכי יושב בבית ארזים וגו' (ש"ב ז ב), ומה עשיתי לו, אף אני [וגו'] לעולם אשמר לו חסדי [וגו'] ושמתי לעד (כסאו) [זרעו וכסאו כימי שמים] (תהלים פט כח כט ל), (יג) הוי יאמר נא ישראל, ולא בעולם הזה בלבד, אלא אף לעולם הבא, שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני (אדם) [בנים] (שם קג יז):

הערות ותקונים

מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג ד'): (ח) בא אחד ואמר אני נותן בסלע. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס גם בילקוט, וחסר גם בכ"י ו': (ט) ד"א יאמר כו' אמר הקב"ה יאמר נא ישראל. ר"ל יעקב שנקרא בשם ישראל, ובנדפס המאמר קטוע: (י) יאמרו נא בית אהרן משל למה הדבר דומה. מובא בילקוט תהלים שם וקצר שם בהעתקתו: (יא) ד"א יאמרו נא בית אהרן אלו המילדות. נראה שצ"ל יאמרו נא יראי ה' אלו המילדות כמו שסיים שנאמר ותיראן המילדות את האלהים, ואחר זה צ"ל ד"א יאמרו נא יראי ה' כו': (יב) ומה עשיתי להן. בכ"י האחרים ובנדפס נשמטו איזה מלות וכצ"ל ומה עשיתי [להם ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש] להם בתים: (יג) הוי יאמר נא ישראל ולא בעוה"ז בלבד אלא אף לעולם הבא שנ' וחסד ה' מעולם וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ח' ובכ"י האחרים ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' ואח"כ בכל הדפוסים נוסחא אחרת ונוסף שם „ד"א יאמרו נא יראי ה', יאמרו נא חנני' מישאל ועזריה היאך גאלתי אותם מכבשן האש בשביל שבטחו בי, ונתתי להם [בביתי ובחומותי] יד ושם טוב מבנים [ומבנות, שם עולם אתן לו אשר לא יכרת], (ישעי' נ"ו ה'), ולא לעולם הזה בלבד אלא אף לעולם הבא, שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו. ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא לפני זה הוספה אחרת ונוסף גם בדפוס וויניציא ואח"כ

בכל

[ט] **מן** המצר קראתי יה. (יד) מה הוא מן המצר, בכל לשון שישראל קוראין להקב"ה עונה להם, קראוהו בשדי, ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), וענה אותם בשדי, אני אל שדי פרה ורבה (שם לה יא), (טו) קראוהו באלהים, ונצעק אל ה' אלהי אבותינו (דברים כו ז), וענם באלהים, וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב כה), קראוהו בה', ונצעק אל ה' אלהי אבותינו (דברים כו ז), וענה אותם בה', וישמע ה' את קולנו (שם שם), וקראוהו ביה וענם ביה, מן המצר קראתי יה [ענני במרחב יה], וכן הוא אומר בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי (תהלים ד ב), בכל לשון שקראוהו, וכן הוא אומר מי גוי גדול [אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו] (דברים ד ז), (טז) [דבר אחר מן המצר קראתי יה. מדבר בישראל, בשעה שהיו משועבדין בטיט ובלבנים במצרים, שנאמר וימררו את חייהם (שמות א יד): במרחב יה. שהרחיב להם הקב"ה, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף וגו' (תהלים סח יד)]: (יז) דבר אחר מדבר בדוד, בשעה שירד לגלית הניחוהו אחיו וכל ישראל, באותה שעה נשא דוד את עיניו למרום ואמר שיר למעלות אשא עיני אל ההרים (תהלים קכא א), השיבה אליו רוח הקודש ואומר אל יתן למוט רגליך אל ינום שומרך (שם שם ג): ענני במרחב יה. הרחיב לו הקב"ה שחזרו אחריו כל ישראל (יח) ובזו את מחנה פלשתים, שנאמר וישבו בני ישראל מדלק אחרי פלשתים (ש"א יז נג): ה' לי לא אירא [מה יעשה לי אדם]. (יט) אברהם אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי נמרוד, יצחק אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי אבימלך, יעקב אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי עשו ולבן, דוד אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי גלית:

הערות ותקונים

בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י ה' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון „ד"א יאמרו נא יראי ה', זה פנחס שהרג לזמרי ונתן נפשו על קדושת שמו, שנ' ויבא אחר איש ישראל וגו' (במדבר כ"ה ח') ומה שלמתי לו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (שם שם י"ב) שלא יערערו על הכהונה אף על פי שלא נמשח אלא בדמו של זמרי. ד"א יאמרו נא יראי ה' אלו הגרים, באברהם כתיב כי ירא אלהים (בראשית כ"ב י"ב) בעובדי' כתיב ועובדיהו היה ירא את ה' (מ"א י"ח ג'), א"ר חנינא גדול מה שנאמר בעובדי' ממה שנאמר באברהם ויוסף הצדיק, דאלו באברהם ויוסף הצדיק כתיב ירא בלבד ובעובדי' כתיב ירא ה' מאד" ואח"כ מתחיל גם שם ד"א יאמרו נא יראי ה' חנני' מישאל ועזרי' כמו שהבאתי למעלה, והרא"פ מחק כל זה ורשם אינו בכתובים, ר"ל בכ"י שהי' לפניו. ומ"ש יראי ה' אלו הגרים עיין במ"ר פ"ח אות ב' ואות ג'. ומה שהביא גדול מה שנאמר בעובדי' עיין סנהדרין ל"ט ע"ב: (יד) מהו מן המצר. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה ד"ה מן המצר: (טו) קראוהו באלהים ונצעק אל ה' אלהי אבותינו, וענם באלהים וירא אלהים וגו'. ובכ"י ג' ובנדפס הגי' קראהו באלהים ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ו ב') וענה אותם באלהים ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב' כ"ג) ובכ"י האחרים גם בכ"י ו' ובילקוט הגי' יותר מיושרת קראהו באלהים שנאמר ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב' כ"ג), וענה אותם באלהים וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב' כ"ד): (טז) ד"א מן המצר מדבר בישראל. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י ד' ה' ו' ח', ובכ"י שלפנינו השמיט המעתיק בשגגה מן ד"א עד ד"א, ובכ"י ב' ג' ז' ואח"כ בנדפס נשמט איזה שורות שהשמיט המעתיק הראשון ואח"כ המעתיקים שלאחריו וכך יש לתקן שם קראוהו ביה מן המצר קראתי יה ועני במרחב יה [וכה"א בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי בכל לשון שקראוהו וכה"א מי גוי גדול וגו' כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ד"א מן המצר מדבר בישראל בשעה שהיו משועבדין בטיט ובלבנים במצרים שנאמר וימררו וגו' במרחב יה] שהרחיב להם הקב"ה שנ' כנפי יונה נחפה בכסף. ובאיזה כ"י ובנדפס כתוב שהרחיב לו הקב"ה כנפי חסד, כנפי יונה נחפה בכסף. ובילקוט מובא לנכון כמו שתקנתי, וכמו שהוא בכ"י ד' ו' ח', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, ומה שסיים על שהרחיב לו הקב"ה שנ' כנפי יונה נחפה בכסף, עיין מכילתא בא סוף פרשה י"ג, מנין שביזת מצרים גדולה מזו שנ' ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים כו', ואומר כנפי יונה נחפה בכסף ביזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו ביזת הים: (יז) ד"א מדבר בדוד בשעה שירד לגלית הניחוהו אחיו וכל ישראל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בטעות בשעה שירד דוד לאחיו והניחוהו אחיו וכל ישראל, ובילקוט תהלים שם רמז תרע"ה הביא ד"א מדבר בדוד כשירד לגלית כו' משל למה הדבר דומה למלך שהי' לו עבד כו' עד ה' לי בעוזרי הוא מן שו"ט ריש מזמור י"א: (יח) ובזו את מחנה פלשתים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ובאו עד מחנה פלשתים: (יט) אברהם אמר ה' לי לא אירא יצחק אמר כו' יעקב אמר וכו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ה' לי מה יעשה לי אדם זה אברהם, מה יעשה לי זה אבימלך, יעקב אמר

מה

[י] **ה'** לי בעוזרי. משל למה הדבר דומה לבני אדם שהן באין לדון אצל בימה, והן מתייראין מן הדין, אמרו אל תיראו מן הדין אלא תעיזו לבבכם, כך ישראל עתידין לעמוד בדין לפני הקב"ה והן מתייראין מן הדין, ומלאכי השרת אמרו להם אל תתיראו מן הדין, אין אתם מכירין אותו, בן עירכם הוא, שנאמר הוא יבנה עירי וגלותי ישלח (ישעיה מה יג), ושבו ואמרו להם אל תתיראו מן הדין, אין אתם מכירים אותו קרובכם הוא, שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד) [ושבו ואמרו להם אין אתם מכירים אותו] אחיכם הוא, שנאמר למען אחי ורעי (שם קכב ח), (כ) ויותר מכן אביכם הוא, הלא הוא אביך קנך (דברים לב ו):

[יא] **טוב** לחסות בה' מבטוח באדם]. (כא) חמשה דברים עמדו בעולם, נח שם עבר אשור ואברהם, נח לא הקפיד לעבוד הקב"ה אלא עמד ונטע כרם, שם ועבר הטמינו את עצמם, אשור אמר היאך אני דר בין הרשעים הללו והלך לו, שנאמר מן הארץ ההוא יצא אשור (בראשית י יא), אברהם צדקתו עומדת לעולם, אמר איני מניח את הקב"ה, ואף הקב"ה לא הניחו, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), טוב לחסות בה' מבטוח באדם, שלא היה בוטח לא על דברי אביו, (כב) ולא על דברי רבו, לומר אבי היה צדיק ואני נמלט בצדקתו, ותרח הי' רואה במזלות, ראה מזלו של הרן שהוא נשרף, ומזלו של אברהם שכל העולם מתמלא ממנו, נכנסו כל האומות אצל אברהם אבינו אמרו לו של מי אתה, אמר להם של הקב"ה שבשמים, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש, ולא ירד עמו לא עיר ולא שרף ולא מלאך, אלא הקב"ה בעצמו, שנאמר אני ה' (אלהיך) אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז), הרן היה לבו חלוק והיה בוטח על דברי אביו, נכנסו כל האומות אצלו, אמרו לו של מי אתה, אמר בלבבו אברהם גדול ממני, אם ראיתיו שנמלט, אומר אני של אברהם אני, ואם לאו אומר אני שלכם אני, כיון שנמלט אברהם אמר להם של אברהם אני, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש, לא הספיק לירד עד שהמיתו האש, והשליכו המלאך לפני אביו, שנאמר וימת הרן על פני תרח אביו (בראשית יא כח), ותרח יפה היה רואה במזלות מזלו של הרן שהוא נשרף, ומזלו של אברהם שהעולם נתמלא ממנו ואינו יודע אם מן האנשים, או מן הנשים, ושרי היתה בתו של הרן, שנאמר ויקח אברם ונחור להם נשים שם אשת אברם שרי וגו' בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה (שם יא כט) ויסכה היא שרה, ונתמלא כל העולם ממנה:

[יב] **טוב** לחסות בה' מבטוח בנדיבים. שכן דוד אומר אל תבטחו בנדיבים (תהלים קמו ג): כל גוים סבבוני בשם ה' כי אמילם. (כג) שלש פעמים עתידים גוג ומגוג לבוא על ישראל ולעלות על ירושלים, כדרך שעלה סנחרב שלש פעמים לארץ ישראל, וכדרך שעלה נבוכדנצר שלש פעמים לירושלים, פעם ראשונה הוא אומר כל גוים סבבוני, שהוא עתיד לכנס כל האומות ולהעלותם לירושלים, שנאמר ועתה נאספו עליך גוים רבים (מיכה ד יא), (כד) וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם, פעם שניה אמר סבבוני גם סבבוני, שהוא עתיד להרגיש כל אומות העולם ולהעלותם לירושלים, שנאמר

הערות ותקונים

מה יעשה לי עשו, דוד אמר מה יעשה לי גלית: (כ) ויותר מכן אביכם הוא הלא הוא אביך קנך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אחר זה וכן הוא אומר מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים (דברים ד' ז'), שמזכה אותנו בדין, כד"א וישראל מקוראי (ישעי' מ"ח י"ב): (כא) חמשה דברים. כל המאמר הוא בלתי מובן, והילקוט לא הביאו: (כב) ולא על דברי רבו. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ולא דברי אמו, והמלות „לומר אבי היה צדיק ואני נמלט בצדקתו" ליתא שם: (כג) ג' פעמים עתיד גוג. דורש ג' פעמים כתיב סבוני, ומובא בילקוט תהלים שם וגורס כל גוים סבבוני סבוני גם סבבוני ג' פעמים כנגד ג' פעמים שעתיד גוג ומגוג לעלות כו', ובילקוט שם המאמר קטוע: (כד) וכל הפרשה והלא פרוכים. קצר בלשונו ור"ל וכל הפרשה, והוא כמו וכו', והמלות והלא פרוכים, באיזה כ"י הגי' והמה פרוכים, והכוונה והמה יהיו פרוכים ונשברים

למה רגשו גוים (תהלים ב א), וכל המזמור והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם [פעם שניה]. פעם שלישית הוא אומר סבבוני כדבורים, שהוא עתיד לפרוש (כה) ריש גמיות למדינות להוציא כרוזות, שנאמר קראו זאת בגוים קדשו מלחמה (יואל ד ט), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם [פעם שלישית]:

[יג] **דבר** אחר כל גוים סבבוני. שהוא עתיד לכנוס כל האומות ולהעלותם לירושלים, וישראל מתייראין באותה שעה, והקב"ה אומר להם אל תיראו, שנאמר אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם: סבוני גם סבבוני. שהוא עתיד לתפוש שבטו של יהודה ולאסור אותו, וכסבורים למסור כל אחד ואחד לשונאים שלו, ויאמרו יבואו אחינו וישלטו בנו, ואל ישלטו בנו שונאינו, שנאמר ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), והקב"ה עושה להם נסים ומפיל שונאיהן לפניהם, שנאמר ביום ההוא אשים את אלופי יהודה וגו' (שם שם ו), והלא פרוכים, לכך נאמר כי אמילם: סבוני כדבורים. מה הדבורה הזו מכנסת דבש לבעליה, כך עתיד הקב"ה ליכנס כל אומות העולם ולהעלותם לירושלים, שנאמר הנה יום בא לה' וחולק שללך בקרבך (שם יד א) יכול שיש בהם ממש, ת"ל דועכו כאש קוצים, משל למלך שנכנסו עליו גנבים, והיה המלך פקח, אמר המלך אם אני עומד עליהם מיד הם אומרים מה מצאת בידינו במחתרת, אלא יודע אני שהן עתידין לבא שלשה פעמים, ואני עומד עליהם והורגן, כך המלך זה הקב"ה, הגנבים אלו האומות, שנאמר ואספתי [את] כל הגוים אל ירושלים למלחמה (שם יד ב), המחתרת זה העיר ירושלים, שנאמר ונלכדה העיר ונשסו הבתים (שם שם), זה הביזה, והנשים תשכבנה (שם שם) (כו) אלו העריות, ויצא חצי העיר בגולה (שם שם), זו השביה, והקב"ה יוצא ונלחם עמהם, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם שם ג), והקב"ה משלח בהם מגפה, שנאמר וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים (שם שם יב), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר כי אמילם:

[יד] (כז) **דחה** דחיתני לנפול. [אברהם אמר דחה דחיתני בימי נמרוד וה' עזרני, יצחק אמר דחה דחיתני] בימי פלשתים וה' עזרני, יעקב אמר דחה דחיתני לנפול בימי עשו וה' עזרני, דוד אמר דחה דחיתני לנפול בימי גלית וה' עזרני: עזי וזמרת יה. (כח) בעולם הזה מקלסין אותו בשתי

הערות ותקונים

ונשברים, ודורש מן ג' פעמים כי אמילם שפי' כריתה ושבירה: (כה) ריש גמיות למדינות להוציא כרוזות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הגירסאות משונות. בכ"י ב' לפרוש דגמטיות על המדינות להוציא חיילות, בכ"י ג' לפרוש דוגמטיות על המדינות להוציא גרוזות, בכ"י ד' חסר מן מן המאמר ונשלם מאת אחד מהילקוט עד סוף הספר. בכ"י ה' ובכ"י ח' לפרוש דגמטיא להוציא כרוזות, בכ"י ז' לפרוש דיגמטיות על המדינות להוציא חרוזות, ובדפוס ראשון נשתבשה המלה וכתיב דוגמניות, המדפיס חשב על אותיות ני שהם ט גם כתיב גרוזות, וכן בדפוס וויניציא הדפיס עפ"י דפוס ראשון דוגמניות, ואח"כ בכל הדפוסים, וראיתי בערוך השלם ערך דוגמניות שהביא המלה מהמאמר שלפנינו, ותיקן שצ"ל דוגמטות ומבאר המלה מלשון יוני δόγματα שפירושה ציווי וגזרה ור"ל שהוא עתיד לפרוש ציווים והכרזות של גזרות. ולדעתי יותר נכון שצ"ל דיטגמיות בחילוף האותיות והמלה מורגלת הרבה כמו שמובא בערוך בשם ילמדנו מקץ דיטגמאות פורש יוסף, וכן בדב"ר פ"ה מה עשה יהושע היה פורש דיטגמא בכל מקום שהי' הולך, ודומיהם הרבה, והוראת דיטגמא ביוני διάταγμα היא ציווי וגזרה (אנארדנונג), ובכ"י שלפנינו היתה הגי' הנכונה דיטגמיות ואח"כ נפרדה המלה ע"י שגגת הסופר ומן אות ד נעשית ר ומן ט נעשית ש ויש להחבירה דיטגמיות: (כו) אלו העריות. באיזה כ"י ובדפוס ראשון אלו השיות צ"ל העריות, ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים אלו הבנות: (כז) דחה דחיתני לנפול אברהם אמר. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע דחה דחיתני לנפול בימי עשו, וחסר באמצע: (כח) בעוה"ז מקלסין אותו בשתי אותיות. בכ"י האחרים ובנדפס מסיים אבל בעולם הבא בחמש, ובדפוס

פראג

אותיות, שנאמר עזי וזמרת יה, וכתיב בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד): קול רנה וישועה. אנשי ירושלים אומרים מבפנים קול רנה וישועה, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל. (כט) אנשי ירושלים אומרים מבפנים ימין ה' רוממה, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל:

[טו] **לא** אמות כי אחיה ואספר מעשי יה. אברהם אמר (ל) לא לי לתנות כל הנסים שנעשו לי בימי נמרוד, (לא) יצחק אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פלשתים, ויעקב אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי עשו, ומשה אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פרעה, ודוד אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי גלית ובימי שובך ובימי שאול:

[טז] **יסור** יסרני יה. (לב) חביבין יסורין שהן מרצין כקרבנות, בקרבנות הוא אומר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א ד), ובייסורין כתיב וכאב את בן ירצה (משלי ג יב): דבר אחר חביבין יסורין יותר מן הקרבנות, שחטאת ואשם אינן מכפרין אלא לאותה עבירה, שנאמר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא שם), אבל הייסורין מכפרין על הכל, הוי יסור יסרני יה:

[יז] **פתחו** לי שערי צדק. לעולם הבא אמרו לו לאדם מה היה מלאכתך, והוא אומר מאכיל רעבים הייתי, והם יאמרו לו זה השער לה' מאכיל רעבים הכנס בו, משקה צמאים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה', משקה צמאים הכנס בו, מלביש ערומים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה', מלביש ערומים הכנס בו, וכן מגדל יתומים, וכן עושי צדקה, וכן גומלי חסדים, ודוד אמר אני עשיתי את כולם, יפתחו לי את כולם, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה:

[יח] **זה** השער לה' צדיקים יבואו בו. למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך בדרך וסחורתו בידו, הגיע להורגים (לג) נתן להם מה שנתן, (לד) הגיע לחרמים נתן להם מה שנתן, כיון שהגיע לשערי המדינה, אמרו לו הזהר שאפרכום במדינה, אם אינך מוכס כל סחורתך (לה) אינך יוצא בידך כלום, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק וגו' זה השער לה' צדיקים יבואו בו:

[יט] **אודך** כי עניתני ותהי לי לישועה. למה הדבר דומה (לו) לאחד שהתקין אנפריא שלו לצאת בשיירה, ולפרוש במדינה, הכהו קוץ, עקצתו עקרב, אחזתו חמה, הניחוהו והלכו להם, התחיל מצער עצמו לפני הקב"ה, ואמר לפניו מה חטאתי, ומה עונותי, לא באו ימים רבים, עד שבא

הערות ותקונים

פרלג אמסטרדאם מתוקן אבל בעולם הבא בארבע, וראיתי ברבינו בחיי פ' בשלח (דפוס אמסטרדאם דף נ"ג ע"ג) הביא וז"ל מצאתי במדרש תהלים בפסוק עזי וזמרת יה בעולם הזה מקלסין אותו בשתי אותיות, אבל לעולם הבא בשם אותיות, וע"ש שמבאר כוונת המדרש, וגם בכ"י ח' הגי' בשם אותיות: (כט) אנשי ירושלים אומרים מבפנים ימין ה' רוממה ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל. כ"ה גם בכ"י ו', וזה נשמט בכ"י האחרים ובנדפס: (ל) לא לי לתנות. בתמי': (לא) יצחק אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פלשתים. כ"ה לנכון גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נשמט מן בימי עד בימי וכצ"ל יצחק אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי [פלשתים יעקב אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי] עשו, וכן נשמט שם משה אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פרעה: (לב) חביבין יסורין. עיין לעיל מזמור צ"ד אות ב' ובהערות שלי: (לג) נתן להם מה שנתן. בכ"י האחרים ובנדפס סיים „וניצול": (לד) הגיע לחרמים. הוא מלשון המשנה נדרים כ"ז ע"ב נודרין להרגין לחרמין ולמוכסין, פירש"י חרמין הוא לסטים בעלמא שאינו הורג: (לה) אינך יוצא בידך כלום. בכ"י האחרים ובנדפס אינך מוצא בידך כלום: (לו) לאחד שהתקין אנפריא שלו לצאת בשיירה ולפרוש במדינה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס לאחד שהתקין אנפוריא שלו לצאת בדרך, יצא חוץ למדינה הכהו הקוץ כו'. והוראת מלת אנפוריא

היא

שמועה שנאבדה אותה שיירה ונהפכה אותה, התחיל מודה ומשבח לפני הקב"ה, ואומר לפניו אילו הייתי ביניהם הייתי כאחד מהם, שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב א):

[כ] **אבן** מאסו הבונים היתה לראש פנה. (לז) אברהם יצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, יצחק יצא ממנו עשו ואלופיו, אבל יעקב העמיד שנים עשר שבטים כולם שלמים להקב"ה שנאמר כולנו בני איש אחד נחנו כנים אנחנו (בראשית מב יא), וכתיב כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז):

[כא] **מאת** ה' היתה זאת. (לח) מדבר בכנסת ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, (לט) ועכשיו הן מתנשאין בענני כבוד [והיו המצריים תמהים עליהם ואומרים עד עכשיו הייתם משועבדין בכל עבודה קשה, ועכשיו אתם מתנשאים בכל כבוד], וישראל משיבין אותם ואומרים להם אתם תמיהים עלינו, אנו תמיהים על נפשינו, שנאמר לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב (שם ו יב), ורוח הקודש משיבה ואומרת מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו: (מ) דבר אחר מאת ה' היתה זאת. מדבר במלך דוד מלך ישראל, בשעה שהיה רועה צאן אביו, ובשעה קלה נעשה מלך, והיו הכל אומרים עכשיו היה רועה צאן, ועכשיו הוא מלך, והוא משיב להם אתם תמיהים עלי, אף אני תמה על עצמי יותר מכם, ורוח הקודש משיבה אותם, מאת ה' היתה זאת. (מא) משל לאחד שהיה עושה מישרא לכובסים והרי הוא עשוי אפרכוס, והיו הכל תמיהים עליו, והוא אומר להם אתם תמיהים עלי, ואני תמה על עצמי יותר מכם, ורוח הקודש משיבה להם מאת ה' היתה זאת:

[כב] **זה** היום עשה ה'. כל הגאולות שעברו על ישראל יש אחריהן שעבוד, אבל מיכן ואילך אין אחריהן שעבוד, שנאמר זמרו ה' כי גאות

הערות ותקונים

היא כמו שהביא הרב בעל ערוך השלם שהיא המלה היונית ἐμπορεία פי' לידה לדרך, ובכתר כהונה הביא המלה וכתב בל"י מחיה ולידה לדרך וכל הצריך: (לז) אברהם יצא ממנו פסולת. ב"ר פס"ח אות י"א: (לח) מדבר בכנסת ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו וגורס כך: מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו זש"ה מי זאת עולה מן המדבר, לשעבר היו משועבדים בטיט ולבנים ונעשו במדבר לארבעה דגלים משיבין ישראל אף אנו תמהין על עצמנו ורוח הקודש אומרת מאת ה' היתה זאת וגו': (לט) ועכשיו הן מתנשאין בענני כבוד. בכ"י האחרים ובנדפס ולאחר שיצאו התחילו מתנשאין בענני כבוד: (מ) ד"א מדבר במלך דוד בשעה שהי' רועה צאן אביו. כ"ה גם בכ"י ו', (ובכ"י ח' חסר הסיום מן אודך כי עניתני), אבל בכ"י ג' ובדפוס ראשון דפוס קאנשט' חסר מן ד"א עד אנא ה' הושיעה נא אנשי ירושלים אמרו. ובכ"י ב' ז' (בכ"י ד' חסר מן מן המלך, ובכ"י ה' נשלם במלת אודך כי עניתני ותהי לי לישועה, והוא הכתוב בהתחלת אות י"ט ומשם והלאה חסר) והמדפיס דפוס וויניציא הוסיף זה עפ"י כ"י ב' ד' ז' ועפ"י דפוס זה הוא בכל הדפוסים, והוא בסגנון אחר ממה שהוא בכ"י שלפניו וכך איתא שם „ד"א מדבר בדוד בשעה שהיה רועה בצאן היה לוקט העשבים הרכים ומניחן לפני הגדיים והטלאים, והקשים היה מניח לפני הכבשים והעתודים (בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים לפני התישים והכבשים) ועיין לעיל סוף מזמור ע"ח אמר הקב"ה זה ראוי להיות רועה על עמי ישראל, וכשמלך היו אומרים עליו אמש היה רועה בצאן ובשעה קלה מלך, ודוד אומר להם אמנם תמהים עלי ואני תמה על עצמי יותר מכם, לא ידעתי נפשי שמתני וגו', ורוח הקודש משיבה אותן מאת ה' היתה זאת, ענו כלן ואמרו היא נפלאת בעינינו, משל לאחד שהיה עושה משרה לכובסים (ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים משל לאחד שהיה נושא משא לדוכסין), והרי הוא עשוי אפרכוס והוא אומר להם ואתם תמהים עלי ואני תמה על עצמי יותר מכם, כך כשיראו אומות העולם את ישראל בשלוה לעתיד לבוא יהיו אומרים אין אלו הספוגין [צ"ל הסגופין] (בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים אינן אלו הגגופים) וישראל משיבין אותם אתם תמהים עלינו ואנו תמהים על עצמנו יותר מכם, ורוח הקודש משיבה להם מאת ה' היתה זאת": ומובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו והמאמר קטוע שם: (מא) משל לאחד שהיה עושה מישרא לכובסים. בכ"י שהבאתי בהערה שלפניה וכן בילקוט שם שהיה עושה משרה לכובסים, ובדפוס וויניציא תיקן המדפיס ואח"כ בכל הדפוסים לאחד שהיה

נושא

עשה [וגו' כי גדול בקרבך קדוש ישראל] (ישעיה יב ה ו): אנא ה' הושיעה נא. אנשי ירושלים אומרים מבפנים אנא ה' הושיעה נא, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אנא ה' הצליחה נא, אנשי ירושלים אומרים מבפנים ברוך הבא בשם ה', ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ברכנוכם מבית ה', (מב) אנשי ירושלים אומרים מבפנים אל ה' ויאר לנו, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, אנשי ירושלים אומרים מבפנים אלי אתה ואודך, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אלהי ארוממך, אנשי ירושלים ואנשי יהודה פותחין פיהם ומשבחין להקב"ה ואומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

מזמור קיט

[א] **אשרי** (א) תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. (ב) זהו שאמר הכתוב יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד), אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יהודה בר סימון אין כתיב יונה אלא יונתי, ומה יונתי, אמר הקב"ה אצלי הם תמים כיונה, אבל אצל אומות העולם ערומים כנחשים, לכך נאמר יונתי, אמר הקב"ה נתתי להם מצות עשה וקבלו עליהן, וכן מצות לא תעשה וקבלו עליהן, ולא פירשתי להן מתן שכרן, ולא אמרו לי דבר, ועוד כמה מצות, לכך קורא אותם יונתי. (ג) אמר ר' הונא בר אבין בשם ר' אחא כל נסים וגבורות שהקב"ה עושה בעולם הזה בזכות תמימי דרך, שכן כתיב התדע על מפלשי עב (איוב לז טז), מהו מפלשי עב, אפילו גבורות גשמים במשקל, ואין מפלש אלא משקל, שנאמר פלס ומאזני משפט (משלי טז יא), ומה כתיב אחריו מפלאות תמים דעים (איוב שם), אמר ר' יהודה בר סימון שהוא תמים אצל הקב"ה, ודוד מפרש ואהי תמים עמו (תהלים יח כד), אבל אצל אומות העולם הן נחשים ועקרבים, כיון שראה דוד כך היאך הם תמים לפני הקב"ה התחיל מקלס, שנאמר אשרי תמימי דרך:

[ב] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. הה"ד שמר תם וראה ישר (תהלים לז לז), אמר ר' תנחומא (ד) כך לימדו אותם, ר' יהודה הלוי בר שלום, ור' פנחס

הערות ותקונים

כוהא משאוי לדוכסין, ואין צריך להגיה, והכוונה שהי' עושה מישרא לכובשים אשר הכובש מכבש בה שהפליג מלשון חז"ל שורין, ומזה וכל משרת ענבים (במדבר ו' ג'): (מב) אנשי ירושלים אומרים. התחלת המאמר מובא בילקוט שם בשם המדרש, והמאמר שלפניו א"ר אבין הוא מפסיקתא דר"כ פסקא שור אשים:
(א) אשרי תמימי דרך וגו' זש"ה יונתי. מכאן עד בנים לבניך שלום על ישראל נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, והדפיס זה הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה דף פ' עפ"י הוספת הרא"פ, אבל הרא"פ לא העתיק כלו רק עד דור המדבר חסידים היו, הוא התחלת אות ו', כי משם ואילך הוא נמצא גם בנדפס באיזה שנויים, וכן ההתחלה הזאת היתה נמצאת בכ"י אשר היה לפני בעל הילקוט, והביא מאמרים ממנו תהלים מזמור קי"ט רמז תתע"ו, ד"ה אשרי תמימי דרך אמר דוד כו' ומצוין בצדו מדרש, וכן בילקוט איוב רמז תתק"ב ד"ה התדע על מפלשי עב, ושה"ש רמז תקפ"ו ד"ה השמיעני, כמו שרשמתי בהערות, והמאמרים שהביא, הם מן התחלת מזמור קי"ט הנמצא בכ"י א' ו', ונראה כי היה נמצא לפני בעל הילקוט גם ההמשך מאות ב' במזמור קי"ט כמו שתראה בילקוט משלי רמז תתק"מ הביא בשם שו"ט ד"א אני חכמה ובמקום ששכנתי סביבותי ערמה כו' והוא לפנינו בהוספה במזמור קי"ט אות ז' באיזה שנוים, ואין ספק כי זה שהוסיף ההוספה מן קי"ט ואילך לקח זה מהתחלת מזמור קי"ט שהיה לפניו, ונאבד באורך הזמן, אבל יותר לא נמצא בילקוט שהביא איזה מאמרים מן ההוספה ההיא מן קי"ט ואילך, ובכ"י האחרים נשלם מדרש תהלים בסוף מזמור קי"ח ולא נמצא יותר, גם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא נשלם בסוף מזמור קי"ח כאשר הבאתי במבוא, רק אח"כ נדפס בשאלוניקא הוספה מן מזמור קי"ט עד סוף המזמור ונדפס אח"כ בכל הדפוסים, והוספתי את ההוספה ההיא להלן בפנים הספר:
(ב) זש"ה יונתי בחגוי הסלע א"ר יהודה הלוי בר שלום. מובא בילקוט שה"ש רמז תקפ"ו ד"ה השמיעני בשם שו"ט: (ג) א"ר הונא בר אבין בשם ר' אחא כל נסים וגבורות. מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ב בשם שו"ט וגורס א"ר יהודה בר אחא: (ד) כך לימדו אותם. בכ"י ו' כך לימדו אותנו:

ומכתיבין

הכהן ורב הונא שלשתן אמרו שלשה פעמים גוג ומגוג יבוא על ישראל לעתיד לבא, ובשלישית הן באין ועולין לירושלים, והן הולכין ליהודה (ה) ומכתיבין בהן שהן גבורים, שנאמר (ו) ונגברתי בה', וכן הוא אומר (והיה ביום ההוא אשים [הנה אנכי שם] את ירושלים סף רעל (זכריה יב ב), מהו סף רעל, שהוא עתיד להשקות את העמים כוס התרעלה של דם, אין סף רעל אלא כוס דם, שנאמר ולקחתם אגודת אזוב [וטבלתם בדם אשר בסף] (שמות יב כב), כיון שהן עולין לשם מה הן עושין, טוסרין לכל אחד ואחד מבני ישראל שני גבורים, למה כדי שלא יברחו, כיון שגבורי יהודה עולין ומגיעין לירושלים מתפללים בלבם ואומרים נפול בידן ולא הם בידינו, ולמה מתפללין הם בלבם, שהן מתייראין להשמיע קולם, הה"ד ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), אמר להם הקב"ה בתמימות באתם, חייכם שהתמימות מעלה עליכם, שנאמר תומת ישרים תנחם (משלי יא ג), באותה שעה הקב"ה נותן להם ליהודה גבורה, והן שולפין כלי זיין שלהם, ומכין לאותן האנשים מימינם ומשמאלם והורגים אותם הוי אשרי תמימי דרך:

[ג] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. זהו שאמר הכתוב הולך בתום ילך בטח [ומעקש דרכיו יודע] (משלי י ט), מי שהוא הולך בתמימות יהא מבושר שהקב"ה מצליח דרכיו, אבל מי שהוא מעקש דרכיו יודע מה שיש בו בשני דרכים מתפרסם בעולם, הוי ומעקש דרכיו יודע: (ז) דבר אחר הולך בתום. זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז א), מה אמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך (שם יב א), ולא השיב דבר להקב"ה לומר לו מה בין נשב כאן מה בין לילך לעיר אחרת, למה שמי שהוא מפנה מבית לבית מיצר, אין צריך לומר מעיר לעיר, ולא עיכב אלא מיד עשה כל מה שאמר לו, שנאמר וילך אברם כאשר דבר אליו ה' (שם שם ד), שמא הפסיד, כשבאו המלכים לא נפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (שם יד טו), ואף כשאמר לו קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), (ח) היה לו להשיב ולא השיב, לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), הריני מקריבו מהיכן אתה מברכני, ולא השיבו, אלא מיד עשה כל מה שאמר לו הקב"ה, שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו (שם כב ג), ואף הקב"ה עשה מה שהבטיחו, ואעשך לגוי גדול (שם יב ב), וכן עשה לו, ואברהם [היו] יהיה לגוי גדול (שם יח יח), וכן הוא אומר וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), ואף משה כך אמר לישראל מבקשים אתם שיהא הקב"ה עמכם (ט) תפסו תמימות של אברהם, שהתמימות יפה לפני הקב"ה, שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), כמו שהוא תמים, שנאמר הצור תמים פעלו (דברים לב ד), ותורתו תמימה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), אף דוד פתח וקילס אשרי תמימי דרך, ובסוף אלפא ביתא הוא אומר תעיתי כשה אובד בקש עבדך (תהלים קיט קעו), (י) כשם שהשה תמים אף אני בתמימות עשיתי: דבר אחר למה בסוף המזמורים אמר תעיתי כשה אובד בקש עבדך, אמר ר' יהודה [הלוי] בר שלום בשם ר' חגיי בר אלעזר בנוהג שבעולם כבש שהוא אובד מן הצאן, וכן שור שהוא אבד מן המרעה, מי מבקש את מי, הכבש לרועה, או הרועה לכבש הוי אומר הרועה את הכבש, כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע בקש אותנו ככבש הזה, כמה שאמרת על ידי שמואל הנביא בקש ה' [לו] איש כלבבו (ש"א יג יד), בחנני ה' ונסני בתום שעשיתי, תעיתי כשה אובד בקש עבדך שאני תמים כשה, שנאמר שה תמים:

הערות ותקונים

(ה) ומכתיבין בהן. כ"ה גם בכ"י ו', ובבית המדרש שם הגיה סימן השאלה על מלת ומכתיבין: (ו) שנאמר ונגברתי בה'. בכ"י ו' שנאמר ונגורתם בה' ובבית המדרש שנאמר ונברתים בה', ואין זה לשון הכתוב: (ז) ד"א הולך בתום זה אברהם. מובא בילקוט רמז תתע"ו ד"ה אשרי תמימי דרך בשם המדרש, אבל קצת בסגנון אחר והמאמר קטוע שם: (ח) היה לו להשיב ולא השיב. בבית המדרש בטעות היה לו להוסיף ולא הוסיף: (ט) תפסו תמימות של אברהם. כ"ה גם בכ"י ו', ובבית המדרש תפשו מדת אברהם צ"ע תמימות אברהם: (י) כשם שהשה תמים אף אני בתמימות עשיתי, ד"א למה בסוף המזמורים

אמר

[ד] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. זה דור המדבר, אמר חזקיהו בר חייא צפה הקב"ה שאין דור אחר יכול לקבל את התורה כאותו הדור, וצפנה להם, שנאמר יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז), אמר ר' ברכיה בשם ר' חנינא בר אבהו הכתוב והקב"ה מקלסין אותן לאותו הדור, שנאמר זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (תהלים קה ח), (יא) פרוטים שבדור, תדע לך שהיו תמימים, באו לים ואמר להם לירד לים וירדו, וכן למדבר ויצאו, אמר להם לקבל את התורה וקבלו, ועד שלא אמר להם לקבל אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), אמר להם גיד הנשה ובשר בחלב ואותו ואת בנו וקבלו עליהם, ולא פירש להם מתן שכרן של מצות, ולא השיבו לו דבר, לכך נאמר זכר לעולם בריתו, וכן אשרי תמימי דרך:

[ה] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך, הקב"ה קורא לישראל חסידים תמימים ישרים, חסידים שנאמר אספו לי חסידי (תהלים נ ה). צדיקים וישרים לפי שאמרו שירה על הים, שנאמר רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה (שם לג א), תמימים אשרי תמימי דרך (שם קיט א), ושמא הפסידו ולא זכו לבניהם אחריהם, ת"ל מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), ואימתי, אתה מוצא כשנתחייבו ישראל בדורו של ירמיה, אמר הקב"ה לירמיה לך אמור להם בזכות דור המדבר נהגתי עמכם במדת רחמים שנאמר הלוך וקראת באזני ירושלים וגו' (ירמיה ב ב), אל תאמר אלא כל אדם שילך בתמימות לפני הקב"ה מזכה לו ולבניו, שנאמר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), אמר דוד הואיל וכך הוא התמימות יפה לפני הקב"ה הריני מזמר עליה אשרי תמימי דרך:

[ו] (יב) **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. דור המדבר חסידים היו, (יג) וכן היה ר' אליעזר אומר אספו לי חסידי (תהלים נ ה), ולא קבלו ישראל עליהם את התורה עד שהלאה אותם שנאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה (תהלים סח י) הוי אומר הלאה אותם עד שלא נתן להם את התורה, (יד) כיצד מאתים וארבעים מיל הלכו ישראל כשקבלו התורה, שנים עשר מיל לפניהם, ושנים עשר מיל לאחריהם, על כל דיבור ודיבור, לכך נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', בתמימות קבלו את התורה, אמר להם לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג יט), ולא אמרו למה לא נבשל אלא קבלו עליהם, [אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז כד) ולא אמרו לו למה, אלא קבלו עליהם], ואע"פ שקבלו עליהם לא אמרו מה שכרן ונעשה אותן, לכך אמר אשרי תמימי דרך:

[ז] **אשרי** נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו. אם נצרת אותה אני נוצר אותך, וכן אמר שלמה שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה (משלי ד א), וכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (שם שם ב), וכתיב וירני ויאמר לי יתמך דברי לבך (שם שם ד), וכן הוא אומר אל תעזבה ותשמרך אהבה (ותנצריך) [ותצרך] (שם שם ו), וכתיב בהתהלכך תנחה אותך וגו' (שם ו כב):

[ח] **אף** לא פעלו עולה בדרכיו הלכו אתה צויתה פקודיך לשמור מאד. בכל מקום

הערות ותקונים

אמר תעיתי כשה אובד בקש עבדך. זה נשמט בבית המדרש מן בקש עבדך עד בקש עבדך, גם הסריס שם המלות בר שלום בשם ר' חגיי בר אלעזר: (יא) פרוטים שבדור. כ"ה גם בכ"י ו', וגם בהוספה שהביא הרא"פ הגי' פרוטים, והביא שם ס"א פשוטים, ובבית המדרש פרושים שבדור: (יב) ד"א דור המדבר חסידים היו וכן היה ר' אליעזר אומר. עד כאן מובא בבית המדרש שם: (יג) וכן היה ר' אליעזר אומר אספו לי חסידי. כוון למאמר ר' אליעזר במשנה סנהדרין ק"ח ע"א דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין, שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר י"ד ל"ה) דברי ר"ע, רבי אליעזר אומר עליהם הוא אומר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (תהלים נ' ה'). ועיין סנהדרין שם ק"י ע"ב וברש"י שם: (יד) כיצד מאתים וארבעים מיל הלכו ישראל כו'. מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פרשה ט' בפ' ויעמדו מרחוק ע"ש:

צוה הקב"ה את ישראל לשמור את התורה, צוה אותם בתורה ובנביאים ובכתובים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת (שם כב כ), לכך נאמר אתה צויתה פקודיך לשמור מאד, וכן הוא אומר ושמעת ישראל ושמרת לעשות (דברים ו ג), וכתיב רק השמר לך ושמור נפשך מאד (שם ד ט), מהו השמר לך, אלא אמר להם אם שמרתם את התורה, אני שומר את נפשך, מהו ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך (שם שם) אם עשית את התורה אני שומר אותך כל ימי חייך, ואימתי עד שתראה בנים ובני בנים תהיה בשלום, וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ו):

מכאן עד סוף הספר הוא הוספה.

מזמור קיט

[א] (א) **אשרי** תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. אמר שלמה המלך ע"ה, מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), ואם בניו אשריהם בעבורו, הוא על אחת כמה וכמה, והקב"ה לא בקש מאברהם אלא שיהיה תמים, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז א), וכן אמר משה לישראל, תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), לפני ה' אלהיך אין כתיב כאן אלא עם ה' אלהיך, (ב) אם היית תמים הרי אתה עם ה' אלהיך, למה שאף הוא תמים, שנאמר בו, הצור תמים פעלו (שם לב ד), וישראל תמימים, והתורה תמימה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), לכך נאמר אשרי תמימי דרך. (ג) תמימים וחסידים היו דור המדבר, וכן היה ר' אליעזר אומר אמר להם הקב"ה, אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (שם נ ה), (ד) שלא קבלו ישראל את התורה י"ב מיל לפניהם, וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור, לכן נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', בתמימות קבלו ישראל את התורה, (ה) אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז כד), ולא אמר להם למה, אלא קבלו עליהם, אמר להם, וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו וגו', (שם יט כג) ולא אמר להם למה, אלא קבלו עליהם, ואף משקבלו עליהם לא אמרו לו מה שכרו שנעשה אותם, לכך נאמר אשרי תמימי דרך וגו':

[ב] **אשרי** נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו. מהו אשרי נוצרי עדותיו, אם נצרת אותה היא נוצרת אותך, וכן שלמה אומר שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה, כי לקח טוב וגו', וירני ויאמר לי וגו', אל תעזבה ותשמרך

הערות ותקונים

(א) אשרי תמימי דרך אמר שלמה. מכאן עד סוף הספר הוא הוספה ונדפס בראשונה בדפוס שאלוניקי בלי זמן השנה ובאותיות אחרות ממה שנדפס עד סוף מזמור קי"ח בקאנסטאנטינא בשנת רע"ב ומי הוסיף זה קשה לברר, אבל מסגנון לשונו ניכר כי הוספה מאוחרת היא, והמאמרים אין להם קישור כלל וקשה לבארם, ומן התחלת מזמור קכ"ב עד סוף קל"ז (י"ד מזמורים) הוסיף מהילקוט מלה במלה, ויען כי בעל הילקוט לא לקט בילקוטו על מזמור קכ"ג ומזמור קל"א לכן לא הביא המוסיף הזה מאומה על המזמורים האלה ואני הוספתי לקוטי מדרשים עליהם, וכבר הערותי על זה בבית תלמוד שנה רביעית צד 54, גם דברתי מזה במבוא בפרק ג' אשר שמתי בראש המדרש: (ב) אם היית תמים הרי אתה עם ה' אלהיך. עיין ספרי שופטים פיסקא קע"ג תמים תהיה עם ה' אלהיך כשאתה תם חלקך עם ה' אלהיך: (ג) תמימים וחסידים היו דור המדבר, וכן היה ר' אליעזר אומר. עיין לעיל במזמור הזה אות ו' ובהערה י"ג שכוון בזה למאמר ר' אליעזר במשנה סנהדרין ק"ח ע"א: (ד) שלא קבלו ישראל את התורה י"ב מיל לפניהם וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור. הלשון משובש, ועיין לעיל במזמור הזה אות ו', ויש לתקן וכצ"ל כשקבלו ישראל את התורה מאתים וארבעים מיל הלכו י"ב מיל לפניהם וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור, ועיין במכילתא יתרו מס' דבחדש פ"ט בפסוק ויעמדו מרחוק, ובגמרא שבת פ"ח ע"ב: (ה) אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו ולא אמר להם למה. עיין לעיל במזמור הזה אות ו'

אהבה ותצרך, החזק במוסר וגו' (משלי ד א ב ד ו יג), לכך נאמר אשרי נוצרי עדותיו וגו', וכה"א בהתהלכך תנחה אותך וגו' (משלי ו כב):

[ג] **אף** לא פעלו וגו'. מהו אף, אין האף נוגע בהם, למה כי לא פעלו עולה, אלא הלכו בדרכיו של הקב"ה, לכך נאמר בדרכיו הלכו:

[ד] **אתה** צויתה פקודיך לשמור מאד. (ו) בכל מקום צוה הקב"ה על התורה, צוה אותם בתורה, צוה אותם בנביאים, צוה אותם בכתובים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת (משלי כב כ), ואומר, ושמעת ישראל ושמרת לעשות (דברים ו ג), ואומר רק השמר לך ושמור נפשך מאד (שם ד ט), מהו השמר לך, אלא אמר הקב"ה אם שמרת את התורה אני שומר נפשך, לכן נאמר השמר לך וגו', כל ימי חייך (שם), מהו כל ימי חייך, אם עשית את התורה כל ימי חייך תזכה שתראה בנים ובני בנים, לכן נאמר והודעתם לבניך ולבני בניך (שם), ואם ראית בנים ובני בנים הרי שלום, שנאמר וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ו):

[ה] **במה** יזכה נער את ארחו לשמור כדבריך. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו), אם ידעת להקב"ה בכל דבר ודבר, הוא יישר אורחותיך (שם שם), וכן דוד אומר שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח), ובשביל ששויתי ה' לנגדי תמיד, לכן שמח לבי ויגל כבודי וגו' (שם שם ט), מה אף בשרי ישכון לבטח, אלא (ז) אמר דוד יודע אני שאין הרמה שולטת בבשרי, (ח) וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה, למה ששוקדים ושוחרים וחוקרים באיזה דבר יבואו לחיי העוה"ב, לכן דוד אומר תודיעני אורח חיים וגו' (תהלים שם י), וכן משה אמר להקב"ה ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך (שמות לג יג), וכה"א הדריכני באמתך ולמדני (תהלים כה ה), וכה"א הורני ה' דרכך וגו' (שם כז יא), וכתיב כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם אי זה דרך הטוב ולכו בה (ירמיה ו טז), ראו באיזה דרך הלך אברהם, ובאיזה דרך הלך נמרוד, ואיזה מהם הצליח, באיזה דרך הלך יעקב, ובאיזה דרך הלך עשו, ואיזה מהם הצליח, הוי במה יזכה נער את ארחו:

[ו] **בכל** לבי דרשתיך אל תשגני ממצותיך. הלב הזה הוא מכניס הצדיקים לג"ע, ולבן של רשעים מורידם לגיהנם, וכה"א הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו', הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו (ישעיה סה יג יד), וכן היה דוד אומר לשלמה בנו ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וגו' (דה"א כח ט):

[ז] **בלבי** צפנתי אמרתך וגו'. (ט) אין יצר הרע שולט אצל התורה, ומי שהתורה בלבו אין יצר הרע שולט בו ולא נוגע בו, וכה"א אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח יב), במקום ששכנתי סביבותי ערמה, ובערמה אין יצר הרע שולט, וכה"א תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו (תהלים לז לא), וכן משה אומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם (דברים יא יח), לכך נאמר בלבי צפנתי אמרתך [למען לא אחטא לך]:

[ח] **גמול** על עבדך אחיה ואשמרה דבריך. אמר ישעיה כעל גמולות כעל ישלם וגו' (ישעיה נט יח), כך הקב"ה משלם לרשעים לפי שהם גומלים, ולצדיקים

הערות ותקונים

אמר להם לא תבשל גדי בחלב אמו ולא אמרו למה לא נבשל, ועוד שם אמר להן כל חלב וגו', והגי' שם ולא אמרו לו למה, וכן נכון להגיה לפנינו ולא אמרו לו למה: (ו) בכל מקום צוה הקב"ה על התורה. לעיל במזמור הזה אות ז' הגי' בכל מקום צוה הקב"ה את ישראל לשמור את התורה, צוה אותם בתורה ובנביאים ובכתובים: (ז) אמר דוד יודע אני. הרא"פ הגיה בטוח אני, ועיין ב"ב י"ז ע"א, וכן במקום שאין הרמה שולטת בבשרי הביא גי' אחרת שולטת בי: (ח) וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה. הרא"פ הגיה וכך הם הצדיקים יושבים ושוקדים ושוחרים וחוקרים באיזה דרך יבאו לחיי העולם הבא, וכן דוד אמר תודיעני אורח חיים: (ט) אין יצר הרע שולט אלא התורה כו'. מובא בילקוט משלי רמז תתק"מ בשם שו"ט בקצת

משלם להם כמעשיהם, משלם לרשעים חמה לצריו גמול לאויביו (שם שם), ומשלם גמול לצדיקים, וכה"א אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (תהלים עג א), וכה"א אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו (ישעיה סג ז), אין הקב"ה משלם כלום על חנם לא לרשעים ולא לצדיקים, הרעה הבאה על הרשעים לא הקב"ה מביאה עליהם, אלא הם גומלים לנפשם, וכה"א מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג לח), וכה"א הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג ט), ומהו גומל לצדיקים חיים חנם, וכה"א ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו הסולח לכל עונכי [וגו'] הגואל משחת חייכי (תהלים קג ב ג ד), ולא אלה בלבד אלא הרבה צדקות הוא עושה, שנאמר עושה צדקות ה' ומשפטים לכל עשוקים (שם שם ו), וכה"א שובי נפשי למנוחיכי כי ה' גמל עליכי (שם קטז ז), ומה גמל לי, כי (הצלת) [חלצת] נפשי ממות וגו' (שם שם ח). וכן אמר דוד להקב"ה חיים את גומל לי, גמול על עבדך אחיה וגו', ומפני מה את גומל חיים לי, מפני שאשמרה דבריך, חיים היא התורה, וכה"א נצרה כי היא חייך (משלי ד יג), לכך נאמר גמול על עבדך אחיה:

[ט] [**גל** עיני ואביטה נפלאות מתורתך]. א"ל דוד רבש"ע רצונך שאשמור דבריך, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ואם אין אתה גולה את עיני מנין אני יודע, לכך נאמר גל עיני ואביטה וגו'. ואע"פ שעיני פתוחות איני יודע כלום, בוא וראה אע"פ שהיה שמואל נביא לא היה יודע כלום, עד שגלה הקב"ה את אזנו, שנאמר וה' גלה את אזן שמואל וגו' (ש"א ט טו), וכן נבוכדנצר אמר מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין וגו' (דניאל ב מז), וכן דניאל אמר ואנה לא בחכמה די איתי בי מן כל חייא רזא דנה גלי לי (שם ל), ואומר הוא גלא עמיקתא ומסתרתא (שם שם כב), וכן דוד אמר גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ולמה פליאה דעת ממני (תהלים קלט ו), פליאה זו התורה, וכן הכתוב אמר פלאות עדותיך (שם קיט קכט), לכך נאמר נפלאות מתורתך, אוצרות היא התורה, וכן הכתוב אמר אוצר נחמד וגו' (משלי כא כ), מטמונית היא התורה, וכן אמר הכתוב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה (שם ב ד), הרבה דלתות יש בה, הרבה פתחים יש לה, וכה"א אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום (שם ח לד), וכן אמר דוד פלאות היא התורה, אמר משה אינה נפלאת, שנאמר לא נפלאת היא ממך וגו' (דברים ל יא), (י) לא נפלאת היא אלא ממך, שלא עמלת בה, לכך נאמר נפלאות מתורתך:

[י] **גר** אנכי בארץ אל תסתר ממנו מצותיך. וכי גר היה דוד, אלא א"ל כשם שהמתגייר היום אינו יודע כלום בתורה, כך עיניו של אדם פתוחות ואינו יודע בין ימינו לשמאלו כלום בתורה, ומה אם דוד שאמר כל השירות וכל המזמורים הללו אמר גר אנכי בארץ ואיני יודע כלום, אנו עאכ"ו שאין אנו יודעים כלום בתורה, לכך נאמר גר אנכי בארץ, וכה"א כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ (דה"א כט טו), עבר הצל הזה כן האדם, ואימתי ימינו הם כצל, אם אינם לומדים ועוסקים בתורה, (יא) וכן שנו רבותינו היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק, לכך נאמר גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך:

הערות ותקונים

בקצת שנוי לשון, וכך הביא שם „ד"א אני חכמה ובמקום ששכנתי סביבותי ערמה ואין יצר הרע שולט במי שבלבו תורה, שנאמר תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו, וכן משה אומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם, וכן דוד אומר בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך". והנה לעיל נמצא מהתחלת מזמור קי"ט הנמצא בכ"י א' וכ"י ו' ואפשר היה גם לפני בעל הילקוט והוא אות א' מן מזמור קי"ט, ואין ספק שלפני בעל הילקוט היה גם עוד שיורים מאות ב' המתחיל במה יזכה נער את ארחו, ובילקוט משלי שהבאתי הביא מאמר אחד ממנו, אבל יותר מזה לא נמצא כלל בילקוט: (י) לא נפלאת היא אלא ממך. עיין ב"ר פ"א אות י"ד אם רק הוא מכם, ובוי"ר פט"ז אות ו', ובדב"ר פ"ח אות ג': (יא) וכן שנו רבותינו

[יא] **גרסה** נפשי לתאבה אל משפטך בכל עת. (יב) מהו גרסה נפשי, א"ל לא היה להרחיק פרשה אחת הייתי פותח את הפרשה והייתי רואה היפה הימנה לא היה לי פנאי להרחיק, ובשביל כן הייתי גורס, אלא מי יוכל להרחיק, שכבר נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט), בשביל כן הייתי גורס אותה, לכך נאמר גרסה וגו':

[יב] **דבקה** לעפר נפשי חייני כדברך. אמר ישעיהו יבש חציר נבל ציץ [וגו'] ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ז ח), קיימים הם דברים שאמר הקב"ה ליעקב אבינו, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד), (יג) כשם שעפר הארץ מדושה לכל, כך יהיו בניך מדושים לכל, ומה עפר הארץ (יד) מכלה כלי מתכות והוא מתקיים לעולם, כך בניך מכלים כל אומות העולם והם קיימים לעולם. ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה (שם שם), וכן ישעיה אמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים (ישעיה נב ב), וכן בני קרח אמרו למה פניך תסתיר תשכח עניגו ולחצנו כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו (תהלים מד כה כו), מיד קומה עזרתה לנו (שם שם כז), וכן חנה אומרת מקים מעפר דל (ש"א ב ח), הגיעו הם לארץ הקימות אותם, על כן דוד אמר דבקה לעפר נפשי וגו':

[יג] **דרכי** ספרתי ותענני. מהו ספרתי התודיתי ואמרתי כל מה שחטאתי, ולמה הכיתני אלא בשביל שחטאתי, וכה"א חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו וסור ממצותיך וממשפטיך (דניאל ט ה), ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת בתורותיו אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים (שם שם י), ובשביל שלא שמענו הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה (נחמיה ט לו), ואף על פי שאנחנו עבדים בה כורתים אנו לך אמנה, וכה"א ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה [וכותבים] ועל החתום שרינו לוינו כהנינו (שם י א), ואתה צדיק על כל הבא עלינו (שם ט לג), לכך נאמר דרכי ספרתי ותענני, ואף על פי שחטאתי התודיתי לך, לכך למדני חקיך:

[יד] **דרך** פקודיך הבינני. מה הבינני, א"ל דוד רבוני אל תאמר לי הרי הם לפניך התבונן אתה לעצמך, אם אין אתה מבינני איני יודע כלום, לכך נאמר דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך:

[טו] **דלפה** נפשי מתוגה. מהו מתוגה, מן השברים שבא אלי, אין שנה שאין בה שבר, אין חודש שאין בו שמועה, אין יום שאין בו צרה, הוה על הוה תבוא ושמועה (על) [אל] שמועה תהיה (יחזקאל ז כו), לפיכך דלפה נפשי מתוגה קימני כדבריך, מהו כדברך כשם שאמר משה למען הקים אותך היום לו לעם וגו' (דברים כט יב), [דבר אחר] דלפה נפשי מתוגה (טפח) [טיפה] היום (טפח) [טיפה] למחר עד שהיא מתמצה ויוצאה, לכך נאמר דלפה נפשי מתוגה וגו':

[טז] **הורני** ה' דרך חקיך וגו'. אמר שלמה אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה (משלי ג יג), כי טוב סחרה וגו' (שם יד), יקרה היא וגו' (שם טו), ג' בני אדם שאלו חכמה מהקב"ה, דוד ושלמה ומלך המשיח, דוד אמר הורני ה' דרך חקיך, שלמה אמר חכמה ומדע תן לי וגו' (דה"ב א י), א"ל החכמה והמדע נתון לך (שם שם יב), מלך המשיח, שנאמר לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וגו' (תהלים עב א), לכך נאמר הורני ה' דרך חקיך, מהו הורני, אמר דוד אל תאמר לי הרי הם לפניך למוד מעצמך, אלא אתה הורני, שנאמר הבינני ואצרה תורתך (תהלים קיט לד), לכך נאמר הורני ה' דרך חקיך, מהו דרך, עשה אותם לפני דרך, ואצרנה עקב, מהו עקב, שתהיה בידי התורה [עד] עקב, אדם שהוא עוסק בתורה כל ימיו ומניחה

הערות ותקונים

דיבותינו. אבות פ"ב: (יב) מהו גרסה נפשי כו'. המאמר קשה הבנה: (יג) כשם שעפר הארץ מדושה לכל. בב"ר פמ"א אות ט' ופס"ט אות ה' איתא מה עפר עשויה דייש אף בניך עשויין דייש לאו"ה: (יד) מכלה כלי מתכות והוא מתקיים לעולם. במדרש ב"ר שם הגי' מה עפר הארץ מבלה את כל כלי מתכות

מה בידו כאלו לא עסק בה, וכן לכל דבר, למה"ד למי שהיה עושה עששית למלך והביאה לו ונשברה מה בידו כאלו לא עסק בה, וכן שהיה עושה כלי נאה ונשבר בידו מה בידו כאלו לא עשאו, כך אדם שהיה עוסק בתורה כל ימיו ויגע בה ואחר כך הניחה מה בידו, דואג שהיה עוסק בתורה ואחר כך הניחה, וכן אחיתופל, מה הועילו, אלא אמר דוד הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב, וכן הוא אומר הנחמדים מזהב ומפז רב [וגו'] גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב (תהלים יט יא יב), וכה"א שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (שם קיט קסה):

[יז] **ויבואני** חסדיך ה' תשועתך כאמרתך. אותן החסדים שאמרת לאבותינו, וכה"א תתן אמת ליעקב חסד וגו' (מיכה ז כ), וכן משה אמר נחית בחסדך עם זו גאלת (שמות טו יג), כך אמר דוד ויבואני חסדיך ה', ומהו החסד שאתה עושה עמנו שאתה מושיענו, ואם אתה מושיענו יש לי פה לומר ולענות למחרפים אותי, אף על פי שעכשיו איני משיב להם, שנאמר נאלמתי לא אפתח פי כי אתה עשית (תהלים לט י), רצונך שאענה (אותך) [אותם], הסר מעלי נגעך מתגרת ידך אני כליתי (שם שם יא), לכך נאמר ואענה חורפי דבר, ומה הם מחרפים עליך, שנאמר כי עליך נשאתי חרפה כסתה כלמה פני (שם סט ח), וכן הוא אומר כי קנאת ביתך אכלתני ואבכה בצום נפשי, (שם י יא) ומה הם מחרפים אותי אומרים לי איה אלהיך (תהלים מב ד), א"ל הקב"ה בשבילי אתם מתחרפין, אני מסיר חרפתכם, וכה"א בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי ה' דבר (ישעיה כה ח), ומה כתיב אחריו ואמר ביום ההוא וגו' (שם שם ט), והרשעים שהיו אומרים איה אלהיך, יודו ויאמרו, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (שם שם):

[יח] **זכר** דבר לעבדך על אשר יחלתני. אמר ירמיה ה' עיניך הלוא לאמונה הכיתה אותם ולא חלו (ירמיה ה ג), מהו ולא חלו, לא חזרו בתשובה, א"ל ומה אתה אומר אמר ה' עיניך הלוא לאמונה, והיכן היא אותה האמונה, שהאמין אברהם, שנאמר והאמין בה' (בראשית טו ו), וכן דוד אמר זכר דבר לעבדך, אותו הדבר שקיימת לאברהם בין הבתרים, שנאמר זכר דבר לעבדך על אשר יחלתני, על הדברים אני מיחלת מה שאמרת לאברהם והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים (שם כב יז), לכך נאמר על אשר יחלתני:

[יט] **זאת** נחמתי בעניי. על הדברים האלה אני מתנחמת, על מה שאמרת וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם (שמות לב יג), לכך נאמר זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חיתני:

[כ] **זדים** הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי. מה הליצוני, (טו) מליצים הם אומרים לי מי שהגלה אתכם עוד אינו משיב אתכם, וכה"א פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם (איכה ד טז), וכה"א סורו טמא קראו למו סורו סורו אל תגעו וגו' אמרו בגוים לא יוסיפו לגור (שם שם טו), לכך נאמר זדים הליצוני עד מאד, ואעפ"כ מתורתך לא נטיתי (שם שם), ועוד חוזרין ואומרים לי, לא תמולו, ולא תשמרו את השבתות, (טז) ולא תקראו, ואני מתיירא ממך, ואין אני שומעת להם, שהם חציר יבש, כשם שאין חציר קיים, כך אין דבריהם קיימים לעולם, וכן אמר הכתוב יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ז), וכשם שאתה קיים לעולם, כך דבריך קיימים לעולם, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם (שם שם ח):

[כא] **חלקי** ה' אמרתי לשמור דבריך. אמר משה כי עם קדוש אתה לה' אלהיך (דברים ז ו), בכם בחר ה' אלהינו, אין כתיב כאן, אלא בך בחר ה' אלהיך, אפילו אחד מכם חביב לפני הקב"ה יותר מכל האומות, וכן ישעיה אמר

הערות ותקונים

מתכות והוא קיים לעולם, ופי' מהרזו"ו שהמתכות שנתן בעפר מעלה חלודה והוא מתעכל ומתקלקל, ובילקוט לך רמז ע"א בשם הב"ר ובילקוט ישעיה רמז של"ז הגי' מכלה, והיא הגי' היותר נכונה וזה שסיים כך בניך מכלים: (טו) מליצים הם אומרים לי. לשון ליצנות: (טז) ולא תקראו. פי' שלא יקראו בתורה

כל הגוים כאין נגדו וגו' (ישעיה מ יז), לכך נאמר בך בחר ה' אלהיך, הוא בחר בכם, ואתם בחרתם בו, וכן הוא אומר כי יעקב בחר לו יה וגו' (תהלים קלה ד), ה' בחר ביעקב, ויעקב בחר בה', וכן הוא אומר אני לדודי ודודי לי (שה"ש ו ג), הוא אומר לכם חלקי אתם, ואתם אומרים לו חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), וכה"א חלקי ה' אמרתי, והקב"ה אומר להם חלקי אתם ושלי אתם, ומה אני מבקש מכם דברים, שנאמר והיו הדברים האלה וגו' (דברים ו ו), וכה"א ושמתם את דברי אלה וגו' (שם יא יח), לכך נאמר חלקי ה' אמרתי וגו': חליתי פניך בכל לב חנני כאמרתך. וחנותי את אשר אחון וגו' (שמות לג יט):

[כב] **טוב** עשית עם עבדך ה' כדברך, טוב אתה ומטיב וגו'. טוב אתה בעולם הזה ומטיב לעולם הבא, טוב היית לאבות ומטיב לבניהם אחריהם, לכך נאמר טוב אתה ומטיב:

[כג] **טפלו** עלי שקר זדים. ומהו טפלו, אמרו הבה נתחכמה לו (שמות א י): אני בכל לב אצור פקודיך. וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו' (שם שם יב): טפלו עלי שקר זדים. מהו, שנאמר ויאמר בילדכן את העבריות וגו' (שם שם טז), ותיראן המילדות את האלהים (שם שם יז), ובאותה צרה אני בכל לב אצור פקודיך:

[כד] **ידיך** עשוני ויכוננוני. אמר איוב ידיך עצבוני ויעשוני וגו', הלא כחלב תתיכני וגו', עור ובשר תלבישני וגו' (איוב י ח י יא), מי עשה כל אלה אמר דוד אתה האלהים ידיך עשוני ויכוננוני, הכלי הזה בזמן שהוא נאה מי משתבח, הוי אומר מי שעשאו, כך אמר דוד אני הכלי ואתה הוא האומן עשה אותי נאה בשביל שיקלסוך, לכך נאמר ידיך עשוני ויכוננוני: מהו הבינני ואלמדה מצותיך. אמר דוד החבית של יין אין נותנין לתוכה יין עד שיזפתו אותה בזפת, כך זפתני ואח"כ שים בו יין, הבינה היא הזפת, והתלמוד הוא היין, הבינני תן בי בינה, ואח"כ ואלמדה מצותיך, קנה חכמה קנה בינה וגו' ובכל קנינך קנה בינה (משלי ד ה ז), וכה"א לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (שם א ב), מי שיש לו חכמה ואין לו בינה, דומה למי שיש בידו פת ואין לו מה יאכל בה, ומי שיש לו בינה ואין לו חכמה, דומה למי שיש בידו תבשיל ואין לו פת שיאכל בו, ומי שיש לו חכמה ובינה דומה למי שיש בידו פת ותבשיל והוא אוכל שניהם ושבע, כך אמר דוד הלחם היא החכמה, והתבשיל היא הבינה, ומי שאין בידו לא זו ולא זו אין בידו כלום, מנהגו של עולם אדם עושה לו חלוק במאה מנה [ואין לו מה לאכול] אינו כלום, כך אמר הבינני ואלמדה מצותיך:

[כה] **יראיך** יראוני וישמחו וגו'. אימתי ישראל שמחין, כשהן רואות למלך או לנשיא שלהן עוסק בתורה, וכה"א ירנו וישמחו חפצי צדקי (תהלים לה כז), ומה כתיב אחריו, ולשוני תהגה צדקך כל היום תהלתך (שם כח), הוי כל זמן שהמלך עוסק בתורה ישראל שמחין, לכך נאמר יראיך יראוני וישמחו וגו':

[כו] **ידעתי** ה' כי צדק משפטיך ואמונה עניתני. כך אמר דוד כל המשפטים והיסורין שהבאת עלי והעינויים באמונה הבאת עלי בצדק עשית, איני קורא תגר, באותה שעה ידעתי ה' כי צדק משפטיך, וכה"א ודוד עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), יכול שקרא תגר או קינה, לא אמר אלא מזמור, שנאמר מזמור לדוד בברחו וגו' (תהלים ג א), לכך נאמר ידעתי ה' כי צדק משפטיך, אמר ליה רבוני עניתני נחמני כשם שעניתני:

[כז] **יהי** נא חסדך לנחמני כאמרתך לעבדך. אי זו היא אמירה, אותה שאמר איתן האזרחי, וכתותי מפניו צריו וגו' (שם פט כד), לכך נאמר כאמרתך לעבדך יבואוני רחמיך ואחיה וגו', אמר דוד הביא עלי מאותן הרחמים שבהם בראת את העולם, וכן הוא אומר זכור רחמיך וגו' (תהלים כה ו), לכך נאמר יבואוני רחמיך ואחיה וגו':

[כח] **יבושו** זדים כי שקר עותוני וגו'. אמר דוד אף על פי שהרשעים הם מעותים אותי, לא הנחתי את התורה, וכה"א את ארבעת אלה ילדו להרפה בגת וגו' (ש"ב כא כב), אע"פ שעמדו עלי לא הנחתי את התורה, אלא וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת וגו' (שם כב א):

ישובו

[כט] **ישובו** לי יראיך ויודעי עדתיך, יהי לבי תמים בחוקיך וגו'. אמר ליה קדירה שאכלתי בה חולין לא אכלתי בה קדשים, למען שלא אהיה מתבייש, לכך נאמר ולבי חלל בקרבי (תהלים קט כב), וכתיב יהי לבי תמים בחקיך, וכתיב לב טהור ברא לי אלהים (שם נא יב), הלב הוא שמבייש את האדם, למה שיודע מה עשה ומתבייש מעצמו, לכך נאמר לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (משלי יד י), והלב הוא שמח, וכה"א נתתה שמחה בלבי (תהלים ד ח), לכן אמר דוד יהי לבי תמים בחקיך, וכמו שהיה מבקש דוד, כך נתן לו הקב"ה, שנאמר ואני בתומי תמכת בי וגו' (שם מא יג), לכך נאמר למען לא אבוש:

[ל] **כלתה** לתשועתך נפשי וגו'. אמר ירמיה למה לנצח תשכחנו וגו' (איכה ה כ), כי אם מאוס מאסתנו השיבנו ה' אליך וגו' (שם שם כא כב), וכה"א עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו (ירמיה ח כ), ואמר דוד עד אנה ה' תשכחני נצח (תהלים יג ב), אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי אל לארך אפך תקחני (ירמיה טו טו), אתה ארך אפים ואנו קצירי רוח, וכל שאתה מאריך אפים נפשנו כלתה, לכך נאמר כלתה לתשועתך נפשי וגו':

[לא] **כלו** עיני לאמרתך לאמר מתי תנחמני. מהו כלו עיני וגו', על מה שאמר כי למועד מועדים וחצי (דניאל יב ז), ועברו מועדי מועדים ולא נחמתני, לכך נאמר לאמר מתי תנחמני: כי הייתי כנאד בקיטור. לא כן אמר דניאל יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים (שם יב י), הרי כבר נתלבננו כבר נצרפנו, הרי עברו עלי הצרות כלם, שנאמר כי הייתי כנאד בקיטור, יש צריפה גדולה מזו, מתי תושיענו כשנמות, כמה ימי היינו, שנאמר כמה ימי עבדך, אע"פ שהוצאת את ישראל ממצרים מה אנו חוששים אותם שנכבשו תחת הבנין, אם רצונך עשה לעינינו, שנאמר יודע בגוים לעינינו וגו' (תהלים עט י), אמר הקב"ה לעיניכם אתם מבקשים שאעשה וכן אעשה, שנאמר ושלמתי לבבל (וליושבי) [ולכל יושבי] כשדים וגו' אשר עשו בציון לעיניכם (ירמיה נא כד):

[לב] **כרו** לי זדים שיחות. כך אמרו ישראל אל הקב"ה, לא שיחה אחת כרו לי הרשעים אלא שיחות הרבה, כתבת בתורה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ועלי כתיב אם על בנים רטשה (הושע י יד), כתבת בתורה ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ועלי כתיב שפכו דמם כמים וגו' (תהלים עט ג), אמר לי הקב"ה אל תאמר כן אלא לעצמן כרו, שנאמר כורה שחת בה יפול (משלי כו כז), בור כרה ויחפרהו וגו' (תהלים ז טז), וכתיב תבואהו שואה לא ידע (שם לה ח):

[לג] **כמעט** כלוני בארץ וגו'. מהו כלוני בקשו הרשעים לכלותנו מן העולם אלולי כמעט רחמת עלינו, וכה"א בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו א), אלולי לא נדדה שנתו כמעט היו מכלין אותנו, שנאמר להשמיד וגו' (שם ג ו), לכך נאמר כמעט כלוני בארץ:

[לד] **כחסדך** חייני. אין הקב"ה גואל את ישראל אלא כדי שיעשו התורה, ואלולי לא עזבו את התורה לא היו גולים לעולם, אמרו לו עכשיו שגלינו גאלנו ואנו שומרים את התורה, לכך נאמר כחסדך חייני וגו', וכתיב ואשמרה תורתך תמיד לעולם ועד (פסוק מד), שלא נתת תורה לישראל אלא שישמרו אותה לעולם, וכה"א כי גבר עלינו חסדו וגו' (תהלים קיז ב), וכתיב ואני זאת בריתי אותם וגו' (ישעיה נט כא), אם עשיתם כן מה כתיב אחריו קומי אורי וגו' (שם ס א):

[לה] **לעולם** ה' דברך נצב בשמים. אמר ישעיהו יבש חציר נבל ציץ וגו' ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ז ח), וכן אמר דוד לעולם ה' וגו', ולמה הוא נצב, שאינו נעשה לא על פי עד אחד ולא על פי שנים, אלא כל ב"ד העליון מתמנין עליה, ומהו אומר אל נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פט ח), וכן דניאל אומר בגזרת עירין פתגמא וגו' (דניאל ד יד), וכה"א בשנת שלש (לבלשאצר מלך בבל) [לכורש מלך פרס] דבר נגלה לדניאל וגו' (שם י א), ולמה הוא אומר וצבא גדול (שם שם), אומר שצבא גדול מתמנין בה, לכך נאמר ואמת הדבר וצבא גדול (שם), אמר איוב והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג יג), אמרו למיכיהו אתה מה ראית, אמר ראיתי את ה'

ה׳ יושב על (כסא וצבא) [כסאו וכל צבא] וגו׳ (מ״א כב יט), ויאמר ה׳ (ומי) [מי] יפתה וגו׳, ויאמר זה (אומר) בכה וזה אומר בכה (שם שם כ), הרי ישראל מתמנין עליו, לכך נאמר לעולם ה׳ דברך נצב בשמים:

[לו] (מהו) [ד״א] דברך נצב בשמים. איזה דבר הנצב בשמים, אלא אמר הקב״ה על מה השמים עומדים על אותו דבר שאמרתי יהי רקיע בתוך המים [וגו׳] ויהי כן (בראשית א ו ז), וכתיב כי הוא אמר ויהי וגו׳ (תהלים לג ט), אותו הדבר שאמר הוא עשה, לכך נאמר הוא צוה ויעמוד, בדבר ה׳ שמים נעשו (שם שם ו), ובאותו הדבר שברא אותן בו הם עומדים לעולם, לכך נאמר לעולם ה׳ דברך נצב בשמים:

[לז] לדור ודור אמונתך וגו׳. השמים והארץ עומדין על האמונה, שנאמר חסדי ה׳ עולם אשירה לדור ודור וגו׳ (תהלים פט ב), וכה״א מי יאמר זכיתי (לבבי) [לבי] טהרתי מחטאתי (משלי כ ט), הן בקדושיו לא יאמין (וכוכבים) [ושמים] לא זכו בעיניו (איוב טו טו), ומי נמלט והכל עומדין בדין, לכך נאמר למשפטיך עמדו היום וגו׳:

[לח] לולי תורתך שעשועי וגו׳. אמרו ישראל אלולא תורתך שהיתה עמי והיא שעשועי אז אבדתי בעניי, (יז) וכן משה אומר ברוב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צד יט), וכן פרעה אומר תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר (שמות ה ט), (יח) ספרים היו להם והיו משתעשעים בהם משבת לשבת, לכך נאמר לולי תורתך שעשועי וגו׳:

[לט] לעולם לא אשכח פקודיך וגו׳. הם חיים לישראל אלולא היא לא היה חיים, וכה״א כי הוא חייך (דברים ל כ), וכתיב כי מוצאי מצא חיים וגו׳ (משלי ח לה), וכתיב כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים (שם ט יא):

[מ] לך אני הושיעני וגו׳. אמרו ישראל להקב״ה יכולה היא פרה לחרוש בב׳ נירין, לא כך אמרת כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה נה), לך אני הושיעני, וכה״א פדני מעושק אדם (פסוק קלד), לכך נאמר לך אני הושיעני:

[מא] מה אהבתי תורתך וגו׳. אמר שלמה אילת אהבים וגו׳ (משלי ה יט), אילת אהבים היא התורה הכל אוהבים אותה, אמר הקב״ה לישראל ולמה תשגה בני בזרה וגו׳ (שם כ), וכה״א ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי (חייך) [חיי הבלך] (קהלת ט ט), ולכן אמר אני אוהבה, שנאמר מה אהבתי תורתך וגו׳, כל מי שאוהב את התורה אינו אוהב אלא חיים, וכה״א ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו׳ (שם), אמר דוד אני אוהבה, שנאמר ואהבת את ה׳ אלהיך (דברים ו ה), וכתיב והיו הדברים האלה (שם שם ו), לכך נאמר מה אהבתי תורתך וגו׳ אני הולך (למרחץ) והיא עמי, אני ישן והיא עמי, כשם שצויתני והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו (שם יז יט), וכתיב בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו כב), לא הנחתי אותה כל עיקר, ולפי שלא הנחתיה לא היתה עלי משאוי אלא זמירות, וכה״א זמירות היו לי חקיך (פסוק כד), ולא זמירות בלבד אלא גם שיחה, שנאמר כל היום היא שיחתי, ולכן היתה עומדת לי על שונאי:

[מב] מאויבי תחכמני מצותיך. היא עמדה ליוסף בבית פרעה, שכן אומר לעבדיו הנמצא כזה (בראשית מא לח), והיא עמדה לדניאל בביתו של נבוכדנצר, וכן משה אומר ושמרתם ועשיתם וגו׳ (דברים ד ו), לכך נאמר מאויבי תחכמני מצותיך: כי לעולם היא לי, מהו כי לעולם היא לי, שלא עסקתי בספרים אחרים אלא בה, וכן שלמה אומר עשות ספרים הרבה אין קץ (קהלת יב יב), ואומר דבש מצאת וגו׳ (משלי כה טז), התורה משולה לחבית מלאה דבש, אם נתנו לחבית רביעית מים יצאה כנגד רביעית דבש מתוכה, כך הם אם הכנסת דברים אחרים בתוך לבך יצאו דברי תורה, לכך נאמר כי לעולם היא לי:

הערות ותקונים

בתורה: (יז) וכן משה אומר ברוב שרעפי בקרבי. עיין לעיל מזמור נ׳ אות ד׳ ואחר עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים והיינו מן תפלה למשה עד מזמור ק׳: (יח) ספרים היו להם והיו משתעשעים בהם

[מג] מכל מלמדי השכלתי. מהו מכל מלמדי צריך אדם שיהיו לו חברים ותלמידים בתורה שאם שכח דבר אחד שואל לחבריו ומזכירים אותו, וכן הוא אומר טובים השנים מן האחד וגו׳ (קהלת ד ט), (גם אם ישכבו שנים וחם להם) כי אם יפולו האחד יקים את חברו, [גם אם ישכבו שנים וחם להם (שם שם י יא)], לכך נאמר מכל מלמדי השכלתי, ומי גרם לי שיחת זקנים, שנאמר מזקנים אתבונן וגו׳, מהו מזקנים אתבונן הרבה כבדת את הזקנים ולא הוצאתם ממצרים עד שפרשת ואמרת לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), ולא נתת את התורה עד שאמרת אספם, שנאמר [ויבא] משה [ויקרא] לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה׳ (שמות יט ז), ואומר מפני שיבה תקום וגו׳ (ויקרא יט לב), וכה״א שאל אביך ויגדך וגו׳ (דברים לב ז), מן הכבוד שנתת לזקנים הוא עושה שאצור פקודיך, לכך נאמר מזקנים אתבונן, א״ל הקב״ה עד עכשיו לא ראית כלום עדיין יש לך לראות, שנאמר כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג):

[מד] נר לרגלי דבריך וגו׳. אמר שלמה וארח צדיקים כאור נוגה וגו׳ דרך רשעים כאפלה וגו׳ (משלי ד יח יט), (יט) למה הרשעים דומין, למי שהיה מהלך בדרך ולא היה בידו נר, והוא נכשל באבן ונפל, פגע באילן והכהו בפניו, מצא נחל נפל לתוכו, לא היה יודע היכן הוא מהלך, כך הרשעים רואין אין להם אורה, שנאמר דרך רשעים כאפלה, אבל הצדיקים דומין למי שהיה מהלך באפלה והנר בידו, מצא אבן ומסתלק הימנה ולא נכשל בה, ראה אילן לא הכהו כלל, כך אמר דוד נר לרגלי דבריך, וכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), וכן אמר דוד אפילו אני מתאוה ומבקש לחטוא אין דברי תורה מניחין אותי, אם בקשתי להלך הם מאירין לפני, לכך נאמר נר לרגלי וגו׳:

[מה] נשבעתי ואקימה. (כ) שני שכרים היה נוטל דוד, שכר השבועה ושכר המצוה, היה נשבע שנוטל הלולב ונוטל, שהוא עושה סוכה ועושה, והיה נוטל שכר השבועה, ושכר המצוה של סוכה ושל לולב ושל ציצית ושל תפילין ושל מילה, לכך נאמר נשבעתי ואקימה וגו׳:

[מו] סעפים שנאתי. אמר שלמה יראת ה׳ שנאת רע (משלי ח יג), כך הקב״ה שונא למי שהוא שונא דרך החיים והולך דרך הרע, א״ל דוד כל מה שאתה שונא אני שונא, לכך נאמר סעפים וגו׳, מהו סעפים כל מי שפורש מדרכיו של הקב״ה, וכה״א בסעפותיו קננו כל עוף השמים (יחזקאל לא ו), רוצה לומר סעפים, וכן אליהו אמר עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים (מ״א יח כא), אמר לא תאחזו החבל בשני ראשים, בחרו לכם היום (למי) [את מי] תעבדון וגו׳ (יהושע כד טו). סעפים שנאתי אלו הם בני אדם שמחשבין יראת אלהים מתוך יסוריהן ולא מאהבה, וגם מי שפורש מדרכי האלהים והולך בדרכי בני אדם, אמר דוד לא עשיתי אני אותם לא באונס ולא מיראה אלא מאהבה, שנאמר ותורתך אהבתי, שנאתי מה ששנאת, אהבתי מה שאהבת, ב״ו פורש כתב גזרתו והכל עושין אותם, אע״פ שעושין אותם אינם עושין אלא מיראה, אני איני כן אלא מאהבה של תורה אני עושה אותה, וכה״א מה אהבתי וגו׳, ובשביל שאהבתי אותם אל תניחני אלא סתרי ומגני אתה: ד״א סתרי ומגני אתה וגו׳. לאיזה דבר שאמרת לאברהם אל תירא אברם אנכי מגן לך וגו׳ (בראשית טו א), וכן הוא אומר ותתן לי מגן ישעך (ש״ב כב לו), ולא לעצמי אל לכל מי שבוטח בך, וכה״א מגן הוא לכל החוסים בו (שם שם לא), לכך נאמר סתרי ומגני אתה וגו׳:

הערות ותקונים

בהם משבת לשבת. בתנחומא הנדפס מכבר וארא סי׳ ו׳ ובשמ״ר פ״ה אות י״ט מהו אל ישעו שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב״ה גואלם אמר להן פרעה אל ישעו בדברי שקר אל יהיו משתעשעין ואל יהיו נפישין ביום השבת, ודורש ישעו מלשון שעשועים: (יט) למה הרשעים דומין למי שהיה מהלך בדרך. עיין פסיקתא רבתי פ״ח ושמ״ר פל״ו אות ג׳, ולעיל מזמור כ״ז אות ב׳: (כ) שני שכרים

[מז] **סורו** ממני מרעים וגו'. זה דואג ואחיתופל שהיה אומר להם מה אתם דוחפים לי, הניחו לי שעה אחת שאשב ואעסוק בתורה, וכה"א לשאול ועתה ישמע נא אדוני [המלך] את דברי (עבדך) [עבדו] וגו' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כו יט), וכי אלהים אחרים היה עובד, אלא אמר דוד בשביל שרדפוני ואיני עוסק בתורה כאלו אלהים אחרים אני עובד, לכך נאמר סורו ממני מרעים וגו':

[מח] **סמכני** כאמרתך וגו'. באיזה אמירה כשם שאמרת סומך ה' לכל הנופלים (תהלים קמה יד), וכן הוא אומר כי יפול לא יוטל כי ה' סומך ידו (שם לז כד), אמרת שאתה סומך סמכני כאמרתך ואחיה ואל תבישני משברי, שברתי שאעשה את התורה, תן לי חיים ואני עושה את התורה ואיני מתבייש:

[מט] **סעדני** ואושעה ואשעה בחוקיך תמיד. כך אמר דוד סעדני שיהא בי כח לעמוד ביסורין שאתה מביא עלי בשביל שתושיעני הלכתי לשנות פרק א' ולא היה בי כח סעדני, אם תבא לידי מצוה לא הייתי יכול לעשותה סעדני ואושעה, וכה"א וימינך תסעדני (תהלים יח לו), מכאן אתה למד שאין הקב"ה מושיע לישראל אלא על שעוסקים בתורה, לכך נאמר סעדני ואושעה:

[נ] **סלית** כל שוגים מחקיך וגו'. מהו סלית כל שוגים, החוטאים, בא דואג ולמד את התורה ולא עשה אותה והלפת אותו, בא אחיתופל מעלה פנים ולמד את התורה ולא קיימה וחלפת אותו, למה היו דומין דואג ואחיתופל לבית מלא תבן, לאחר ימים פנה בעל הבית וטחו בטיט, אע"פ שטחו בטיט, חורין מלאים תבן, נפל הטיט התחיל התבן יוצא מן החורין, כך היו גם אלו באו ולמדו כל דקדוקי תורה ולבבם מלא הוללות, לכך נאמר סלית כל שוגים מחקיך: כי שקר תרמיתם. מהו כי שקר תרמיתם, כשבאו ולמדו את התורה בשקר וברמיות למדוה, לכך נאמר כי שקר תרמיתם:

[נא] **סגים** השבת כל רשעי ארץ. מהו סגים השבת, האשכול הזה כל זמן שיש בו ענבים הוא נתון ביד האדם, אכל הענבים נעשה סיגים הנשאר משליכו לארץ, כך אלו, הכל סג יחדו נאלחו, לכך נאמר סגים השבת וגו':

[נב] **סמר** מפחדך בשרי. מפחד של גיהנם, וכה"א פחדו בציון חטאים (ישעיה לג יד), א"ל הקב"ה פחדת אשריך, שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד:

[נג] **עשיתי** משפט וצדק בל תניחני לעושקי. אמר ישעיהו ציון במשפט תפדה וגו' (ישעיה א כז), כך אמר הקב"ה אם עשו ישראל משפט וצדקה מיד נגאלין, ולא עוד אלא שאני פורע משונאיהם, לכך נאמר ציון במשפט תפדה, מה כתיב אחריו ושבר פושעים וחטאים יחדו וגו' (שם שם כח), אמר דוד במשפט הם נפדים, גם אני עשיתי משפט וצדק, וכה"א שמרו משפט ועשו צדקה וגו' (שם נו א), כך אמרו ישראל ולא עשינו ערבותנו כאברהם אבינו, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (בראשית יח יט), עשינו ערבותנו עשה גם אתה את שלך:

[נד] **ערוב** עבדך לטוב. מהו ערוב עבדך וגו', שלא ארד לגיהנם, אם אין את ערבני מי יוכל לערבני. וכן חזקיה אמר כסוס עגור כן אצפצף אהגה כיונה וגו' ה' עשקה לי ערבני (ישעיה לח יד), וכן איוב אמר שימה נא ערבני עמך וגו' (איוב יז ג), אמר איוב אלו היה ממון או כסף או זהב או מרגליות הייתי ערב בדבר ההוא, אבל הנפש מי יוכל ומי נותן נפשו תחת נפש חברו, מי יוכל לערבני, אם אין את ערבני מי יוכל לערבני, לכך נאמר ערוב עבדך לטוב וגו', שאעשה רצונך והבא עלי את הטובה ואל יעשקוני זדים:

[נה] **עיני** כלו לישועתך ולאמרת צדקך. לאיזו אמירה שאמרת לישראל כי תלך במו אש לא תכוה וגו' (ישעיה מג ב), למה כי אני ה' אלהיך קדוש ישראל מושיעך (שם שם ג), וכתיב והושעתי לצאני (יחזקאל לד כב), הושיענו כמו שאמרת, כי כלו עיני וגו' (תהלים סט ד), שמא חפץ אתה במעשים טובים שבנו, זכות ומעשים אין בנו עשה עמנו חסד, שנאמר עשה עם עבדך כחסדך (פסוק קכד), הראשונים אשר גאלת לא במעשיהם גאלתם, אלא עשית עמהם חסד וגאלתם, וכן הוא אומר נחית בחסדך וגו' (שמות טו יג), כשם שעשית עם הראשונים כך עשה עמנו לכך נאמר עשה עם עבדך כחסדך:

עבדך

[נו] **עבדך** אני הבינני. מהו עבדך אני הבינני, לא תאמר הרי הספר לפניך קרא ואת מוצא ויודע, וכה"א ונתן הספר על אשר לא ידע ספר וגו' ואמר לא ידעתי ספר (ישעיה כט יב), לכן אמר דוד עבדך אני הבינני:

[נז] **עת** לעשות לה' הפרו תורתך. מהו עת לעשות לה', אל תאמר לכשאפנה אשנה, אלא בכל שעה ושעה הוי עושה, (כא) אמר הקב"ה לא תאמר כן אלא סרס המקרא ודרשהו הפרו תורתך עת לעשות לה', אם ראית הדור שהניחו את התורה ורפו ידיהם ממנה מיד נשתכחה התורה, אותה השעה עשה אותה, לכך נאמר עת לעשות לה' וגו':

[נח] **על** כן אהבתי מצותיך וגו'. כך אמר דוד אוהב אני תורתך יותר מכל זהב ומפז, למה לפי שאין עומד הממון והזהב והפז ביום הדין, וכה"א כספם בחוצות ישליכו וזהבם לנדה יהיה כספם וזהבם לא יוכל להצילם וגו' (יחזקאל ז יט), וכה"א לא יועיל הון ביום עברה וגו' (משלי יא ד), אפילו דינו יוצא למיתה התורה שלמד בה היא משיבה את נפשו, שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו' (תהלים יט ח), אמר דוד בשבילכם אהבתי את התורה, שנאמר על כן אהבתי מצותיך וגו':

[נט] **על** כן כל פקודי כל ישרתי. (כב) מהו ישרתי (הוא דתי) [הארתי] לשון (עברי) [ערבי], כשאדם אומר לחבירו האר לי הוא אומר הישר לי, כך אמר דוד ישרתי לפני בניך, וגם הארתי להם, אף אתה האר לי, וכה"א כי אתה תאיר נרי וגו' (שם יח כט):

[ס] **פלאות** עדותיך וגו'. אמר משה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים (דברים ה כג), כך אמר להם לישראל דעו כי כשברא הקב"ה את השמים לא ברא אותם בקול, וכשברא את הארץ לא ברא אותה בקול, ולא שמעה אומה קולו של הקב"ה, ואימתי נשמע קולו כשנתן את התורה, וכה"א קול ה' שובר ארזים קול ה' חוצב וגו' (תהלים כט ה ז), כל הקולות למה ה' עוז לעמו יתן (שם שם יא), וכתיב ויהי קול השופר וגו' (שמות יט יט), לכן אמר דוד מכל הקולות יבואו הפלאים שעשה הקב"ה עם ישראל, מה הם הפלאים, פלאות התורה, לכן נאמר פלאות עדותיך וגו', וכן הוא אומר פליאה דעת ממני וגו' (תהלים קלט ו): על כן נצרתם נפשי וגו'. נפשי היא נוצרת אותי, וכה"א נצרה כי היא חייך (משלי ד יג), וכתיב רק השמר לך ושמור נפשך וגו' (דברים ד ט), אם שמרת את התורה נפשך את שומר, לכך נאמר על כן נצרתם נפשי:

[סא] **פתח** דבריך יאיר וגו'. מהו פתח דבריך יאיר, מאירים הם דברי תורה, וכה"א מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים יט ט), וכה"א כי נר מצוה וגו' (משלי ו כג), לכך נאמר פתח דבריך יאיר וגו', דברי תורה פותחים זה לזה כמו פתחים ודלתות היא התורה, שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי (משלי ח לד), אוי להם לרשעים שאין הקב"ה פורע מהם, אלא על שלא עשו את התורה, וכה"א עד מתי (פתאים) [פתים] תאהבו פתי [וגו'] תשובו לתוכחתי וגו' (שם א כב כג), גם אני באידכם אשחק וגו' (שם שם כו), באותה שעה אז יקראונני ולא אענה (שם שם כח), ולמה תחת כי שנאו דעת [וגו'] ויאכלו מפרי דרכם [וגו'] כי משובת פתאים תהרגם (שם שם כט לא לב), היה להם לבא בתורה והיא מחכמת אותם, וכה"א עדות ה' נאמנה מחכימת פתי (תהלים יט ח), לכך נאמר פתח דבריך יאיר וגו':

הערות ותקונים

שכרים היה נוטל דוד. עיין לעיל מזמור כ"ה אות ד' ואומר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך נוטל שני שכרים שכר עשייה ושכר שבועה, ועיין נדרים ח' ע"א: (כא) אמר הקב"ה לא תאמר כן אלא סרס המקרא ודרשהו. בעל אות אמת כתב וז"ל שמא היה כתוב אמר הלל הזקן שהוא מדבר בפסוק זה במדרש משלי ובפרק הרואה עכ"ל הגיה כן על פי זכרונו כי הוא בריש מדרש שמואל לא במדרש משלי גם הוא בירושלמי סוף פ' הרואה גם שם הוא בשם ר' נתן, ובשם הלל הזקן מובא שם מאמר אחר בשעה דמכנסין בדר, לכן אולי יש להגיה אמר ר' נתן: (כב) מהו ישרתי הוא דתי לשון עברי כו'. הלשון משובש ותקנתי מהו ישרתי הארתי לשון ערבי כו':

וכה"א

[סב] **פי** פערתי ואשאפה. פערתי פי לתורתך, למה כי למצותיך יאבתי, כשם שפוערים פיהם בני אדם למלקוש, וכה"א ויחלו כמטר לי ופיהם פערו למלקוש (איוב כט כג), למה מטר היא התורה, וכן משה אומר יערף כמטר לקחי וגו' (דברים לב ב), לכך נאמר פי פערתי, כמו התנינים שואפים רוח, כך אני הייתי שואף לתורתך:

[סג] **פנה** אלי וחנני וגו'. מה שאמרת ופניתי אליכם והפריתי אתכם וגו' (ויקרא כו ט), לכך נאמר פנה אלי וחנני:

[סד] **פעמי** הכן באמרתך וגו'. כך אמר דוד אל תניח את רגלי שילכו למקום רצונם, אלא לתורתך כל היום לבית המדרש, כי אין יצר הרע נכנס לבית המדרש, הולך עמו כל הדרך, כיון שמגיע לבית המדרש אין לו רשות ליכנס שם, וכה"א לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז), כל מי שהוא עוסק בתורה אין יצר הרע שולט בו, לכך נאמר פעמי הכן באמרתך וגו':

[סה] **פדני** מעושק אדם וגו'. כך אמר דוד לפני הקב"ה כלי שנשתמש בו המלך אין לסנן רשות להשתמש בו, ואנו עמך ולך אנו משועבדים, רצונך שנעבדך ונעשה רצונך, פדנו מהם ונעשה תורתך, לכך נאמר פדני מעושק אדם:

[סו] **פניך** האר בעבדך וגו'. כך אמר דוד רצונך אל תסתכל בנו בחמה אלא במאור פנים, כשם שאמר משה יאר ה' פניו אליך ויחנך (במדבר ו כה), לכך נאמר פניך האר בעבדך:

[סז] **פלגי** מים ירדו עיני וגו'. כך אמר דוד בוכה הייתי על אותן הגדולים שפירשו מן התורה, על דואג ואחיתופל, על לא שמרו תורתך, וכן ירמיה אמר פלגי מים תרד עיני וגו' (איכה ג מח), וכה"א קול ברמה נשמע וגו', רחל מבכה על בניה (ירמיה לא יד), וכי ראתה רחל בנים ליוסף, לא מתה מן המשבר כשנולד בנימין, אלא הנביאים בוכים על ישראל על שאינם עושים את התורה, א"ל הקב"ה בכיתם על בטול תורה, כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וגו' (שם שם טו), לכך נאמר פלגי מים תרד עיני:

[סח] **צדיק** אתה ה' וגו'. אמר שלמה בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש כלם נכוחים למבין וגו' (משלי ח ט י), מהו בצדק כל אמרי פי, כל מה שהוציא הקב"ה מתוך פיו בצדק, הם צדיקים וישרים, לכך נאמר צדיק אתה ה' וישר משפטיך, כשם שאתה צדיק כך משפטיך הם צדיקים וישרים, וכה"א כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד ז), וכן כנסת ישראל אומרת ועל הר סיני ירדת (ודברת) [ודבר] עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים וגו' (נחמיה ט יג), לכך נאמר צדיק אתה ה' וגו':

[סט] **צוית** צדק עדתיך. מהו צוית צדק, צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שנתן להם את התורה, וכה"א ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים (דברים ו כד), מה כתיב אחריו, וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות וגו' (שם שם כה), לכך נאמר צוית צדק עדתיך. מהו ואמונה מאד, אמונה זו תורה שהיא גדולה שבה ברא הקב"ה את עולמו ובה נשבע, שנאמר איה חסדיך הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך (תהלים פט נ), הרי תורה, לכך נאמר ואמונה מאד:

[ע] **צמתתני** קנאתי כי שכחו דבריך צרי. אמר דוד איני מקנא לא באכילתן של רשעים ולא בשתייתן, אלא על כל הטובות שאתה מביא עליהם ואיך שכחו את תורתך, וכה"א ותזנח משלום נפשי וגו' (איכה ג יז), לכך נאמר כי שכחו דבריך צרי:

[עא] **צרופה** אמרתך מאד וגו'. מהו צרופה אמרתך, מלה"ד למלך שהיה לו קערה של כסף, נתן הכסף לצורף, א"ל צרפהו לי, הכניסו לכור, צירפו והוציאו, א"ל שוב צרפהו פעם שנית, ועוד צרפהו פעם שלישית, כך הקב"ה צירף את התורה מ"ט פעמים, וכה"א כל אמרת אלוה צרופה (משלי ל ה), ואומר אמרות ה' אמרות טהורות [וגו'] מזוקק שבעתים (תהלים יב ז), ז' ז' פעמים הרי מ"ט פנים התורה נדרשת, לכך נאמר כל אמרת אלוה צרופה, ואומר צרופה אמרתך מאד:

[עב] **צעיר** אנכי ונבזה וגו'. צעיר היה דוד והלא אליהוא השמיני, וכה"א דוד השביעי

השביעי, אליהוא השמיני (דה"א ב טו), אליהוא הוא אחריו, אלא שהיה עושה עצמו קטן, שנאמר צעיר אנכי ונבזה וגו', הרבה בזני שאול, וכה"א ויהי בעת תת את מרב בת שאול לדוד והיא נתנה לעדריאל וגו' (ש"א יח יט), ושאול נתן [את] מיכל בתו אשת דוד לפלטי בן ליש (שם כה מד), לכך נאמר צעיר אנכי ונבזה וגו':

[עג] **צדקתך** צדק לעולם וגו'. כך אמר דוד צדקה שאתה עושה עם האדם שאתה נותן לו מתנה ואין אתה נוטלה ממנו, וכתיב לא יסור שבט מיהודה וגו' (בראשית מט י), לכך נאמר צדקתך צדק לעולם וגו':

[עד] **צר** ומצוק מצאוני וגו'. כשם שאמר משה במצור ובמצוק (דברים כח נג), באו הצרות יבאו גם הטובות והנחמות, לכך נאמר צר ומצוק מצאוני:

[עה] **צדק** עדותיך לעולם. זכות שנתנה לישראל לא לשנה ולא לשנים ולא למאה אלא לעולם, שנאמר לא ימושו מפיך וגו' (ישעיה נט כא), ומהו שכרה, אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד (משלי ג טז):

[עו] **קראתי** בכל לב וגו'. וכה"א ויאמר שמואל אל כל [בית] ישראל לאמר אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' (אלהיכם) (ש"א ז ג), מהו בכל לבבכם אתם שבים, אלא כך אמר שמואל אם שבתם בכל לבבכם עונה הקב"ה תפלתי שאני מתפלל עליכם, וכה"א ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל (אל ה') בעדכם [אל ה'], ויקבצו המצפתה וישאבו מים, וישפכו לפני ה' (שם שם ה ו), ואיזו מים היו שואבים ושופכים, אלא שעשו תשובה ושפכו לבם כמים לפני הקב"ה בתשובה שלמה, וכן ירמיהו אומר שפכי כמים לבך נכח פני ה' וגו' (איכה ב יט), לכך נאמר וישאבו מים, לכך נאמר קראתי בכל לב וגו':

מזמור קב

[א] **שיר** המעלות אל ה' בצרתה לי וגו'. אמר ירמיהו שירו לה' הללו את ה' (ירמיה כ יג), למה ועל איזה דבר, כי הציל [את] נפש אביון מיד מרעים (שם שם), כשהקב"ה גואל את ישראל לא הם מודים בלבד אלא הכל מודים, תחלה גאלם ממצרים וקלסוהו הכל, שנאמר ויחד יתרו וגו' ויאמר [יתרו] ברוך ה' וגו' עתה ידעתי וגו' (שמות יח ט י יא), חנניה מישאל ועזריה הוציאן מכבשן האש וקלסוהו שנאמר ענה נבוכדנצר ואמר בריך אלההון די שדרך משך ועבד נגו וגו' (דניאל ג כח), הרי לשעבר, ולעתיד כשיוצאין מן הצרות ומן הגלות אומר שבח, שנאמר שיר המעלות, שיר המעלה אין כתיב כאן אלא שיר המעלות כשישראל עולים אינם עולין מעלה אחת, אלא למעלות הרבה הן עולין, (א) וכה"א אתה תעלה מעלה מעלה (דברים כח מג), וכתיב מי זאת עולה (שה"ש ג ו), מי זאת המתעלה מן המדבר, וכשהם יורדין אינם יורדין ירידה אחת, אלא ואתה תרד מטה מטה, וכה"א השליך משמים ארץ וגו' (איכה ב א), וכשעלו מעלות מעלות הם עולים, לכך נאמר שיר המעלות:

[ב] **ה'** הצילה נפשי משפת שקר וגו'. אמרו ישראל לפני הקב"ה כשם שהצלתנו מן הכל כך תצילנו מזה, ואין לנו צרה עוד, כי שפת שקר היא הצרה, לכך נאמר הצילה נפשי וגו'. כל אבריו של אדם, מהם יושבים ומהם עומדים, רגליו מהלכות, ידיו נושאות ונוטלות, הלשון הזה אינו לא יושב ולא עומד, אלא דומם וסגור ונתון בפנים, וכך הוא מכה גדולים וקטנים, קרובים ורחוקים, אלו היה מבחוץ נושא ונותן כשאר כל האברים, ומהלך ברגליו, עאכ"ו:

[ג] **מה** יתן לך ומה יוסיף וגו'. מה אתה נהנה ומה אתה מועיל הוא חוטא ולא לו, אמר הקב"ה ללשון הגנב גונב לאכול אף על פי שכתוב לא

הערות ותקונים

(א) וכה"א אתה תעלה מעלה מעלה. אין זה לשון הכתוב והמדפיסים רשמו דברים כ"ח מ"ג וכן משמע מהסיום ואתה תרד מטה מטה והוא סיפא דקרא, אולם בשם נאמר הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואין שייך לכאן כלל, והגאון הגדול הרב ר' מרדכי גימפל הגיה עלה נעלה וירשנו (במדבר י"ג ל'):

כלוס

תגנוב (שמות כ טו), גונב לשעה, שנאמר לא יבוזו לגנב וגו' (משלי ו ל), וכתיב לא תנאף (שמות כ יד), ונואף ועושה תאות נפשו לשעה, שנאמר נואף אשה חסר לב (משלי ו לג), אף על פי שמשחית נפשו עושה תאותו לשעה ואתה הלשון (ב) כלום הועלת לנפשך והרגת אומר לך מה אני עושה לך לשון הרע כשם שעשית לעולם מתחלה והלשנת על אדם והוא הנחש, כך אני עושה לך, ונחש המדבר, דכתיב וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה), מה עשה להם וישלח ה' בעם (נחשים) [את הנחשים השרפים (שם שם ו), ולמה נחש, אלא הוא המלשין, שנאמר שננו לשונם כמו נחש וגו' (תהלים קמ ד), ואף אני כך אני עושה להם כשם שאמרתי לנחש ועפר תאכל וגו' (בראשית ג יד):

[ד] **מה** יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה. (ג) לשון הרע קורין אותו שלישי, ולמה שהורג ג' הורג עצמו והמקבלו, ומי שנאמר עליו, וכן אתה מוצא (ד) בדואג שהרג [שלשה, הרג] עצמו (ה) שאין לו חלק לעולם הבא, והרג לאחימלך הכהן שנאמר ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב (ש"א כב יט), (ו) והרג שאול ששמע לו וקבל ממנו, שנאמר וימת שאול ושלשת בניו וגו' (שם לא ו), וכן מלכות הרשעה בלשונה היא מכה כנחש, שנאמר קולה כנחש ילך וגו' (ירמיה מו כב), (ז) נמשל הלשון לחץ, ולמה, שאם ישלוף האדם החרב שבידו להרוג את חבירו, הוא מתחנן לו ומבקש הימנו רחמים, מתנחם ההורג ומחזיר החרב לנרתיקו, אבל החץ כיון שירה אותו והלך, אפילו מבקש להחזיר אינו יכול להחזיר, (ח) לכך נאמר חצי גבור שנונים [עם גחלי רתמים], (ט) הרותם הזה מי שמדליקו גחליו אינם כבות. (י) ומעשה היה בב' בני אדם שבאים במדבר וישבו תחת רותם אחד, לקטו עצים מרותם ובשלו להם מה שיאכלו, ואכלו לחם, לאחר שנה באו למדבר באותו מקום הרותם, ומצאו אפר ממה שהדליקו, אמרו הרי י"ב חדש יש לנו משעברנו ואכלנו במקום הזה, משמשו באפר והלכו עליו, ונכוו רגליהם מן הגחלים שתחת האפר, לפי שאין נכבות, לכך נמשל לשון הרע כגחלי רתמים, שנאמר חצי גבור שנונים וגו'. וכן הרשע הזה הורג בני אדם בלשון, כשם שהחץ הזה אינו יודע בו עד שהגיע אליו, כך לשון הרע אינו יודע עד שחציו של מלכות עשו באין פתאום ואין אדם יודע עד שהן מוציאים אותה מלה להריגה, או לאיסורין, לפי שאדם היה נתון במקומו וכותבין עליו להיכן שהוא והורגין אותו, לכך נאמר

הערות ותקונים

(ב) כלום הועלת לנפשך והרגת. הרא"פ הביא נוסחא אחרת כלום הועלת לנפשך כלום נהנית ולא עוד אלא הרגת מה אמר לך מה עשה לך אלא כמה שעשית כך אעשה לך, ארי דורס ואוכל טורף על האדם והורגו בשביל שיאכלנו, וכן הזאב וכן כל חיה בשביל שיחיו נפשם, הנחש מכה וממית ואינו מועיל לו כלום: (ג) לשון הרע קורין אותו שלישי. עיין לעיל מזמור י"ב אות ב' ובהערה שם: (ד) בדואג שהרג שלשה, הרג עצמו שאין לו חלק לעולם הבא. כן תקנתי וכן הוא בהגהות הרא"פ, ובירושלמי פאה פ"א דף ט"ז ע"א בימי שאול נהרגו ארבעה, דואג שאמרו, שאול שקיבלו, אחימלך שנאמר עליו, ואבנר: (ה) שאין לו חלק לעולם הבא. עיין סנהדרין ל' שהוא חד מן ד' הדיוטות שאין להם חלק לעוה"ב, ועיין לעיל במזמור י"ב אות ב': (ו) והרג שאול ששמע [לו] וקבל ממנו שנאמר וימת שאול ושלשת בניו. אין מזה ראיה כלל רק אולי כוונתו דכתיב ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א' י"ג) ונמצא איזה נוסחאות דואג האדומי היה, ראה מה שהעירותי על זה בתנחומא תצא הערה קט"ז: (ז) נמשל הלשון לחץ. עיין ב"ר פנ"ח אות י"ט: (ח) לכך נאמר חצי גבור שנונים. הרא"פ הוסיף והביא גירסא כך הלשון הזה משעה שהוא אומר את הדבר אפילו בקש להחזירו אינו יכול להחזיר לכך נאמר חצי גבור שנונים מהו חצי גבור שנונים אמר הקב"ה לגיהנם אתה מלמטה ואני מלמעלה, ואין גבור אלא הקב"ה שנאמר ה' כגבור יצא ואין גחלי רתמים אלא גיהנם: (ט) הרותם הזה מי שמדליקו גחליו אינם כבות. בירושלמי פאה פ"א דף ט"ז ע"א ובב"ר שם כל גחלים כבים מבפנים אבל גחלי רתמים אע"פ שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים, וסיים שם כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע אע"פ שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים: (י) ומעשה היה. עיין ב"ר שם מעשה ברותם אחד שהלינו בו את האור והיה דולק י"ב חודש, וע"ש במ"כ שהביא את המדרש שלפנינו

חצי גבור שנונים, וכן משה אמר לישראל לא תירא מפחד לילה (תהלים צא ה), מפחדם של מלכות עשו, מחץ יעוף יומם מן לבלרין שלהם, לכך נאמר חצי גבור שנונים:

[ה] **אויה** לי כי גרתי משך. מהו אויה לי כי גרתי משך, שהיו מוליכין אותי מבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, וכה"א עם ממושך ומורט (ישעיה יח ז), מהו ממושך, שהייתי נמשך עמהם: שכנתי עם אהלי קדר. מהו אהלי קדר, שהשחירו פניהם כשולי קדרה, מהו כי גרתי משך, שגרתי עם העם הנמשכים לגיהנם, שכנתי עם אהלי קדר שאין להם לא מקום ישיבה אחד, ולא עמידה אחת, אלא נוטע היום אהלו כאן, ולמחר להלן ולהלן במקום אחר, כך הם הרשעים יהיו כאהלי קדר, שהם שוכנים כאן היום, ולמחר ילכו למקום אחר:

[ו] **רבת** שכנה לה נפשי וגו'. וכי יש אדם שונא שלום, עשו שונא השלום, וכה"א ונתתי שלום בארץ (ויקרא כו ו), אימתי יהיה כן, והשבתי חיה רעה מן הארץ (שם שם), ואין חיה רעה אלא חזיר, שנאמר יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד), זה עשו הרשע:

[ז] **אני** שלום וכי אדבר וגו'. מהו אני שלום, כך אמר הקב"ה למשיח תרועם בשבט ברזל וגו' (שם ב ט), א"ל רבש"ע לאו אלא בשלום אני פותח לדבר לגוים, לכך נאמר אני שלום וכי אדבר וגו': (יא) אמר ישעיהו שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו' (ישעיה נז יט), אמר הקב"ה אני ידי פשוטות לבעל תשובה איני מחזיר בריה מי שנתן לי לבו בתשובה, לכך נאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, וכל מי שיבא אצלי אני בא אצלו ומרפא אותו, שנאמר ורפאתיו (שם), והרשעים כים נגרש (שם כ), כך הם הרשעים אינם מבקשים שלום, שנאמר כי לא שלום ידברו וגו' (תהלים לה כ), למה כי אינם מבקשים שלום, לכך נאמר אני שלום וכי אדבר וגו':

מזמור קכא

[א] **שיר** למעלות אשא עיני אל ההרים וגו'. (א) דוד אמר שיר למעלות משנתת עלינו מעלה זו אין אנו יורדין, משיושיענו ממלכות עשו שוב אין אנו יורדין עוד לשעבוד מלכות, שנאמר ועלו מושיעים וגו' (עובדיה א כא), אומרים ישראל להקב"ה אנו נאמר לך שירה על אותה מעלה שהעליתנו מן המלכות, לכך נאמר שיר למעלות אשא עיני וגו': מהו אל ההרים. יום שיבא הקב"ה בדין (ב) וישראל מסתכלין באבות שידברו עליהם זכות, ואין אב שימלט את בנו, ואין איש שימלט את אחיו, באותה צרה ביום הדין, באותה שעה נושאים את עיניהם לאביהם שבשמים ואומרים כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וגו' (ישעיה סג טז): עזרי מעם ה' וגו'. כך אמר הקב"ה לישראל אתם יודעים מי עוזר אתכם, עושה שמים וארץ:

[ב] **אל** יתן למוט רגלך. מהו אל יתן למוט, בשעה שימוטו הכל לגיהנם אתם אינכם מוטים, וכן אמר הכתוב לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם (דברים לב לה), כשתמוט רגלם של רשעים אותה שעה אינכם מוטים, שנאמר רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב ט), (ג) וכתיב ברכו (ה' כל חסידיו) [עמים אלהינו] (תהלים סו ח), על איזה דבר אתם מברכין, השם נפשנו בחיים וגו' (שם שם ט):

[ג] **הנה** לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וכי יש שינה למעלה חלילה לא שינה ולא ישיבה יש למעלה, כן אמר הכתוב (ד) חזה הוית בחזוי (ליליא) [ראשי

הערות ותקונים

שלפנינו, ובירושלמי שם מעשה באחד שהניח גחלים בוערות בחג ובא ומצאן בוערות בפסח: (יא) אמר ישעיהו. בכל הדפוסים מתחיל מכאן מזמור קכ"א ובאמת מוסב זה למזמור שלפניו, וזה שסיים לכך נאמר אני שלום וכי אדבר, ואולי צ"ל ד"א אני שלום אמר ישעיה:

(א) דוד אמר שיר למעלות. דרש דכתיב למעלות בלמ"ד ועיין רש"י תהלים שם: (ב) וישראל מסתכלין באבות. האבות נקראים הרים: (ג) וכתיב ברכו עמים אלהינו. כן תקנתי, וזה שסיים השם נפשנו בחיים, והוא סיפא דקרא: (ד) חזה הוית בחזוי ליליא. מלת ליליא הסגרתי ותקנתי ראשי על משכבי:

אנא

על משכבי] ואלו עיר וקדיש מן שמיא נחת (דניאל ד י) וכתיב בגזרת עירין פתגמא (שם שם יד), הא מכאן שאין שינה למעלה, אלא מה אל ינום שומרך, אלא מן הצרות הבאות על ישראל בעולם הזה כביכול הקב"ה ישן. וכן אסף אמר עורה למה תישן ה' וגו' (תהלים מד כד), והנביאים מתנבאים ובוכים ואומרים אם אשכחך ירושלים וגו' (שם קלז ה), ולא כלם היה צריך לומר, (ה) אלא אמר להם הקב"ה בכיתם אתם, אף אני בוכה עמכם, לכך נאמר אם אשכחך ירושלים, אמר הקב"ה איני יכול לשכח אתכם. וכה"א על ידי ישעיהו התשכח אשה עולה וגו' (ישעיה מט טו), לכך נאמר אם אשכחך ירושלים (ו) לא על ציון בכו, שנאמר בזכרנו את ציון, בשבילה אומר תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי (תהלים קלז ו), היכן הוא מזכיר, עומד בתפלה חייב להזכיר את ירושלים, (שנאמר) [ולומר] ולירושלים עירך ברחמים תשוב, (ז) בברכת המזון אומר מנחם ציון ובונה ירושלים, (ח) בנביא מזכיר אותה, לכך נאמר אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, [מהו על ראש שמחתי], (ט) זה אפר (י) שנותנין בראש חתנים ובראש הכלה (יא) בראש שמחתם, לכך נאמר אם לא אעלה וגו'. זכור ה' לבני אדום וגו' (תהלים שם ז), ולמה אדום, וכי אדום החריבה [תחלה] (יב) והלא בבל החריבה תחלה, ולמה הוא אומר זכור ה' לבני אדום, (יג) אלא שנתנבא (יד) שהבית, נבנה ואדום מחרבת אותו, לכך נאמר זכור ה' לבני אדום, א"ל הקב"ה ומה אזכור, א"ל זכור ה' (טו) יום שנכנס בן אחותו של טיטוס בבית המקדש והרבו שלופה בידו, והיה מוליך ומביא אותה עד שיצאת מלאה דם, ויצא הוא משבח (טז) ואמר עצמו הרג, העל אלה תתאפק ה' וגו' (ישעיה סד יא), אם לא בשבילנו, זכור בשבילך זכור חרפתך מני נבל, לכך נאמר זכור ה' לבני אדום, א"ל הקב"ה ולי אתם אומרים זכור, (יז) אני איני שוכח, אתה זכור, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז), שאדם ששכח עצמו אינו מבקש לזכור, משל למלך שהיה מולך מלכותו קיימת, כיון שחלה אין מלכותו קיימת, כך אמר הקב"ה בגלות כמו חולה, כביכול אין מלכותו מלכות קיימת, אימתי אני מלך, כשתעבור הגלות והמלכות שלה מן העולם, שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה (עובדיה א כא): ד"א זכור ה' לבני אדום וגו'. א"ל תחת יום אחד אני מביא עליהם עשרה ימים של צרה, וכה"א תקעו שופר בציון כי בא יום ה' כי קרוב (יואל ב א), למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור וגו' (עמוס ה יח), כל הימים האלה אני מביא

הערות ותקונים

(ה) אלא אמר להם הקב"ה בכיתם אתם. הרא"פ הביא הגי' בכיתם אתם כדי שתשרה רוח הקודש עליכם התחילו מתנבאים אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, זה הפסוק רוח הקודש אמרו בשעה שאמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה למה נצח תשכחני תעזבני לאורך ימים, אמר להם הקב"ה אם אשכחך ירושלים וגו' איני יכול לשכח: (ו) לא על ציון בכו שנאמר בזכרנו את ציון. הרא"פ הביא הגי' ד"א אם אשכחך ירושלים בשביל כך התחילה ציון לבכות, אמרה בני זוכרים אותי ובוכים, שנאמר שם ישבנו גם בכינו וגו' ואתה מפנק אותם ואומר להם אם אשכחך ירושלים ולא על ציון בכו בשביל כך הוא אומר תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי: (ז) בברכת המזון אומר מנחם ציון ובונה ירושלים. כן תקנתי כמו שהגיה הרא"פ: (ח) בנביא מזכיר אותה. היינו בברכת הפטורה בברכה רחם על ציון: (ט) זה אפר. הרא"פ הגיה והיאך הוא מעלה אותה בראש כל שמחה: (י) זה אפר שנותנים בראש חתנים. בב"ב ס' ע"ב מאי על ראש שמחתי אמר רב יצחק זה אפר מקלה שבראש חתנים: (יא) בראש שמחתם. הרא"פ מחק זה והגיה בשביל חרבנה של ירושלים: (יב) והלא בבל החריבה תחלה. כי הבית הראשון נחרב ע"י נבוכדנצר מלך בבל: (יג) אלא שנתנבא. הרא"פ הביא הגי' אלא ראה ברוח הקודש: (יד) שהבית נבנה. ר"ל שנבנה שנית. ואדום מחרבת אותו, היינו חורבן בית שני: (טו) יום שנכנס בן אחותו של טיטוס בבית המקדש. עי' בגמרא גיטין נ"ו ע"ב כי טיטוס בעצמו נכנס בבית המקדש, והרא"פ הגיה יום שנכנס בן אחותו של אספסיאנוס קיסר הרשע והנה טיטוס היה בנו של אספסיאנוס (Vespasianus) והוא הציר לירושלים ובנו טיטוס כבשה, ובספרי האזינו פסקא שכ"ח איתא טיטוס בן אחתו של אספסיאנוס נכנס לבית קה"ק וגידר את הפרוכת: (טז) ואמר עצמו הרג. בגמרא שם וכסבור הרג את עצמו פירש"י עצמו כינוי כלפי מעלה: (יז) אני איני שוכח אתה זכור כו' שאדם ששכח עצמו אינו מבקש לזכור. עיין פסיקתא רבתי פסקא

מני

עליהם ימים של צרה תחת יום אחד שהביאו עליכם, לכך נאמר את יום ירושלים האומרים ערו ערו וגו', (יח) אי שוטה כך היית עושה, גנב נכנס לגנוב, או חיל נכנס למדינה, שמא מחפשים עד התהום, לא מלפניהם נוטלין והולכין, ואת לא עשית כן, אלא אמרת ערו ערו עד היסוד בה, אף אני כך אעשה לך, שנאמר איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה א ו), ואומר אני חשפתי את עשו גליתי [את] מסתוריו (ירמיה מט י), ועוד אמר להם הקב"ה שוטים שבעולם אדם נכנס לכרם ואוכל עד שישבע ולוקט ויוצא לו, (יט) שמא יאמר אלקוט עוללותי' של גפן, ואתה לקחת עד העוללות, ואף אני משלם לך כך, שנאמר אם גנבים באו לך אם שודדי לילה וגו' (עובדיה א ה), (כ) לכך נאמר ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז ז): בת בבל השדודה וגו' (שם שם ח), למה קרא את אדום בת בבל, בבל החריבה הבית, ואדום החריבה הבית, מה שעשתה זו עשתה זו, לכך נאמר בת בבל, אמר לה הקב"ה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו (שם שם שם), מהו לנו, אמר להם הקב"ה לי ולהם גמלת יחד, ולא לישראל גמלת בלבד כל הרעות, אלא לי ולהם גמלת, לכך נאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע (שם שם ט), אמר הקב"ה עתיד אני בעצמי לנפץ את עולליך אל הסלע, כשם שבעולם הזה נפצת את עוללי ולא שמענו שבחרבן הבית נפצו את עולליהם של ישראל, שמענו שיצאו בקולרין, ששרפו את הבית, ושכבו עם הנשים, ושנפצו העוללים לא שמענו, אלא כך אמר הקב"ה כשם שעשו כך אני עושה להם, פוט ולובים היו בעזרתך, גם היא לגולה הלכה בשבי וגו' (נחום ג ט י), לכך נאמר אשרי שיאחז וגו', אמר הקב"ה כשם שנפצת את עוללי שהמליכוני תחלה עליהם, ואמרו ה' ימלוך וגו' (שמות טו יח), שנאמר מפי עוללים וגו', לכך נאמר אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, לא פחות ולא יותר, בנוהג שבעולם אם יכה אדם בנו של אפרכוס או בנו של מלך, נוטלין את ראשו, ושורפין אותו, או צולבין אותו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כעל גמולות כעל ישלם, חמה לצריו גמול לאויביו (ישעיה נט יח), לכך נאמר את גמולך שגמלת לנו, (כא) וכן יש בספר ירמיה תשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם (איכה ג סד), וכתיב תן להם כפעלם [וגו'] כמעשה וגו' (תהלים כח ד), וכתיב יתפשו במזמות זו חשבו (שם י ב), מהו חשבו, אמרו לכו ונכחידם מגוי וגו' (תהלים פג ה), אתה כן עשה להם, שנאמר תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' (איכה ג סו), אמר הקב"ה וכן אני עושה להם, שנאמר ולא יהיה שריד לבית עשו וגו' (עובדיה א יח), אמרו לו הרי פרעת מאדום, ומבבל לא תפרע, א"ל עכשיו אני נפרע, שנאמר ושלמתי לבבל (וליושבי) [ולכל יושבי] כשדים את כל רעתם (ירמיה נא כד):

מזמור קכב

[א] שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. (א) אמר רבי יהושע בן לוי

הערות ותקונים

מני אפרים אמר הקב"ה אני אין לפני שכחה וזכור אני מה עשו, אתם שאתם בשר ודם ואתם שוכחים הוי זכורים מה עשה לכם עמלק. ולשון בכאן שאדם ששכח עצמו אינו מבקש לזכור, אינו מדוקדק, והרא"פ הביא גי' אחרת זכור את אשר עשה לך עמלק, זכרו אתם אבל אני אין שכחה לפני כלום יש אדם שוכח את עצמו ואינו מבקש למלוך וכל ימים שמלכות הרשעה קיימת כביכול אין לי מלכות, ואימתי אני מולך כשתעבור מן העולם שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, וכל המאמר מן שאדם ששכח עצמו אינו מבקש לזכור משל למלך כו' מחק הרא"פ מן הספר: (יח) אי שוטה. הרא"פ הביא הגי' אמר הקב"ה לעשו שוטה לאחיך נכנס הגנב לגנוב או אם גוים נכנסו למדינה שמא נכנסין הם וחופרים ומחפשים הם עד התהום לא שלפניהם הם נוטלין והולכין: (יט) שמא יאמר אלקוט עוללותי' של גפן. הרא"פ הביא הגי' שמא יאמר אלקוט עוללות של גפן, מי קרויים גפן ישראל שנאמר גפן ממצרים תסיע ואתם עוללתם אותה כגפן אף אני כך אעשה לך שנאמר אם גנבים וגו': (כ) לכך נאמר בת בבל. הרא"פ גורס לכך אמרן בפרשה אחת אשרי שישלם לך את גמולך: (כא) וכן יש בספר ירמי'. כוונתו למגילת איכה, אשר לדעת חז"ל חיבר ירמיה, כמאמרם ב"ב ט"ו ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינות: (א) אריב"ל אמר דוד. מכאן עד סוף מזמור קל"ז העולים י"ד מזמורים מעותקים מלה במלה מן הילקוט

בג'

אמר דוד (ב) [לפני הקב"ה רבש"ע] שמעתי בני אדם (שהם) [שהיו] אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל ושמחתי, אמר ליה הקב"ה טוב יום בחצריך מאלף (תהלים פד יא), טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה, (ג) מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח:

[ב] (ד) **אין** דור שאין בו ליצנים, מה היו פריצי הדור עושים, היו הולכים אצל הלונותיו של דוד, ואומרים [לו] דוד אימתי יבנה בית המקדש, ואימתי בית ה' נלך, והוא אומר אע"פ שהם מתכוונים להכעיסני תבא עלי שאני שמח בלבי, הה"ד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך:

[ג] **עומדות** היו רגלינו בשעריך ירושלים. (ה) אמר ר' יהושע בן לוי מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים שהיו עוסקים בהם תורה:

[ד] **ירושלים** הבנויה. (ו) א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה, עד שאבוא לירושלים של מטה (ז) (שנאמר בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר (הושע יא ט)), ומי איכא ירושלים למעלה, אין דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו: (ח) א"ר יהושע בן לוי עיר (ט) שהיא עושה כל ישראל חברים, מעתה אפילו בשאר ימות השנה, א"ר זעירא (י) ובלבד [בשעה] ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל: (יא) (אמר רבא אמר רב אדא) [אמר ר' אבין בר רב אדא] אמר רב כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו כשהקב"ה [משרה שכינתו] מעיד על [כל] השבטים ואין מעיד עליו, שנאמר ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל, אימתי עדות לישראל, בזמן שהשבטים שבטי יה:

[ה] (יב) **ד"א** [שבטי יה עדות לישראל]. אמר הקב"ה שמי מעיד על ישראל שלא נטמאו במצרים בזנות, (יג) ומנין שלא נחשדו על העריות, שנאמר ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כד י), להודיע שבחן של ישראל שלא היה ביניהם אלא זו בלבד ופרסמה הכתוב, ומפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה (שה"ש ד יב), אלו הזכרים, גל נעול מעין חתום (שם שם) אלו הנקבות. ורבי נתן אומר, גן נעול אלו

הערות ותקונים

בלי תוספות ובלי מגרעת שהוסיף המסדר האחרון או המדפיס הראשון מן הילקוט ועל מזמור קכ"ג וקל"א חסרים הדרשות בילקוט לכן לא הוסיף שהוסיף הזה מאומה, ואני הוספתי לקוטים גם על ב' מזמורים האלה, והמאמר הזה מריב"ל מובא בילקוט שם ברמז תתע"ט מן בבלי מכות דף י' [סע"א]: (ב) לפני הקב"ה רבש"ע. הוספתי כמו שהוא בגמרא שם ונשמט בילקוט: (ג) מאלף עולות כו'. כתב רש"י מקרא כתוב אלף עולות יעלה שלמה וגו' (מ"א ג' ד'): (ד) אין דור שאין בו ליצנים. ילקוט שם בשם ירושלמי ברכות פ"ב [ה"א דף ד' ע"ב]: (ה) אריב"ל מי גרם. בבלי מכות שם במאמר שלפניו, ורש"י כתב שם בשעריך בשביל שעריך: (ו) א"ר יוחנן. תענית ה' ע"א ונרשם כן בילקוט שם: (ז) שנאמר בקרבך וגו'. הסגרתי, ועיין בגמרא שם בדברי רב נחמן וברש"י שם, ובעל הילקוט הליג הראיה מהכתוב באמצע המאמר מר' יוחנן: (ח) אריב"ל עיר שהיא עושה כו'. נרשם בילקוט שם ירושלמי חגיגה פ"ג [ה"ו דף ע"ט ע"ד], ושם הוא דורש על הכתוב ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו: (ט) שהיא עושה כל ישראל חברים. שיהיו נאמנין על הטהרות ועל התרומות וע"ש בפ"מ: (י) ובלבד בשעה ששם עלו שבטים. היינו בשעת הרגל, ועיין בבלי חגיגה כ"ו ע"א: (יא) אמר רבא אמר רב אדא אמר רב. הוא בילקוט שם ונרשם בגליון קדושין ע' [ע"ב] ותקנתי אמר ר' אבין בר רב אדא כמו שהוא בגמרא שם: (יב) ד"א אמר הקב"ה. בילקוט שם ברמז תת"פ מצוין מכילתא. ובאמת הציון מכילתא נשמט ממקומו ושייך על המאמר ומנין שלא נחשדו על העריות, עיין בהערה שלאחריה, והמאמר אמר הקב"ה שמי מעיד נובע ממדרש שה"ש פ"ד פסוק גן נעול רבי הונא בשם ר' אידי י"ה מעיד עליהם שהם הם בני אבותיהם, וע"ש בפי' הרזו"ו שכתב וז"ל יה מעיד עליהם כמ"ש שבטי יה עדות לישראל תהלים קכ"ב וכמ"ש ילקוט תהלים שם בשם מכילתא אמר הקב"ה שמי מעיד על ישראל שלא נטמאו במצרים בזנות עכ"ל. אולם זה לא נמצא במכילתא רק הוא לשון הילקוט עפ"י מדרש שה"ש בשנוי לשון: (יג) ומנין שלא נחשדו על העריות. מכאן הוא ממכילתא בא מסכתא דפסחא פרשה ה' המתחיל והיה לכם למשמרת ושם הוא כמו שהביא הילקוט ומועתק בכאן, ובקצת שנוים הוא במדרש וי"ר פל"ב אות ה' ושה"ש שם ובמד"ר פ"ג אות ו', ועיין שמ"ר פ"א אות כ"ח:

ד"א

הנשואות, גל נעול מעין חתום, אלו הארוסות. (יד) ד"א גן נעול גל נעול, [אלו] שתי ביאות:

[ו] (טו) **א"ר** אחא אין ירושלים נבנית אלא בזכות השבטים, שנאמר ירושלים הבנויה, וסמיך ליה ששם עלו שבטים, כי שמה ישבו כסאות למשפט לדון אומות העולם:

[ז] **שאלו** שלום ירושלים ישליו אוהביך. (טז) מה ראו לומר ולירושלים אחר ברכת הצדיקים, דכתיב שאלו שלום ירושלים, היכן מתרוממות קרני הצדיקים בירושלים: (יז) ת"ח מרבים שלום בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' וגו' (ישעיה נד יג), למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך:

מזמור קכג

[א] (א) **אליך** נשאתי את עיני. (ב) אתה מוצא אין לך אבר ואבר שלא קילס להקב"ה בו כו' קילסו בראשו, דשנת בשמן ראשי (תהלים כג ה), קילסו בעיניו, עיני תמיד אל ה' (שם כה טו), אליך נשאתי את עיני (שם קכג א) כו':

[ב] (ג) **ואתם** עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב), כשאתם עדי אני אל וכשאין אתם עדי אין אני אל, כיוצא בדבר אתה אומר אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים (תהלים קכג א), אלמלא אני לא היית יושב בשמים כו':

[ג] (ד) **יאר** ה' פניו אליך ויחנך (במדבר ו כה). במתנת חנם, וכה"א כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו (תהלים קכג ב), ואומר חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז (שם שם ג):

[ד] (ה) **ד"א** ויחנך. להוציאך משעבוד מלכיות כמה דתימה חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז (שם):

מזמור קכד

[א] (א) **שיר** המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל. (ישראל סבא) כתיב וישכב במקום ההוא (בראשית כח יא), (אמר ריב"ל) [ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר כאן שכב, אבל כל י"ד שנה שהיה טמון בבית עבר לא שכב, ור' נחמיה אמר] כאן שכב אבל כל עשרים שנה שהיה בבית לבן לא שכב, ומה היה אומר, [ר' יהושע בן לוי אמר] ט"ו שיר המעלות שבספר תהלים, [מאי טעמיה שיר המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, ישראל סבא], (רבי

הערות ותקונים

(יד) ד"א גן נעול אלו שתי ביאות. כ"ה במכילתא שם, ובמדרש שה"ש שם תני בשם ר' נתן גן נעול גל נעול שתי פעמים למה, אלא שתי ביאות לאשה כדרכה ושלא כדרכה: (טו) א"ר אחא אין ירושלים נבנית. מצוין בילקוט שם תנחומא והוא בתנחומא ויחלח אות כ"א וע"ש בהערה פ"ז: (טז) מה ראו לומר. מגילה י"ז ע"ב, ומובא בילקוט שם: (יז) ת"ח מרבים שלום בעולם. הוא מאמרם ברכות ס"ד ע"א, והביא הילקוט המאמר הזה יען כי מובא בו הכתוב למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכ"ב ח'): (א) אליך נשאתי את עיני. בילקוט לא נמצא דרשות על המזמור הזה, לכן לא הועתק גם להמדרש, באשר מן מזמור קכ"ב עד סוף מזמור קל"ז נעתק מלה במלה מן הילקוט, והוספתי איזה לקוטים על המזמור הזה, ובילקוט על המזמור הזה ליין בגלו „כתיב ברמז תקמ"ט", ויש לתקן תקמ"ח, והוא בעמוס, ושם הביא בשם הספרי כשישראל עוין בעלה כו', המאמר שהבאתי באות ב': (ב) אתה מוצא כו'. הוא מפסיקתא רבתי פסקא ט': (ג) ואתם עדי. הוא בספרי ברכה פיסקא שמ"ו, ומובא בילקוט עמוס רמז תקמ"ח: (ד) יאר ה' פניו אליך. הוא מספרי נשא פיסקא מ"א: (ה) ד"א ויחנך. הוא ממדרש במ"ר פי"א אות ו', וגם שם נשנה המאמר מספרי נשא, ונוסף שם המאמר מן ד"א ויחנך: (א) שיר המעלות. גם זה הוא מועתק מילקוט רמז תת"פ ומצוין שם ב"ר פס"ח, ובילקוט המאמר משובש, ותקנתי בפנים כמו שהוא בב"ר פס"ח אות י"א ופע"ד אות י"א, וכן הביא הילקוט

בעצמו

ישמעאל) [ר' שמואל] בר נחמני אמר כל ספר תהלים היה אומר, מה טעם, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כב ד), ישראל סבא:

מזמור קכה

[א] **שיר** המעלות הבוטחים בה' כהר ציון וגו'. (א) אמר (רב) ר' [יוחנן] מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהם של צדיקים ליחרב, שנאמר באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו (ישעיה ה ט). (א"ר) [ואמר ר'] יוחנן ועתיד הקב"ה להחזירם לישובן, שנאמר שיר המעלות הבוטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב, מה הר ציון עתיד הקב"ה להחזירו [לישובו], אף בתיהם של צדיקים עתיד הקב"ה להחזירם [לישובן]:

[ב] **כי** לא ינוח שבט הרשע. (ב) דריש ריש לקיש אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו, שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. (ג) א"ר יוחנן ממה שנאמר ברבקה בתולה (בראשית כד טז), איני יודע שאיש לא ידעה, אלא שאפילו אדם לא תבע בה, על שם כי לא ינוח שבט הרשע וגו':

[ג] [כי לא ינוח שבט הרשע וגו']. (ד) רבי אבא בר כהנא אמר אין לו נייחא בצד חבורה של צדיקים, אלא בצד חבורה של רשעים, למה לא ינוח שבט הרשע. [ד"א כי לא ינוח שבט הרשע] זה אשתו של פוטיפר, על גורל הצדיקים זה יוסף:

[ד] (ה) **היטיבה** ה' לטובים. (ו) יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים, יבא טוב זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב). מטוב זה הקב"ה, שנאמר טוב ה' לכל (תהלים קמה ט). ויקבל טוב זה תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב). לטובים אלו ישראל, שנאמר היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם: (ז) היטיבה ה' לטובים. יכול לכל, ת"ל ולישרים בלבותם:

[ה] **והמטים** עקלקלותם יוליכם ה'. (ח) אמר ריב"ל כל המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים נופל בגיהנם, שנאמר והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל, אפילו בשעה ששלום על ישראל יוליכם ה' את פועלי האון. (תניא רבי ישמעאל אומר) (ט) [תנא דבי ר' ישמעאל] אם ראית ת"ח עובר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה שמא ס"ד אלא ודאי עשה תשובה (אימר) [והני מילי] דברים שבגופו אבל דברים שבממונו עד דמהדר ליה (למלוה) [למריה]:

הערות ותקונים

בעצמו לנכון בשם המדרש בילקוט רמז קי"ט ורמז ק"ל, והביא פה הדרשה רק מחמת הסיום מה היה אומר, ע"ו שיר המעלות:

(א) אמר ר' יוחנן. ילקוט שם והוא מברכות נ"ח ע"ב, ותקנתי כמו שהוא לנכון בגמרא שם, ובילקוט שם אחרי המלות ועתיד הקב"ה להחזירן לישובן מתחיל שיר המעלות לדוד באותיות גדולות, ובאמת הוא מאמר אחד: (ב) דריש ריש לקיש. הוא מגמרא סוטה ב' ע"א אמר ר' שמואל בר רב יצחק כי הוה פתח ריש לקיש בסוטה אמר הכי אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכ"ה ג'): (ג) א"ר יוחנן. הוא מב"ר פ"ס אות ה' ובירושלמי כתובות פ"א ה"ג (דף כ"ה ע"ב) גי' אחרת בשם ר' יצחק בן אלעזר: (ד) ר' אבא בר כהנא אמר. ילקוט שם ולקוח מב"ר פפ"ז אות ב', והשמיט את המאמר מר' יצחק, וע"ש בפי' המפרשים, ובילקוט חסר הציון: (ה) היטיבה ה' לטובים. בילקוט מצוין „כתוב לעיל ברמז תת"ח" כוונתו בתהלים שם רמז תת"ח מובא מאמר בשם תנחומא והוא בתנחומא מצורע אות י"א ע"ש: (ו) יבא טוב. מנחות נ"ג ע"ב, והמאמר ויקבל טוב זה התורה הוא מוקדם לפני מטוב זה הקב"ה, וכן יש לתקן בילקוט ולפנינו: (ז) היטיבה ה' לטובים יכול לכל ת"ל ולישרים בלבותם. מצוין בילקוט שם „מדרש" וכוונתו במדרש שו"ט מזמור ד' אות ה': (ח) אריב"ל. ברכות י"ט ע"א: (ט) תניא ר' ישמעאל אומר. כן הביא הילקוט, ותקנתי תנא דבי ר' ישמעאל, כמו שהוא בגמרא שם:

מזמור קכו

[א] **שיר** המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. (א) א"ר יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה, מי איכא דניים שבעים שנין בחלמא, יומא חד הוה קא אזיל באורחא חזא ההוא גברא דהוה קא נטע חרובא, אמר ליה מכדי חרוב עד כמה [שנין] טעין, [א"ל] עד שבעין שנין, [א"ל] פשיטא לך דחיית שבעין שנין, אמר ליה ואנא עלמא חריבא אשכחית כי היכי דשתלו לי אבהתי אנא נמי אשתיל לבני, אדיתיב וקא כריך רפתא אתיא ליה שינתא, ניים אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ניים שבעין שנין, כי אתער חזא ההוא גברא דהוה קא לקיט מההוא חרובא, אמר ליה אנת הוא דשתלית, א"ל בר בריה אנא, [א"ל ש"מ דניימי שבעין שנין], חזא לחמרא דילדא ליה רמכי רמכי, אמר אנא וודאי שבעין שנין ניימנא בחלמא, אזל לביתיה אמר להו אנא חוני המעגל ולא הימנו ליה, אזל לבי מדרשא שמעינהו לרבנן דקא אמרי נהירנא לן שמעתתא כי הנך שני דחוני המעגל, דכי הוה עולה לבי מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו, אמר להו, אנא הוא, ולא הימנוהו, ולא נהגו ביה יקרא כדבעי ליה, [חלש דעתיה], בעי רחמי ונח נפשיה, [אמר רבא] והיינו דאמרי אינשי (ב) או חבריא כחברי דאיוב, או מיתותא:

[ב] (ג) **חוני** המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמוך לחורבנא דבי מקדשא נפק לטורא לגביה פועלוי עד דיתיב תמן נחית מטרא על למערתא גם ודמך ליה ועביד שקיעה שנתיה שבעין· שנין עד דחרב מקדשא ואיתבני [דמן תניינות] לסוף [שבעין שנין] אתער משנתיה [חזה] הוה עלמא מחלף, (ד) דהוה זיתים עבידא כרמים, כרמים הוה עבידא זרעים, (ה) עלל למדינתא אמר לון מה קלא בעלמא, (ו) אמרין ליה [ולית את ידע מה קלא בעלמא אמר לון לא, אמרין ליה] ומאן את, אמר לון אנא חוני המעגל אנא, אמרו ליה שמעין אנן כד הוה חוני המעגל עלל לעיריה הוה מנהרא, עלל ונהרת, (ז) קרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים:

[ג] **אז** ימלא שחוק פינו. (ח) אמר [ר' יוחנן אמר] רבי שמעון בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז, שנאמר אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, (ט) אמרו עליו על רשב"ל שכל ימיו לא מלא שחוק פיו בתר דשמעיה מרבי יוחנן:

[ד] (י) **רבי** ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זעירא, חזא (יא) דהוה בדח טובא, אמר ליה (יב) בכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג), [כתיב], א"ל (יג) תפילין מנחנא. (מר בריה דרבא) [מר בריה דרבינא] עבד הילולא לבריה

הערות ותקונים

(א) א"ר יוחנן. ילקוט שם לקוח מגמרא תענית כ"ג ע"א, ותקנתי כגי' הגמרא שם: (ב) או חבריא כחברי דאיוב או מיתותא. עיין רש"י בגמרא שם שכן היתה הגי' בגמרא וכתב לא גרסינן הכא כחבריה דאיוב כו' ע"ש: (ג) חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל. הוא בירושלמי תענית פ"ג ה"י (דף ס"ו ע"ד): (ד) דהוה זיתים עבידא כרמים, כרמים הוה עבידא (זיתים) [זרעים]. בירושלמי שם זווי דהות כרמין עבידא זווחין זווי דהוות זייתין עבידא זרעא. פי' זויות שהיו כרמים נטועין נעשה מקום זיתים וזויות שהיו נטועין זיתים נעשה היא מקום זרע: (ה) עלל למדינתא. בירושלמי שם שאל ליה למדינתא, וכנון גי' הילקוט עלל למדינתא: (ו) אמרין ליה ולית את ידע. הוספתי כמו שהוא לנכון בירושלמי: (ז) קרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. בעבור הסיום הזה הביא כל המאמר מחוני המעגל: (ח) א"ר יוחנן אמר רשב"י. מגמרא ברכות ל"א ע"א, ותקנתי כמו שהוא לנכון בגמרא שם, וכן מובא בילקוט רמז תתפ"א, רק המעתיק השמיט המלות „א"ר יוחנן": (ט) אמרו עליו על רשב"ל שכל ימיו לא מלא שחוק פיו בתר דשמעיה מר' יוחנן. בגמרא שם אמרו עליו על ר"ל שמימיו לא מלא שחוק פיו בעוה"ז מכי שמעיה מרבי יוחנן רביה והיה לפני הילקוט הגי' ריש לקיש במקום לפנינו ר' שמעון בן לקיש, וגם בילקוט הגי' „רביה", רק נשמט בהעתקה: (י) רבי ירמיה הוה יתיב. גמרא ברכות ל' סע"ב: (יא) דהוה בדח טובא. פרש"י יותר מדאי ונראה כפורק עול: (יב) בכל עצב יהיה מותר. פירש"י כשאדם מראה את עצמו עצב יהיה לו שכר: (יג) תפילין מנחנא.

חזא להו לרבנן דהוו קא בדחי טובא, (יד) אייתי כסא (דמן קרא) [דמוקרא] בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו ואתעציבו, רב אשי עבד הילולא לבריה חזא לרבנן דקא בדחי טובא, אייתי כסא דזוגיתא חיורתי ותבר קמייהו ואתעציבו:

[ה] (טו) **יש** אז להבא, שנאמר אז ימלא שחוק פינו:

[ו] **שובה** ה' את שביתנו. (טז) א"ר יצחק גדול יום הגשמים כקיבוץ גליות, שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב, ואין אפיקים אלא מטר, שנאמר ויראו אפיקי ים (ש"ב כב טז):

[ז] **הזורעים** בדמעה ברנה יקצורו. (יז) א"ר יהודה (יח) שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה, ובחזרתו (יט) אוכל חזיז מן התלם:

[ח] (כ) **ד"א** הזורעים בדמעה. זה יעקב, שזרע את הברכות בדמעה (כא) [אולי ימושני אבי (בראשית כז יב)]. ברנה יקצורו. ויתן לך האלהים [מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש (שם שם כח)]: הלוך ילך ובכה. (כב) וישא את קולו ויבך (שם כט יא): נושא משך הזרע. (כג) שמשך השבטים מחרן: בא יבא ברנה נושא אלומותיו. (אנא) [אתא] (כד) טעין עולמין ועולמיתא:

מזמור קכז

[א] **שיר** המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו. (א) ר' יהודה נשיאה שלח (ב) רבי חייא ורבי יוסי ור' אמי (ג) מעבור קריתא דארעא

הערות ותקונים

פירש"י והם עלות שממסלת קוני ומשרתו עלי: (יד) אייתי כסא דמן קרא. ובילקוט דמן קרא', ונפרדה המלה וצ"ל דמוקרא מלשון יקר ר"ל חשוב ונכבד. עיין רש"י ברכות שם שפי' כוס של זכוכית לבנה, ובדף כ"ח ריש ע"א פי' כסא דמוקרא כוס זכוכית יקרה, ואולי כפי' ברש"י כוס של זכוכית לבנה, מוסב על כסא דזוגיתא חיורתא: (טו) יש אז להבא שנאמר אז ימלא שחוק פינו. הילקוט ברמז תתפ"א הביא המאמר הזה וציין בצדו „כתוב ביהושע רמז כ'", ושם הביא המאמר בארוכות ממכילתא פ' בשלח [הוא מסכתא דשירה פרשה א'] ומוסב הרבה כתובים אשר יש בהם אז לעתיד, ואחד מהם אז ימלא שחוק פינו, לכן הביא בכאן רק המאמר הקטוע הזה: (טז) א"ר יצחק גדול יום הגשמים. תענית ח' ע"ב, ובילקוט הביא המאמר וגורס א"ר יצחק, ובגמרא הגי' א"ר יוחנן: (יז) אמר ר' יהודה. תענית דף ה' ע"א, ובילקוט גרסו רק על המאמר הראשון תענית דף ח': (יח) שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה. בגמרא הגי' שור כשהוא חורש הולך ובוכה, ונראה כי לפני רש"י היתה ג"כ הגי' בגמרא שור בהליכתו הולך ובוכה, וכתב בהליכתו לחרוש התלם: (יט) אוכל חזיז מן התלם. רש"י פי' שחת, ובעל הערוך גורס חזין, ובתרגום תהלים שם ורעי חזין מן תלמא, כן הביא המתורגמן, ולפנינו בתרגום חזיז, ובהוראת המלה עיין מה שכתב הרב הגאון הגדול ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך חזין: (כ) ד"א הזורעים בדמעה זה יעקב. בילקוט שם גרסו בגליון „כתוב בתרי עשר ברמז תקנ"ד", זה נשמט ממקומו ומוסב על המאמר א"ר יהודה שור כשהוא מהלך, וזה הביא ביואל רמז תקנ"ג מגמרא תענית דף ה' ועל המאמר שלפנינו ד"א זה יעקב חסר הציון והוא בב"ר פע"ט אות ד': (כא) אולי ימושני אבי. כ"ה במדרש, ועיין בפס"ה שהיה יעקב בצער גדול: (כב) וישא את קולו ויבך (בראשית כ"ט י"א). הא"א הגיה וישא עשו את קולו ויבך, וכן הדפיס בדפוס פראג ואמסטרדאם עפ"י הגהות א"א וטעות הוא: (כג) שמשך השבטים מחרן. כ"ה בילקוט, אבל במדרש הגי' שנמשך למקום שעתיד להזרע משם, דכתיב וקח לך משם אשה, וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן בן בתואל: (כד) אתא טעין עולמין ועולמיתא. נערים ונערות, ודרש אלומותיו עלומותיו בחילוף עי"ן באל"ף, מ"כ שם:

(א) ר' יהודה נשיאה שלח. ילקוט שם ומציין בצדו ירושלמי דמגילה בטעות, וצ"ל ירושלמי דחגיגה, והוא שם פ"א ה"ז דף ע"ו ע"ג, וכן נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (ק"כ ע"ב), ובפתיחתא דאיכה רבתי סי' ב', ובילקוט תהלים שם נרשם בצדו „כתוב ברמז שמ"א" יש לתקן שצ"ל „ברמז רפ"ב" ושם מציין בצדו „מדרש" וצ"ל „פסיקתא" והוא בפסקא איכה שרשמתי: (ב) רבי חייא ורבי יוסי ור' אמי. צ"ל לר' חייא ולר' אסי ולר' אמי, כמו שהוא בירושלמי שם, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ב, ובילקוט ירמיה שם רמז רפ"ב כי הוו משלחי ר' אמי ור' אסי צ"ל רבי הוה משלח לר' אמי ולר' אסי: (ג) מעבור קריתא דארעא דישראל. בירושלמי למיעבור בקרייתא דארעא דישראל, ובפסיקתא ליפקון ויבדקון קרייתא דארעא דישראל, ובאיכה רבתי ליפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל, ובילקוט ירמיה בטעות דיפקדון וידרשון, צ"ל

דישראל, מתקנא להון (ד) סופרים ומתניין, עלון לחד אתר לא אשכחו תמן לא סופר ולא מתניין, א"ל אייתי לן נטורי קרתא (ה) [אייתון לון סנטורי קרתא], אמרון לון אלין [אינון] נטורי קרתא, לית אלין אלא מחריבי קרתא, [א"ל] ומה אינון נטורי קרתא [א"ל] (ו) ספריין ומתניין, הה"ד אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר:

[ב] **שוא** לכם משכימי קום מאחרי שבת וגו' [כן יתן לידידו שנא]. (ז) אלו נשותיהן של ת"ח שמנדדות שינה מעיניהן בעוה"ז ובאות לחיי העולם הבא:

[ג] (ח) **הנה** נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן. מדת ב"ו פועל עושה עם בעל הבית, חורש עמו, וזורע עמו, מנכש עמו, מעדר עמו, מטבע אחד נותן לו והולך, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא [אדם] תאב לבנים נותן לו, שנאמר נחלת ה' בנים. תאב לחכמה נותן לו, שנאמר כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו). תאב לנכסים נותן לו, שנאמר והעושר והכבוד מלפניך (דה"א כט יב):

מזמור קכח

[א] **שיר** המעלות אשרי כל ירא ה'. (א) א"ר חייא (ב) בר אבא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאלו גבי ירא שמים כתיב (ג) אשרי כל ירא ה', ואלו גבי נהנה מיגיע כפו כתיב, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא, ואלו גבי יראת שמים לא כתיב ביה וטוב לך:

[ב] **יגיע** כפיך כי תאכל. (ד) אמר רב חסדא איזהו תלמיד חכם הרואה טריפה לעצמו [ואמר רב חסדא איזהו שונא מתנות יחיה (משלי טו כז), זה הרואה טרפה לעצמו]. דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא כל תלמיד חכם שקורא ושונה, ומשמש תלמידי חכמים, ורואה טריפה לעצמו, עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, רב זביד אמר זוכה ונוחל ב' עולמות, שנאמר אשריך וטוב לך, אשריך בעוה"ז, וטוב לך לעוה"ב, (ה) ר' אלעזר כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה לא הוה שקיל, כי הוו מזמני ליה לא הוה אזיל, אמר (ו) לא ניחא להו דאיחי, שנאמר ושונא מתנות יחיה (משלי טו כז):

[ג] **אשתך** כגפן פוריה. (ז) אימתי אשתך כגפן פוריה, כשהיא צנועה בירכתי ביתך, אז בניך כשתילי זיתים, (ח) וכן אתה מוצא בשרה ויאמר הנה באהל ויאמר שוב אשוב אליך (בראשית יח ט י):

הערות ותקונים

צ"ל דיפקון וידרשון: (ד) סופרים ומתניין. בירושלמי ספרין ומתנייני, ופי' מלמדי מקרא, ומלמד משנה: (ה) אייתון לון סנטורי קרתא. הוספתי כמו שהוא לנכון בירושלמי שם, ובפסיקתא ואיכה רבתי הגי' ריש מטרתא וסנטרא, פי' ראש המשמר, תרגום משמר מטרא, וסנטרא מובא בערוך ערך סנטר בשם הפסיקתא והיא יונית ופי' שומר העיר שטאדטוועכטער ועיין בפסיקתא העומר הערה כ"ד, ואולי „ריש מטרתא" הוא הפי' על סנטרא ומובא פנימה: (ו) ספריין ומתניין. בפסיקתא סיים שהן משמרין ביום ובלילה על שם והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח') ובמדרש איכה שם שהם הוגים ומשנין ומשמרים את התורה כו': (ז) אלו נשותיהן. בילקוט שם חסר הציון והוא דרשתם בכתובות ס"ב ע"א, והילקוט הביא רק התחלת המאמר על הכתוב שוא לכם משכימי קום, והוספתי בפנים גמר הדרשה, וע"ש בגמרא: (ח) הנה נחלת ה' בנים מדת ב"ו כו'. בילקוט ציון מכילתא, והוא במכילתא בשלח מסכתא דשירה פרשה ח':

(א) א"ר חייא בר אבא. ברכות דף ח' ע"א, ובטעות בילקוט ברכות פ"א דף י"ח: (ב) בר אבא. בגמרא הגי' ר' חייא בר אמי: (ג) אשרי כל ירא ה'. בגמרא מובא הכתוב אשרי איש ירא את ה' (תהלים קי"ב א'): (ד) א"ר חסדא. חולין מ"ד ע"ב: (ה) ר' אלעזר כי הוו משדרי. גמרא שם: (ו) אמר לא ניחא להו דאיחי. בגמרא שם אמר לא קא בעי מר דאיחי: (ז) אימתי אשתך כגפן פוריה. בילקוט שם נרשם בגליון ילמדנו, וכן נמצא בתנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ו', ובילקוט שם נרשם בגליון „כתוב ברמז נ"ו" ולא מצאתי מאומה רק בילקוט וירא רמז נ"א ד"ה וה' פקד את שרה כי תאנה לא תפרח זה אברהם ואין יבול בגפנים זה שרה, כד"א אשתך כגפן פוריה, ולזה כוון בציון הזה: (ח) וכן אתה מוצא בשרה. אין ספק שכן הוא בילמדנו שם, ובגמרא ב"מ פ"ז ע"א ויאמר הנה באהל להודיע ששרה אמנו צנועה

[ד] (ט) **אמר** ר' יהושע בן לוי אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים. (י) מה זיתים אין בהם הרכבה, אף בניך לא יהיה בהם שום פסולת: (יא) הרואה גפן [טעונה] בחלום, אין אשתו מפלת נפלים, שנאמר אשתך כגפן פוריה. שורקה יצפה למשיח, (יב) שנאמר אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו (בראשית מט יא). (יג) הרואה ענבים בחלום, לבנים בין בעתם בין שלא בעתם יפים, שחורים בעתם יפין, שלא בעתם צריכים רחמים, אבלן מובטח לו שהוא בן עולם הבא. (יד) הרואה זיתים בחלום זוטרי פרי ורבי עסקיה כזיתא, והני מילי פרי, אבל אילני הויין לו בנים מרובים, שנאמר בניך כשתילי זיתים. (טו) איכא דאמרי שם טוב יוצא לו שנאמר זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה יא טז):

[ה] (טז) **יברכך** ה' מציון. כל פעולות טובות ונחמות טובות מציון:

[ו] (יז) **וראה** בנים לבניך שלום על ישראל. א"ר יהושע בן לוי כיון שבנים לבניך שלום על ישראל, דלא אתו לידי חליצה ויבום, ר' שמואל בר נחמני אמר כיון שבנים לבניך שלום על דייני ישראל, (יח) דלא אתו לאנצויי:

מזמור קכט

[א] (א) **שיר** המעלות רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל, על גבי חרשו חורשים וגו', (ב) ה' צדיק קצץ עבות רשעים. מלה"ד לבעל הבית שהיה לו פרה חורשת, והשאילה לאחר להיות חורש בה, והיו לאותו האיש עשרה בנים זה בא וחורש וישב לו, וזה בא וחורש וישב לו, עד שנתיגעה הפרה ורבצה לה, נכנסו כל הפרות ואותה הפרה לא נכנסה, לא הספיק בעל הפרה לקבל פיוס מן אותו האיש, אלא בא מיד ושבר את העול, וקצץ (ג) הסמלונים, כך הם ישראל בעולם הזה זה השלטון בא ומשעבד והולך לו, והמענה ארוכה, שנאמר על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם, למחר כשיגיע הקץ אין הקב"ה אומר לאומות העולם כך וכך עשיתם לבני, אלא מיד בא ומשבר את העול, ומקצץ את הסמלונים, שנאמר ואשבור מוטות עולכם (ויקרא כו יג), וכה"א ה' צדיק קצץ עבות רשעים:

[ב] (ד) **רבי** חנינא בר פפא ורבי שמואל בר נחמני עברו על חד חרשן שביעית א"ל רבי שמואל בר נחמני איישר, א"ל רבי חנינא בר פפא ולא כן אלפן רבי ולא אמרו העוברים ברכת ה' אליכם שאסור לומר לחורשי שביעית איישר א"ל לקרות אתה יודע ולדרוש אי אתה יודע, ולא אמרו העוברים אלו אומות

הערות ותקונים

לגועה סיתה: (ט) אריב"ל. ירושלמי כלאים פ"א ה"ז (דף כ"ז ע"ב), ובירושלמי מובא זה בשם ר' לוי: (י) מה זיתים אין בהם הרכבה. כשמרכיבין אותן על אילן אחר אינו עושה פירות אחרות. עיין בפי' הקרבן שם: (יא) הרואה גפן [טעונה] בחלום. ברכות נ"ז ע"א: (יב) שנאמר אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו. ובמשיח כתיב עני ורוכב על החמור: (יג) הרואה ענבים. זה ליתא בגמרא שם, והילקוט הוסיף זה ממקור אחר: (יד) הרואה זיתים. ברכות שם: (טו) איכא דאמרי שם טוב. ברכות שם: (טז) יברכך ה' מציון כל פעולות טובות. הילקוט הביא רק התחלת הדרשה, ונובע מן מדרש שו"ט מזמור י"ד אות ו' מי יתן מציון א"ר לוי כל ברכות ונחמות והטובות שהקב"ה מביא על ישראל כולם מציון, ואחת מהם מובא ברכה מציון, שנאמר יברכך ה' מציון (תהלים קכ"ח ה'), ובילקוט שם חסר הציון: (יז) וראה בנים אריב"ל. כתובות נ' ע"א: (יח) דלא אתו לאנצויי. פירש"י מי קרוב וקודם בנחלה:

(א) שיר המעלות וגו' על גבי חרשו חורשים וגו'. בילקוט גרסה בזלו „כתוב ביחזקאל ערך הנ"ד", וכוונתו על המאמר המובא שם מגמרא סוטה י"א ע"ב, ומביאים שוורים וחורשים על גבם, שנאמר על גבי חרשו חורשים וגו', והילקוט לא רצה להכפיל המאמר: (ב) ה' צדיק קצץ מלה"ד. הוא מספרא בחקותי פרק ג', ואשבור מוטות עולכם, ובילקוט שם מציין „מדרש" בטעות וצ"ל „ת"כ": (ג) הסמלונים. כ"ה גם בילקוט שם, אולם בספרא בטעות הסימיונים וצ"ל הסימלונים, עיין ערוך ערך סמלן, והביא שם את הספרא ופי' עול של הריסה, פי' אחר רצועות שהן בעול, ועיין בספרי הוזיתו פסקא ש"ח: (ד) ר' חנינא בר פפא. בילקוט גרסה בזלו ירושלמי

העולם שהם עוברים מן העולם שלא אמרו לישראל ברכת ה' אליכם, וישראל אומרים ברכנו אתכם בשם ה', וישראל אומרים להם לא דייכם מכל הטובות והנחמות הבאות עליכם בזכותנו (ה) [ואין אתם אומרים לנו באו וטלו לכם מן הברכות הללו, ולא עוד] אלא שאתם מגלגלים עלינו את (ו) הפייסים וזמיות וגולגוליות וארנוניות, (ז) סוף שאתם פורעים, כד"א תחת הנחושת אביא זהב וגו' (ישעיה ס יז):

מזמור קל

[א] **שיר** המעלות ממעמקים קראתיך ה'. (א) אמר רבי יוסי בר חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב לעולם אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל [אלא במקום נמוך ויתפלל] משום שנאמר ממעמקים קראתיך. תניא נמי הכי לעולם לא יעמוד אדם לא על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל, ולא על גבי שרפרף, ולא במקום גבוה ויתפלל [אלא במקום נמוך ויתפלל] שאין גבהות לפני המקום, שנאמר ממעמקים קראתיך ה', [וכתיב תפלה לעני כי יעטוף]:

[ב] (ב) **כי** עמך הסליחה. אמר רבי אבא הסליחה מופקדת אצלך מראש השנה, וכל כך למה, למען תורא, בשביל ליתן אימתך על בריותיך ביוה"כ:

מזמור קלא

[א] (א) [**כתיב** (ב) שיר המעלות לדוד ה' לא גבה לבי. בשעה שמשחני שמואל: ולא רמו עיני. בשעה שהרגתי את גלית: ולא הלכתי בגדולות. בשעה שהעלתי בארון: ובנפלאות ממני. בשעה שהחזירוני למלכותי: אלא אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי. (ג) כהן ינקא דנחית ממעי אימיה, כן הוות נפשי עלי:

[ב] (ד) **אין** לך אדם בישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד, (הה"ד) דהוה אמר לפני אלהים ה' לא גבה לבי (תהלים קלא א) בשעה שמשחני שמואל למלך. ולא רמו עיני (שם) בשעה שהרגתי את גלית. (ה) ולא הלכתי בגדולות (שם) בשעה שהחזירוני למלכות. ובנפלאות ממני (שם) בשעה שהעלתי את הארון. אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו (שם ב) כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך שלא נתביישתי להתבזות לפניך לכבודך. כגמול עלי נפשי (שם) כהן ינוקא דנפק ממעי דאימיה ואין בו רוח גסה לינוק משדי אמו, כן הוות נפשי עלי שאיני מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל. א"ר אדא ב"ר חנינא אמר לו הקב"ה אתה שוית עצמך לגמול, הייך

הערות ותקונים

דכל הגלמים, ובע"ז פרק כל הצלמים אין זכר מזה רק בפרק ר' ישמעאל שהוא פרק הסמוך פ"ד ה"י דף מ"ד ע"ב, וכן נשנה המאמר בירושלמי שביעית פ"ד ה"ג ל"ה ע"ב, ועוד שם סוף פ"ה ל"ו ע"א, וירושלמי גיטין סוף פ"ה דף מ"ז ע"ג: (ה) ואין אתם. הוספתי כמו שהוא בירושלמי: (ו) פייסים זמיות גולגוליות וארנוניות. מורגל הרבה במדרשים ופי' מיני מסים, עיין ערוך בערכם: (ז) סוף שאתם פורעים. הסיום הזה ליתא בירושלמי, והוספה היא מבעל הילקוט שאו"ה ישלמו הכל לישראל:

(א) אמר ר' יוסי. מובא בילקוט מגמרא ברכות י' ע"ב: (ב) כי עמך הסליחה א"ר אבא. בילקוט שם גרסה בגליון פסיקתא, והוא בפסקא ולקחתם לכם קפ"ג ע"ב, ובילקוט מובא לנכון הגי' א"ר אחא, ועיין בפסיקתא בהערה ל"ב הבאתי כי במדרש תהלים הגי' א"ר אבא, ולא נודע לי אז כי הוא הוספה במדרש ומועתק כלו מן הילקוט:

(א) על המזמור הזה לא נמצא דרשה כלל, כי בילקוט לא הביא מאומה על זה המזמור, לכן לא הי' לו מה להעתיק מהילקוט. ולמען לא יחסר איזה דרשות גם על מזמור קל"א הוספתי ב' לקוטים מירושלמי וממדרש במ"ר: (ב) כתיב שיר המעלות. הוא בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ד דף כ' ע"ב: (ג) כהן ינקא. כזה התינוק שיונק ממעי אמו: (ד) אין לך אדם בישראל. מדרש במ"ר סוף פ"ד, והמאמר נובע מירושלמי בהרחבת דברים: (ה) ולא הלכתי בגדולות בשעה שהחזירוני למלכות. בירושלמי שם הגי' להיפך לא הלכתי

כשם שאין לתינוק הזה עונות, כך אין לך עונות, שנאמר גם ה' העביר חטאתך לא תמות, מכאן את למד שאין אדם רשאי לנהוג גאוה לפני המקום, אלא צריך אדם להתבזות על כבודו]:

מזמור קלב

[א] (א) **שיר** המעלות זכור ה' לדוד את כל ענותו, אם ישמרו בניך בריתי. (ב) שלשה דברים נתנו על תנאי, ארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכות בית דוד, חוץ מספר תורה, ובריתו של אהרן שלא נתנו על תנאי. ארץ ישראל מנין, שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו' (דברים יא טז יז). (ג) בית המקדש מנין, שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי וגו' (מ"א ו יב), ואם לאו (ד) והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום וגו' (שם ט ח). מלכות בית דוד מנין, שנאמר אם ישמרו בניך בריתי (ונאמר) [ואם לאו] ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט לג), ומנין לספר תורה שלא נתנה על תנאי, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה (דברים לג ד). ומנין לבריתו של אהרן שלא נתן על תנאי, שנאמר ברית מלח עולם (במדבר יח יט), ואומר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (שם כה יג):

[ב] (ה) **זאת** מנוחתי עדי עד. תנו רבנן כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה וגו' (דברים יב ט). [מנוחה] זו שילה, (ו) ואמאי קרי ליה מנוחה דנחו מכיבוש הארץ. (ז) נחלה זו ירושלים. וכה"א היתה לי נחלתי כאריה ביער (ירמיה יב ח), ואומר העיט צבוע נחלתי לי (שם שם ט), דברי ר' יהודה, ר' שמעון אומר מנוחה זו ירושלים, וכה"א זאת מנוחתי עדי עד, ואומר כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, ואמאי קרי ליה מנוחה על שם מנוחת הארון, נחלה זו שילה דכתיב

הערות ותקונים

בגדולות כשהעליתי את הארון, ובנפלאות ממני בשעה שהחזירוני למלכותי, ועיין בחדושי הרד"ל ובפי' מהרזו"ו:

(א) שיר המעלות זכור ה' לדוד את כל ענותו. בילקוט מצוין בגדו למעלה רמז תקס"ב, כתיב ביהושע ברמז כ', וברמז כ"ד ובסימן תקצ"א, ובתשצ"א, ובשמואל רמז קמ"ה. הציון הראשון הוא בטעות הוא בויצא רמז קכ"ב, ובמקום תקס"ב צ"ל קכ"ב, ושם הביא מאמר מב"ר פ"ע יעקב פתח בנדר תחלה לפיכך כל הנודר לא יהא תולה אלא כו' דכתיב אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב (תהלים קלב ב'). והציון השני ג"כ בטעות וצ"ל ברמז ב' והוא המאמר שהביא שם בשם הילמדנו נוטר תאנה זה דוד שנתן נפשו לבנות הבית דכתיב זכור ה' לדוד את כל ענותו כו'. והציון השלישי יהושע ברמז כ"ד הביא שם מאמר מגמרא זבחים נ"ד ע"ב זכור ה' לדוד הנה שמענוה באפרתה זה יהושע דקא אתי מאפרים כו'. והציון הרביעי תקצ"א, כוונתו למלאכי רמז תקצ"ה ובטעות תקצ"א, ושם הביא מאמר ממכילתא מי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו וראיה אחת זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו. והציון החמישי תשצ"א, כוונתו מה שהביא בתהלים רמז תשצ"צ (ובטעות תשצ"א) ושם הביא המאמר מב"ר פ"ע אשר הביא ביהושע רמז כ"ד. והציון הששי הוא בשמואל רמז קמ"ח ובטעות נדפס קמ"ה, ושם הביא מאמר משו"ט, והוא מזמור ד' אות ב' א"ר יוחנן שלשה דברים היה דוד מצטער עליהם והרחיב לו הקב"ה בהם ואחד מהם על בית המקדש והביא הכתוב אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום (תהלים קל"ב ד' ה') והרחיב לו הקב"ה ע"ש. והרבה ציונים בילקוט משובשים, וראוי ונכון לתקנם:

(ב) שלשה דברים. מכילתא יתרו מסכתא דעמלק פרשה ב' ד"ה וישלח משה, והציון מכילתא בילקוט מוסב על זה המאמר: (ג) בית המקדש מנין שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי. הוא קרא במ"א ו' י"ב, וכן מובא במכילתא, ובילקוט בטעות אם תלך בדרכי. ונאמר לנכון במדרש תהלים דפוס קאנסט' ודפוס וויניציא, אבל בדפוס פראג ואמסט' הגיהו הכתוב הבית הזה אשר בנית אם תלך לפני וגו', הוא במ"א ט' ג' ד', והנכון כמו שהוא במכילתא: (ד) והבית הזה יהיה עליון. כן מובא בילקוט, אולם במכילתא מובא הכתוב והיתה הארץ לשממה על יושביה (מיכה ז' י"ג): (ה) זאת מנוחתי ת"ר. זבחים קי"ט ע"א: (ו) ואמאי קרי ליה מנוחה דנחו מכיבוש הארץ. וכן המאמר השני ואמאי קרי ליה מנוחה על שם מנוחת הארון. כ"ה בילקוט שם וליתא בגמרא: (ז) נחלה זו ירושלים. כ"ה בבבלי שם, והילקוט קיצר קצת ובגמרא שם הוא בהרחבת לשון, ועיין בירושלמי מגילה סוף פ"א (ע"ב ע"ד) תני מנוחה זו שילה,

נחלה

(ח) (ויחלק להם יהושע ויפל להם הגורל בשילה) [וישלך להם יהושע גורל בשילה לפני ה' ויחלק שם יהושע את הארץ (יהושע יח י)], (ט) (ר' ישמעאל אומר) [תנא דבי ר' ישמעאל] זה וזה שילה, רבי שמעון בן יוחאי אומר זה וזה ירושלים:

[ג] **כי** בחר ה' בציון. (י) עד שלא נבחרה ירושלים היתה ארץ ישראל כשרה למזבחות, משנבחרה ירושלים יצאת ארץ ישראל שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך וגו' [כי אם במקום אשר יבחר] (דברים יב יג יד). עד שלא נבחר בית עולמים, היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחרה יצתה ירושלים, שנאמר כי בחר ה' בציון, ואומר זאת מנוחתי עדי עד. עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל (יא) ראויין לכהונה, משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, שנאמר ברית מלח עולם היא לפני ה' (במדבר יח יט), ואומר והיתה לו ולזרעו אחריו וגו' (שם כה יג). עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל ראויין למלכות, משנבחר יצאו ישראל, שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' [אלהי ישראל] נתן (הממלכה) [ממלכה] לדויד [על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח] (דה"ב יג ה). עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות (יב) [משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות]:

מזמור קלג

[א] **שיר** המעלות לדוד, הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן שיורד על פי מדותיו. (א) שנו רבותינו כמין שני טפי מרגליות היו תלויין לאהרן בזקנו, אמר רב פפא תאנא כשהוא מספר עולות וויושבות לו בעקרי זקנו ועל דבר זה דאג משה, אמר שמא ח"ו מעלתי בשמן המשחה, יצאת בת קול ואמרה כטל חרמון, מה טל אין בו מעילה, אף שמן המשחה [שבזקן אהרן] אין בו מעילה, ועדיין היה אהרן דואג, שמא משה לא מעל ואני מעלתי, יצאת בת קול ואמרה הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, מה משה לא מעל, אף אתה לא מעלת:

[ב] **כטל** חרמון שיורד על הררי ציון. (ב) כל פעולות ונחמות טובות מציון:

הערות ותקונים

נחלה זו ירושלים, אית תניי תני מנוחה זו ירושלים, נחלה זו שילה, מ"ד מנוחה זו שילה כי לא באתם עד עתה אל המנוחה, נחלה זו ירושלים העיט צבוע נחלתי לי, מ"ד נחלה זו שילה היתה לי נחלתי כאריה ביער, מנוחה זו ירושלים זאת מנוחתי עדי עד: (ח) דכתיב ויחלק להם יהושע ויפל להם הגורל בשילה. כן הוא בילקוט, וכן הוא בגמרא זבחים שם וסיים שם ויפל להם גורל בשילה על פי ה', אבל אין זה לשון הכתוב, ותקנתי בפנים כמו שהוא בקרא: (ט) ר' ישמעאל אומר. כן הוא בילקוט ותקנתי תנא דבי ר' ישמעאל כמו שהוא בגמרא שם: (י) עד שלא נבחרה ירושלים. מכילתא בא בהתחלה, ומובא בתנחומא הנדפס מכבר בשם המכילתא בפ' בא אות ה', וכאשר הוא לפנינו כן הוא במכילתא. ובעל איפת צדק הרס את כל המאמר וגרס הכי עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל ראויה לשכינה, משנבחרה ירושלים יצתה א"י שנאמר כי בחר ה' בציון, עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים כשרה למזבחות, משנבחר בית עולמים יצאת ירושלים, שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך וגו'. ועיין בהערת הרב בעל מאיר עין שם: (יא) ראוין לכהונה. במכילתא כשרים לכהונה: (יב) משנבחרה ארץ ישראל. הוספתי כמו שהוא במכילתא, ושם הוא מוקדם, וחסר גם בילקוט, כי הביא רק התחלת המאמר, ובגליון נרשם כתיב ביחזקאל רמז של"ו, יש לתקן של"ה, והוא המאמר שם עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות:

(א) שנו רבותינו. כריתות ה' ע"ב, הוריות י"ב ע"א, ושם מתחיל תנו רבנן לכן יש לתקן לפנינו תנו רבותינו, והמאמר נשנה גם במדרש וי"ר פ"ג אות ו', במ"ר פי"ח אות ט', חזית פ' נאוו לחייך בתורים, וספרא פ' שמיני, ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז, ותנחומא קרח אות י"ד, וע"ש מה שהעירותי בהערה ס"ג: (ב) כל פעולות ונחמות. פה הביא הילקוט רק התחלת המאמר, ועיקר הדרשה היא בשו"ט מזמור י"ד אות ו', ועיין גם לעיל מזמור קכ"ח אות ה', הביא גם כן רק ההתחלה, וע"ש הערה פ"ז:

מאי

מזמור קלד

[א] **שיר** המעלות הנה ברכו את ה׳ כל עבדי ה׳ העומדים בבית ה׳ בלילות. (א) מאי בלילות, אמר רבי יוחנן אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בלילה מעלה אני עליהם כאלו עוסקים בעבודה, (ב) לעולם זאת על ישראל (דה״ב ב ג), אמר רב גידל אמר רב זה מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, ורבי יוחנן אמר אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה, (ג) מעלה אני עליהם כאלו נבנה בית המקדש בימיהם:

[ב] **שאו** ידיכם קדש וברכו את ה׳. (ד) עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה (ה) (מגביהו מן הקרקע טפח) [נוטלו בשתי ידיו], אמר רבי חנינא בר פפא מאי קרא שאו ידיכם קדש:

[ג] (ו) **אמר** ר׳ שמעון בן פזי כל כהן שלא נטל ידיו אסור לישא את כפיו, שנאמר שאו ידיכם קדש וברכו את ה׳:

[ד] (ז) **שלש** תכיפות הן, תכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט (ויקרא א ד ה), תכף לנטילת ידים ברכה, שנאמר שאו ידיכם קדש, תכף לגאולה תפלה יהיו לרצון אמרי פי וגו׳ (תהלים יט טו), מה כתיב בתריה יענך ה׳ ביום צרה (שם כ ב). אמר רבי יוסי בר בון כל מי שתוכף לסמיכה שחיטה (ח) אין הפיגול נוגע באותו קרבן, וכל מי שתוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה, וכל מי שתוכף לגאולה תפלה, אין השטן מקטרגו באותו היום:

מזמור קלה

[א] **הללויה** הללו את שם ה׳ וגו׳, מעלה נשיאים מקצה הארץ. (א) ריש לקיש ור׳ יוחנן, רבי יוחנן אומר אין ענגים אלא למעלה, שנאמר וארו עם ענני שמיא (דניאל ז יג), ריש לקיש אמר אין עננים אלא מלמטן, שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ, על דעתיה דרבי יוחנן לאחד שכבד את חבירו בחבית של יין וקנקנה עמה. ודעתיה דריש לקיש לאחד שאמר לחברו הלויני סאה של חטין, וא״ל הביא קופתך, כך אמר הקב״ה לארץ אייתי עננך וקבלי מטר:

[ב] (ב) **חמשה** שמות יש לו, עב ענן איד נשיא חזיז, (ג) עב שהוא מעבב

הערות ותקונים

(א) מאי בלילות א״ר יוחנן. בילקוט מצוין בצדו ברכות פ״נ, ולא נרשם שם מן המגיהים הדף, כי הילקוט ציין רק הפרק, ובימיו לא היו עוד רשומים הדפים, והציון הוא בטעות, וצ״ל מנחות פי״ג, והוא בדף ק״י ע״א: (ב) לעולם זאת על ישראל. ע״ש ברש״י ותוס׳: (ג) מעלה אני עליהם. בגמרא שם מעלה עליהם הכתוב: (ד) עשרה דברים. ברכות נ״א ע״א: (ה) מגביהו מן הקרקע טפח ארחב״פ מאי קרא שאו ידיכם קדש. כ״ה בילקוט שם וט״ס הוא, וצ״ל נוטלו בשתי ידיו ארחב״פ מאי קרא שאו ידיכם קדש כי ע״ז מגביהו מן הקרקע טפח איתא שם א״ר אחא בר חנינא מאי קרא כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא: (ו) א״ר שמעון בן פזי כל כהן. סוטה ל״ט ע״א, ובילקוט חסר הציון, ושם הגי׳ א״ר יהושע בן לוי, וע״ש בתוס׳ ד״ה כל כהן: (ז) שלש תכיפות הן. ירושלמי ברכות פ״א ה״א דף ב׳ ע״ד, ומובא בתוס׳ סוטה שם, ועיין בבלי ברכות מ״ב ע״א שלש תכיפות הן, ועיין דברים רבה פ״ב אות י׳ שנו חכמים שלשה תכיפות הן, ובשו״ט מזמור ד׳ בפ׳ רגזו ואל תחטאו: (ח) אין הפיגול נוגע באותו קרבן. בירושלמי שם אין פסול נוגע באותו קרבן, ובמדרש דברים רבה שם אמר רבה בר אבהו אם סמך ושחט יהא מובטח שקרבנו נתקבל, ואם נטל ידיו ובירך מיד יהא מובטח שלא יהא שטן מקטרג בסעודתו, ואם קרא ק״ש ויתפלל מיד יהא מובטח שתפלתו נשמעת:

(א) ר״ל ור׳ יוחנן. ב״ר פי״ג אות י״א, ושם הגי׳ ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש, וכן נשנה המאמר בירושלמי סוכה פ״א ה״ה דף נ״ב ע״ב, וגם שם הגי׳ ר׳ שמעון בן לקיש, ודברי הירושלמי והב״ר מובאים בתוס׳ סוכה י״ב ע״א ד״ה בפסולת: (ב) חמשה שמות. ב״ר שם אות י״ב וירושלמי תענית פ״ג ה״ג דף ס״ו ע״ג: (ג) עב שהוא מעבב פני הקרקע. כן הביא הילקוט בטעות, ובמדרש ב״ר אשר משם הועתק הילקוט הגי׳ שהוא מעבב פני הרקיע, ובילקוט בראשית רמז כ׳ הביא נכון שהוא מעבב פני רקיע, וגם בילקוט נרשם בצדו ״נ״א הרקיע״ וגם בירושלמי שם נאמר נכון שהוא מעבב את הרקיע, ובירושלמי שם

את פני הרקיע. (ד) איד שהוא שובר בעלי שערים. ענן שהוא עושה את הבריות ענוים אלו על אלו. (ה) נשיאים שהוא עושה הבריות נשיאים אלו על אלו. חזיז שהוא עושה חזיונות ברקיע ומשרה רוח הקדש על הבריות, (ו) כמד״א חזון ישעיהו (ישעיה א א):

מזמור קלו

[א] **הודו** לה׳ וגו׳. (א) אמר ריב״ל הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו, עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה, (ב) ואריב״ל הני עשרים וששה כי לעולם חסדו כנגד מי, כנגד כ״ו דורות שברא הקב״ה [בעולמו], ולא נתן להם תורה, וזן אותם בחסדו. (ג) למה נקרא שמו הלל הגדול, אמר רבי יוחנן מפני שיושב הקב״ה ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה. (ד) מהיכן הלל הגדול, (א״ר יהודה) [ר׳ יהודה אומר] מהודו ועד על נהרות בבל, ר׳ יוחנן אומר משיר המעלות ועד על נהרות בבל, רב אחא ברבי יעקב אמר מכי יעקב בחר לו יה עד על נהרות בבל:

[ב] (ה) **לעושה** נפלאות גדולות לבדו. וכי אחר עשה עמו דבר שהוא אומר לבדו, אלא הוא לבדו יודע מה פלאים עושה, כיצד אדם נתון על המטה והנחש לפניו על הארץ, בא לעמוד הרגיש לו הנחש מלפניו, ואינו יודע מה פלאים עשה הקב״ה עמו, ומי יודע הקב״ה, וכה״א רבות עשית אתה ה׳ אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך (תהלים מ ו), אין לי להעריך שבחך, ואיני כדאי לספר נפלאותיך:

[ג] (ו) **א״ר** אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, (ז) שנאמר לבדו, וכדדרש רב יוסף מאי דכתיב אודך ה׳ כי אנפת בי (ישעיה יב א), במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהלכו לסחורה ישב לו קוץ לאחד מהם, התחיל מחרף ומגדף, לימים שמע שטבע ספינת חברו בים, התחיל מודה ומשבח, לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני:

[ד] **לרוקע** הארץ על המים. (ח) שנו רבותינו שלשה משקין אסורין משום גלוי, מים ויין וחלב. (ט) מים מנין, שנאמר לרוקע הארץ על המים, הלב

הערות ותקונים

שם הביא ראיות מקרא על המשה שמות: (ד) איד שהוא שובר בעלי שערים. בב״ר שהוא שובר אידן של בעלי שערים, ובירושלמי נשמט זה, והערוך בערך אד הביא דברי הב״ר ומלת ״אידן״ לא הביא רק שהוא שובר לבעלי שערים, וכן הביא הילקוט בשם ב״ר בראשית רמז כ׳: (ה) נשיאים שהוא עושה הבריות נשיאים אלו על אלו. כ״ה בב״ר, אבל בירושלמי שהוא עושה בעלי בתים כנשיאים, מעלה נשיאים מקצה הארץ: (ו) כמד״א חזון ישעיהו. כ״ה בב״ר, אבל בירושלמי הגי׳ חזיז שהוא עושה את הרקיע חזיונות חזיונות, ה׳ עושה חזיזים:

(א) אריב״ל הודו למי שגובה חובתו. פסחים קי״ח ע״א ושם הגי׳ אמר רב חסדא, אבל בגליון כתוב ס״א אמר ר׳ יהושע בן לוי: (ב) ואריב״ל. זה מוקדם שם בגמרא: (ג) למה נקרא שמו הלל הגדול. שם בגמרא: (ד) מהיכן הלל הגדול. שם: (ה) לעושה נפלאות גדולות לבדו. גרסת בילקוט ״מדרש״, וכוונתו למדרש שו״ט מזמור ק״ו אות א׳, וכן הביאו ברמז התס״ד בשם המדרש: (ו) א״ר אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו. בילקוט חסר הציון מהמאמר הזה, והוא בנדה ל״א ע״א, אולם שם בגמרא מתחיל דרש ר׳ יוסף מאי דכתיב אודך ה׳ כי אנפת בי ט׳ ואח״כ סיים שם והיינו דא״ר אלעזר מאי דכתיב עושה נפלאות גדולות לבדו וברוך שם כבודו לעולם אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, ובעל הילקוט בראותו כי נמצא דרשה על עושה נפלאות גדולות לבדו חשב שהוא על הכתוב במזמור קל״ו, והלינו במזמור הזה, אולם בגמרא שם מלת ״גדולות״ הוא בטעות, וגם הסנידה שמה במסגרת, וצ״ל עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם, והוא הכתוב במזמור ע״ד י״ח וי״ט, ועל הכתוב הזה סמך ר׳ אלעזר דרשתו: (ז) שנאמר לבדו. זה הוא מדברי הילקוט, ורש״י כתב שם לבדו הוא יודע שהוא נס, אבל בעל הנס אינו מכירו: (ח) שנו רבותינו. משנה תרומות פ״ח מ״ג, ובילקוט שם חסר הציון: (ט) מים מנין. גם על זה חסר הציון בילקוט שם

מנין, שנאמר ותפתח את נאד החלב [ותשקהו ותכסהו] (שופטים ד יט), יין מנין, דכתיב כל נבל ימלא יין (ירמיה יג יב):

[ה] (י) **תניא** ר' יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינם יודעים מה רואות, עומדין ואינם יודעין על מה עומדים, הארץ על מה היא עומדת, על העמודים, שנאמר המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון (איוב ט ו), ועמודים על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים, ומים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים (תהלים קד ו), והרים על הרוח, שנאמר כי (הנני) [הנה] יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), ורוח בסערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח ח), (יא) וסערה תלוי בזרועו של הקב"ה, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז), וחכמים אומרים על י"ב עמודים עומדת, שנאמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל (שם לב ח), וי"א על ז' עמודים עומדת [שנאמר חצבה עמודיה שבעה (משלי ט א)], ר' אלעזר בן שמוע אומר על עמוד א' עומדת, וצדיק שמו, שנאמר וצדיק יסוד עולם (שם י כה):

[ו] (יב) **למכה** מצרים בבכוריהם. בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות, א"ל כחצות הלילה ומת כל בכור, נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה, בואו והוציאו את העברים האלו מבינינו, ואם לאו אנו מתים, השיבו להם ואמרו אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן, מה עשו נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוצא את העם הזה שבשבילם רעה תבא עלינו ועליך, אמר לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות מיד יצאו ונטלו כל אחד חרבו והרג את אביו, (יג) שנאמר למכה מצרים בבכוריהם, למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם, ר' אבין בשם ר' יודא בן פזי אמר בתיה בת פרעה בכורה היתה, ובתפלתו של משה נצולה, דכתיב טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה (משלי לא יח), (יד) ליל כתיב, כד"א ליל שמורים הוא לה' (שמות יב מב):

[ז] (טו) **לגוזר** ים סוף לגזרים. עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, נבקעו ונעשו כמין כפה, שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו (חבקוק ג יד), (טז) נחלק לשנים, שנאמר נטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד טז), נעשה יבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה (שם טו יט), נעשה כמין טיט, שנאמר דרכת בים סוסך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), נעשה פרורין, שנאמר אתה פוררת

הערות ותקונים

שם, והוא מילמדנו, ומובא בילקוט שופטים רמז מ"ה בשם הילמדנו: (י) תניא ר' יוסי אומר. חגיגה ב' ע"ב, והילקוט הביא המאמר הזה כי מובא בו לראי' הכתוב לרוקע הארץ על המים: (יא) וסערה תלוי בזרועו של הקב"ה. הערוך בערך זרע הביא המאמר מחגיגה וכתב פי' הכל תלוי בגבורתו של הקב"ה והגבורה היא זרועו כדכתיב לך זרוע עם גבורה עכ"ל: (יב) למכה מצרים בבכוריהם בשעה ששלח הקב"ה. גרסה בילקוט בגליון תנחומא, והוא בתנחומא שלנו בא אות י"ח, ונשנה גם בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ה ע"א), ושם הוא בלשון ארמית, ועיין בתנחומא שם הערה ק"ל, ולפנינו מן המאמר ששים רבוא הרגו הבכורות וכן המאמר מר' אבין העתיק בעל הילקוט מן הפסיקתא ולא מן התנחומא, וערב ב' מאמרים יחד: (יג) שנאמר למכה מצרים בבכוריהם למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן. מובא במנות הלוי להר"ש אלקבץ דף קל"ח ע"א: (יד) ליל כתיב כד"א ליל שמורים הוא לה'. בפסיקתא שם בהערה ס"ב הבאתי עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ליל שני של פסח, ליל שמורים טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה בליל חג הפסח: (טו) לגוזר ים סוף לגזרים עשרה נסים נעשו לאבותינו. בילקוט שם ברמז תתפ"ג ד"ה לגוזר ים סוף לגזרים הביא רק התחלת המאמר עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, ולא חושב העשרה נסים בפרוטרוט, וציינו בצדו כתיב בתרי עשר ברמז תק"ס, ויש לתקן תקס"ה ושם ד"ה נקבת במטיו הביא המאמר בפרוטרוט בשם המכילתא והוא במכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ד' ד"ה ואתה הרם את מטך, והמוסיף אשר הוסיף המאמר אל המדרש לא רצה לקצר והעתיק המאמר כלו, וכן מועתק המאמר בתנחומא הנדפס בשלח אות י' מהמכילתא: (טז) נחלק לשנים. כ"ה גם בילקוט שם ברמז תקס"ה, ובמכילתא לפנינו נחלק לשנים עשר, והאיפת

בעזך ים (תהלים עד יג), נעשה סלעים, שנאמר שברת ראשי תנינים על המים (שם), נעשה גזרים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, נעשה ערמות, שנאמר וברוח אפיך נערמו מים (שמות טו ח), נעשה כמין נד, שנאמר נצבו כמו נד (שם שם), הוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים שנאמר ויוציא נוזלים מסלע (תהלים עח טז), (יז) קפא המים משני חלקים, ונעשה (יח) כמין בולוס של זכוכית, שנאמר קפאו תהומות (שמות טו ח)

[ח] **לגוזר** ים סוף לגזרים. וכתיב נותן לחם לכל בשר (פסוק כה), (יט) מלך בשר ודם עומד במלחמה, אינו יכול לא לזון חיילותיו, (כ) ולא לספק להם אפסניות, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא ה' איש מלחמה (שמות טו ג), שנלחם במצרים, ה' שמו (שם שם), שזן ומפרנס לכל בריותיו, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, וכתיב נותן לחם לכל בשר:

[ט] (כא) **א"ר** (שמעון) [שמואל] בר נחמני קשה הפרנסה מן הגאולה, שהגאולה ע"י שליח, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח טז), והפרנסה ע"י הקב"ה, שנאמר האלהים הרועה אותי (שם שם טו), (כב) ר' יהושע דסיכנין אומר יותר מקריעת ים סוף, דכתיב לגוזר ים סוף לגזרים, וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר:

[י] (כג) **תנא** דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני אדם אחד שהיה בו מקרא ואין בידו משנה אמר לי רבי רוצה אני לומר לפניך דבר אחד ומתירא אני שמא תקפיד אמרתי לו ח"ו אם אתה שואלני בדבר תורה, א"ל ר' מפני מה כתיב נותן לחם לכל בשר, וכתיב נותן לבהמה לחמה (תהלים קמז ט), וכי אין אדם מכין לחמו, א"ל זהו דרך ארץ עושה בידיו והקב"ה מברך מעשה ידיו, שנאמר למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך (דברים יד כט), יכול יהא יושב ובטל, ת"ל אשר תעשה (שם שם) א"ל תשובה זו היא שטה ראשונה שאמרתי לך, והיא מקובלת בעיני, אמר לו בני אשיבך צא ולמד מן השוטה כשנטלה ממנו חכמה אינו יכול לפרנס עצמו שעה אחת, כך בני אדם כשנטלה מהם דעה חשובים כבהמה וכחיה ועוף, והקב"ה מחלק מזונות לכל באי עולם:

[יא] **למכה** מלכים גדולים. וכתיב ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם] אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב ט), (כד) אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל וחומה, והיה קשה מכל הבריות, וארוך מכל המגדל, ורגליו מגיעות לארץ, ואין כל בריה בעולם יכולה לעמוד לפניו מה עשה הקב"ה (כה) כפת שר שלו, שנאמר ואשמיד פריו ממעל [ושרשיו מתחת] (שם שם), והפילו ממקומו ומסרו לישראל. (כו) אמרו חכמים קשים היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחיילותיו, וכשם

הערות ותקונים

והאיפת לדק מחקו: (יז) קפא המים משני חלקים. כ"ה גם בילקוט, ובמכילתא הקפיא להם את הים לשני חלקים, והאיפת לדק מחק המלות „לשני חלקים": (יח) כמין בולוס של זכוכית. כ"ה גם בילקוט, אבל במכילתא לפנינו בטעות כמין כלים של זכוכית, וגם הערוך בערך בלס ב' הביא המכילתא הקפא הים לשני חלקים ונעשה כמין בולוס של זכוכית, וכתב פי' בולוס מראה של זכוכית, ועיין בערוך השלם, ובתנחומא שם הביא ונעשו ככלי זכוכית וצ"ל ונעשו כבולוס של זכוכית: (יט) מלך ב"ו. מכילתא מסכתא דשירתא פ"ד ד"ה ה' איש מלחמה: (כ) ולא לספק להם אפסניות. וכ"ה בילקוט שם, אבל במכילתא בטעות אכסניות וצ"ל אפסניות, ומורגל במדרשים למלך שהיה מחלק אפסניות ודומיהם, ופי' ביוני שכר אנשי המלחמה, עיין ערוך השלם: (כא) א"ר שמעון בר נחמני. בילקוט שם גרסה ב"ר פל"ז והוא שם באות ג', וכן הוא בב"ר פ"כ אות ט' ולעיל במזמור פ' אות ב', ותקנתי ר' שמואל בר נחמני כמו שהוא בילקוט ובכל המקומות והוא טעות המעתיק אשר העתיק מן הילקוט אל המדרש: (כב) ר' יהושע דסיכנין אומר. כ"ה בילקוט, אבל בב"ר פ"כ ופל"ז הגי' ר' יהושע בן לוי, ובב"ר פ"כ הגי' גדולה מקריעת ים סוף, ובפל"ז הגי' כקריעת ים סוף והגי' כקריעת ים סוף, נכונה, עיין בהרד"ל שם: (כג) תנא דבי אליהו. הוא מן תדב"א פי"ד, והילקוט כשהביא מאמרם מן תדב"א הביא תמיד „תאנא דבי אליהו", ובילקוט שם גרסה בצדו „כתוב ביהושע רמז ט"ו", מוסב על לגוזר ים סוף, ושם הביא מאמר בשם ילמדנו קריעת ים סוף בזכותו של אברהם שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים כו', והגליון תנחומא בילקוט שם נשמט ממקומו ומוסב על למכה מלכים גדולים שמובא כאן באות י"א: (כד) אמרו רבותינו. בילקוט הגליון תנחומא מוסב על זה המאמר, והוא בתנחומא דברים אות ה', וכן מובא בילקוט עמוס רמז תקל"ט בשם התנחומא, ועיין מ"ש שם בהערה י"ד: (כה) כפת שר שלו. לזה כוון רש"י בפי' על התורה דברים ב' ל"א ע"ש: (כו) אמרו חכמים.
תנחומא

שאמרו שירה על מפלת פרעה, כך היו ראויין לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג, אלא שבא דוד ואמר עליהם שירה, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם, למכה מלכים גדולים, ולעוג מלך הבשן:

[יב] (*כו) **אמר** ר' שמעון בן לקיש משום בר קפרא פליט היה שמו, שנאמר ויבא הפליט (בראשית יד יג), ולמה נקרא שמו עוג, שבא ומצא אברהם שעוסק בעוגת הפסח, (כז) כשבא משה וישראל לתחומא דאדרעי, אמר ליה משה נחנה כאן ולמחר אנו נכנסין בשחרית וכובשין אותה, עמדו שחרית ועדיין לא היתה העין רואה, תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ, אמר משה איני יודע מה אני רואה, חומה אחרת בנו אלו בלילה, א"ל הקב"ה משה זה שאתה רואה עוג הוא, אמר רבי יוחנן אורך רגליו היו (כח) י"ח אמה, עוג היה תולש הר וזורקו לישראל, אמר ליה אל תתירא משה היה נוטל צרור ומזכיר עליו שם המפורש וסומכו, ישראל היו אומרים ארורים הם הידים שכך זורקות, (כט) והאמורים היו אומרים ארורים הם הידים שכך סומכות:

מזמור קלז

[א] **על** נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון. (א) א"ר יהודה אמר רב מלמד שהראה הקב"ה לדוד חרבן בית ראשון וחרבן בית שני. חרבן בית ראשון שנאמר על נהרות בבל. בית שני דכתיב זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה:

[ב] (ב) **כיון** שהגיע ירמיהו לנהר פרת, ענה נבוזראדן ואמר ליה אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל (ירמיה מ ד), חשב ירמיהו בלבו ואמר אם הולך אני עמהם לבבל אין מנחם לגלות הנשאר מהם, [יצא לו מהם], נטלו הגליות את עיניהם וראו את ירמיהו שפירש מהם, געו כלם בבכיה וצווחו רבינו ירמיהו הרי אתה מניחנו, שם בכו, שנאמר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו, ענה ירמיה. ואמר להם מעיד אני עלי שמים וארץ אלו בכיתם בכיה אחת עד שאתם בציון לא גליתם:

[ג] (ג) **שם** ישבנו גם בכינו. [מה ת"ל שם ישבנו], מלמד שלא היה להם ישיבה משיצאו מירושלים עד שהגיעו לפרת אמרו אלוהיהן של אלו רחמן הוא, וכיון שמסבירין לו פנים הוא חוזר ומרחם עליהם, שמא ישובו ויתחברו כלם ויקראו לאלהיהם ויעזרם ולא הועלנו כלום, לפיכך היו דוחקים אותם ומריצין אותם בעל כרחם, שנאמר על צוארינו נרדפנו וגו' (איכה ה ה), קלים היו רודפינו (שם ד יט): גם בכינו. מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל, רבי יוחנן אמר הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג נבוכדנצר הרשע, כשהיו ישראל שרויין בארץ [ישראל] לא היו שותין אלא ממי גשמים וממי נוזלים וממי מעינות, כיון שגלו לבבל שתו ממי הפרת ומתים מהם הרבה לפיכך היו בוכים על ההרוגים שהרגו

הערות ותקונים

תנחומא שם, ומובא גם בילקוט סוף פ' חקת רמז תשס"ה בשם התנחומא: (*כו) אמר רשב"ל. בילקוט תהלים שם ליתא בלדו אלה הדברים רבה, והוא בפ"א אות כ"ה, ועיין ב"ר פמ"ב אות ח': (כז) כשבא משה וישראל. הוא במדרש שם במאמר שלפניו אות כ"ד, ומובא גם בילקוט דברים רמז תת"י: (כח) י"ח אמה. כ"ה במדרש ובילקוט תהלים, ובילקוט דברים שם ל"ח אמה, ואין ספק שצ"ל גם שם י"ח אמה כמו שהוא במדרש ובילקוט תהלים, וכן העתיק אל המדרש שו"ט: (כט) והאמורים היו אומרים ארורים הם הידים שכך סומכות. במדרש דב"ר ובילקוט דברים מובא לנכון ברוכות הידים שכך סומכות, רק בילקוט תהלים בטעות ארורות הם הידים, וכן נעתק המדרש שו"ט מן הילקוט תהלים:

(א) א"ר יהודה אמר רב. ילקוט תהלים שם מגמרא גיטין נ"ז ע"ב: (ב) כיון שהגיע ירמי' לנהר פרת. בילקוט תהלים שם נרשם בגליון פסיקתא רבתי הוא בפכ"ו פסקא ויהי בעת מסרהה הלאן: (ג) שם ישבנו גם בכינו. מכאן הוא מפסיקתא רבתי פכ"ח פסקא על נהרות בבל: באותה

בהם אויביהם, ועל מתים שמתו בדרך [ולא הניחם לקוברם], ועל ההרוגים שהרג בהם פרת, ולא עוד אלא שהיה נבוכדנצר יושב בספינה, הוא וכל גדוליו וכל שריו, ועמהם כל מיני זמר, שנאמר וכשדים באניות רנתם (ישעיה מג יד), וכל מלכי יהודה מושלכים בשלשלאות של ברזל, והולכין ערומים על שפת הנהר, נשא נבוכדנצר הרשע את עיניו וראה אותם, אמר לעבדיו מפני מה הללו הולכין בקומה זקופה בלא משאוי, אין לכם משא שיתנו על צוארם, (ד) באותה שעה הביאו ספרים, ועשו אותם כחמת, ומלאו אותם חול, והניחו על כתפם, עד שנכפף קומתם, ואמרו על עצמם על צוארינו נרדפנו (איכה ה ה), באותה שעה געו כל ישראל בבכיה, עד שעלתה שועתם למרום, א"ר אחא בר אבא באותה שעה בקש הקב"ה להחזיר כל העולם לתוהו ובהו, אמר הקב"ה כל מה שבראתי לא בראתי אלא בשביל אלו, שנאמר וגם אני אכה כפי אל כפי והנחתי חמתי (יחזקאל כא כב), עולם שבראתי לא בראתי אלא בשתי ידי, שנאמר אף ידי יסדה ארץ (ישעיה מח יג) אחריבנו. (ה) א"ר אלפא בר קרויא באותה שעה נכנסו כל מלאכי השרת לפני הקב"ה, ואמרו לפניו רבונו של עולם העולם כלו ומלואו שלך, לא דייך שהחרבת דירתך של מטה, אלא שתחריב בית דירתך של מעלה, אמר להם (ו) וכי תנחומין אני צריך, (ז) אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף, שנאמר ועד זקנה אני הוא (שם מו ד), על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני (שם כב ד), (ח) [אל תוסיפו לא אמר אלא תאיצו], אמר להם תנחומין הללו שאתם מנחמים אותי ניאוצין הן לפני, רדו מלפני ושאו המשאוי מעליהם, מיד ירדו מלאכי השרת ונטלו המשאוי מעליהם, ולא מלאכי השרת בלבד, אלא אף הקב"ה נשא בעצמו, שנאמר למענכם שלחתי בבלה (שם מג יד). (ט) [וכל ישראל באים הגולה] (י) יצאו לקראתם בני בארי ובני מדינות אחרות, (יא) והיו רואין אותן ערומים, מה עשו בני בארי הפשיטו את עבדיהם ואת

הערות ותקונים

(ד) באותה שעה הביאו ספרים ועשו אותם כחמת ומלאו אותם חול והניחו על כתיפם. בפסיקתא רבתי שם ליתא זה רק שם הגי' מיד נטלו משאוי והניחו על כתיפם, וזה הוסיף הילקוט ונובע מהתרגום איכה ה' ה' על הכתוב על צוארנו נרדפנו שתרגם כד הוינא אזלין בשביתא חמא נבוכדנצר רשיעא סרכיא דבני ישראל דאזלין ריקנין, פקיד לחייטא ספרי אוריתא ולמעבד מנהון גואלקין (בלשון סורי פי' שקים) ומליאו יתהון מן פרידא די על ספר פרת וטען יתהון על טוריהן: (ה) א"ר אלפא בר קרויא. כ"ה בילקוט ובפסיקתא רבתי א"ר תחליפא בר קרויס: (ו) וכי תנחומים אני צריך. בפסיקתא רבתי שם נוסף או בשר ודם אני שאני צריך תנחומיכם: (ז) אני מכיר בראש. זה נשמט בפסיקתא רבתי: (ח) אל תוסיפו. הוספתי כמו שהוא ברבתי: (ט) וכל ישראל באים הגולה. זה חסר בילקוט, ונמצא ברבתי, וכן הוספתי: (י) יצאו לקראתם בני בארי כו' מה עשו בני בארי. כ"ה בפסיקתא רבתי שם והועתק להילקוט, ומהילקוט נוסף אל המדרש שו"ט. הרב החכם הגדול מהר"ס פרידמאן שם בהערה כ"ד כתב וז"ל לא מצאתי מי ספרם אותן בני בארי מי הם, ומסגנון הספור מוכח שבני ארץ ישראל הם, ולדעתו הם משפחה ממשפחת בני אשר והוא בארי שהוזכר בדה"א ז' ל"ו אלא שהוא שם חסר אל"ף, ועניין המאורע הוא שכשהוליט גולי ירושלים נרגלה בארץ חמת שהוא סמוך לגבול אשר, שהיה נבוכדנצר יושב שם, יצאו בני בארי לעשות חסד עמהם עכ"ל: ומצאתי מה שהביא בזה ידידי הרב החוקר הגדול הרא"א הרכבי בספרו היהודים ושפת הסלאווים לד 127 בשם חכם אחד וז"ל במדרש שו"ט מזמור קל"ז ולא עוד שהי' נבוכדנצר יושב בספינה כו' יצאו לקראתם בני בארי כו', מי הם בני בארי אלה? עכ"פ אינם מיושבי א"י, כנראה מהמשך הסי' המעשה הזה בגולה על נהרות בבל, ואף שנאמר נשה הקב"ה עליהם חסד מכל א"י, הוא אינו אלא ט"ס וצ"ל מכל הארצות, וזהו כנגד בני מדינות אחרות הנזכרים שם, אשר לא חסה עינם על השבוים כמו בני בארי ולא דברו עליהם אל המלך, אבל מי ומי המה בני בארי אלה? נראה כי היא ארץ איבעריא היא ארץ קוקאזום וקרא להם המדרש בני בארי כדרכי מדרשי א"י לסבב שמות ולכנותם בשם עברי הדומה באותיותיו לשם הנכר, גם נודעו אנשי קוקאזום ליפי תואר ויפי מראה עד היום, עיין עוד שם גם מן לד 120 והלאה: (יא) והיו רואין אותן ערומים. בפסיקתא רבתי הגי' והיו רואים אותם מוטלים בשלשלאות של ברזל היו מתמהין ובוכים עליהם ואומרים עם ה' אלה ומארצו יצאו

שפחותיהם והקריבום דורון לפני נבוכדנצר, (יב) אמרו לו שמא מלך אוהב ערומים אתה, אמר להם לכו והלבישו את בני ישראל, מה שכרן של בני בארי, נטה הקב"ה עליהם חסד מכל ארץ ישראל, (יג) והם יפים יותר, אמרו כל אדם שנכנס שם אינו מבקש לצאת בלא עבירה, מהו גם בכינו, שהיו בוכים ומבכים עמהם הקב"ה:

[ד] (יד) **על** ערבים בתוכה תלינו כנורותינו כי שם שאלונו שובינו דברי שיר. אמר להם נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים [והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם] הכינו עצמכם עד שאנו אוכלין ושותין אני מבקש שתעמדו ותיקשו לפני בכנורות שלכם, כדרך שהייתם מקישין לפני אלהיכם, מסתכלים אלו באלו ואמרו לא דיינו שהחרבנו את מקדשו, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש לפני (טו) הננס הזה:

[ה] (טז) **היה** רבי יצחק בר טבלא אומר למה"ד למלך ב"ו שנשא בת מלכים אמר לה עמדי והשקיני כוס אחד, ולא רצתה להשקותו, כעס עליה והוציאה מתוך ביתו, והלכה ונשאת למוכה שחין, אמר לה עמדי והשקיני כוס אחד, אמרה לו ריקה בת מלכים הייתי ונשאתי למלך, ועל שאמר לי השקיני כום אחד ולא רציתי להשקותו, כעס עלי והוציאני מתוך ביתו, שאילו השקתיו הייתי מוסיף על כבודי כבוד, עכשיו אתה אומר לי עמדי והשקיני, עמדו כלם ושלטו בעצמם, ונטלו אליוני ידיהם לתוך פיהם ומרצצים אותם. שירו לנו משיר ציון לא נשיר לא נאמר, אלא איך נשיר, מראים אצבעותיהם (יז) ואומרים היינו כפותים, (יח) ונתקטעו אצבעותינו, וכה"א ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא וגו', ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח טו), שם היו אלא שלא היו יכולים להקיש בכנורות, ומניין שחזרו אותן הלוים שגלו מתוכה שנאמר (ורבים מראשי האבות והלוים) (יט) [ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים] אשר ראו את הבית הראשון וגו' (שם ג יב), (כ) כיון שידע בן נבוכדנצר עמד והשליך מישראל תלי תלים של הרוגים, אף על פי שהרגו מהם הרבה היה להם שמחה שלא אמרו שירה לפני עבודה זרה, שנאמר ותוללינו שמחה, באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל אתם שלטתם בעצמכם וקטעתם אצבעות ימינכם, אף אני השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב ג) ואינה חוזרת, אלא אזכיר אתכם, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני:

[ו] (כא) **תניא** סד אדם את (כל) ביתו [בסיד] ומשייר דבר מועט זכר לירושלים, [עושה אדם עסקי סעודה ומשייר דבר מועט זכר לירושלים], עושה אשה תכשיטיה ומשיירת דבר מועט זכר לירושלים, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני: (כב) ומשחרב בית המקדש רבו פרושים בישראל, לא היו אוכלים בשר

הערות ותקונים

ילאו (יחזקאל כ"ו כ') דבודאי דאילו הם, בזרע אפרים הגיה בודאי אליהם עשה להם: (יב) אמרו לו שמא מלך אוהב ערומים אתה. בפסיקתא רבתי אמר להם על מה אתם עושים כך אמרו לו אנו אומרים שמא מלך אוהב ערומים אתה אמר להם הואיל ואינו אלא דרך בזיון לכו והלבישום לישראל: (יג) והם יפים יותר. בפסיקתא רבתי הגי' ואין לך בארץ ישראל שהיו יפים ביותר אלא בני בארי: (יד) על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו, עד היה ר' יצחק בר טבלא אומר. הוא מרבתי פל"א פסקא ותאמר ציון ד"ה ד"א ותאמר ציון בשעה שבא נבוכדנצר ושרף את בית המקדש: (טו) הננס הזה. נבוכדנצר ננס וקטוע היה: (טז) היה ר' יצחק בר טבלא אומר. מכאן הוא בפכ"ח פסקא על נהרות בבל ומן עמדו כלם ושלטו בעצמם הוא מפל"א שם במאמר שהבאתי בהערה י"ג: (יז) ואומרים היינו כפותים. בפסיקתא רבתי שם היו כפותינו חזקים כברזל: (יח) ונתקטעו אצבעותינו וכה"א ואקבצם וגו'. בנתים חסר איזה שורות אשר השמיט בעל הילקוט מהרבתי: (יט) ורבים מראשי האבות והלוים. תקנתי ורבים מהכהנים והלוים וראשי אבות הזקנים כמו שהוא בקרא, וגם בפסיקתא הוא כמו שהועתק בילקוט בטעות: (כ) כיון שידע בן נבוכדנצר. זה הועתק בילקוט מן הרבתי פסקא כ"ח פסקא על נהרות בבל. והסיום באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל הוא מפסקא ל"א ותאמר ציון וערב מאמרים שונים יחד כדרכו: (כא) תניא סד אדם. תוספתא סוף סוטה: (כב) ומשחרב בית המקדש. תוספתא שם ובגמרא ב"ב ס' ע"ב מתחיל

בזה

ולא היו שותין יין, נטפל להם רבי יהושע אמר להן בני מפני מה אין אתם אוכלים בשר ושותין יין, אמרו לו נאכל בשר (כג) שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח [ועכשיו בטל], ונשתה יין שבכל יום היה מתנסך על המזבח ועכשיו בטל, (כד) א"ל אף תאנים וענבים לא נאכל שמהם מביאים בכורים, לחם לא נאכל שמהם מביאים שתי הלחם בעצרת, ולחם הפנים (כה) בכל שבת ושבת, מים לא נשתה שממנו היו מנסכים מים בחג, שתקו, אמר להם שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, (כו) דא"ר יהושע אין גוזרין גזרה אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה, מאי קרא (כז) א"ר אדא בר אהבה (כח) במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו (מלאכי ג ט), אי איכא הגוי כלו אין, ואי לא לא, אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט [וכמה א"ר יוסף אמה על אמה אר"ח כנגד הפתח, עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר דבר מועט], ומאי ניהו, א"ר פפא (כט) כסא דהרסנא, עושה אשה תכשיטיה ומשיירת דבר מועט, ומאי ניהו, אמר רב (ל) בת צדעא, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, מאי על ראש שמחתי, א"ל זה אפר מקלה שבראש התנים, אמר ליה רב פפא לאביי היכא מנח לה, אמר ליה במקום תפילין, שנאמר לשום לאבלי ציון [לתת להם] פאר תחת אפר (ישעיה סא ג):

[ז] (לא) **רבי** דוסא אמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני מלעשות נסים, (לב) רבי זעירא אמר בשם רשב"ל, את מוצא כיון שגרמו העונות, ונכנסו גוים לירושלים, נטלו גבורי ישראל וכפתו ידיהם לאחוריהם, אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), בני נתונים בצרה (לג) ואני רואה, כביכול השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב ג), ובסוף גלה אותם לדניאל ואתה לך לקץ (דניאל יב יג), א"ל ליתן דין וחשבון, א"ל ותנוח (שם), א"ל נייחא לעולם, א"ל ותעמוד (שם). (לד) [אמר לפניו רבון העולמים עם מי, עם הצדיקים, או עם הרשעים, א"ל לגורלך (שם) עם הצדיקים כיוצא בך א"ל אימתי], (לה) א"ל לקץ הימים, או לקץ הימין, א"ל לקץ הימין שהיא משועבדת, א"ל הקב"ה קץ נתתי לימיני כל זמן שבני משועבדים תהא ימיני משועבדת עמהם, גאלתי בני גאלתי ימיני, הוא שדוד אמר למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו (תהלים ס ז), רבון העולמים עשה להם בשביל ידידיך אברהם יצחק ויעקב, וכל זמן שאין להם זכות, עשה להם בשביל ימינך ועננו, א"ל הקב"ה אני עושה, שנאמר חשף ה' את זרוע קדשו [וגו'] (ישעיה נב י), וכתיב הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (תהלים צח א):

הערות ותקונים

בזה התחלת המאמר, והילקוט התחיל מן תניא סד אדם שהוא באמצע שם, והביא בתחלה כלשון התוספתא, ובגמרא הגי' משחרב בית המקדש בשניה: (כג) שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח ועכשיו בטל. הוא לשון התוספתא, ובגמרא הגי' שממנו מקריבין ע"ג מזבח ועכשיו בטל: (כד) א"ל אף תאנים. הוא לשון התוספתא, ובגמרא הוא בסגנון אחר: (כה) בכל שבת ושבת. זה נשמט בתוספתא: (כו) דא"ר יהושע אין גוזרין גזירה. הוא מגמרא שם, אבל בגמרא מובא סתמי ולא בשם ר' יהושע: (כז) א"ר אדא בר אהבה. בגמרא ב"ב שם הוא סתמי, רק כן מובא בשמו בגמרא ע"ז ל"ז ע"א, ובגמרא הוריות ג' ע"ב אמר רב אדא בר אבא, יותר נכון שצ"ל רב אדא בר אהבה: (כח) במארה אתם נארים. ע"ש בפי' הרשב"ס: (כט) כסא דהרסנא. מין דגים קטנים, עיין ערוך הרסנא: (ל) בת צדעא. עיין ערוך ערך בת צידעא: (לא) ר' דוסא אמר. מצוין בילקוט פסיקתא, והוא בפסקא ותאמר ציון (דף קל"א ע"ב), וע"ש מה שהעירותי בהערה נ"ט: (לב) ר' זעירא אמר בשם רשב"ל. כ"ה בשו"ט גם בדפוס ראשון, אבל בילקוט שם ר' עזריה בשם רשב"ל, ובפסיקתא ר' עזריה ור' אבהו בשם ריש לקיש, ובמדרש איכה פ' גדע בחרי אף הגי' ר' עזריה בש"ר יהודה בר סימון, וכן מובא כן בשם מדרש איכה בילקוט איכה סוף רמז תתקצ"ב בפ' השיב אחור ימינו, ובילקוט תהלים שם הר"ת בשם רשב"ל הכוונה בשם ר' שמעון בן לקיש: (לג) ואני רואה. כ"ה בילקוט, אבל בפסיקתא שם ואני ברוחה: (לד) אמר לפניו. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא, ונשמט בילקוט ואח"כ הועתק כן אל המדרש שו"ט: (לה) א"ל לקץ הימים. צ"ל א"ל לקץ הימין, אמר לפניו רבון העולמים לקץ הימים או לקץ הימין, א"ל לקץ הימין, עיין בפסיקתא בהערה מ"ג:

זכור

[ח] (לו) **זכור** ה' לבני אדום את יום ירושלים. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו ש"ע אתה אומר לנו זכור אנו שכחה מצויה בנו, אתה זכור שאין שכחה לפני כסא כבודך, האומרים ערו ערו עד היסוד בה, (לז) ר' אבא בר כהנא אמר (לח) פגרו פגרו, כד"א חומת בבל [הרחבה] ערער תתערער (ירמיה נא נח), ר' לוי אמר (לט) פינון פינון, כד"א ותער כדה אל השוקת (בראשית כד כ):

[ט] (מ) **זכור** ה' לבני אדום את יום ירושלים. אימתי לכשיעקרו יסודותיה ממנה, האומרים ערו ערו עד היסוד בה:

[י] (מא) **שאלו** את ר' אליעזר דורות אחרונים כשרים מן הראשונים, א"ל עדיכם בבית הבחירה יוכיחו, אבותיכם (מב) העבירו את התקרה, שנאמר ויגל את מסך יהודה (ישעיה כב ח), אבל אנו פעפענו את הכתלים, שנאמר האומרים ערו ערו עד היסוד בה, (מג) ללמדך שכל דור שאינו נבנה בימיו מעלה עליו כאלו החריבו, (מד) מאי טעמא לפי שלא עשה תשובה:

[יא] [(מה) [**רבי** ליונטי] בעון קומי רבי יונה בת כהן שנישאת לישראל חוזרת [ואוכלת], בת ישראל שנישאת לכהן הואיל והיא ראויה לאכול למה אינה אוכלת, אמר לו [כן אמר] ר' זעירא רב ענן בשם רב מהו בת כהן למדת של כהן, כמד"א בת בבל השדודה (פסוק ח) וכי בת בבל היתה אלא שמע מינה שעשתה כמעשה בבל]:

מזמור קלח

[א] (א) **לדוד** אודך בכל לבי וגו'. אמר ישעיה יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ז), ואתם מה לכם לעשות, על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון (שם שם ט), אמרו ישראל מתייראין אנו מפני שונאים, אמר הקב"ה השונאים חציר היו, כלומר כל זמן שהיו קיימים הייתם מתייראים מהם, עכשיו שאבדו, כי רוח ה' נשבה בו (שם שם ז), ממי אתם מתייראים, הרימי בכח קולך וגו' הרימי אל תיראי וגו' (שם שם ט), (ב) אמרו ישראל אימתי אנו מקלסין, כשישלם גמול לרשעים, שנאמר

הערות ותקונים

(לו) זכור ה' לבני אדום אמרו ישראל. גרסה בילקוט שם ברמז תתפ"ו „תנחומא" והוא כי תצא אות י"א ונמצא בפסיקתא זכור (כ"ו ע"א), ושם הוא בשם ר' ברכיה, והילקוט השמיט שם האומר, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ב: (לז) ר' אבא בר כהנא אמר. תנחומא שם ופסיקתא שם, גם בפסקא עניה סוערה (קל"ד ע"ב), ובמדרש איכה פ' זכור ה', גם בפסיקתא רבתי שם, ועיין בפסיקתא עניה סוערה הערה י"ג: (לח) פגרו פגרו. פי' הריסה ונתיצה, כמ"ש הערוך ערך פגר, וז"ל בפסיקתא דזכור ופסקא דעניה סוערה ערו ערו פגרו פגרו, ונתץ את הבית, ת"י ופגר ית ביתא: (לט) פינון פינון. פי' פניה והרקה עד היסוד בה, וכן ת"י ותער כדה ופניאת קולתא, ור' לוי מפרש ערו מלשון הרקה, וכן מובא בערוך ערך פן: (מ) זכור ה' לבני אדום אימתי כו'. בילקוט ברמז תתפ"ו לא הביא המאמר הזה רק רשם בגליון „לעיל ברמז תתמ"ו" ושם הביא מאמר אחד מתוספתא ברכות [פ"א] מנין שאין השכינה חוזרת לתוכה עד שתעשה הר שנאמר [ההר הטוב והלבנון ויהי בשלם סכו, מלינו כשהיא שלם קרוים הר הא אין השכינה חוזרת לתוכה עד שתעשה הר שנאמר] ויקרא אברהם וגו' אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ואומר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קל"ז) אימתי לכשיעקרו יסודותיה ממנה האומרים ערו ערו עד היסוד בה, ועיין במנחת בכורים בתוספתא שם, והמוסיף את המאמר מן הילקוט אל מדרש שו"ט הוסיף כמו שהוא בילקוט ברמז תתמ"ו: (מא) שאלו את ר' אליעזר. ירושלמי יומא פ"א ה"א דף ל"ח ע"ג: (מב) העבירו את התקרה. פי' אבל היסוד לא החריבו כנבוכדנצר: (מג) ללמדך שכל דור. בירושלמי הגי' אמרו כל דור כו': (מד) מ"ט לפי שלא עשה תשובה. הסיום הזה ליתא בירושלמי רק שם בהתחלת המאמר בראשון נבנה ובשני לא נבנה א"ר זעירה הראשונים עשו תשובה השניים לא עשו תשובה: (מה) ר' ליונטי בעון קומי ר' יונה. כל המאמר עד סוף המזמור הוספתי כמו שמובא בילקוט תהלים שם, ונרשם בגלו ירושלמי דיבמות והוא בפ"ט ה"ט דף י' ע"ב, והמוסיף אשר הוסיף כל המזמורים האלה אל המדרש שו"ט, השמיט זה בשגגה, וע"ש בק"ע ובפ"מ:

(א) לדוד אודך. מכאן עד סוף הספר הוא הוספה מן המוסיף אשר הוסיף המזמורים קי"ט ק"כ קכ"א, ומן קכ"ב עד סוף קל"ז נוסף מן הילקוט: (ב) אמרו ישראל אימתי אנו מקלסין כו' עד שנאמר אשרי שיאחז

כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך (עובדיה א טו), מה היה הגמול שנפץ את עוללי ישראל אל הסלע, שנאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע (תהלים קלז ט), אותה השעה מקלסין ישראל בכל לבם להקב"ה, שנאמר אודך בכל לבי, מכאן אתה למד שכל זמן שהרשעים בעולם הם משעבדים את ישראל, ודוחקים אותם, ואינם פנויים לקלס בכל לבם, (ג) ואם אובדים אותה שעה אודך בכל לבי וגו': נגד אלהים אזמרך. נגד סנהדרין, שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), ונגד הנביאים שנקראו אלהים, שנאמר ומשה איש האלהים (דה"א כג יד), ויבא איש אלהים אל עלי (ש"א ב כז), ואף במיתתן נקראו אלהים, שכן אתה מוצא בשמואל (ראיתי) אלהים [ראיתי] עולים מן הארץ (שם כח יג), לכך נאמר נגד אלהים אזמרך, נגד הצרות הבאות עלינו אנו מזמרין לך:

[ב] **אשתחוה** אל היכל קדשך ואודה את שמך. (ד) וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי וגו' (צפניה ג טז), כך כשיאבדו רשעים מן העולם, ישראל מקלסין להקב"ה, כשיבנה היכל ובית מקדשו אותה שעה אשתחוה אל היכל קדשך, למה כי הגדלת על כל שמך אמרתך, אמרו ישראל להקב"ה הגדלת על כל מה שאמרת לנו על ידי הנביאים, ומה אמרת, והיה אחרי כן אשפוך את רוחי וגו' (יואל ג א), והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (שם ד יח), וכה"א אל תיראי אדמה וגו' (שם ב כא), למה, כי הגדיל ה' לעשות (שם שם), וכתיב אז ימלא שחוק פינו וגו' הגדיל ה' לעשות עם אלה וגו' (תהלים קכו ב):

מזמור קלט

[א] **למנצח** לדוד מזמור ה' חקרתני ותדע. אמר צופר הנעמתי החקר אלוה תמצא וגו', גבהי שמים מה תפעל וגו', ארוכה מארץ מדה וגו' (איוב יא ז ח ט), אין אדם עומד עליה, ונעלמה מעיני כל חי (שם כח כא), ומי ידעה אלהים, שנאמר אלהים הבין דרכה וגו' כי הוא לקצות הארץ יביט וגו' (שם שם כג כד), אין אדם יכול להגיע עד סוף מעשיו של הקב"ה, (א) וכן דוד אמר מי ימלל גבורות ה' (תהלים קו ב), אין אדם יכול להגיע לגבורותיו של הקב"ה, וכן משה אמר אלא הוא עומד נצח והוא חוקר את הכל לכן דוד נותן לו את הנצח ומזמר שנאמר למנצח לדוד מזמור: ה' חקרתני. (ב) משל למלך שהיה יושב ואוכל עם אשתו, כשהוא אוכל עמה כתב לה גט ונתן לה, התחילה האשה ואמרה ראו כמה חכם אדוני המלך, ידע שנתתי עיני באחר, ידע שיש לי אוהב, ונתן לי את הגט, (ג) כך אמר דוד חקרני אל ודע לבבי, ששמעתי ליצרי והביא עלי יסורים, לכך נאמר ה' חקרתני ותדע:

הערות ותקונים

שיאחז ונפץ. מחק הרא"פ והביא הגי' אימתי אנו מקלסין להקב"ה בקול גדול כשיאבד את הרשעים וכה"א למעלה מן הפרשה (תהלים קל"ז ח') בת בבל השדודה [אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו], שילם הקב"ה לרשעים קלסו אותו ישראל כי קרוב יום ה' על כל הגוים מה עשו נפלו עוללי ישראל כך שילם להם, שנאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע: (ג) ואם אובדים. הרא"פ הגיה כיון שאבדו אומרים אודך בכל לבי: (ד) וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי. אין שייכות כלל שהביא הכתוב הזה, והרא"פ גורס על כל הצרות הבאות עלינו אנו מזמרין לך ולך אנו משתחוים, שנאמר אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך (תהלים ה' ח'), ואין יראה אלא צרות, וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי:

(א) וכן דוד אמר מי ימלל גבורות ה', אין אדם יכול להגיע לגבורותיו של הקב"ה, וכן משה אמר. זה מחק הרא"פ, ואחרי המלות אין אדם יכול להגיע עד סוף מעשיו של הקב"ה הגיה הוא: „למה שהן הרבה, וכן אליהוא אמר שדי לא מצאנוהו שגיא כח, אין אדם חוקר מעשיו של הקב"ה" אלא הוא לבדו עומד לנצח והוא חוקר את הכל, וראיתי בלוית אמת שהגיה על וכן משה אמר שצ"ל ואפילו משה רבינו שעלה למרום וקיבל את התורה מיד ליד לא עמד על חקר זה: (ב) משל למלך שהיה יושב ואוכל עם אשתו. הרא"פ הוסיף הרבים המלך בה שנתנה עיניה באחד ונתן לה גט: (ג) כך אמר דוד. הרא"פ מחק מן חקרני

[ב] **אתה** ידעת שבתי וקומי וגו׳. אתה ידעת (ד) כשהייתי (ברע) [בשלוותי] לא שכחתיך, וכה״א ויהי כי ישב המלך בביתו וה׳ הניח לו מסביב (ש״ב ז א), שמא לא אמרתי אתה ידעת שבתי וקומי וכשקמתי לברוח (אחרי) [מפני] אבשלום לא קראתי אחריך תגר, אלא מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום (תהלים ג א). (ה) ר׳ יהודה אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו, שנאמר ה׳ חקרתני ותדע וידעת שלא היה לי איפשר בלא אשה לכך נאמר לא טוב היות האדם לבדו. לכך נאמר ה׳ חקרתני. אתה ידעת שבתי וקומי שבתי בג״ע:

[ג] **ארחי** ורבעי זרית. מהו ארחי ורבעי, [זה הזרע כמד״א] מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל (במדבר כג י). זרית (ו) כמו שהאדם זורה בגורן ונוטל את התבואה ומשליך את התבן כך זרית הרביעה ונטלת הטיפה שידעת ועשיתני הימנה:

[ד] **כי** אין מלה בלשוני הן ה׳ ידעת כלה. כך אמר דוד לפני הקב״ה אתה ידעת שבתי וקומי, ולא עוד אלא (על) כל פסיעה ופסיעה שאני עתיד לפסוע כבר גלויה לפניך, וכן אמר הכתוב כי (אתה) [עתה] צעדי תספור (איוב יד טז), ולא מעכשו, אלא עד שלא באתי לעולם, וכה״א לירמיהו בטרם אצרך בבטן ידעתיך (ירמיה א ה), וכן אמר (הכתוב) [ישעיה] לסנחריב יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני (מ״ב יט כח). א״ל שוטה מה אתה סבור, הלא ידעת אם לא שמעת, ושבתך וצאתך ובואך ידעתי ואת התרגזך אלי (שם שם כז), לכך נאמר כי אין מלה בלשוני, (ז) אין מזמור אין נצח אין שיחה שאני עתיד לומר שאינם גלויין לפניך, לכך נאמר כי אין מלה בלשוני הן ה׳ (אתה) ידעת:

[ה] **אחור** וקדם צרתני. מהו אחור וקדם (ח) דו פרצופין נבראו כך היה אדם הראשון מאחוריו היה צורת חוה, וכה״א ויבן ה׳ אלהים את הצלע (בראשית ב כב), לכך נאמר אחור וקדם צרתני וגו׳. (ט) רב ושמואל, חד אמר פרצוף, וחד אמר זנב, בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב אחור וקדם צרתני, אלא למאן דאמר זנב מאי אחור וקדם צרתני, כדאמר ר׳ אמי דאמר ר׳ אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורעניות, פורעניות דמאי, אי לימא משום קללה, הא בתחלה נתקלל נחש ולבסוף חוה ולבסוף אדם, אלא לפורעניות המבול, שנאמר וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה (שם ז כג), (י) ולמאן דאמר פרצוף, הי מיניהו סגיא ברישא, (יא) מסתברא דזכר מסגי ברישא, דתניא לא יהלך אדם אחר אשה בדרך ואפילו היא אשתו, נזדמנה לו על הגשר יסלקנה לצדדין וכל העובר אחרי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא: (יב) ד״א אחור וקדם צרתני. א״ר יוחנן אם זוכה אדם אוכל ב׳ עולמות אחור וקדם, ואם לאו הוא בא ליתן דין והשבון, שנאמר ותשת עלי כפיך כד״א כפך מעלי הרחק (איוב יג כא).

הערות ותקונים

חקרתני אל עד חקרתני ותדע: (ד) כשהייתי ברע. הרא״פ הגיה בשלוותי: (ה) רי״א המזמור הזה אדם הראשון אמרו שנאמר ה׳ חקרתני ותדע וידעת שלא היה לי איפשר בלא אשה. הרא״פ הביא הגי׳ ר״י אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו ד׳ הקרתני ותדע אתה ידעת שבתי וקומי בג״ע וכל השאר מחק מן הספר. והנה לא מצאתי המאמר מר׳ יהודה שהמזמור קל״ט אדם הראשון אמרו, ונמצא רק על המזמור מזמור שיר ליום השבת שאדם הראשון אמרו, עיין פסיקתא דר״כ פסקא שובה ובהערה ע״א, ונמצא במדרש ב״ר פט״ו אות ד׳ הזמין הקב״ה את אדם, הה״ד אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק (תהלים קל״ט ב׳), שבתי בתוך גן עדן, וקומי טירופי מתוכה, מזה תראה שדורש הכתוב על אדם הראשון: (ו) כמו שהאדם זורה בגורן. עיין נדה ל״א ע״א, וגם רש״י בפי׳ לתהלים קל״ט ג׳ כתב ורבותינו דרשו על טיפת תשמיש שהולד נוצר מן הברור שבה ופירושו זרית לשון זורה התבואה לברור את הפסולת שבה עכ״ל: (ז) אין מזמור אין נצח אין שיחה. הרא״פ גרס אין מזמור אין נצוח ואין שירה ואין הלכה שאני עתיד לומר שאינם גלוין לפניך: (ח) דו פרצופין נבראו כך היה אדם הראשון מאחוריו היה צורת חוה. ב״ר פ״ח אות א׳ תנחומא ריש תזריע, ברכות ס״א ע״א, עירובין י״ח ע״א: (ט) רב ושמואל. כל המאמר הוא מגמרא עירובין שם, והרא״פ מחק כל המאמר, ובוודאי נוסף הוא מן המעתיק הראשון, ונמצא גם בדפוס ראשון: (י) ולמאן דאמר פרצוף. הוא בגמרא שם דף י״ח ע״ב: (יא) מסתברא דזכר מסגי ברישא. בגמרא שם הוא בשם רב נחמן בר יצחק: (יב) ד״א אחור וקדם צרתני א״ר יוחנן כו׳. הוא מב״ר ריש פ״ח וי״ר

(יג) א״ר אליעזר (יד) אנדרוגינוס נבראו שנאמר זכר ונקבה (בראם) [ברא אותם] (בראשית א כז), (טו) א״ר שמואל דו פרצופין בראו, ומנסרו ועשהו גב לכאן וגב לכאן, (טז) ר׳ תנחומא בשם ר׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר אומר גולם בראו, והיה מוטל מראש העולם ועד סופו, הה״ד גלמי ראו עיניך. (יז) ר׳ יהודה ברבי נחמיה בשם ר׳ שמעון בשם ר׳ אלעזר מלא כל העולם כלו בראו ממזרח ועד מערב, שנאמר אחור וקדם צרתני, מצפון לדרום, שנאמר מקצה הארץ ועד קצה הארץ (דברים כח סד), (יח) ומנין אף בחללו של עולם, שנאמר ותשת עלי כפיך. א״ר אלעזר (יט) אחור למעשה יום אחרון, וקדם למעשה יום ראשון, הוא דעתיה דר׳ אלעזר, דא״ר אלעזר תוצא הארץ נפש חיה (בראשית א כד), זו רוחו של אדם הראשון, אמר ר׳ שמעון בן לקיש אחור למעשה יום האחרון (כ) וקדם למעשה בראשית, זה דעתיה דריש לקיש, דאמר ריש לקיש ורוח אלהים מרחפת על פני המים (שם שם ב), (כא) זה רוחו של אדם הראשון, (כב) א״ר סימון אחור לכל המעשים וקדם לכל העונשים. (כג) אמר ר׳ שמואל בר תנחום אף קלוסו אינו אלא באחרונה, (כד) הה״ד הללו את ה׳ מן הארץ וגו׳ עד מלכי ארץ וכל לאומים (תהלים קמח ז יא), (כה) א״ר שמלאי כשם שקלוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף, כך בריאתו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף, שנאמר זאת (הבהמה) [החיה] אשר תאכלו (ויקרא יא ב), ולבסוף אשה כי תזריע (שם יב ב): (כו) ותשת עלי כפיך. מכאן לאדם ולבית המקדש שנבראו בשתי ידים, וכתיב ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמדה מצותיך (תהלים קיט עג), וכתיב מקדש ה׳ כוננו ידיך וגו׳ (שמות טו יז):

[ו] (כז) **ד״א** אחור וקדם צרתני. [שתי יצירות], יצירה בעולם הזה ויצירה בעולם הבא, אינו צריך לצור אותם עוד לתחיית המתים, שכבר צר אותם שתי יצירות, כך הקב״ה (חשב) [יושב] וצר את האדם (והיה) [והוא] מושלך לפניו

הערות ותקונים

וי״ר ריש פי״ד ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ״ז, והמאמר שלפנינו לקוח מהילקוט מלה במלה: (יג) א״ר אליעזר. בב״ר שם א״ר ירמיה בן אלעזר, וגם בילקוט הובא א״ר אלעזר, ונראה כי המוסיף לקח דבריו מהילקוט: (יד) אנדרוגינוס נבראו. בב״ר שם בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון אנדרוגינוס בראו, ובילקוט א״ר אלעזר אנדרוגינוס בראו: (טו) א״ר שמואל דו פרצופין. כן מובא בילקוט, אולם בב״ר שם הגי׳ א״ר שמואל בר נחמן: (טז) ר׳ תנחומא בשם ר׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר. צ״ל ר׳ תנחומא בשם ר׳ בנייה ור׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר, כמו שהוא בב״ר פ״ח, ופכ״ד אות ב׳, ופה הביא כמו שראה בילקוט תהלים שם: (יז) ר׳ יהודה בר׳ נחמיה בשם ר׳ שמעון בשם ר׳ אלעזר. כן הביא הילקוט תהלים שם והעתיק מהילקוט, אולם בב״ר שם ר׳ יהושע בר נחמי׳ ור׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ אלעזר: (יח) ומנין אף בחללו של עולם שנאמר ותשת עלי כפיך. עיין במפרשים בב״ר שם פ״ח: (יט) אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום ראשון. כן הוא גי׳ הילקוט, וגי׳ אחרת בב״ר, עיין במ״כ שם: (כ) וקדם למעשה בראשית. כן הביא הילקוט, ובב״ר הגי׳ וקדם למעשה יום הראשון: (כא) זה רוחו של אדם הראשון. כ״ה בילקוט שם, אבל בב״ר הגי׳ זה רוחו של מלך המשיח, ועיין במ״כ שם, ועיין בב״ר פ״ז אות ה׳ א״ר אלעזר נפש חיה זה רוחו של אדם הראשון, והרב בעל יפה תואר כתב בב״ר שם זה רוחו של מלך המשיח כצ״ל ולא כדגרסינן בסו״ס ע״ש: (כב) א״ר סימון אחור לכל המעשים. ובב״ר הגי׳ א״ר נחמן: (כג) א״ר שמואל בר תנחום. כן הביא הילקוט, ובב״ר איתא א״ר שמואל סתמי: (כד) הה״ד הללו את ה׳ מן הארץ וגו׳ עד מלכי ארץ וכל לאומים. כן הביא הילקוט, אולם בב״ר הנוסחא הה״ד הללו את ה׳ מן השמים וגו׳ ואומר כל הפרשה, ואח״כ הללו את ה׳ מן הארץ וגו׳ ואומר כל הפרשה, ואח״כ אומר מלכי ארץ וכל לאומים בחורים וגם בתולות: (כה) א״ר שמלאי כשם שקלוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף כך בריאתו, והביא ראיה שנאמר זאת הבהמה וגו׳. כאשר הביא כ״ה בילקוט שם, והילקוט גורס נכון כך תורתו במקום כך בריאתו, והילקוט הביא הסיום כמו שהוא בוי״ר פי״ד אות א׳, כי שם שייך הסיום לענין הפרשה, אבל בב״ר הגי׳ א״ר שמלאי כשם שקילוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף כך בריאתו אינה אלא אחר בהמה חיה ועוף, מ״ש, שנאמר ויאמר אלהים ישרצו המים, ואח״כ ויאמר אלהים תוצא הארץ וגו׳ ואח״כ ויאמר אלהים נעשה אדם וגו׳, ועיין בפי׳ מהרזו״ו ז״ל בב״ר שם: (כו) ותשת עלי כפיך מכאן לאדם ולבית המקדש שנבראו בשתי ידים. דריש מדכתיב כפכה כאילו כתיב ביו״ד לשון רבים, ולא כפך, והדרשה הזו העתיק ג״כ מהילקוט תהלים רמז תתפ״ח, ומצוין שם אגדת שמואל: (כז) ד״א אחור וקדם צרתני שתי יצירות יצירה בעולם הזה ויצירה לעוה״ב. זה ליתא בילקוט שם, והוא מאמר בפני עצמו, ולא בב״ר שם רק בפי״ד אות ה׳ דורש על וייצר ב׳ יצירות יצירה

כגולם, שנאמר גלמי ראו עיניך וגו׳. מהו ועל ספרך כלם יכתבו (כח) מיום שברא הקב״ה לאדם הראשון כתב לו בספרו מה שהוא עתיד להעמיד ממנו עד שיחיו המתים, (כט) וכה קורא לפניו דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור וחכמיו, דור דור ונביאיו, דור דור וסופריו ותלמידיו עד שיחיו המתים, וכה״א זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א), וכן אמר ישעיהו ה׳ מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי (ישעיה מט א), וכן הוא אומר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (שם מא ד), רצה לומר מאדם הראשון:

מזמור קמ

[א] **למנצח** מזמור לדוד חלצני ה׳ מאדם רע מאיש חמסים תנצרני. אמר שלמה אל תעזבה ותשמרך וגו׳ (משלי ד ו), בהתהלכך תנחה אותך וגו׳ (שם ו כב), כך אמר הקב״ה לדוד רצונך שאצרך, נצור את התורה, שנאמר נצרה כי היא חייך, (שם ד יג), רצונך שאפלטך מיד רשעים, רנן לפני ואני מפלטך, רני פלט תסובבני סלה (תהלים לב ז): חלצני ה׳ מאדם רע. (א) מי הוא זה עשו הרשע, ומה היא רעתו מות, כך אמר הקב״ה כשאפדה אתכם, מידי מות אני אפדה אתכם, שנאמר מיד שאול אפדם ממות אגאלם אהי דברך מות (הושע יג יד), הרי המות עשו הרשע, לכך נאמר חלצני ה׳ מאדם רע וגו׳, וכן יעקב אמר הצילני נא מיד אחי מיד עשו וגו׳ (בראשית לב יב), איזה מות מאיש חמסים תנצרני, ומה היה חמסו, וילן שם בלילה ההוא ויקח מן הבא בידו וגו׳, עזים מאתים וגו׳ (שם שם יד טו), אין זה חמס, וכה״א מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם (עובדיה א י), אמר ישראל הרי נכרת לעולם, ומה שבלע בלע, אמר הקב״ה אני מוציא מבין שיניו, שנאמר אמר ה׳ מבשן אשיב (תהלים סח כג), לכך נאמר מאיש חמסים תנצרני:

[ב] **אשר** חשבו רעות בלב וגו׳. מהו רעות בלב אינו מוציא מפיו, אלא טמון הוא בלבו, אשר חשבו רעות בלב, רעה בלב אין כתיב כאן, אלא רעות בלב, וכשהן חושבין לא עלינו בלבד הן חושבין, אלא גם עליך, שנאמר כי נטו עליך רעה וגו׳ (תהלים כא יב), וכה״א וארו חיוה רביעיא דחילה וגו׳, משתכל הוית בקרניא וגו׳ (דניאל ז ז ח). מדבר כנגד אלהים מוציא דברים קשים וחרופים וגדופים, וכתיב חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקדת אשא (שם שם יא), וכתיב והיה בית יעקב אש וגו׳ (עובדיה א יח):

מזמור קמא

[א] **מזמור** לדוד ה׳ קראתיך חושה לי. אמר שלמה מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל), האיר הקב״ה עיניהם של צדיקים שמח את לבן דשן עצמותם כשבשרן בשורות טובות, ומה היא הבשורה שבשרן, מה שכתוב למעלה מן הפרשה, אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך (פסוק יד), אמר דוד בבקשה ממך אהיה מאותן שרואין פניך ה׳: קראתיך חושה לי. מהו חושה לי, חשתי לעשות דבריך, אף אתה חושה לי, למה היה דומה למי שהיה לו דין לפני השלטון, ראה שיש לכל סניגורין לדבר עליהם, קרא אל השלטון ואמר לו בבקשה ממך הכל צריכין הם לסניגוריהם, אני אין לי סניגור, אין לי מי שידבר עלי, אתה הדיין ואתה הוא הסניגור, כך אמר דוד יש שהוא

הערות ותקונים

יצירה בעולם הזה ויצירה לעוה״ב, וע״ש פלוגתא ב״ש וב״ה, וע״ש ביפה תואר: (כח) מיום שברא הקב״ה לאדם הראשון כתב לו בספרו כו׳. הוא בתנחומא בראשית אות כ״ח: (כט) וכה קורא לפניו. ב״ר פכ״ד אות ב׳, פסיקתא רבתי פכ״ד, ועיין שם בפי׳ מאיר עין להרב הגדול מהר״ש איש שלום נ״י:

(א) מי הוא זה עשו הרשע. עיין ב״ר פע״ה שדורש הכתוב אל תתן ה׳ מאויי רשע זממו אל תפק על עשו הרשע:

ולמה

בוטח על מעשים נאים ונכוחים שיש לו, ויש שבוטח על מעשה אבותיו, ואני בוטח בך, אע״פ שאין בי מעשים טובים, אלא על שקראתיך ענני, לכך נאמר קראתיך חושה לי:

[ב] **תכון** תפלתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. מהו תכון תפלתי, כך אמר דוד רבוני כשהיה בית המקדש קיים, היינו מקטירים לפניך קטורת, עכשו אין לנו לא מזבח ולא כהן גדול, תקבל תפלתי ותקרע הרקיע ותכנס תפלתי, לכך נאמר תכון תפלתי וגו׳ מנחת ערב, וכה״א ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל וגו׳ למנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי וגו׳ (עזרא ט ד ה). (א) ולמה במנחה, אלא עכשיו כל היום טובה נפשי בעולם שלא נצטער, ובמנחה מתה עלי ומעי מתחלפין, לפיכך צריך אדם להתודות חטאתו, ולהתחנן בתפלת המנחה, לכך נאמר משאת כפי מנחת ערב, וכן דניאל אומר ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון וגו׳ [נוגע אלי כעת מנחת ערב] (דניאל ט כא) אימתי בעת מנחת ערב:

מזמור קמב

[א] **משכיל** לדוד בהיותו במערה תפלה. אמר שלמה מגדל עוז שם ה׳ וגו׳ (משלי יח י), כשהצדיקים נכנסים לצרה אין מענין עצמן, אלא על הקב״ה וכן אמר הכתוב לדוד בשנותו את טעמו וגו׳ אברכה את ה׳ בכל עת וגו׳ (תהלים לד א ב), וכן כשברח לפני אבשלום לא זמר אלא להקב״ה, (א) וכן כשהיה במדבר יהודה לא הזכיר אלא הקב״ה, ובכל צרה שהיה נכנס היה בוטח בהקב״ה, וכשהיה במערה לא קרא אלא להקב״ה, שנאמר משכיל לדוד בהיותו במערה [קולי אל ה׳ אזעק וגו׳]: מהו משכיל לדוד, כשהיה שאול ודוד במערה, ידע וראה שאין אדם עומד לא בממונו ולא בחכמתו ולא בגבורתו, ומהו עומד לו תפלתו, השכיל דוד וידע ואמר שאין טוב לו אלא תפלה, לכך נאמר משכיל לדוד וגו׳:

[ב] **קולי** אל ה׳ אזעק קולי אל ה׳ אתחנן. למה ב׳ פעמים קולי, (ב) וכן אמר הכתוב חנני (ה׳) [אלהים] חנני (תהלים נז ב) ב׳ פעמים, אלא כך אמר דוד, חנני שלא אפול בידו, וחנני שלא יפול בידי, וכן קולי אל ה׳ אזעק שלא אפול בידו, קולי אל ה׳ אתחנן שלא יפול בידי:

[ג] **אשפוך** לפניו שיחי וגו׳. כך הצדיקים מגידין צרתן לפני הקב״ה, וכן אמר הכתוב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו (שם קב א), וכן חנה אמרה כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה (ש״א א טז), לכך נאמר אשפוך לפניו שיחי וגו׳, והקב״ה אמר ליה השלך על ה׳ יהבך והוא יכלכלך (תהלים נה כג):

[ד] **בהתעטף** עלי רוחי וגו׳. (ג) מהו אהלך, כך אמר דוד לפני הקב״ה אומרים לי כל גבורי שלח ידך אליו, ולבי אומר לי, כי מי שלח ידו במשיח ה׳ ונקה (ש״א כו ט), לכך נאמר בהתעטף עלי רוחי ואתה ידעת נתיבתי וגו׳:

[ה] **הביט** ימין וראה ואין לי מכיר. מהו הביט ימין וראה, שאין לי מכיר ועומד על ימיני, אלא אתה, וכך היא אמונתך אתה הוא ימינם של עניים, שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו (תהלים קט לא), לכך נאמר הביט ימין וראה וגו׳: אבד מנוס ממני. אמר דוד אם אבקש ממך

הערות ותקונים

(א) ולמה במנחה. עיין ברכות ו׳ ע״ב לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה כו׳:

(א) וכן כשהיה במדבר יהודה. כוונתו למזמור ס״ג מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה: (ב) וכן אמר הכתוב חנני ה׳ חנני ב׳ פעמים. לעיל במזמור נ״ז אות א׳: (ג) מהו אהלך. הוא סיפא דקרא בארח זו אהלך, וכל הלשון קשה הבנה:

ואף

מנוס מן הרשעים, ולא מן שאול, ולא מכל ישראל, בשעה הזאת, לכך נאמר אבד מנוס ממני וגו׳:

[ו] **זעקתי** אליך וגו׳. סגור היה דוד במערה מבפנים ושאול מבחוץ, ועומד על הפתח, א״ל דוד רבוני בבקשה ממך, הוציאה ממסגר נפשי וגו׳, כתר אתה נוטל על דבר זה שתושיעני, שנאמר בי יכתירו צדיקים כי תגמול עלי, וכתיב אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג), וכתיב גמול על עבדך אחיה ואשמרה דברך (שם קיט יז):

מזמור קמג

[א] **מזמור** לדוד ה׳ שמע תפלתי האזינה אל תחנוני וגו׳ ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי. אמר שלמה מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע, מי יאמר זכיתי לבי וגו׳ (משלי כ ח ט), מי יוכל לומר ביום הדין זך אני מעוני אין אדם יכול לעמוד, וכה״א ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו (מלאכי ג ב), מי יוכל לעמוד ביום הדין, וכן ירמיהו אומר שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו [כיולדה] ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל ו) אין אדם ביום ההוא שפניו יפות, אלא ונהפכו כל פנים לירקון, אף אברהם על ישמעאל, אף יצחק על עשו, (א) ואף למעלן על ישראל בשבילן, שנאמר ונהפכו כל פנים לירקון (שם), אמר ליה דוד בבקשה ממך הרי אני מתפלל לפניך שתענה אותי, ותעשה עמי צדקה על אותו היום, לכך נאמר ה׳ שמע תפלתי וגו׳, אם אין אתה עושה צדקה עמי, מי יוכל לעמוד, וכן איוב אמר מי יתן בשאול תצפנני (איוב יד יג), א״ל הקב״ה לעולם, א״ל עד שיעבור הדין עד יעבור זעם עד שיעבור אף עד שוב אפך, וכן דוד אומר ואל תבוא במשפט את עבדך וגו׳, אמר דוד לפני הקב״ה לדין אתה מכנים אותי, יש עבד נכנס לדין עם קונו, וכן אמר הכתוב אם רשעתי אללי לי וגו׳ (שם י טו), למה הכל לך עבד, וכל אשר לו לקונו וכה״א אך שתים אל תעש עמדי וגו׳ כפך מעלי הרחק וגו׳ (שם יג כ כא), זכר נא כי כחומר עשיתני וגו׳, עור ובשר וגו׳, חיים וחסד עשית וגו׳ (שם י ט יא יב), ועל כל אלה מעמידני לדין, למה, אדם ילוד אשה [וגו׳] כציץ יצא וגו׳, אף על זה פקחת עיניך ואותי תביא במשפט עמך (שם יד א ב ג) לכך נאמר מי יאמר זכיתי לבי וגו׳ (משלי כ ט), אין אדם יכול לזכות את עצמו בדין, למה, כי יחטאו לך כי אין אדם אשר לא יחטא (מ״א ח מו), וכה״א כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), ושמים לא זכו בעיניו וכוכבים לא זכו בעיניו לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי, מהו כל חי, כל חי לא יצדק לפניך, הא המתים זכים, אלא אף החיות של מעלן אינן יכולין להיצדק לפניך ביום הדין, לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי:

[ב] **כי** רדף אויב נפשי וגו׳. וכן אמרו ישראל כשאנו מדוכים בצרות מה טוב לנו כבר דכדכונו ובחנונו, וכן הוא אומר כי בחנתנו אלהים צרפתנו כצרף כסף וגו׳ (תהלים סו י), לא תאמר כן אלו ואלו הן הרכבת אנוש לראשנו (שם שם יב), ואחר כל אלו למשפט. אמר להם הקב״ה כל כך עבר עליכם, אלא מעתה אל תיראו, שנאמר ועניתך לא אענך עוד (נחום א יב):

מזמור קמד

[א] **לדוד** ברוך ה׳ צורי וגו׳. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו) מהו בכל

הערות ותקונים

(א) ואף למעלן על ישראל בשבילן. עיין סנהדרין צ״ח ע״ב שדרשו בפמליא של מעלן:

דרכיך דעהו, הוי נותנו בלבך לפניך בכל דרך שאתה הולך, כשם שהיה דוד עושה, היה מלך ואמר איני מלך, הוא מלך והוא המליכני, וכה״א וידע דוד כי הכינו ה׳ למלך על ישראל (ש״ב ה יב), היה גבור, ואמר איני גבור, (א) היה עשיר, ואמר איני עשיר, וכן הכריז ואמר לך ה׳ הגדולה והגבורה וגו׳ (דה״א כט יא), ירד למלחמה ונצח, ואמר לא מגבורתי נצחתי, אלא הוא עזרני והוא הנצחני ונצחתי ויצרני להיות עושה מלחמה, וכה״א האל המאזרני חיל (תהלים יח לג), לכך אמר ברוך ה׳ צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה, אימתי למד את אצבעותי, כשהרגתי את גלית, וכה״א וישלח דוד את ידו אל הכלי ויקח משם אבן וגו׳, ויפול על פניו ארצה (ש״א יז מט), וכך הוא הדרך, מי שהוא מכה את אדם מלפנים אינו צריך שיפול אלא מלאחריו, ולמה זה נפל מלפניו, אלא מלאך הלך עם האבן והשליכו בכונה על פניו, ולא עוד אלא כובע נחושת על ראשו, והיאך טבע האבן בנחשת, אלא שהיה הקב״ה עמו, לכך נאמר ברוך ה׳ צורי וגו׳ ולא הייתי יודע מלחמה אלא שמו של הקב״ה יהי מבורך הוא למדני, וכן שאול אומר לו, לך וה׳ יהיה עמך (שם שם לז), וכה״א ה׳ עמך גבור החיל (שופטים ו יב), ואומר, ברוך אתה ה׳ למדני חוקיך (תהלים קיט יב) איני יודע כלום, אלא את למדתני, שנאמר אלהים למדתני מנעורי וגו׳, וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני (שם עא יז יח), לכך נאמר ברוך ה׳ צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה:

מזמור קמה

[א] **תהלה** לדוד ארוממך אלוהי המלך וגו׳. אמר ישעיהו ה׳ אלהי אתה ארוממך וגו׳ (ישעיה כה א), ואודה על זה הדבר לא על חנם, אלא על כי עשית פלא (שם), ומה פלאים עשה, מה כתיב למעלה מזו הפרשה והיה ביום ההוא יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום וגו׳ (שם כד כא) ואוספו אספה אסיר וגו׳, וחפרה הלבנה וגו׳ (שם שם כב כג), אותה שעה ה׳ אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא, על הפלאים שעשית עמנו, וכן דוד אמר ארוממך אלוהי וגו׳, לא על חנם אלא על שהבטחתנו למעלה מן הפרשה, שנאמר אשר בנינו כנטיעים מגודלים (תהלים קמד יב), עומדים כארזים, שנאמר ישבעו עצי ה׳ ארזי לבנון וגו׳ (שם קד טז), לכך נאמר אשר בנינו כנטיעים מגודלים, גדלים והולכים כארזים, בנותינו כזוית מחוטבות תבנית היכל, וכי צריכות להתקשט הלא מלובנות כסיד, ומאדימות כדם שעל זויות מזבח, לכך נאמר בנותינו כזויות וגו׳, הרי למדנו קומתן של אנשים כארזים הם גדולים, מנין הם אוכלים, א״ל הקב״ה מן האוצר, שכן כתיב אחריו מזוינו מלאים מפיקים מזן אל זן, דכתיב ואכלתם ישן נושן (ויקרא כו י), צאננו מאליפות מרובבות בחוצותינו, לא כשל עכשיו, וכה״א ובא הארי (והדוב) [ואת הדוב] ונשא שה מהעדר (ש״א יז לד), עכשיו אינו כן, אלא זאב וטלה ירעו כאחד (ישעיה סה כה), לכך נאמר צאננו מאליפות, ומי הן הצאן, אלו ישראל, שנאמר ואתן צאני וגו׳ (יחזקאל לד לא), לכך נאמר מרובבות בחוצותינו: אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו. מה שהוא נותן צוחה ברחובות מוריד דמעות הוא מלאך המות ומחבל, ועכשיו אין צוחה ברחובותינו, עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח ד), לכך נאמר ואין צוחה ברחובותינו, שנאמר ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה (שם שם ה), הואיל וכ״כ עתיד הקב״ה לעשות לישראל לפי׳ אשרי העם שככה לו, וכשתעשה כל אלה לנו, אנו מודים ומרוממים לך על כל הפלאים שתעשה עמנו ושעשית לנו, לכך נאמר ארוממך אלהי המלך, ישראל מרוממים להקב״ה, שנאמר רמה ידך וגו׳ (ישעיה כו יא), כשם שרוממוהו על הים, שנאמר שירו לה׳ כי גאה גאה סוס ורוכבו

הערות ותקונים

(א) היה עשיר ואמר איני עשיר. כי כינה עצמו עני ואמר תפלה לעני כי יעטוף:

רמה בים (שמות טו א), רוממו ה' אלהינו (תהלים צט ט), לכך נאמר ארוממך אלהי המלך, לא כעכשיו אם עשה להם נסים אומרים שירה, ואם לאו אין אומרים שירה, אלא לעתיד לבוא אינם בטלין, אלא הם אומרים שירה והברכה תמיד, שנאמר ואברכה שמך לעולם ועד, אין לנו מלאכה אלא לברכך ברכות חדשות, וכה"א ברוך ה' יום יום וגו' (שם סח כ):

מזמור קמו

[א] **הללויה** הללי נפשי וגו'. אמר ירמיה שירו (את ה') [לה'] הללו את ה' (ירמיה כ יג), הללו את ה' למה, על איזה דבר, כי הציל את נפש אביון מיד מרעים (שם שם), בשעה שהקב"ה מפיל לרשעים לגיהנם ומציל הצדיקים, הם מקלסים אותו, והן נותנין לו הלל שאינו מניח את העניים, וכה"א ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (ישעיה סו ב), למעלה מן הענין, שומר ה' את כל אוהביו וגו', תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), ולא אני עצמי בלבד, אלא ויברך כל בשר וגו' (שם שם), לכך נאמר אהללה ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי, וכן שלמה אומר כי גם לא ידע האדם את עתו (קהלת ט יב), אם אינו מקלס כשהוא חי מתי הוא מקלס, לא כשימות, שנאמר לא המתים יהללויה (תהלים קטו יז), וכתיב כי אין במות זכרך וגו' (שם ו ו), ומי מהללך, ואנחנו נברך יה וגו', חי חי הוא יודך (ישעיה לח יט), (א) ולא בשאול, וכה"א כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול (קהלת ט י), לכך נאמר אהללה ה' בחיי וגו':

[ב] **אל** תבטחו בנדיבים. לא יבטח אדם במעשה אבותיו, (ב) לא יאמר ישמעאל, אברהם אבי יש לי מחלקו והוא מצילני, לא יאמר עשו, יעקב היה צדיק והוא מצילני, ובזכותו אני נמלט, שנאמר אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט ח), אין אחיו של אדם פודה אותו, אם אין אדם עושה טוב בעולם הזה לא יבטח במעשה אבותיו, לכך נאמר אל תבטחו בנדיבים, על מה תבטחו, על מעשיכם, שנאמר אם חכמת חכמת לך וגו' (משלי ט יב), וכה"א נפש עמל עמלה לו (שם טז כו), אין אדם אוכל ממעשה אבותיו לעתיד, אלא כל אחד ואחד אוכל משלו, שנאמר כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו ז), וכתיב וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו (שם ג כב), אין לאדם חלק אלא בעמלו, וכה"א יגיע כפיך כי תאכל וגו' (תהלים קכח ב), לכך נאמר אל תבטחו בנדיבים:

[ג] **תצא** רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא אבדו עשתנותיו. משל למה הדבר דומה, לנאד שהוא נפוח ומלא רוח ועומד בארץ, מי שהוא רואה אותו מרחוק מתירא ממנו, סבור שהוא כלום, מה עשה הגיע אצלו וראהו שהוא נאד, ונגע בו ונפל ויצא הרוח שבו שמלאו, אמר אותו האיש מזה הייתי מתיירא לא היה בו כלום, אבל הרוח היא המעמדת אותו, כך אמר הקב"ה אין הבשר כלום, שנאמר כל הבשר חציר וגו' (ישעיה מ ו), וכה"א אף כי אנוש רמה וגו' (איוב כה ו), אינו עומד אלא על הרוח, יצאת הרוח מיד נעשה עפר, וכן הוא אומר תצא רוחו ישוב לאדמתו וגו', כך אמר הקב"ה אני בראתי את האדם הזה, והוא עומד ומתגאה, בא סנחריב הרשע ונתגאה וחרף וגדף ויצאת רוחו, מיד אבדו עשתנותיו, וכן פרעה, וכן המן, וכן כל רשעי עולם מחרפים ומגדפין, והן רוח, יצאת רוחן אבדו עשתונותיהן, רצונכם (ג) פרקליט שהוא עומד לעולם, בטחו בו בכל עת, ואתם עומדים, שנאמר אשרי שאל יעקב בעזרו וגו', אם

הערות ותקונים

(א) ולא בשאול. ובקרא שלפניו כתיב כי לא שאול תודך מות יהללך: (ב) לא יאמר ישמעאל כו'. עיין ספרי האזינו פיסקא שכ"ט ואין מידי מציל, אין אבות מצילים את הבנים, לא אברהם מציל את ישמעאל, ולא יצחק מציל את עשו, אין לי אלא אבות שאין מצילים את הבנים, אחים את אחים מנין, ת"ל אח לא פדה יפדה איש כו': (ג) פרקליט. פי' מלמד זכות, והמלה יונית

אתם יודעים במי אתם בוטחים, במי שעשה שמים וארץ, משמתחתי את השמים, והרקעתי את הארץ, שמא זזו ממקומן, כך מי שהוא בוטח בי אין שכרו פוסק לעולם, לכך נאמר אשרי שאל יעקב בעזרו וגו', מה כתיב אחריו, עושה שמים וארץ וגו', מהו וכל אשר בם, מכאן אתה למד כנגד כל הבריות שיש לו בארץ, כך יש לו בים, לכך נאמר את הים ואת כל אשר בם:

[ד] **עושה** משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים. ומי הם הרעבים, זה אליהו שהיה רעב והיה מאכילו, שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב ומן הנחל ישתה (מ"א יז ו), לכך נאמר נותן לחם לרעבים: (ד) ה' מתיר אסורים. מהו מתיר אסורים, יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לעתיד לבוא, וכה"א מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה (קהלת א ט), ומה שנעשה טהורים היו מקודם לבני נח, וכה"א להן כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט ג), מה ירק עשב נתתי לכל, אף החיה והבהמה לכל מתחלה, ולמה אסר אותה, לראות מי שמקבל דבריו, ומי אינו מקבל, ולעתיד לבוא הוא מתיר את כל מה שאסר. ויש אומרים אינו מתירן לעתיד לבוא, שכה"א אוכלי בשר החזיר וגו' (ישעיה סו יז), ומה אם למי שהיה אוכלם הוא מכרית ומאביד, הבהמה הטמאה לא כל שכן, ומהו מתיר אסורים, אין אסור גדול מן הנדה, שהאשה רואה דם ואסרה הקב"ה לבעלה, ולעתיד לבוא הוא מתירה, וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה יג ב), ואין טומאה אלא נדה, שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה (ויקרא יח יט), ויש אומרים אף תשמיש המטה היא אסורה לעתיד לבא, תדע לך שכן הוא, שביום שנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן התורה לישראל אסר תשמיש המטה שלשה ימים, שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שמות יט טו), ומה כשנגלה עליהם יום א' אסרן מתשמיש המטה שלשה ימים, לעתיד לבא שהשכינה ביניהם אינם אסורין, ומהו מתיר אסורים, אסורי מות ואסורי שאול:

[ה] **ה'** פוקח עורים. אין צער גדול ואין יסורין גדולים וקשים כעורון עינים, למה"ד למי שהיה מעביר משאות של גמלים ושל חמורים טעונין ועוברין בדרך, נתנו על אחד מהם משאוי שוה לכלם, ועוד טענו מזונותיהן של כלם על א' מהם, והיה מזהיר עליו ואומר הזהרו בו שלא תבן נתון בו, אלא אני יודע מה נתתי עליו, נכנסו למדינה באו להתיר מן הבהמה, אמר להן בעל הבית מזה התירו תחלה שטענתי עליו יותר מכלן, כך הקב"ה מצוה על העורים שאין יסורין גדולים מהם, וכה"א ארור משגה עור בדרך (דברים כז יח), וכשיבא לרפאות העולם, אינו מרפא תחלה אלא העורים, שנאמר ה' פוקח עורים: ומי הן העורים, הדורות האלו שהולכות בתורה כעורים, שנאמר נגששה כעורים קיר (ישעיה נט י), כלם קורין ואין יודעין מה הן קורין, שונין ואין יודעין מה הן שונין, אבל לעתיד לבוא אז תפקחנה עיני עורים (שם לה ה):

[ו] **ה'** זוקף כפופים. ומי הן הכפופים, אלו ישראל שגלו בחוצה לארץ, שמיום שגלו מירושלים לא זקפו קומתם, אלא הן כפופים לפני שונאיהם, והם

הערות ותקונים

יונית: (ד) ה' מתיר אסורים מהו מתיר אסורים יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לע"ל כו'. הרב החוקר הר"י רייפמאן בבית תלמוד שנה שלישית צד של"ב העיר כי במדרש תהלים מזמור קמ"ו נמצא מאמר זר מאד והוא המאמר שלפנינו, ולדעתו נוסף זה במדרש מאת אחד המשגים עור בדרך, ואני דברתי מזה בבית תלמוד שנה רביעית דף כ"ד באריכות כי אין זו הוספה רק הוא מן המזמורים אשר הם מאוחרים ואינם מגוף המדרש כי המדרש נסדר רק עד סוף מזמור קי"ח, והמאמר הזה הוא ג"כ מן הדרשן הזה אשר סידר הדרשות על המזמורים ההם, אמנם אל מי כוון הדורש הזה במה שהביא „יש אומרים" ואנה מצא המאמר הזה, ראה זה מצאתי בספר ישועות משיחו להרב הר"י אברבנאל העיון הרביעי פ"ג, שם הביא מה שהמפקיר הביא להוכיח בטול התורה מהגדה אשר אמר שהוא בבראשית רבתי של רבי משה הדרשן בפ' מקץ ומתחיל זש"ה ה'

מתיר

מהלכין עליהם, (ה) וכן אמר ישעיהו כה אמר אדוניך ה' ואלהיך יריב עמו וגו', ושמתיה ביר מוגיך אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה (ישעיה נא כב כג), אלו הכופפים קומתך, לכך נאמר ה' זוקף כפופים:

[ז] **ה'** אוהב צדיקים. (ו) וכה"א אני אוהבי אהב (משלי ח יז), ואומר כי מכבדי אכבד (ש"א ב ל), הן אוהבין אותי ואני אוהב אותן, ולמה אוהב לצדיקים שאינן נחלה לא ממשפחת הכהנים, ולא ממשפחת הלוים, למה שהכהנים בית אב, והלוים בית אב, שנאמר בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' (תהלים קלה יט), לפיכך אם מבקש אדם להיות לוי או להיות כהן, אינו יכול, מפני שלא היה אביו לא לוי ולא כהן, אבל מבקש להיות צדיק, אפילו היה גוי, יכול להיות צדיק, (ז) שאין הצדיקים באין מבית אב אלא מעצמן התנדבו ואהבו את הקב"ה, שנאמר רננו צדיקים בה' (שם לג א), ולכך נאמר ה' אוהב צדיקים:

[ח] **ה'** שומר את גרים. (ח) הרבה הקב"ה אוהב את הגרים למה"ד למלך שהיתה לו צאן, והיתה יוצאה ורועה בשדה ונכנסת בערב בכל יום, פעם אחד נכנס צבי עם הצאן הלך לו אצל העזים והרחלים, והיה רועה עמהן, נכנס עמה יוצאת לרעות יצא עמה, אמרו למלך הצבי הולכה עם הצאן ורועה עמהן בכל יום יוצא ונכנס עמהן, היה המלך אוהב לצבי ביותר, בזמן שהוא יוצא לשדה מצוה לרועה ואומר לו הזהר בצבי הזה לא יכהו אדם, וכשהיה נכנס עם הצאן היה מצוה אוהבו עליו תנו לו שיאכל וישתה, והיה אוהב הצבי ביותר, אמר ליה הרועה אדוני המלך כמה תישים וכמה עזים וכמה רחלים וכמה גדיים יש לך, ואין אתה מזהירני ואל הצבי בכל יום אתה מצוני עליו, אמר ליה הצאן כך דרכה לרעות, אבל הצביים במדבר הן יושבין, אין דרכן ליכנס לישוב אצל בני אדם, וזה הצבי נכנס וישב אצלנו, לא נחזיק לו טובה שעזב המדבר הגדול הרחב, מקום שהצביים והאילות רועות, והניח אותן ובא אצלינו, לכן אנו צריכין להחזיק לו טובה, כך אמר הקב"ה טובה גדולה צריך אני להחזיק לגר, שהניח משפחתו ובית אביו ובא אלי, לכן אני מצוה עליו ואהבתם את הגר (דברים י יט), וגר לא תונה וגו' (שמות כב כ), לכך נאמר ה' שומר את גרים:

[ט] **יתום** ואלמנה יעודד. זיוג את הגר ליתום ולאלמנה למה, אמר הקב"ה שלשתן עלובים ועניים, וכן משה אמר עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר (דברים י יח), לכך נאמר יתום ואלמנה יעודד, ומי היתומים אלו ישראל, שנאמר יתומים היינו ואין אב (איכה ה ג), ומי הן אלמנות, אלו ציון וירושלים, שנאמר העיר רבתי עם היתה כאלמנה (שם א א), לכך נאמר יתום ואלמנה יעודד, וכי כל היתומים והאלמנות הוא מעודד, לאו אלא אם היו צדיקים, וכה"א אבי יתומים וגו' (תהלים סח ו), אבל אם היו רשעים כתוב בהם ודרך רשעים יעות, וכי הוא מעות דרכים, אלא הוא גוזר על כל הצדיקים והרשעים, והם עולים לירושלים וג"ע זה הוא דרך לשתיהן, והצדיקים והרשעים הם באים לירושלים, כיון שהגיעו לשם הקב"ה מכנים הצדיקים לג"ע, ומעות דרכן של רשעים, ומוליכן בדרך לגיהנם, לכך נאמר ודרך רשעים יעות, וכן הוא אומר מעודד ענוים ה' משפיל

הערות ותקונים

מתיר אסורים כל הבהמה שנטמאת בעוה"ז הקב"ה מטהר אותה לעתיד כו', וא"כ המאמר אשר הוסיף המסדר הזה בהוספות שלו למדרש תהלים לקוח מן מדרש ר' משה הדרשן, אולם כוונת המאמר, באר היטב הרב האברבנאל, ידרשו הקורא משם, ועיין דרשתם על ה' מתיר אסורים בוי"ר פכ"ב אות י', ובמדרש דב"ר פ"ד אות ו' המאמר קטוע ויצא המסדר במלת „וכו'" ידי חובתו, ועיין בתנחומא שמיני אות י"ב ובהערה ע"ה: (ה) וכן אמר ישעיהו כה אמר אדוניך וגו' ושמתיה ביד מוגיך. עיין ב"ר פמ"א אות ט' ופס"ר אות ה' מה הוא מוגיך אילן דמגיגין מכתיך כו': (ו) וכה"א אני אוהבי אהב. נובע מן מדרש במ"ר פ"ח אות ב': (ז) שאין הצדיקים באין מבית אב אלא מעצמן התנדבו. במדרש שם סיים לכך הוא אומר יראי ה' ברכו את ה', בית יראי ה' לא נאמר, אלא יראי ה' אינו בית אב אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב"ה: (ח) הרבה הקב"ה אוהב את הגרים למה"ד למלך וכו'. במ"ר שם:

אמר

רשעים עדי ארץ (תהלים קמז ו), והצדיקים ממליכין להקב"ה, שנאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור:

מזמור קמז

[א] **הללויה** כי טוב זמרה אלהינו כי נעים נאוה תהלה. (א) אמר ישעיה מה נאוו על ההרים וגו' (ישעיה נב ז), אך בשמים יראים ממני, שנאמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמח יג), (ב) אימתי כשהוא מרומם קרן של ישראל, שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (שם עה יא), לכך נאמר וירם קרן לעמו, ולמה נמשלו ישראל לקרן, מה הקרן בראש היא נתונה, כך הם ישראל ראש לכל האומות, שנאמר ונתנך ה' לראש (דברים כח יג), לכך נאמר וירם קרן לעמו וגו', מהו עם קרובו, העם שהם קרבין לו במצות, העם שקרבן הקב"ה יותר מכל האומות, וכן הוא אומר ואני קרבת אלהים לי טוב וגו' (תהלים עג כח), לכך נאמר לבני ישראל עם קרובו:

[ב] **ד"א** כי טוב זמרה אלהינו. אמר ישעיהו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז), כשימלוך הקב"ה הכל הן מבשרים, שנאמר מבשר טוב משמיע שלום (שם שם), ואומר רני בת ציון הריעו ישראל (צפניה ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' משפטיך (שם שם טו), כך כשימלוך הקב"ה הכל מקלסין לו, וכה"א למעלה מן הפרשה זו, ימלוך ה' לעולם (תהלים קמו י), מלך הקב"ה ראוי להללו, למה שהם למלכותו של הקב"ה, אותה שעה הכל מרננין, הכל מקלסין, הכל משבחין, שראו אותו שמלך, לכך נאמר, אומר לציון מלך אלהיך (ישעיה נב ז), ומה כתיב אחריו קול צופיך וגו', ואומר, רני בת ציון וגו' (צפניה ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' משפטיך (שם שם טו), כך כשימלוך הקב"ה אותה שעה זמרו לו, לכך נאמר כי טוב זמרה אלהינו, מלך ב"ו אם יחיה אדם גדול (ג) והיה בידו מכוה, אם ישאל עני בשלומו, גנאי הוא לו ואינו משיבו, אבל הקב"ה אינו כן הכל מקובל לו והוא אומר קלסוני, והוא טוב לפני, שנאמר כי טוב זמרה אלהינו וגו':

[ג] **בונה** ירושלים וגו'. כשם שהקב"ה מלך בהלל וזמירות, כך ירושלים אינה נבנית אלא בהלל ובזמירות, וכן אתה מוצא בבנין האחרון, שנאמר ויסדו הבונים את היכל ה' ויענו בהלל ובהודות וגו' (עזרא ג י יא), לכך נאמר כי טוב זמרה אלהינו: נדחי ישראל יכנס. ומי הן הנדחין, קרח וכל עדתו שנדחו מפי משה רבינו ע"ה, ועכן שנדחה מפי יהושע, וכה"א ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור (הושע ב יז), ואיזה עמק עכור, מה שאמר יהושע, ויאמר יהושע מה עכרתנו (יהושע ז כה), לכך נאמר נדחי ישראל יכנס: ד"א נדחי ישראל יכנס. אלו עשרת השבטים, שנאמר וישליכם אל ארץ אחרת וגו' (דברים כט כז), וכן אמר הכתוב, ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים (ישעיה כז יג), אותה שעה אין לישראל מכאוב, עד שהן מתרפאין, שנאמר הרופא לשבורי לב, אמר הקב"ה אם נכוית ידו נתרפא שבר לב של ישראל, לא נשבר לבם אלא בשביל שחרבה ירושלים, שנאמר על זה היה דוה לבנו (איכה ה יז), א"ל הקב"ה על מה אמרו לו על הר ציון ששמם, אמר להם הרי אני בונה ומרפא אתכם, שנאמר הרופא לשבורי לב, וכתיב ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישעיה ל כו), מהו שבר עמו, זה חרבן ירושלים, ומהו מחץ מכתו, מי שהחריבה הוא בונה

הערות ותקונים

(א) אמר ישעיה מה נאוו על ההרים. אין שייכות כלל לכאן, ולהלן באות ב' פתח עוד הפעם בכתוב הזה גם הסמך אך בשמים יראים ממני אין לו מובן כלל, ויותר נכון כי שייך למזמור שלאחריו הללויה הללו את ה' מן השמים, והרבה דרשות בהוספות הכן אשר אין להם שחר, ולא יכולתי לכוון דבריהם: (ב) אימתי כשהוא מרומם קרן של ישראל. דרש קרא שלאחריו וירם קרן לעמו: (ג) והיה בידו מכוה. בדפוסים הראשונים והיה בידו מכוה, ואין מובן לזה:

ומי

אותה, אותה שעה אין צרה ואין אנחה ואין יגון, שנאמר ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (שם לה י), ויהיו שמחים לעולם:

מזמור קמח

[א] **הללויה** הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים. אלו שבשמים, ומי הם, מלאכי השרת, הללוהו כל מלאכיו כשם שיש צבאות הרבה בארץ, כך הם בשמים, אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד). הללוהו כל צבאיו, ומי הם צבאיו שעושין צביונו של הקב"ה, שנאמר ברכו ה' כל צבאיו (תהלים קג כא), לכך נאמר הללוהו כל צבאיו: הללוהו שמש וירח. (א) ומי הן שמש וירח, האבות והאמהות, שהן משולות בשמש ובירח, שנאמר והנה השמש והירח וגו' (בראשית לז ט): הללוהו כל כוכבי אור. ומי הן כוכבי אור אלו הצדיקים, שנאמר ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל יב ג), לכך נאמר הללוהו כל כוכבי אור, מכאן אתה למד שכל אחד מהן יש לו כוכב בשמים, ולפי מעשיו כך כוכבו מאיר, לכך נאמר הללו אותם שכוכביהם מאירים:

[ב] **הללוהו** שמי השמים. (ב) מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים (מ"א ח כז), לכך נאמר הללוהו וגו': והמים אשר מעל השמים. אלו המים אותן מי בראשית, שנאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים (בראשית א ח), שא מים:

[ג] **יהללו** את שם ה' כי הוא צוה ונבראו. לא היה יגיעה לפני הקב"ה כשבראם, שנאמר ביום עשות ה' אלהים וגו' (שם ב ד), וכתיב כי ששת ימים עשה ה' (שמות כ יא), לא היה יגיעה לפני הקב"ה, אלא צוה ונבראו לעצמן, לכך נאמר יהללו את שם ה', שעל מנת כן נבראו להיות מקלסין אותו:

[ד] **ויעמידם** לעד לעולם חק נתן ולא יעבור. ואיזה חק נתן, שאמר להם, יהי רקיע וגו' (בראשית א ו), מאותו היום לא זזו, ברא הקב"ה לשמוח בו כביכול לא היתה בו שמחה, לפי שחטא אדם נתקללה האדמה, שנאמר ארורה האדמה וגו' (שם ג יז), בא קין והרג הבל, א"ל אי הבל אחיך קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה וגו' נע ונד תהיה בארץ (שם ד י יב), ולא הניחו להקב"ה לשמוח בעולמו:

[ה] **הללו** את ה' מן הארץ וגו'. אמר ישעיהו, כל הנקרא בשמי וגו' (ישעיה מג ז), לא ברא הקב"ה את אדם אלא לכבודו, וכה"א, כל פעל ה' למענהו וגו' (משלי טז ד), בראן להיות מקלסין וקלסוהו, שנאמר השמים מספרים וגו' (תהלים יט ב), וכשם שהשמים וכל אשר בהם מקלסין אותו, כך הארץ וכל אשר בה מקלסין אותו, שנאמר הללו את ה' מן הארץ, הכל מקלסין את המלך, ומי המקלס אותו בתחלה, בני פלטרין ואח"כ בני המדינה, לכך נאמר הללו את ה' מן השמים וגו', לאחר שקלסוהו בשמים, ומי מקלס תחלה, מי שהוא גדול מחברו, ומי הם הגדולים אלו התנינים, שנאמר ויברא אלהים את התנינים הגדולים (בראשית א כא), לפיכך הם מקלסין תחלה, שנאמר תנינים וכל תהומות, וכמה תהומות הן לא נתפרשו, וכה"א באין תהומות חוללתי (משלי ח כד), וכתיב תהומות יכסימו (שמות טו ה), ועד עכשיו אין אדם יודע כמה הם, עד שאמרו בני קרח תהום אל תהום וגו', לכך נאמר תנינים וכל תהומות, כלם יהללו את שם ה':

הערות ותקונים

(א) ומי הן שמש וירח האבות והאמהות. עיין ב"ר פפ"ד אות י"א: (ב) מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים. יש לתקן שאינן אלא ג' שמים, וכן איתא לעיל במזמור קי"ד אות ב' רבנן אמרי שלשה הן שנאמר לה' השמים ושמי השמים, דרים השמים חד ושמי השמים שנים הרי שלשה, וכן מובא המאמר בילקוט ראובני בראשית בפ' יהי רקיע, וגורס שלשה שמים, וכן הגיה הרב המופלג מהרא"ס ז"ל בפירושו, וכאשר היה בעירנו עוד בטרם הוציא לאור את פירושו הראתיו כי כן הגהתי בגליון המדרש:

מזמור קמט

[א] **הללויה** שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים. אמר ישעיהו אל תזכרו ראשונות וגו', הנני עושה חדשה וגו', תכבדני חית השדה וגו', עם זו יצרתי לי וגו' (ישעיה מג יח יט כ כא), אמר הקב"ה כשם שעשיתי אני כל החדשות, אף אתם תאמרו שיר חדש לי, שנאמר שירו לה' שיר חדש, ומי הם החסידים, אלו ישראל, מה כתיב למעלה מן הפרשה, וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו (תהלים קמח יד), כל זמן שישראל רואין את הקב"ה הם נעשו חסידים, ראוהו בים נעשו חסידים, ואמרו שירה, שנאמר אז ישיר משה וגו' (שמות טו א), (א) ראוהו בסיני נעשו ישרים, וכה"א יצפון לישרים (משלי ב ז), (ב) ומה אמר שם ישקני וגו' (שה"ש א ב), ראוהו באוהל מועד נעשו צדיקים, שנאמר ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם ותצא אש מלפני ה' וגו', וירא כל העם וירונו (ויקרא ט כג כד), (ג) וכתיב רננו צדיקים וגו' (תהלים לג א), וכשיראו אותו לעולם הבא הם נעשים חסידים, שנאמר תהלתו בקהל חסידים, וכל כך למה, שהן רואין ושמחים, והוא שמח עמהם: (ד) אש וברד שלג וקיטור. מכאן אתה למד שאין בשמים כלום רע, לא אש ולא ברד ולא שלג ולא קיטור, אלא מן הארץ הן, שנאמר הללו את ה' מן הארץ וגו' (שם קמח ז), וכה"א לא יגורך רע (שם ה ה), אין דבר רע אצלו הכל בארץ, ואם כן למה נאמר וה' המטיר על סדום וגו' מן השמים (בראשית יט כד), (ה) אמר הקב"ה גזירה מן השמים, ולמטה הן נעשין אש: רוח סערה עושה דברו, ההרים וכל גבעות, אמר דוד יקלסוהו ההרים שהוא יודע משקלם, שנאמר ושקל בפלס הרים (ישעיה מ יב), וכה"א ההרים רקדו כאלים וגו' (תהלים קיד ד), לכך נאמר ההרים וכל גבעות וגו', אמר דוד הכל מקלסין להקב"ה אילו האדם לא ירצה להודות לבוראו, רמש וצפור כנף מודה לו ואינה כבוד לו, וכן הוא אומר תכבדני חית השדה (ישעיה מג כ), לכך נאמר החיה וכל בהמה: מלכי ארץ וכל לאומים שרים וכל שופטי ארץ היה לו לומר תחלה ואח"כ תנינים וכל תהומות, אלא משהוא מזכיר את הרמש ואח"כ מלכי ארץ, למה, אמר הקב"ה זקנים נכנסו תחלה, לכך נאמר תנינים וכל תהומות וגו', ואח"כ מלכי ארץ וכל לאומים עד בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים, מהו נערים הוא הבחור הוא הנער, אלא אמר הקב"ה זקנים שהם נערים, שנאמר תתחדש כנשר נעוריכי (תהלים קג ה), וקוי ה' יחליפו כח (ישעיה מ לא), לכך נאמר זקנים עם נערים, והלא כבר נאמר הללו את ה' מן הארץ, בנוהג שבעולם מלך ב"ו (ו) דוכוס יש לו לקוטינינטוס, והם נושאים עמו במשאוי המלכות, וכשהם שרים נושאין אף בכבוד שהוא מתכבד מתכבדין עמו, אבל הקב"ה אינו כן, אין לו לא דוכוס ולא אפרכוס ולא משנה, שנאמר אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך (דברים ג כד), אין אחר עושה מלאכתו אלא הוא, (ז) וכה"א (אני) [אנכי] ה' עושה כל וגו', רוקע הארץ מי אתי (ישעיה מד כד).

הערות ותקונים

(א) ראוהו בסיני נעשו ישרים. עיין לעיל מזמור ס"ט אות א': (ב) ומה אמר שם ישקני וגו'. עיין חזית בפ' ישקני היכן נאמרה ר' יודא ב"ר סימון אמר בסיני נאמרה: (ג) וכתיב רננו לדיקים. דרש מלת וירונו: (ד) אש וברד. נראה כי הדרשה נשמט ממקומה ושייך למזמור שלפניו (קמ"ח ח'), ועיין ב"ר פנ"א אות ג' א"ר חנינא אין דבר רע יורד מלמעלה אתיבון והכתיב אש וברד שלג וקיטור אמר להם רוח סערה היא שהיא עושה דברו: (ה) אמר הקב"ה גזירה מן השמים ולמטה הן נעשין אש. עיין בפירש"י המיוחס לו בב"ר שם: (ו) דוכוס יש לו לקוטינינטוס. המוספי הביא זה בערך לקונטנטים בשם המדרש, וכתב פי' בלשון איטליא Luogotenente הוא המשנה אשר הדוכוס נשען עליו, ולפי דעתי מלה זאת אינה מדברי המדרש אבל אחד מהסופרים הוסיפה לפרש מלת אפרכוס, כי מלה זו חדשה ואינה נמצאת בלשון הקדמונים, עכ"ל, אבל מה שחשב שהמלה אינה מדברי המדרש רק אשר נוספה מאת סופר אחד, אינו כן, רק המזמורים מן קי"ט המה מאת דרשן מאוחר: (ז) וכה"א אנכי ה' עושה כל רוקע הארץ

אין אחר נושא עמו משאו אלא הוא, שנאמר אני עשיתי ואני אשא וגו' (שם מו ד),
לפיכך הוא מתקלס לבדו, שנאמר יהללו את שם ה' וגו', בנוהג שבעולם מלך
ב"ו דר במדינה אין בני מדינה אחרת יראים כשם שמתיראין בני מדינתו שהוא
דר בתוכה, למה שהוא רחוק ממנה, אבל הקב"ה אינו כן אלא יושב בשמים
והארץ יראה ממנו, שנאמר הודו על ארץ ושמים, אימתי כשהוא מרומם קרנן
של ישראל, שנאמר וירם קרן לעמו וגו':

[ב] [ד"א] שירו לה' שיר חדש. ואמר במתן תורה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי
שמעו אמרי פיך (תהלים קלח ד), (ח) שמא שמעו ורצו לקבל תורתך
לאו, עד שבא מיכה המורשתי ופירש, שנאמר ועשיתי באף ובחמה נקם את
הגוים אשר לא שמעו (מיכה ה יד), הא למדת ששמעו ולא קבלו, בא דוד ונתן
עליה הודאה, שנאמר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוזך (תהלים עז טו),
אמר דוד מודה אני לך פלאים שעשית בעולם שהודעת תורתך לכל האומות
שבעולם ולא רצו לקבל, שאין עוזך הכתוב כאן אלא תורה, שנאמר ה' עוז לעמו
יתן (שם כט יא), א"ר אבהו גלוי היה לפני הקב"ה שאין אומות העולם מקבלין
את התורה, ומפני מה יצא ידיהן, כך הם מדותיו של הקב"ה לצאת ידי בריותיו,
ואח"כ הוא טורדן מן העולם, (ט) לפי שאין הקב"ה בא בטירוניה עם בריותיו,
(י) לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו:

[ג] ד"א שירו לה'. אל תזכרו ראשונות וגו' הנני עושה חדשה וגו' עם זו
יצרתי לי וגו' (ישעיה מג יח יט כא), כך אמר הקב"ה כשם שאני עושה חדשות
האלו, כך אמרו לי שיר חדש, לכך נאמר שירו לה' שיר חדש, ומה ראו לומר
שירה בשמחה, שהן רואין ושמחין עמו, שנאמר ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא),
וכתיב התהללו בשם קדשו ישמח לב וגו' (שם קה ג), וכתיב נפשנו חכתה לה'
וגו' כי בו ישמח לבנו (שם לג כ כא), אמר הקב"ה אתם רואים אותי ושמחים
וגלים, וגם אני רואה אתכם ואני גל ושמח, שנאמר וגלתי בירושלים וששתי בעמי
(ישעיה סה יט), לכך נאמר ישמח ה' במעשיו:

[ד] יהללו שמו במחול וגו'. כימי צאתך מארץ מצרים וגו' (מיכה ז טו), שנאמר
ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות (שמות טו כ): כי רוצה ה'
בעמו וגו'. כך אמר דוד הכל מקלסין לפניו, שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו'
(תהלים קמח א), כל הפרשה, ואומר הללו את ה' מן הארץ וגו' (שם שם ז), ואחר
כולן מקלסין אותו אומות העולם, שנאמר מלכי ארץ וגו' (שם שם יא), הכל מקלסין
להקב"ה, אמר הקב"ה אע"פ שהכל מקלסין אותי, איני מבקש קילוס אלא
מישראל, לכך נאמר כי רוצה ה' בעמו, למה, אמר הקב"ה ערב עלי קילוס של
ישראל שמקלסין אותי, שנאמר השמיעני את קולך וגו' (שיר ב יד), דבש וחלב
תחת לשונך (שם ד יא), ואומר אשירה לה' בחיי וגו' (תהלים קד לג), יערב עליו שיחי
(שם שם לד), לכך נאמר כי רוצה ה' בעמו וגו':

[ה] (יא) א"ר שבתאי יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם. בא וראה היאך
הצדיקים מתענגים (יב) כשם שעובדים, וגוזר ומציעין תחתיהן מצעות

הערות ותקונים

מי אתי. עיין לעיל מזמור כ"ד אות ד' רוקע הארץ מאתי מי אתי, מי היה שותף עמי בברייתו של
עולם, וכן הוא בב"ר פ"א אות ג' ופ"ג אות ח': (ח) שמא שמעו ורצו לקבל תורתך כו'. הוא מתנחומא
ברכה אות ג' ומובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ד בשם התנחומא: (ט) לפי שאין הקב"ה בא בטירוניה עם
בריותיו. ע"ז ג' ע"א: (י) לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו. לא סיים במה דפתח, כי פתח הדרשה
על הללויה שירו לה' שיר חדש, וסיים לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו (תהלים קמ"ח י"ג), והוא סיפא
דקרא יהללו את שם ה': (יא) א"ר שבתאי. עיין בסדר הדורות ערך ר' שבתאי, ומי יודע מי הוא ר'
שבתאי אשר הביא בשמו, כי לא נמצא נזכר במדרשים, גם ניכר מהמאמר שהוא מאוחר מאד: (יב) כשם
שעובדים. בדפוס פראג ואמשטרדאם תיקן בפנים בשעה שעוברים בנ"ע:

וקן

והם מתענגים ואומרים כי אי אפשר לישן במטה הזאת אלא בזו, והקב"ה אומר
בני התעוררו עלי לפי רצונכם, שנאמר והתענג על ה' וגו' (שם לז ד), ומנין שהן
אומרים אי אפשר לישן בזו, שנאמר יבוא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נז ב),
ולא נאמר אלא על משכבותם משכבות הרבה כשהן מציעין להם בגן עדן
משכבות יפים, וכיון שהן רואין אותו הן מרננין, למה על מה שהתקין להם,
לכך נאמר ירננו על משכבותם, מרננין ומקלסין ומרוממין אותו, שנאמר רוממות
אל בגרונם, א"ל הקב"ה אע"פ שקלסתם אותי בנבלים ובכנורות, אינו ערב לפני
אלא בגרונם, אוי להם לרשעים מה הם שומעים באזניהם, אמר הקב"ה לא יקלסו
אותי הרשעים בגרונם, למה שריחם רע, שנאמר קבר פתוח גרונם לשונם
יחליקון (תהלים ה י), אבל הצדיקים קלוסן ערב לפני ביותר, שנאמר כי קולך ערב
ומראך נאוה (שיר ב יד), וכתיב יערב עליו שיחי (תהלים קד לד), לכך נאמר רוממות
אל בגרונם, אמר הקב"ה אתם מרוממין אותי, ואני עושה מלחמה בעדכם כדי
להצילכם מן הגליות ומן השעבוד, וכן אמר הכתוב פיהם של ישראל הוא חרבם,
שנאמר וחרב פיפיות בידם:

[ו] לעשות נקמה בגוים. אי זו היא נקמה, אמר הקב"ה מה שנקמו לישראל,
שנאמר נקמת דם עבדיך השפוך (תהלים עט י), ולא נקמת אדם,
אלא אל נקמות ה' וגו' (שם צד א), ואומר הרנינו גוים עמו וגו' (דברים לב מג),
וכתיב אל קנא ונוקם ה' (נחום א ב), כל הנקמות האלה יש לרשעים אצל הקב"ה,
לכך נאמר לעשות נקמה בגוים וגו', ושמא תאמר כל ההדיוטות, אמר הקב"ה
לאו אלא למלכים, שנאמר לאסור מלכיהם וגו', ולמה שמלכים באו עלי, שנאמר
למה רגשו גוים וגו' (תהלים ב א), לכך נאמר לאסור מלכיהם וגו', אמר הקב"ה
אשרי שישלם לך את גמולך (שם קלז ח), ומה גמלו להם לישראל ואת עיני צדקיהו
עור ויאסרהו בנחשתים (מ"ב כה ז), וגם אני כך אעשה להם, שנאמר ונכבדיהם
בכבלי ברזל, אמר הקב"ה מה הם סבורים ששכחתי מה שעשו, כתובה היא
לפני, שנאמר לעשות בהם משפט כתוב, ואיזהו משפט כתוב, הנה היום בא
בוער כתנור (מלאכי ג יט), וכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים (ישעיה סו כד), לעשות
בהם משפט כתוב, ואיזהו משפט כתוב, יתמו חטאים מן הארץ (תהלים קד לה),
לכך נאמר לעשות בהם משפט כתוב:

מזמור קנ

[א] הללויה הללו אל בקדשו. אמרה רוח הקודש על ידי יחזקאל ואת שם
קדשי אודיע וגו' הנה באה ונהיתה (יחזקאל לט ז ח), אימתי הגוים
יודעים שאני קדוש, כשאני עושה בהם מה שכתוב למעלה מן הענין, שנאמר
ואתה בן אדם הנבא על גוג וגו', ושובבתיך וגו' והכיתי קשתך מיד שמאלך
(שם שם א ב ג), ודם נשיאי הארץ תשתו, ואכלתם (בשר) [חלב לשבעה] ושתיתם דם
[לשכרון] מזבחי אשר זבחתי לכם (שם שם יח יט), ולא פירש יחזקאל, כמה זמן
החיה והעוף אוכלות בנבלתו של גוג, ובא ישעיה ופירש, שנאמר (א) וקץ עליו
העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף (ישעיה יח ו), הרי י"ב חדש עושה על גוג,
קיץ וחורף י"ב חדשים, אימתי הקב"ה מתקדש בעולמו כשיפרע מן הרשעים,
וכה"א למעלה מן הפרשה לעשות בהם משפט כתוב, אותו שעה הוא מתקדש
בעולמו, שנאמר הללו אל בקדשו, הללוהו במה שעשה לקדושיו, ומי הן קדושיו,
ישראל, שנאמר כי עם קדוש וגו' (דברים ז ו), וכתיב קדש ישראל וגו' (ירמיה ב ג),
לכך נאמר הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עוזו, הללוהו במה שעשה ברקיע
עוזו, ומה עשה ברקיע, ונמקו כל צבא השמים (ישעיה לד ד), וכתיב שאו לשמים

הערות ותקונים

(א) וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף. דורש קץ לשון קיץ ותחרף לשון חורף:

עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו וגו׳ (שם נא ו), הללוהו ברקיע עוזו, מהו עוזו הללוהו במה שעשה בעזים שברקיע, ומי הם עזים שברקיע, אלו שרי אומות העולם, וכה״א והפכתי כסא ממלכות (חגי ב כב), מהו והפכתי, שהוא הופכם מן הרקיע לארץ, ואח״כ וירדו סוסים ורוכביהם וגו׳ (שם שם), אלו שבארץ, וכה״א כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד וגו׳ (ישעיה לד ה), מרוה אותה ומפילה משרה, ואח״כ יורדת עליה, וכה״א חרב לה׳ מלאה דם וגו׳ (שם שם ו):

תם ונשלם